

ISSN 0134-4536

Looming

8

1979

LOOMING

8

1979

**KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA**

NLKP Keskkomitee otsus «Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasise parendamisest» võtab elulised vajadused kokku ja seab uued töötähised dialektilise elukäsituse, ideelise nõudlikkuse ja loova energia suunamise vaimus. Ka teistes viimaste aastate ideoloogiaalastes otsustes on erilisel kohal olnud kriitilisuse, probleemse ja loomingulisuse mõisted. Siin kajastub objektivne arengusuund, nõukogude ühiskonna pürgimus sotsialismi täielikule võidule. Nagu on korduvalt nenditud kultuuriküsimusi arutades kõige esinduslikematelgi foorumitel, nähtub elavama vaimse õhkkonna mõju kirjanduseski: kajastab ju see uudset ja täpsemini inimeste siseelu ja moraali-probleeme muutuväs maailmas. Eriti pärast NLKP Keskkomitee otsust kirjandus- ja kunstikriitika kohta on täheldatud taotlusi siduda kirjanduskäsitlus tihedamalt kogu kultuuri-protsessiga ja terasemalt analüüsida teoseid kunstispetsiifilisest vaatenurgast. Paraku mitte alati ei suuda kirjandus ja kriitika püsida eeldataval tasemel. «Hiljuti arutati NSVL Kirjanike Liidu ideoloogiatöö küsimusi ja nenditi, et paljurahvuselise nõukogude kirjanduse aktivas on rohkesti teoseid, mis on leidnud üldrahvalikku tunnustust. Paraku pole veel loodud suurt kunstilist lõuendit, kus oleks mitmekülgselt kujutatud arenenud sotsialismi tänast päeva, loodud kommunismiehitajate haaravaid karaktereid. Sedasama võime öelda ka eesti kirjanduse kohta,» konstateeris ENSV Kirjanike Liidu juhatause esimees P. Kuusberg EKP Keskkomitee XV pleenumil sõna võttes. Ta lisas: «Kirjanduse arengu huvid eeldavad, et meie kriitika, mis mõistes paremini kirjanduse kui kunsti spetsiifikat, on kaheldamatult muutunud varasemaga võrreldes mitmekesisemaks ja asjatundlikumaks, oleks oma sotsiaaleetilistes hinnangutes ja analüüsikriteeriumides täpsem ja sügavam.»

NLKP Keskkomitee otsusest järeldub, et kirjanduse ja kriitika ühisülesandeks jääb kajastada ajastu suuri väärtusi, ühiskondliku arengu peajooni, sotsialismi konkreetseid saavutusi. Parteilisus ei seisne faktidega manipuleerimises, ühtede kõlamapanekus ja teiste mahavaikimises, vaid just sõakuses avalikult tõstatada ühiskonnaelu aktuaalseid probleeme ja suutlikkuses analüüsida neid marksismi-leninismi seisukohalt. Ka kirjanduse jaoks ei ole ühtki elunähtust, mida ei võiks kujutada, oluline on autori ideeline hoiak. Mõtteline ahtus või tühi sõnadetegemine ei seostu aruka ja õiglase kriitika mõistega ka kirjanduses ja kirjandusvaatlustes. Hea teos on analüüsis kindel ja eetilisel selge, realistliku ja konstruktiivse eluhoiakuga: tema lähtealuseks on kogu ühiskonna elulised vajadused, siit tulenevad tema kriitilisus ja ideaalid.

Kahtlemata avaldab sellise kirjanduse ja kriitika esiletõusule soodsat mõju metodoloogilist ja filosoofilist laadi fundamentaalprobleemide tõsisem uurimine uuemas teaduses. Elutunnetuse ja kujutamiseviisi põhimõtete küsimuste osakaalu ei saa kirjandusinimesed alahinnata: teoste elulise tausta kiire teisenemise ja uue põlvkonna kirjandussetuleku tõttu on need omandanud erilise tähtsuse. Kindlasti aitavad sügavamalt mõista meie kirjanduse iseärasusi ja seaduspärasusi arutelud, mida on peetud teiste rahvaste kirjanike ja kriitikute osavõtul, laiemat elulist tausta silmas pidades. Ometi on ilmne, et eesti kirjanduselu võiks hoopis rikkam olla. Tartu kirjandusteoreetilistel konverentsidel on oma traditsioonid ja profiil. Kas ei oleks rikastav aga Tallinnaski korraldada konverentse arutamaks just elu ja kirjanduse vahekorra käsitlemise metodoloogilisi probleeme, seda ka teiste erialade ja teiste liiduvabariikide uurijate ja kirjanike osavõtul? Teiste sõnadega, kas ei oleks tarvilik seniste nõupidamiste kogemust kasutada regulaarse kohtumisvormi loomiseks? Eks ole seegi ju üks eneseharimise vorme.

NLKP Keskkomitee otsuses on kõne all kultuurielu majandusliku ja organisatoorse külje korraldamise probleemid. Leninliku kultuuripoliitika on alati kaasas käinud väljapaistvate teoste autorite premeerimine, annete ergutamine mitmesuguste võistluste läbiviimise näol. Paberinappuse kiuste on ilukirjanduse tiraažid kõrged. Ametkondlikud sihttelligimused ja kolhooside kirjanduspreemiad, Kirjanike Liidu šefluslepingud Paide rajooni ja «Kalevi» vabrikuga on heaks näiteks eri alade inimeste ühishuvist elu ja kirjanduse sidemete tugevdamise ning annete ergutamise mitmesuguste võimaluste vastu. Tõsi, on siingi omad probleemid, kas või pikemate loominguliste komandeeringute nappus või kirjanike loomingulise maja puudumine Eestis. Kuid ilmselt tuleks eriti kõnelda kirjanduspropaganda küsimustest. Pärast NSVL Kirjanike Liidu VI kongressi on üleliidulistel foorumitel tihti nõudlikult räägitud eri kirjanduste kontaktide pealispinnalisusest, informatsioonivaegusest, mis on süveneva kultuurivahetuse põhimõttega risti vastuolus. Muidugi on meil internatsionaalse tähendusega kirjandusüritusi, nagu A. H. Tammsaare suurjuubeli tähistamine mullu või äsjased Leningradi kirjanduspäevad Eestis. Algatuslik on eesti kirjandust perioodiliselt tutvustav ülevaatlik brošüürisari vene keeles ja üleliiduliste ning rahvusvaheliste tõlkenõupidamiste korraldamine Tallinnas. Suur samm edasi kultuurivahetuse avardamisel on ajakirja «Tallinn» asutamine. Süiski tasuks mõelda, kas meie kirjanduse propaganda ja vahendamine on kõige otstarbekam. Gruusia kirjanduselus on tõlketevõime kontsentreerimine õigustanud end täielikult. Kas ei võiks leida meilgi võimalusi keskuse loomiseks, mis tegeleks tõlgete koordineerimisega, eesti keelest ja eesti keelde tõlkimise ning uue kirjandusteabe vahendamisega, oleks kirjanduslike suurürituste üheks läbiviijaks meil?

Oigusega rõhutades loomingulisust ja otsinguid, kunstiloomise keerukust ja talendi tundlikkust jäetakse teinekord kahe silma vahele just igapäevane organisatsiooniline töö. «Keskkomitee otsuses rõhutatakse vajadust aktiveerida loominguliste liitude tegevust kirjanduse ja kunsti arengutendentside analüüsimisel, teoste nõudlikul ja seltsimehelikul hindamisel ning noore loomingulise kaadri kasvatamisel,» ütles P. Kuusberg EKP Keskkomitee pleenumil. ENSV Riikliku Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee esimees L. Kaik märkis omalt poolt: «Tuleb tõsta kirjastuste organiseerivat osa, et lugejad saaksid rohkem raamatuid tänapäeva kangelastest ja kommunistliku ülesehitustöö aktuaalsetest probleemidest.» Konkreetsete meetmete kavandamine ja uute töövormide otsimine jääb praegu ideoloogiatöös päevakorda.

Muidugi on plaanidel mõtet ainult siis, kui neid viiakse tõesti ellu. Mõnigi kord kohtame kultuurivallas aga ebareaalset plaanipidamist, formaalset äratagemist ja tühja sõnademängu. Tihti on mõttevahetused jäänud üleüldisteks ebamäärasteks heietamisteks, millest konkreetsete teoste selget hinnangut pole võimalik tabada. Teinekord segab ametkondlik inertus leidmast teiste ametkondadega ühist keelt, kuigi just koordineeritud töö oleks ilmselt palju efektiivsem. Juhtub sedagi, et plaanide realiseerimist segab püüd leida mingit ebamäärast viimase instantsi tõde. Või lihtsalt töö halb korraldamine, ükskõiksus ja lohakus, ametkondlik inertus, mis pidurdab uusi töösuundi ja nii jääb üritus pooleli, teose ilmumine venima. Pole kahtlust, et just kultuuritegijate enda algatusvõime on peamine hoob uute eluliste töövormide otsingul. Kirjanike Liidus saavad mõndagi ära teha loomingulised komisjonid. Uusi perspektiive pakuvad näiteks kriitikakomisjoni korraldatud talvekool ja tõlkekomisjoni eestvõttel loodud tõlkijate klubi.

Nõudlik suhtumine andesse eeldab kõigepealt individuaalset tööd, kuris olemist iga loomingulise inimese vajadustega ja pürgimustega. See ei ole sugugi vähem tähtis kui plaanides ja aruannetes fikseeritavad üritused. Kavatsuste ja tegude ühtsus, hea tahe ja arukas tegutsemine on eduka ideoloogiaalase töö alused. Mitte asjatult ei meenutanud EKP Keskkomitee esimene sekretär K. Vaino oma pleenumikõnes V. I. Lenini juhtmõtet: vähem tühje fraase, rohkem lihtsat ja argipäevast tööd.

JA VAATAME NEILE JÄRELE

Tule istu mu juurde
soojale kiviastmele,
siia pae sisse päike
killu endast on pillanud.
Tule istu ja vaikime,
keegi ei astu meist üle,
plekiga löödud poeuks
pandi kinni veel lapsepõlves.

Vahepealsete aastate jooksul
mööda tuttavat tänavat
on tulnud nii palju inimesi,
on tulnud ja jälle läinud.
Kõpskingades, kulund sandaalides
ja räntsuvais sõdurisaabastes
on nad tulnud ja käinud ja läinud
ikka minema, minema, minema.

Ära kartlikult nihele,
plekiga löödud poeuks ei paotu,
tema kinnipanekukell
kukkus tõepoolest juba ammu.
Veel on paeaste soe,
hämarus alles hakul,
istume koos ja vaatame
neile, kes läksid, järele.

Saad sa neid tagasi hüüda,
mina ei saa.
Siis vaatame sõnatult järele,
kuni silm seletab.
Kuni silm seletab.
Ei pööra neilt vähemalt pilku.

Ega meiegi jää siia ööseks.

POOLA. SEPTEMBER

Me sõitsime mööda Poola lagedaid välju,
oli september, pikkade vankrite aeg,
sillakaared löikusid kahvatut taevast
helkivaiks ribadeks nimega Visla ja Warta,
peenike vihm vajus raskesse rohtu,
vabrikukorstnaist tuprusid tumedad suitsud kui mälestused
ja kirikuist kostis tasane orel.

Oli september, pikkade vankrite aeg,
nende mustad kummirattad sahisid
hukkunud autojuhtide saatustest.
Kivihaaval üleskorjatud südamega linnad
vaatasid ümberringi tühjenenud väljadele
hetk enne talve hääletust.

Äkitselt polnud ma üksi
vaguniaknal vaatamas Poola lagedaid välju,
tänavakohviku lauas, kirikulöövis
kõrval ikka see teine, see keegi,
kellel jäi võlgu olla, elada, näha, lugeda palvet,
sõita üle sügiseväljade,
üle hõberibade nimega Visla ja Warta,
astuda raskes rohus,
püüda pea kuklas tihedaid vihmapiisku,
vedada pika vankriga rukkivihke —
ainult kannatust küllaga.

Nõnda me sõitsime
kogu tee mööda Poola lagedaid välju
ikka kahekesi.
Kirikuist kostis tasane orel.
Oli Poola. Oli september.

VÄIKESTES LINNADES

Väikestes vaiksetes linnades
sireliseinte vahel ja vahtravõlvide all
kasvavad homsed mehed
väsivate väljavahetuseks
Neil on veel jalgrattasuvet
hing kinni tuulest ja rõõmust
kummitolmuta keelel bensiiniga kurgulaes
sõövad nad oma jäätist
mõnusad naabrid ei raputa neile aknast rusikat

Poisid nii kummalised
nad usuvad ise mis räägivad
teevad seda mis lubavad

VLADIMIR BEEKMAN

austavad ausõna nõrgemat ei puutu
oma poisse iial ei tüssa
klaarivad auasju ausalt üks ühe vastu
kaebajaid nuhtlevad üheskoos
plikasid pisut pelgavad aga taga ei räägi
oma tänaval tunnevad kõiki näost näkku
terves linnas üle ühe

Teevad ise linnupuure akvaariume
järelkärsid jalgrattale raadioaparaate
hoolimata et see kõik on ammugi olemas
viivad antenne peadpööritavaisse puulatvadesse
kuulavad ahnelt kaugel maailma
arusaamatuid pobinaid
hommiku poole ööd püüavad lühilainel Argentiinat
vahel leiutavad igiliikujat
see läheb neil äärepealt korda
kui mitte kohe siis kunagi edaspidi

Kui nad ekskursiooniga kunagi
satuvad suurtesse linnadesse
neid peetakse natuke kohtlasteks
nad ei oska rabelda tõugelda tõngelda
nad küsivad ärritava otsekoheusega
milleks teile see kõik kas olete sellest targemad
ei meil kodus on parem
näeratavad kaastundlikult
kaua enne rongi kogunevad jaama et sõita tagasi
see teeb meid hirmsasti närviliseks
Võib-olla ei teekski
ega kuskilt kumiseb kõrvu
väikestes linnades
kasvavad suured mehed

EELÕHTUL

Kisades lendasid kajakad
korraga kasinaks jäänud merelt ära maale
ja saadavad tiibu lehvitates põldudel traktoreid
nagu vanasti saatsid laevu
Läbi hallvalge udu
vaatab madal päike endasse vajunud mere tinapeeglisse
väsinud masina pekstes
rebib sitket veepinda lõhki lähenev laev
et haakuda päästvasse kaisse
Linnud teevad pesi majauste kõrvale
ja kutsuvad kassi nähes kisaga appi inimest
Põdrad tulevad linna
ja komistavad trammirööbastel

vahtides tõtt klaassilmsete autodega
Kõik on nagu mõni fund enne maavärinat

Aga vahepeal sildunud laevast
tuleb raudtrepil kolistades maale lõputu rodu
hirmuäratavalt lõbusaid inimesi
Nad ronivad õõtsuvasse autobussi
ja sõidavad uude võõrastemajja
jätkama pillerkaaritamist

TASAKAALUHETK

Üks hetk, üks viiv, üks silmapilk
on püsiv kõik, on eht —
ja juba kukub kastetilk
ja juba langeb leht.

Üksainus sekund oksti puul
seob habras härmalõng,
siinsamas latva rapsab tuul
ja hajub õiehõng.

Üks harras hetk, üks vaikne viiv
on vaba jooksuhoost,
siis murdub oks, siis vajub liiv,
kõik jälle kukub koost.

Üks põgus hetk, mis kestma peaks,
üks lapsepõlvehõik.
Kuid selle suure hetke heaks
võib ohverdada kõik.

DE MORTUIS...

Ta sõitis kohale täpselt kaheksateistkümne minutiga, see tähendab, et oli pidanud ülimalt kiirustama, kõik muud toimetused varna viskama. Sõnatul kokkuleppel sisenesime kohvikusse, see oli pooltühi. Tellisime lõunasöögi.

«Prokurör nähtavasti tõepoolest ei ole vaimustuses minimoest,» alustasin seltskondlikult. Kersti Erman kandis nüüd valget pluusi ja vooreslikult poolde sääرده ulatuvat tumerohelist seelikut, see riietus andis talle päris kooliplikaliku välimuse.

«Noh, minimood on ju ka juba ammune minevik, aga mis seal parata, kui ma ennast miniseelikus nii hästi tunnen,» rääkis Kersti ehtsat kohvikujuttu. «Aga prokurör tõesti lausa vihkab seda! Te olete tähelepanelik — tema kiuste ma mardisanditangi sedasi. Kas pole efektne, nagu süütus maalt! Või ei meeldi ma teile niiviisi?» lobises ta muretult.

«Minule te meeldiksite kõige rohkem alasti,» ei suutnud ma jällegi hoiduda labatsemast. Tundsin korraga tungi neidu omapoolselt provotseerida — kuidagi teisiti kui väljakutsuvana ei saanud ma tema praegust käitumist ega juttu võtta.

«Te räägite täpselt nagu nood minu printsid,» lõi Kersti solvumata käsi kokku.

«Palju teil neid siis on?»

«Noh, on nii viis... või kuus tükki... kes neid täpselt lugeda jõuab, üks tuleb, teine läheb. Nad ei pea kuigi kaua vastu, meeste tüütamise kunst on mul hästi käes... Aga te olete joonud, Jaak?»

Ta küsis seda peaaegu kokkunult, koguni süüdlaslikult. Kes pakkus mulle öösel konjakit?

«Aitasin kolleegidel pead parandada,» ei jäänud ma vastust võlgu. «Nagu selgus, pole neil ilma minuta kerge toime tulla.»

Ettekandja tõi toidud, tema askeldamine laua juures tegi meie lõõpivkerglasesse kõnelusse sundpausi. Ma jõudsin selle kohtumise Kersti Ermaniga algusest peale teha kriitilise pilguga läbi mõelda ja tundsin sügavat piinlikkust. Seitsmes... või taevas teab mitmes prints! «Minule te meeldiksite kõige rohkem alasti...» Just sellist lame-erootilist lõõpi (või kuidas seda nimetada) olen ma ju eluaeg vihanud!

Minu partner näis ennast aga tundvat suurepäraselt. Ta jälgis varjamatu huviga, lausa üksisilmi lauda katva noore naise liigutusi ja kahtlemata ei saanud tema ilmet kaksipidi tõlgendada: selles peegeldus lõunasöögi elnauding.

«Küll on kahju, et neil sinepit ei ole,» ohkas ta südamest, kui ettekandja oli eemaldunud. Ja lisas ilma mingi üleminekuta: «Õelge, Jaak, miks te mulle täna õigupoolest helistasite?»

Selline välkrünnakute taktika, mida ta paistab harrastavat järjekindlalt, on minu kui kah-juristi jaoks ühtaegu lõbustav ja heidutav. Et uurija esitas alles nüüd küsimuse, mis pidanuks talle keelele tõusma juba meie telefonikõne ajal, oli taktikaliselt õigesti tehtud. Telefoni teel olnuks lihtsam kui lihtne sellele vastamata jätta või siis vastata ükskõik mida — see sidekanal edastab ikkagi ainult häält, mida on võimalik rahuldavalt valitseda kehvagi näitlejaande korral. Aga nüüd, näost näkku oli olukord loomulikult hoopis teine.

«Mind hakkasid vaevama mõned küsimused,» improviseerisin vastuse, sest korraga tundusid mulle endalegi selle helistamise ajendid võrdlemisi ähmastena.

Kersti Erman piidles oma hakkbiifsteegi peale laotatud härjasilma kollast, nagu oleks alustanud tolle hiidsilmaga tumma vestlust. Tähendab, ta lihtsalt ootas, et jätkaksin. Mina aga olin kaugel sellest, et kiirustada. Pistisin suhu suure tüki praadi ja mälusin seda põhjalikult. Niisuguse toimingu juures ei ole ju viisakas rääkida! Viimaks siiski jätkasin:

«Kõigepealt huvitavad mind teie järemluljed meie öisest kõnelusest. Kas mäletate, umbes samuti, nagu teie tahtsite teada minu hilisemat suhtumist Leo Vase ja iseenda jutuajamisse.»

«Aga miks ikkagi?»

«Sest et mind on surmani ära tüüdanud — või piinanud — see kahtlusaluse seisund, millesse te olete mu seadnud,» pahvatasin siiralt. «Ma tahan sellest vabaneda, kas mõistate! Sellepärast rääkisin ma teile öösel asju, mida ei kavatsenud enam mitte kellelegi, mitte kunagi avaldada. Mingi mõju pidi tol pihtimusel teile ometi olema?»

Mu lauakaaslane sõnas ootamatu kalkusega:

«Nii, see oleks üks küsimus. Mis veel?»

«Ma ei ole unustanud, et lugu sai alguse anonüümkirjast. Mida on võetud ette selle autori väljaselgitamiseks?»

«On nüüd kõik?»

«Kõik.»

Jõudis kätte Kersti Ermani kord uut suutäit eriti põhjalikult läbi mäluda. Ta tegi seda ja, neelatanud, puhkes naerma.

«Teate, Jaak,» rääkis ta lõpuks, «te tegite ikka väga õigesti, et juurat ära ei lõpetanud! Te olete endast pagana heal arvamusel, teie põhimõtted peaksid teie meelest olema terve maailma elukorralduse aluseks. Te olete kärmas mis tahes piasja üle lõpmatuseni juurdlema, suured probleemid aga jäävadki ujuma vahuna teie teadvuse pinnale, te ei pea neid tähelepanu väärivateks...»

«Hästi, oletame, aga kas see tähendab, et te ei kavatse vastata?» küsisin vahele solvunult ja kuivalt, peaaegu valmis sedamaid tõusma ja lahkuma.

«Aga ma juba vastan,» hüüatas tüdruk. «Ma räägin ju peamisest, teist ja teie olemusest, aga mis seal ikka, võib ka piasjadest... Teie teisele küsimusele ei vasta ma tõepoolest, miks, seda peaksite oma juriidiliste teadmiste pagasiga üsna hästi taipama. Esimesele küsimusele... võib vastata ka täpsemalt, ent ma ei saa küll garanteerida, et teid see vastus rahuldab. Meie eileõhtune kohtumine tuli mulle ootamatult, kuid olin tõepoolest teadlik teie visiidist Leo Vasele täpselt kaks aastat tagasi, nii et teatud mõttes käisin ma ka teie jälgedes. Ei julgenud lootagi, et nii viisi õnnestub mõnda ammust sündmust rekonstrueerida, selle käiguga seostus mul hoopis muid ja kahtlemata olulisemaid, reaalsemaid taotlusi. Siiski, minu romantilisem «mina» oli intrigeeritud, kui soovite teada.

Nüüd on üks ja vägagi oluline Leo Vase surmaeelne kõnelus mulle teada, olgugi teie subjektiivses tõlgenduses. Ei, ma usun, et olite eile siiras, teile oli endalegi tarvis seda pihtimust. Kas aga selle läbi sündmuste üldpildis midagi muutub või mitte, on iseküsimus. Kõik sõltub ikkagi sellest, mida veel õnnestub välja selgitada.»

«Kas te uurite seda kaasust üksipäini?»

«Noh, eks seegi ole juriidiliselt päris võhiklikult esitatud küsimus,» sain nina pihta. «Ega te ometi kavatse lolli mängima hakata, Jaak? Mina vastutan uurimise eest, aga ükski ainuisikuline ofitsiaalne uurimine ei ole tänapäeval ja meie õiguskorra tingimustes enam mõeldav. On siiski päris tõenäoline, et teiste uurimisgrupi liikmetega teil kokku puutuda ei tule — seda te vist tahtsitegi teada. Mulle näib, et selleks ei teki vajadust.»

«Aga ülejäänud kahtlusalused,» tahtsin nüüd veel teada, «kas nendega on... tegeldud?»

«Olgu, ma võin öelda...» juurdles Kersti Erman minu järjekordse ebajuriidilise pärimise üle. Aga miks peaks välja näitama oma juriidilisi teadmisi isik, kel juristipaberid puuduvad? «Kui teie neid juhusli-

kult ei ole suvatsenud informeerida, siis ei tea nad asjast mitte kõige vähematki.»

«Ah et kõige kahtlasem olen siis mina?»

Tüdruk naeris jällegi laginal, nii valjusti, et teistes laudades pandi seda tähele.

«Näete nüüd, Jaak, mis ma ütlesin! Kes siis tohib teha selliseid ego-tsentrilisi järeldusi! Uurimine on süsteemne tegevus, see eeldab teatud järgnevuses kulgevaid, enamasti taktikaliselt seostuvaid operatsioone. Ja ongi kõik, kõige kahtlasem isik aga, või ka süüdlane, kui sellist leidub, selgub lõpuks.»

Tegelesime nüüd mõlemad söömisega. Tundsin selle terase tüdruku ees piinlikkust ja ei osanud leida olukorrast väljapääsu. Vaikuse katkestas tema, lausudes vaikselt ja tõsiselt:

«Ärge pahandage, Jaak, et ma niimoodi rääkisin, muutusin vist natuke peruks ja... olin ülekohtune. Sest et ma ootasin nagu, et küsite sootuks midagi muud.»

«Mida nimelt?»

«Kas te ei suuda ära arvata? Seda ikka, miks ma teie helistamise peale nii innukalt siia sõitsin.»

«Aga mida te oleksite vastanud?»

«Seda, et mul tekkis igatsus inimlikkuse järele, kas suudate midagi niisugust uskuda? Ma vist ootasin, et kui siia tulen, siis kutsute mind lihtsalt... luiki vaatama, ja siis ronime paekaldale. Kuid eks elu ole nii kummaline, ta ei mahu teie ega minu skeemidesse. Nagu nendesse ei mahu Leo Vase surm. Siiani ei taha mahtuda. Aga vabandage mind, nüüd pean küll minema — lõunatund on läbi, pean veel kohtus ära käima.»

Ta tõusis energiliselt, tooli kolistades, ja enne kui suutsin ainsagi sõnaga reageerida, tõttas juba trepist alla. Täpselt samuti, nagu oli lõpetanud meie esimese kohvikutunni «Pegasuses». Kui ammu see oli!

Ka nüüd oli mul arve tasuda ja nii ma ei saanud talle järgneda.

23

Kohviku uksest väljumisel lahvatas mulle vastu hiliskevadine leitsak. Mai lõpul või juuni algul saadab suvi meile sageli oma visiitkaardi, et vaadake, milline ma olen, kui peatselt saabun. Sageli on ta selle paljutöotava teadaandega andnud parima, mida sel aastal suudab, rõõmsa-ilmelisele visiitkaardile järgneb meie pettumus tujutust ja vesisest tulnukast. Eks näis, kuidas läheb tänavu.

Pugesin kuuma eest taas telefonikabiini peitu. Valisin Tarnitsate numbril, lootes Ülevi elukaaslase Meeli käest teada saada, kust võiksin tema rahutu vaimuga, alati tegevuses meest otsida. Kuid täiesti vastu ootust võttis kuuldemi Ülev isiklikult. Vaevalt sain paar sõna lausuda, kui ta mu ära tundis.

«Ahaa, Jaak!» vahetas ta kohe ametliku tooni kodusema vastu. «No astu ometi läbi, ajame tõrtsu juttu. Meil on siin küll puhkuse-eelne segadus, aga mis sinust ikka häbeneda. Ma olengi üksi kodus — peaks nagu hakkama pörandaid poonima, aga nüüd on hea ettekäene seda edasi lükata.»

«Tubli,» vastasin, «ma tulen ja aitan sul pörandapoonimist edasi lükata, sellele tööle olen ma asendamatu meister. Olen peagi kohal.»

Kuumusest hoolimata läksin jalgsi, see polnud ka tõepoolest kaugel. Pealegi on mul juhtumisi tänavaga, kus Ülev nüüd elab, isemoodi suhted. See on mu lapsepõlve tänav, selle nurgal paikneb maja, milles elasin kolmandast kaheksanda eluaastani. Tänav ise aga on rahulik, väärikas, vanamoeline, temas on kentsakat kodanliku perioodi lõpu tõusiklikku uhkeldamispuudu... ühesõnaga, tegemist on minu tänavaga, mõnigi kord käin ma seal uitamas, nagu lootusega veel kord osa saada idüllilistena mällu sööbinud lapsepõlvepäevadest.

Ülev on meist, kunagisest Leo Vase lähemast sõpruskonnast, ainukesena truuks jäänud juristikutsele, ühele raskemale tegevusalale, tegev-

HENN-KAAREL HELLAT

1051

kriminalistik, isegi kavatsemata mugavamalt kohta otsida. Oleks raske leida selleks tööks sobivamat natuuri. Olen ikka ja jälle imetlenud tema võimet leida näiliselt ülikomplitseeritud olukordades ülilihtsaid lahendusi — vastandina paljudele tuttavatele, kes tegelevad agaralt tühiasjade ületähtsustamisega. Nagu vist mina isegi, kui Kersti Ermanilt mõni minut tagasi kuulnud kriitikat uskuda. Ülevil on maamehelikult sirgjooneline, pealtnäha isegi primitiivsevõitu mõttelaad, millega huvitavalt kombineerub hiljem omandatud skeptilis-pilklilik maailmavaade. Nagu enamik kriminalistidest, on ta päris suur küünik, seejuures aga ei puudu (ega isegi paadu) temas tugev eetiline, ülipüsivate ideaalidega tuum.

Siin meenusid mulle Kersti Ermani eileõhtused sõnad eetilist elu loovatest inimestest. Jah, Ülevi julgeksin ma küll nende hulka asetada... Nüüd aga on ka tema korraga sattunud mõrvas kahtlustatavate kirja. Sellele on absurdne juba mõeldagi: kui Ülev Tarnits suudaks ja tahaks oma lähedast tuttavat surmata, siis peaks küll iga inimese hinges elama potentsiaalne tapja. Mõnede teooriate kohaselt see ju niiviisi pidavatki olema, kuid ma pole iialgi kuulunud niisuguste «õpetuste» kummardajate kilda.

24

Tarnitsate kõrgelaelises ja hämaravõitu, kuid tavaliselt nii kodus kor-teris valitses lausa kolimiseelne segadus. Ülev ise säilitas selle tohuvabohu keskel oma tavalise rõõmsameelse häirimatuse. Ta oli jõudnud keeta kohvi, pühkis nüüd paari kindla käeliigutusega pikalt diivanvoodilt terve hunniku asju lihtsalt põrandale ja lükkas nurka, nii et mahutisime sinna kõrvuti istuma, auravad kohvitassid meie ees madalal diivanilaul.

Olen täiesti veendunud selle tähelepaneku paikapidavuses, et mehed armastavad juttu puhuda teineteise vastas, naised aga kõrvuti istudes. Mulle on näiteks alati ebameeldiv lävida oma lauanaabritega suurte pidulaudade ääres — ikka ja jälle paelub hoopis suuremat tähelepanu see, mis toimub teispool lauda, minu vastas. Ülev ongi ainuke mulle teadaolev erand sellest reeglist, olen seda ammu tähele pannud, et ta seab külalise meelsamini istuma enda kõrvale. Oleme seda harjumust temaga isegi arutanud. Ta kinnitab, et tahab niiviisi luua kodust õhkkonda, kuna ametitegevus seisnevatki lakkamatutes ülelaua-jutuajamistes «kõiksugu pättidega» (oma kutseleksikonis nimetab ta pättideks kõiki kuritegelikule teele sattunud ja ega see väga vale olegi).

«Selliseid jutuajamisi nimetatakse ülekuulamisteks,» selgitab Ülev Tarnits, nagu ma ise seda ei teaks. «Ma ei saa ometi oma kodus luua ülekuulamise õhkkonda!»

Tal on õigus, nagu tavaliselt ikka. Ei oma ega kellegi teise kodus ei saa, ei tohi luua sellist õhkkonda. Kuid minu jaoks on selge, et lihtsalt vestluskaaslaste asendist see küll veel ei teki...

Et meie pisut ebatavalisest istuma-asetumisest sai alguse niisugune mõttekäik, oli päris loomulik. Kohe järgnes enesekontrolli järsk korrektuur: kuidas ma pean käituma, kas mul on üldse võimalik oma jutuga Kersti Ermanil käsiloleva uurimise juurde välja jõuda? Probleem tundus momendil liiga keeruline, et seda jalamaid nii- või teistpidi lahendada, lükkasin ta alateadvusesse hauduma ja alustasin seltskondlik-sõbralikku keskustelu sellest-teisest ning kokkuvõttes mitte millestki.

Kirjeldasin talle muu hulgas ka Tilde Katzi pensionile saatmist. Et Ülev tunneb üsna hästi kõiki selle loo tegelasi, kuna käib tihti toimetuses, kuuludes minu autorite ringi hästi koostatud juriidiliste nõuannete kirjutajana, siis lõbustas intsident teda kõvasti. Kuid tema polekski tema, kui sellest ei oleks käivitatunud ta alati valvas, konstruktiivne fantaasia.

«Kuule,» sõnas ta, «see sinu toimetus on üks igavene neurasteenikute pesa küll, et mitte halvemini öelda. Tule õige sealt ära, tule meile tööle!»

«Uurijaks või? Sa ju tead, et mul pole juristidiplomit.»

«Äh,» lõi Ülev suurejooneliselt käega, «mis me ikka oma diplomitega eputame! Sinu maine maksab rohkem kui kümme diplomit kokku. Uurijakohta ma sulle ka ei paku. Ei, oota, ma räägin praegu tõsiselt!

HENN-KAAREL HELLAT

Meie keskaparaadis tegeldakse ju pidevalt õiguspropaganda probleemi-
dega ja alatasa käib kraaksumine, et seda tehakse vähe või primitiivselt.
Isegi kohutavaid apse tuleb ette, nagu kohtumine ühe aferistiga, kes esi-
nes detektiivkirjanikuna... Oleks imelihtne sind sellele tööle sokutada
ja usu, sa saaksid täiel määral oma popularisaatorivõimed käiku lasta.
Või pole juura sinugi meelest teadus, mida tasub populariseerida?»

Minu meelest on õigusteadus, niipalju kui ma nüüd selle teooria ja
praktiliste rakendustega olen kokku puutunud, õige kummaline ja komp-
litseeritud nähtus. Sedavõrd, et tegin omal ajal arvatavasti õigesti, kui
eelistasin tegelda enda jaoks selgemate asjadega. Kuid mul polnud
praegu tarvis neid seisukohti Ülevile ette laduma hakata: kõige selle üle
olime korduvalt ja vahel ägedaltki vaieldud, teineteise seisukohad, mis
hoopiski kokku ei langenud, olid meile teada.

Siiski — Ülevi mokaotsast poetatud ettepanek paelus mind hetkeks.
Selles terendas käegakatsutav ja igati väärikas tee Vösavillemi toimetu-
sest lahkimiseks. Kas pole ehk viimane aeg seda teha, võib-olla on ainult
tobe, keskikka jõudnud mehe mugavlemisele pürgiv inerts mind niikaua
tagasi hoidnud?

Aga samas tabas mind enesepilke puhang veel ühe olukorrast johtuva
kentsaka nüansi nägemisest. Eks olnuks ju selles midagi kriminaal- või
spioonifilmilikkugi, midagi hästi pahasti lehkavat: kuriteos kahtlustatu
asub endalt kahtluse maharaputamiseks tööle miilitsa keskaparaadis...
Huvitav, kuidas suhtub vastav kaadriosakond uude töötajasse, kui saab
teada, et tema kannul käib prokuratuuri uurija Kersti Erman, jälgib
vaata et igat ta sammu...

Kuni ma neid mõtteid mölgutasin, jõudis Ülev, kes ka ise oma ette-
panekut siiski nii tõsiselt ei võtnud nagu oli kinnitanud, juba juttu
edasi viia ja jõudis korraga välja teemani, mille algatamiseks ma polnud
teed leidnud.

«Homme on siis kaks aastat Leo surmast,» kuulsin teda vaikselt ja
nukralt lausuvat. «Me otsustasime Meeliga tema haul ära käia. Võib-
olla leiame selle ikka kätte. Kas sa ei tahaks kaasa tulla?»

Hoidsin lausa hinge kinni ega reageerinud ettepanekule millegagi.
Ülev vahest ei oodanudki nii kiiret vastust, ta tõusis, soris veidi aega
puhvetis ja tõi lauale kõrged klaasid ning suure, eksootilise sildiga ver-
mutipudeli.

«Kui õige jooks tiba kadunukese mälestuseks,» proovis ta nagu kerge-
mat tooni võtta, kuid ta surutud hääle reetis tugevat sisepainet. Või näis
see mulle nii minu elevil fantaasia tõttu?

«Vaata, Jaak,» jätkas ta, «nüüd ma sõandan sellest juba rääkida, sest
sündmused pole enam nii värsked... mind ei taha ega taha jätta tunne,
et äkki viibiks meie sõber Leo elusana ja tervena meie keskel, poleks
ma tahtmatult tema surmale kaasa aidanud.»

«No kuule, see oli ju õnnetus!» hüüatasin, iseennast vihates sellise
seltskondliku silmakirjalikkuse pärast. Tunnsin, et närviline vabin jook-
seb üle mu turja — kas tõesti niiviisi ja kohe praegu tuleb sellesse pai-
navasse loosse lahendus ja selgus?

«Mul on täiesti ükskõik, kas tegemist oli õnnetusjuhtumi või siis enese-
tapuga, minu osa selles loos jääb ikka üheks ja samaks.»

«Nimelt?» sõandasin juba teda küsimusega õhutada.

«See oli...» meenutas Ülev, «...oota, see oli täpselt kaks aastat
tagasi, isegi kellaajaliselt, päev enne Leo surma... Ehkki kõik algas
juba eelmisel päeval, kui ma töö juures lausahtleid kraamisin.»

Panin tähele, kui sügavat mõttetööd ta ilme selle sissejuhatuse ajal
väljendas. Ülevi hästi treenitud aju häälestunuks nagu täpsele laine-
alale, nii kraamitigi näilisest unustusest (oi, milline kolikamber see mälu
enamikul inimestel on!) esile tollaste sündmuste kulgemine kõigis olu-
semates üksikasjades.

«Jah, täpselt — siis ma leidsingi ühest sahtlipõhjast selle uinutipaki.
Mingi hästi popis pakendis välismaise patentravimi, meenus, et paaril
korral olin seltskonnas kuulnud räägitavat selle efektsest toimest, aga
see oli ka kõik, mis meelde tuli. Ülejäänud oli tühi koht, paus, mälulünk,
pealegi nõrdimapanev. Kurat, tuleb välja, et mul on lausahtlis asitõend

(mis muu sai see olla), mille päritolust ega kuuluvusest mul pole halli aimugi! Ja mine sa meeste käest küsima — surnuks näägutavad, kui mõni ehk juhuslikult teab. Aga kui ei teagi, kumu läheb maja mööda laiali ikka, et Tarnits, vaeseke, põeb juba rasket sklerooosi...

Nojah, oli mis oli, lõpuks pistsin pakikese lihtsalt tasku, et oma ametialase lohakuse tõendit igaks juhuks likvideerida. Enne muidugi kontrollisin põhjalikult, kas mõnes käigusolevas toimikus sellist asitõendit kirjas pole, aga saatus tahtis nii, et polnud...

Ülev jäi mingi meenutuse võrkudesse takerduma, kartsin juba, et ta pöörab jutu mujale. Kuid, rüübanud sõõmu vermutit, ta siiski jätkas:

«Pagan võtku, tasku see pakk mul niisiis ununeski. Järgmise päeva pärastlõunal võtsin aga jalad selga ja läksin Leo poole. Nõu küsima.»

Sellised käigud olid neil päevil nii loomulikud ja tavalised. Me kõik lävisime isekeskis aktiivselt, olime hästi kursis üksteise tööde ja muredega ning mõni ime siis, kui käisime sageli sõbralt nõu või abi otsimas. Kõige sagedamini langes abistaja roll kahtlemata Leo Vasele, ta oli selles tegevuses kõige tõhusam ja tema abivalmidus oli tööpoolest piiritu.

«Jamasin ühe segase seifimuukijate looga, milles ei õnnestunud tavalise kriminalistiloogikaga mingit korda luua...»

«Ja Leo?» ei mallanud ma jätta küsimata. Ülev süngestus sedamaid.

«Vaata, siit see asi algaski. Ma oleksin ju pidanud midagi taipama: Leo vaata et viskas mu välja!»

«Ei või olla!»

«Aga võib ikka küll! Ole mureta, see käik püsib mul nüüd elupäevade lõpuni mees. Leo oli kuidagi tusane, kurnatud ja tülpunud välimusega. Mina ei teinud tol päeval sellest väljagi, alles pärast tema surma, kui rekonstrueerisin mõttes seda külastust, torkas tema toonane olek mulle meelde.

Minul seevastu oli nagu tuli takus, ei jõudnud veel õieti teregi öelda, kui juba hakkasin oma lugu pajatama. Nägin, et Leo mudib kuidagi kohmetult sõrmi, sa tead küll, kuidas, aga mis mul sellest! Siis, nagu ma esimest korda hinge tõmbasin, tõusis ta ja — tont võtaks, kui selgesti ma seda mäletan — tuli patsutas mulle õlale, tal ju oli see vahel kombeks, ise aga hakkas seletama:

«Tead sa, mees, anna andeks, aga ma ei saa sind täna millegagi aidata. Katsun ise kuidagi toime tulla... Nii et ehk tuled mõni teine päev.»

Minu jaoks oli Leo sellises käitumises midagi enneolematut. Jäin talle otsa põrnitsema ja küsisin:

«Mis, kurat, sul siis viga on?»

Ta vaatas üle mu pea aknast välja ja pomises:

«Ah, tea'nd... neetult must päev lihtsalt. Ei tule iseendagagi toime...»

«Äkki saan mina sind kuidagi aidata,» laususin juba puht viisakusest, ise tegelikult kõvasti vihane.

«Sa aitad mind kõige paremini nii, et jätad mu nüüd üksi,» vastas ta täiesti ühemõtteliselt.

Minu viha aina kasvas. Sellist väljaviskamist pole meil kellelgi kombeks olnud, minu asemel oleksid sina arvatavasti sedasama tundnud. Saatus aga tahtis, et ma surusin käe pintsakutaskusse ja kompasin seal seda äraneeatud uinutipakki. Vist tahtsin vastata solvangule enam-vähem samaga, kui otsemaid küsisin:

«Kuidas sa öösel magad ka?»

«Üldse ei maga,» vastas ta lihtsalt, täiesti tõsiselt.

«Ja lollisti teed,» saingi mõnitamiseks ainet. «Säh, siin on sulle üks imerohi, võta sisse — küll siis uni tuleb ja hommikuks tuju paraneb!»

«Ta ütles mulle, sa mõtle, isegi aitäh,» jätkas Ülev ja kuulsin tema hääles enneolematuid, sentimentaalseid toone. «Mina läksin minema, tema aga toimis järgmisel õhtul minu väärtusliku soovitusel kohaselt ja... magab nüüd surmaund.»

Tajusin uuesti närvivõbinat turjal. Ülev aga, ette kummardunud, vaatas maha. Viimaks oli ta siis selle loo südamedelt rääkinud. Kaks aastat hiljem. Vahest ei tea Meeligi, mis tookord juhtus?

Aga mis kuritegu see on, pakkuda unetuse käes vaevlevale sõbrale uinutit?

Muud selles asjas olulist minu külaskäik enam ei andnud. Meil oli veel Üleviga üht-teist rääkimist, siis jõudsid koju Tarnitsate tütreid ja sain ettekäände lahkuda. Kindlasti pidid nad kõik hoogsalt oma perekondlikke puhkuse ettevalmistusi jätkama.

Läksin trepist alla, hingese eriline ängistustunne. Ootamatult oli minu «uurimine» Kersti Ermani omast mööda jõudnud, olin selgitanud uinuti saladuse. Mis siis sellest? Ülev Tarnitsa nimi figureeris kahtlusaluste nimistus minu oma kõrval ja üks selleks pidi olema põhjust.

Veelgi meelirusuvad olid paralleelid, mis paratamatult tekkisid, kui kõrvutasin Ülevi ja enda viimaseid külaskäike Leo juurde. Lahkusime mõlemad sealt solvunudena, nõrdinutena oma sõbra käitumise üle, kelle elu juhtideedeks olid olnud diskreetsus, vastutulelikkus, headus... Kindlasti oli see esimene kord, et ta järsult keeldus Ülevile peamurdmist valmistava kaasuse arutamist. Minu juhtum polnud nii ilmselge, kuid lahtiütlemine Irenest koos soovituselgi tema eeskuju järgida — ei, see ei olnud päriselt Leo Vase stiil!

Romantikutena ja küünikutena oli Leo ennast ja mind selle viimase kõneluse ajal iseloomustanud. See püsib mul liigagi selgesti meeles, olen hiljem tööpoolest korduvalt tema sõnu sõelunud (Kersti Erman ei eksinud selles) ja sõandan veelgi avardavamalt kinnitada, et teatav romantilisuse ja künismi segu on omane terve meie põlvkonna teadvusele. Ma ei kinnita seda, et ennast välja vabandada, oma vigu põlvkonna kui paratamatu ideoloogilise koosluse kaela veeretada. Mõned meist on küll veel suutelised laulupidudel aatelisi laule kuulates (mida laulab peamiselt eelmine, vanem põlvkond) silmi vesistama, samas aga sooritame karjääri või prestiiži huvides või tont teab mille nimel nii valgustkartvaid tegusid, mida me nende avalikukstulekul katsume iga hinna eest eitada või siis jultunuimat demagoogiat appi võttes õigustada. Seda eetilist inimest, kellest unistas eile nooruke Kersti Erman, oleks meis keeruline leida. Meie eetika on pigem maitsekas ülerõivas, millega on nii tore peenes seltskonnas koketeerida, kui see, mida ta olema peaks: hall-argine, paratamatu sisesund.

Me oleme pööraselt egoistlikud, selle tõestamiseks piisab täiesti juba Ülevi ja minu näitest. Läänud oma muredega Leo juurde ja leidmata vastu ootust temas nende lahendajat, ei jäänud meil iseendaga tegelemise kõrvalt mahti temale mõelda. Kui me oleksime ometi tundnud põgusatki huvi, millest küll on tingitud sõbra niisugune veider käitumine! Ülev vähemalt usutles, mis Leol viga on, kuid üks ta küsinud seda solvatuna, kuidagi läbi hammaste (ta ju ei eitanud seda), mitte siiralt, heas tahtmises appi rutata.

Ma mäletan Leod hästi. Niiviisi esitatud, sirgjoonelisest küsimusest piisanuks täiesti, et temalt pihtimust välja meelitada. Võib-olla oleksimegi meie kaks, või siis üks meist, saanud teda aidata. Mille tulemusel sõber Leo elaks tänase päevani, võiks täie tervise juures viibida meie keskel ja oleks endiselt meie sõpruskonna tuumaks, hoiaks seda koos.

Homme siis lähevad Meeli ja Ülev tema hauale. Rohkem meil Üleviga sellest juttu ei olnud, üks ta taibanud mu ilmest, et ma nendega ei taha ühineda. Olin meie nelikust ainuke, kes matustel käis (oleksin ju võinud Ülevile juhatada, kuidas Metsakalmistult Leo hauda leida, miks ma seda ei teinud), ning see mälestus on mulle ikka veel piisavalt rusuv ja painav. Mitte kuidagi ei taha ma minna kõike seda kalmistule mälus värskendama, eriti veel nüüd, seisundis, millesse üks anonüümikiri on mu seadnud.

Minu osavõtt matustest piirdus siiski vaid haudasängitamise ja Metsakalmistul, eelnevale ärasaatmisele koolimajja ega ka järgnenud peiepeole ma ei läinud. Jõudsin kalmistule pool tundi enne matuserongi, leidsin hõlpsasti kätte surnut ootava lahtise haua. Oli tuuline, kuid leebe ilm, kalmistu puud kohisesid võimsalt ja rahustavalt. Haua põhja mööda aga ronis mardikas, suur ja metalliläikelise koorikuga. Silmitsesin tema kaootilist liikumist, mul ei tulnud pähe teda sellest sügavast august välja päästa. Olin kindel, et hiljemgi ei tule ükski muldasängitaja selle peale, ja nõnda mõeldes jõudsin hoopis kummalise, nagu paganausulise puän-

dini, sest tundsin rõõmu, et mardikas kaob koos Leo säilmetega mulla alla. Ühe inimese elu ja ühe putuka oma — ühteviisi juhuste pillutada, võimetud teatud olukordades ennast kaitsma.

Selliseid matuseid oleks Leo Vask küll püüdnud ära hoida, andnuks saatus talle mahti oma viimases tahtes sellekohaseid mõtteid avaldada. Kõik oli väga pidulik, pealtnäha südamlikki, kokku võttes — pomposne. (Oi, kui kaunitl me oleme ikka matma õppinud!) Leo Vask arvati suurejoonelise viimase austusavalduse vääriliseks, matuste korraldajad pidid ilmutama pöörast organisaatorlikku talenti, et kõik nii suurepäraselt laabus.

Seisin viimase talituse ajal kõigist neist riigi-, ühiskonna- ja koolitegelastest lahus, mis pidigi mul nende sekka asja olema, tahtsin jääda võimalikult omapead oma valus ja leinas. Kogu saatjaskonna keskel leidsid vaid üks Leo sugulane, täditütar, keda olin paaril korral juhtumisi kohanud. Tegemist oli orvuga, kelle saatus korraldamisest Leo oli mingil määral osa võtnud. Tüdruk pidi olema just äsja ülikooli lõpetanud, nagu mulle veel meenus. Käisin talle kaastunnet avaldamas, tema oleksin ma nüüd ehk oma seltsi kutsunud, meie lein pidi kõigi nende teiste omast erinema. Kuid ta vaatas mulle otsa nii kalk-heitunud pilgul, et kadus kogu söakus talle oma seltskonda pakkuda.

Matusetalituse üle oli aga laotunud ahistus, mis minu pinevil meeltes aina tihenes. Selle äkksurma seletamatus, piinlik kartuski, et viimasel hetkel võib ilmsiks tulla midagi, mida ei suudetaks summutada ega varjata — palju pingeid oli varjul palavikuliselt piduliku õhina taga, millega Leo Vaske mulda süngitati.

Sel õhtul, ma mäletan, join enda unustuseni täis. Kusagil avalikus paigas, kõigi silma all, restoranis — millises, ei mäleta —, sattununa seltskonda, kes millegipärast lakkamatult minuga kontakti otsis ja vist minu tõrjuva hoiaku arvel isegi nalja sai. Kõik lõppes aga viisakalt ja sündsalt, ilma skandaalita. Jah, täiesti vaikselt, rahulikult, kombekalt.

26

Olin lonkimisi jõudnud südalinna. Viru väljaku inimiruselus (saginaks võis seda nimetada ehk veel mõni aasta tagasi, nüüd küll enam mitte) tõi mu mõtted taas käesolevasse päeva. Võib-olla peaksin helistama Kersti Ermanile, talle teatama uinuti «autori» leidmisest?

Kell oli pool kuus, arvatavasti polnud prokuratuuris enam mitte kedagi. Ja ka mingi trots kergitas minus kõvasti pead. Meenus, kuidas uurija oma juriidilise kohustatuse kõrgustest keeldus mulle mõndagi selgitamast. Mis informaatoreid siis peaksin mina temale olema! Tal on oma, minul oma eesmärk: tahan ennast nüüd ja alatiseks kindlustada anonüümkirjades levitatava laimu vastu, muud ei midagi.

See, et tuli ilmsiks salapärase kanal, mille kaudu Leo Vask oli saanud uinuti, ei muutnud tegelikult midagi. Selline avastus võis Kersti Ermani jaoks koguni tähendada kinnitust mõrvaversioonile. Mis oleks veel loomulik, kui arutleda umbes niiviisi: kahest kahtluse alla sattunud isikust külastasid mõlemad Leo Vaske mõni päev enne ta surma. Mõlema hinge jäi lahkumisel okas tema vastu — kes ütleb, et esimene selline? Ja tänu neist ühe ametialasele lohakusele oli Vasel nüüd ka uinuti käepärast. Kes aga võis sundida teda, noort, tugevat ja tervet meest, vaimset igati normaalset, seda võtma? Kes keeras lahti gaasikraani ja instseenis leegi lämbumise ülekeenud vee läbi?

Nende küsimusteni jõudnud, meenub uurijale paratamatult, et kahtlusalseid on ju neli. Kui esimesel paaril oli selles mõrvaloos täita oma roll, miks siis peaksid ülejäänud kaks puhtad ja paikased olema? Asi lõhnab lausa vandenõu järele!

Nood ülejäänud on Kalju Roos ja Irene Purde, mõtisklesin taas kainevalt. Ei, Irenest, ehkki ma olin nüüd Kersti Ermanile tema või õigemini meie kolme loo ära rääkinud, ei tahtnud ma ikka veel mõelda. Hoopis iseasi oli Kalju... pealegi ei osanud ma tõepoolest välja nuputada, mis võis teda neil päevil Leo juurde ajada.

HENN-KAAREL' HELLAT

Kalju Roos Leo Vase mõrvari rollis — milline meeletu jama! Midagi sellist võib etendada teatris, vaevalt et sealgi sellest korralikku tükki saab. Tundsin siiski, et need mõtted on mu tegutsemisindu stimuleerinud. Miks mitte kasutada oma puhkusepäevi selleks, et üle hulga aja külastada Kaljut tema Keskk-Eestis asuvas lossis — nii nimetas ta uhkelt juba ehitamise ajal (hiljem polegi ma teda näinud) oma kooperatiivehituse korras püstitatud ridaelamu seksiooni.

Astusin lähemasse telefoniputkasse ja selgitasin välja esimese bussi, millega sai sinna sõita. See väljus kell kuus nelikümmend. Mõeldud — tehtud, ma sõidan! Et seljataga oli mitte küll lausa kurnav, kuid siiski roiutav päev, otsustasin koju minna, hästi välja puhata.

Ometi ründas mind koduteel veel kord kiuslik mõte: kui võtaks nüüd takso, ostaks lilled ja... ütleme, šampuse ning sõidaks Kersti Ermani ukse taha? Selle teo tulemuste naeruväärsus oli nii käegakatsutavalt selge, et võttis punastama. Üheksal juhul kümnest poleks ta kodus, kümnendal juhul tuleks aga üle elada eriti piinlikke silmapilke, sest üks võiks seal ju viibida üks nendest viiest, kuuest või pagan teab mitmest printsist. Üldse — mis on mul sinna otsida, tänased uudised paari päevaga hapuks ei lähe.

27

Oleksin ma üks neist viimasel ajal ohtrasti siginenud ajakirjanikest, kellel meelisžanriks roosamannavahused kirjanduslikud portreed eesrindlikest inimestest, siis tõttaksin kahe käega kirjutama Kalju Roosist ja tema perekonnast. Selle loo paatoski saaks ülimalt päevakajaline: nii täisverelist elu elavad meie päevil linnast maale tööle siirdunud noored haritlased!

Mõne aja pärast võiks aga sama perekonna elukäigust valitud materjalide alusel kokku seada veel teisegi, hoopis vastupidises tonaalsuses loo: näete, millised keerdkäigud vintsutavad vahel meie päevade noort haritlast, kui ta on patriootlikult otsustanud maale tööle asuda!

Neis mõlemas loos oleks kirjas üheväärne tõde.

Kuid ma ei kirjuta praegu neid ajalehehehteid ega ka mitte satiirilist romaani. Põhiline, mis peaks moodustama nende hüpoteetiliste «portreede» tuuma, on öeldav ehk paaril leheküljel. Rahutu, otsiv ja rähklev Kalju Roos, naistega lävimise teoreetik Kalju Roos ja järeleandmatu töö eest võitleja Kalju Roos on natuke rohkem kui kümne aastaga muutunud tunduvalt rahulikumaks. Ta on jäänud paikseks, mis nõudis juristiameti vahetamist majandusmehe oma vastu, on soetanud perekonna (naine ja kaks last) ning lõpuks ehitanud selle juba nimetatud lossi. Ta peab kaugeltki mitte tähtsusetut ametit vabariigi ühes edukas loomakasvatamajandis.

(Sellise positsiooniga meestel, torkas mulle pähe ühe eelmise mõlgutusega haakuv mõttekäik, kui neil on kuritegelikke kalduvusi, ei ole küll tarvis sõita pealinna ühte koolidirektorit tapma, ükskõik, oli too siis ülikoolipõlves sõber või vaenlane.)

Imepärasel viisil elab aga Kalju Roos veel kirk või kutsumus, igati õilis ja kiiduväärt, mis on talle ometi kaela toonud ikka ja jälle päris suuri ebameeldivusi.

Ta nimelt kirjutab. On kirjutanud juba keskkoolipäevist alates, millal saatis ajalehetele nupukesi. Sellest peale on ta endale visalt seadnud aina komplitseeritumaid kirjanduslikke ülesandeid ja neid ka kadestusväärse energiaga lahendanud.

Ainult kunsti- ja elutõe lõtk saab olla põhjuseks paradoksile, mis sellest sündinud. Kalju, ideaalilähedane kirjanikuisiksus, on praegu meie kirjanduses peaaegu *persona non grata*. Proovin selgitada. Kas võib kujutleda täiuslikuma sotsiaalse staatusega meie päevade kirjanikku, kui oleks tunnustuse pälvinud Kalju Roos? Töölispäritolu, kõrgem haridus, linlikust juristierialast hoolimata maale siirdumine, seismine keset elu, selle tundmine läbi ja lõhki, praktiline osavõtt suure majandi aktiivsest juhtimisest... ja lisaks veel Kalju isiklikud omadused: terane pilk,

HENN-KAAREL HELLAT

selge, loogiline mõistus, avar silmaring, terved põhimõtted, tunnustust pälvivad ideaalid ja täielik kompromissitus nende elluviimisel või propageerimisel.

Kuid... nagu juba öeldud, tuleb kõigest sellest hoolimata kirjanduslik tunnustus Kaljule kätte läbi vaeva ja viletsuse, uskumatu aeglusega. Lõpuks see siiski tuleb, olen päris kindel, erinevalt mõnedest tema suhtes vägagi skeptiliselt meelestatud kirjanduskriitikutest.

Nad piitsutavad vaest Kaljut tema tõepoolest veidi konarliku, elegantsita stiili ja rohmakana tunduva sirgjoonelisuse pärast. Kuid mis on siis üldse stiil, kui mitte kunstniku isiksuse kordumatu omapära väljendamise vahend. Kalju on oma kirjutistes üdini ning edvistamata tema ise ja — peetagu mind pealegi vähiklikuks neis küsimustes — minu meelest on see küll väärtuslik. Ta kirjutab reaalelust ja selle parandamiseks, tema looming on hulljulge segu olustikudetailidest ja lennukast väljamõeldisest. Ja mis peamine — see on aruka, paljukogenud mehe tõsine jutt asjust, millest teadasaamine peaks meid kõiki paeluma.

Siiski on Kalju kirjutisi hakanud ilmuma aina tihedamini, möödunud suvel anti välja ka raamatuke, mis osteti ära välkkiirelt. Häirivaim on aga see, kuidas võtab neid lugusid vastu keskkond, milles Kalju elab, milles töötab ja millest ta järelikult kirjutab. Tema stiili, võib-olla ka kunstikreedo juurde kuulub mitte kaotada kirjanduslike kujude identsus prototüüpidega, kui need on olemas. Seejuures, otsides kirglikult olemuslikke probleemikeskmeid, asjade tuuma, huvitab teda vähe komplimentaarne kosmeetika, millega ilukirjanikud — elust maha kirjutajad — ju muidu agarasti tegelevad. Sellest johtuvalt leidubki pidevalt tema loomingust šokeerituid, selle läbi solvatuid (õigemini — solvunuid) ja vihalegi ärritatuid. Viimaseid on kahjuks olnud nendegi hulgas, kellest sõltub Kalju Roosi kui kodaniku ja töömehe maine heaolu... See on ainevaldkond, millest saaks lõpmatult materjali inimeste väikluse kohta. Tahaksin väga pidada mingi Kõrgema Eetikakohtu ees Kalju Roosi vintsutajatele süüdistus- või talle endale kaitsekõnet.

Kalju auks tuleb öelda, et ta on sellel tandrill küll ehk märgatavalt taltunud (kes siis ei jookseks kõikjal ja kõiges «sarvi maha»), kuid pole oma positsioonidest loovutanud jalatäitki. Tõsi jah: algul ta oli küllap vägagi heitunud, koguni rivist välja langemas sellest, et teda neis aatealistes tõevõitlustes nii üksi jäeti, et poolehoidjatel võis loota vaid passiivset «moraalset» tuge. Nähtavasti pole selles midagi ebatavalist, eks niisugune seisund tuleb vist läbida paljudel tõelistel kunstnikel teel enda maksmapanekule.

28

Kaljuga kohtumine tegi mulle juba ette suurt rõõmu, mõneks ajaks taandus kuhugi unenäolummuse piirimaile see süнге ajend, mille tõttu ta nüüd üles otsisin. Olin jõudnud päralt varakult, hommikueine ajaks ja Kalju oli pikemata valmis minu auks tööpäeva «korstnasse kirjutama», tal oli ilmselt võimalik seda teha.

Praeguses olukorras polnud mul tahtmist nii kauaks jääda, tõin esile ettekäände, et olen läbisõidul ja saan viibida vaid mõne tunni, sedagi ainult siis, kui tal tõepoolest ajareserve leidub.

Kalju ei kuulu pikalt keelitäjate hulka, kuid mõnest pudenenud lausest võisin järeldada, et tal on tekkinud tõsine vajadus südant puistata. Mis parata — mingis mõttes põhjustab tema elukorraldus siiski isoleerituse, mis võib muutuda isegi rõhuvaks, ehkki Kalju oleks viimane, kes seda suisa mõönaks. Isoleeritus sünnib aga tema kirjanduslikest pürgimustest. Kirjanikukutse juurde kuulub kohustus elada korruga nagu kahes eri maailmas, kunsti objektiks olevas ja kunsti tegevas. Emmastkummas irdumine ähvardab profanatsiooniga. Paljud kunstnikud saavad sellest üle, ühildades kunsti objekti iseenda isikuga, Kaljule aga selline «stiil» ei passi.

Ilm oli ilus, Kalju kutsus mind uitama mööda majandit. Olin küll meelestatud kabinetlikumalt, ei saanud aga talle seda rõõmu keelata: ta tun-

neb oma «mõisas» saavutatud küllusliku heaolu üle ehtsat peremeheuhkust. Nii me siis kujutasimegi peatselt endast pisiekskursiooni, Kalju aina juhtimas, näitamas ja seletamas kui tõeline maaelu ja suurmajandideoloogia apologet. Igas muus olukorras pakkunuks kõik see mulle suurt naudingut, nüüd aga piinlesin, kus ja kuidas oma võõrustajat katkestada, mil viisil juhtida juttu sellele, mille pärast olin üldse sõidu ette võtnud.

Viimaks — olime just alustanud poolekilomeetrist teekonda ühelt vaatamisväärselt objektilt teisele ja Kalju tõmbas kahe seletuse vahel hinge — söötsin otserünnakule:

«Ütle, Kalju, mida sa teeksid, kui keegi tuleks ühel heal päeval ja süüdistaks sind mõne hea sõbra... ütleme, Leo Vase tapmises?»

«Saadaksin ta hästi pikalt persse,» lausus Kalju rõõmsalt ja hooletult, tegemata küsimuse eriskummalisusest mingit numbrit.

«Pea nüüd kinni,» ei lasknud ma ennast heidutada. «Ütleme, et seda teeks võimuesindaja, täiesti ametlikus korras?»

«Pead mind poisikeseks või,» sai nüüd Kalju juba pahaseks. Kuid probleem tundus talle omamoodi intrigeeriv, nii et ta lisis mõtisklevalt:

«Sa tead küll, juba ülikoolis hoidsin ma ennast kriminaalõigusest nii kaugele kui veel andis hoida. Eks tuleta meelde, me oleme selle üle vaieldudki, päris kõvasti sai ragistatud. Minu meelest on kõrgema haridusega juristil muudki teha kui kaabakaid jahtida. Pange majandus, perekonnaelu ja koolid heasse korda, siis kaob pätisugu maa pealt nagu pühitud, ühtegi musta spekulandihinge ei ole kümne aasta pärast järel.»

Kaalusin, miks ta seda räägib, kuid ei riskinud juttu katkestada. Kalju loogiline mõistus tõi ta täpselt probleemi juurde tagasi:

«Vaata, niipalju on mul siiski meelde jäänud kõigest sellest kriminaal-sest värgist, et öelda jõlmanile, kes niisuguse jutuga välja tulla julgeb: «Ole kena mees ja tõesta midagi ära, enne ma sinuga ei räägi.» Aga oletame, et on tõepoolest kokku klopsitud mingi süüdistusmaterjal... noh, siis ma nõuan, et mulle seda tutvustataks, ja veel tahan ma advokaati... Oled sa nüüd rahul, mis hindu ma niisuguse vastuse eest saan?»

«Eks ikka priske nelja,» katsusin kaasa naljatleda, ehkki tundsin tuska — miskipärast olin oodanud, et mu küsimusest hargneb teist laadi jutt. «Minul kui juura-asjus hoopis suuremal diletandil ei sobi kõrge-mat hinnet anda, kui sa ka vahest seda väärid.»

Olin Kaljut, keda ju ometi hästi tundsin, siiski alahinnanud — kord algatatud jutt ei saanud nii järsku lõppeda, hoopis isemoodi käiguga jõudis Kalju nüüd minu jaoks kõige olulisemani:

«Kuule, kas sulle on mõni ladina sentents või vanasõna kunagi vastu hakanud, see tähendab, sinu elu kibedaks teinud?»

Sellisele küsimusele saab olla üks vastus: olakehitus.

«Minule on, ja seoses sellega, et sa nimetasid meie õnnist (nii ta ütleski, õnnist, mitte õndsat) Leod — miks sa seda tegid, seda ma ei taipu —, ujus nüüd kõik pinnale.

Vaata, ma olen ju agulipoiss, Tartu Ülejõelt, sa tead küll. Aga kui olin juba kord suurt kooli sisse trüginud, siis tekkis kange tahtmine teie õilsa ja valgustatud seltskonna tasemele tõusta. Kas usud, ma tuhnisin isegi kusagilt välja klikiaegseid käitumisõpikuid ja midagi olen ma neist üldiselt ilastest teostest kõrva taha kah pannud.

Aga niipea, nagu meid juuras ladina keelega lõbustama hakati, tuupisin ma andunud kõik need sententsid pähe. Ikkagi antiiktarkus, läbi sajandite püsinud ja igikäibiv...»

Seisime keset põlde ühel asfalteeritud teede ristmikul, kust ma oleksin mõistnud ainult tulnud teed tagasi minna. Kalju oli sattunud jutuhoogu, ta tõstis parema käe nagu töötust andes taeva poole ja deklameeris:

«*De mortuis nihil nisi bene.* Vanakurat all põrgus ja kõik taevased väed teavad, ma olen tänaseni raudselt sellest põhimõttest kinni pidanud! Aga kunagi ja kellelegi peab inimene saama südant puistata, miks siis mitte sinule, praegu ja selles paigas?» (Siin pidin imestusega mõtlema paar päeva tagasi, kus ka mulle ja samuti ühenduses Leoga meenus see antiikne manitsus.) «See Leo, kelle kohta mul tema ajaliku elu vältel tõesti midagi halba öelda polnud, keda ma olin pidanud peaaegu

meie, patuste keskel kahel jalal kõndivaks pühakuks, seesama Leo mängis mulle kaks sellist toorest vempu, ühe just enne ja teise otsemaid pärast oma surma, et oleks ta elus ja saaksin ma ta praegu kõripidi pihku...»

Kalju võimsad, maa- ja spordimehe kämblad tegid järsu pesuväänamisliigutuse, mis oli oma võikuses vaid üheti tõlgendatav. Küsisin, lihtsalt selleks, et kontrollida, kas kurgust ikka veel häält tuleb:

«Millal sa teda viimati nägid?»

«Parem, kui poleks enam näinud, aga see oli mu enda süü,» lausus Kalju hetkeks süngestununa ning jätkas kohe, endise hooga:

«Ma läksin pealinna just kolm päeva enne Leo surma. Nimelt selleks, et teda üles otsida. Oli hädasti raha tarvis ja olin välja kalkuleerinud, et meie Leo Vasel peaks seda olema...»

Kalju märkas mu hämmastust, teadsin ju täpselt, et üks tema vankumatuid põhimõtteid on: alati ise läbi tulla, mitte mingil juhul mitte kelleltki laenata. Ülikoolis, elatudes stipendiumist ja veel üsna tillukesest, puhutistest ajalehenupu-honoraridest, demonstreeris ta meile, ise kaugeltki mitte askeet, kokkuhoidlikkuse ja vastupidavuse imetegusid. Nüüd siis pidaski ta vajalikuks selgitada:

«Tjah, see oli nimelt üks kuradima supp või puder, millest tahtsin ühe hooga välja rabelda. Majaehitus nimelt, olin sellest üdini kurnatud. Ega meie kooperatiivehitus käi nii nagu linnameestel, et maksad raha sisse ja võtad kohe varsti võtmed, muud muret ei midagi. Meil ikka edenes kõik nii, nagu ise tagant tõukasid, ja vahel ei edenenud tõugateski.

Noh, ja mis sa ütled, kui ühel kenal päeval lähetsid nagu taevavärvad lahti ja näitaksid vaevatud hingele igavest õndsust — kõike on korraga saada, materjale ja vabu töömehi, nii et võib ühe hooga selle pikki aastaid veninud majavuntsimise lõpule viia ja jaanipäevaks sisse kolida? Täpselt nii oligi, tegin kalkulatsiooni, aga ainus, mis mul puudus, oli raha — täpipealt üks tuhat ja kakssada rubla oli puudu.

Või sa arvad, et siitsamast poleks seda raha saanud,» jätkas Kalju õhinal. «Meil on siin iga teine mees rahajõmm, istub kümme korda tisedama rahapataka otsas! Aga eks külal ole oma kombed, oma au ja häbi. Oma reputatsiooni mina, hiljutine linnamees nagu ma olin, selle raha pärast turule viia ei tohtinud. Kalju Roos pidi asise mehe mõõdu välja andma: kus oleks alles kõmu saanud, kui oleks välja tulnud, et ma ehitan häärberit, endal näpud põhjas!»

«Eks tulnud laenanud minult,» poetasin sekka.

«Ah sinult või — ah sul on siis ka juba mammonat kogunenud,» sõnas Kalju solvava hajameelsusega, nagu katkestanuksin ma tema jutu eriti olulises kohas. «Ei noh, miks pidin ma sinult laenama tulema, kui oli olemas laialt tuntud kaunishing ja kuldse südamega mees Leo Vask! See oli esimene päästev mõte, mis mulle mu jännis tuli, ja arusaadavalt hakkasin seda ka kohe realiseerima.»

«Sa siis said raha?» ei mällanud ma enam oma kärsitust vaos hoida.

«Sain ja ei saanud, ei saanud ja sain... või kuidas seda seletada. Vaata, ma olen sirgjooneline ja äkiline mees, nagu kõik räägivad. Leo pool kah, ma ei vaadanud talle õieti otsagi, enne kui olin oma hädapalve ette laulnud. Alles siis vaatasin ja taipasin kohe, et olen tulnud eriti süngel tunnil ja täiesti soovimatul kombel. Sa ju mäletad, meie Leol oli varuks tuhat trikki, kuidas oma tegelikku meeoleolu maailma eest varjata, aga midagi me oskasime siiski ta näost lugeda. Seekord paistis küll seitsme penikoorma taha ära, kui mõru ta meel on ja kuidas talle ei meeldi mulle rääkida seda, mida ta rääkima peab.»

«Ta siis...» üritasin jällegi sõna sekka öelda, kuid Kalju ei lasknud mul jätkata.

«Ta pani mu kenasti istuma, pakkus kohvi, tõi kohale hoiuraamatu, selles seisis arvel üle kolme tuhande rubla, kui mälu ei peta, igatahes kõvasti rohkem, kui küsisin... ja siis ta ütles leebelt, ingliahääl, et ei anna mulle pennigi.»

Kaljus ärkas kirjanik, kes jälgis hetke, kuid ainult hetke nende sõnade mõju.

«Pealegi oli tal täiesti aktsepteeritav põhjus ja Leo poleks olnud tema ise, kui ta oleks jätnud mind selle kohta teadmatusse. Kõigepealt küsis ta, kunas saaksin võla tagastada, ja kui nimetasin kõige ligema tähtsena aastat — olin ju selleks ajaks jäänud peaaegu püksatuks ja palju me naisega ikka jõuame kõrvale panna —, siis ta ütles kurvalt, aga kindlameelselt, et ega me ikka kaupa ei saa. Sest tal seisvat ees elumuutus, perekonna loomine ning sel puhul olevat tarvis juba kuu-paari pärast paratamatult kõik need säästud käiku lasta.»

Olin rabatud. Midagi nagu ei klappinud. Ah et kolm päeva enne surma kavatses Leo veel Ireneaga abielluda? Millestki muust ei saanud ju selline jutt sündida. Aga kuidas siis mõista meie jutuajamist järgmisel õhtul? Mis võis olla vahepeal toimunud? Vaatasin igaks juhuks teraselt Kaljule otsa. Ei, ta rääkis ilmselt tõtt, kõik oli toimunud just nii viisi.

«Sa tead,» kuulsin selle oma mõtteähmi sekka Kalju sõnu, «ma sobin küll päris mitme töö peale, ainult mitte liibitsema, halisema või pugema. Sattunud nii santi olukorda, tegin mis võisin, et viisaka inimese muljet jätta, aga kokku võttes tulid Leo poolt välja ikkagi võrdlemisi kõva pauguga küll. Oleksin ma, vaene mees, sel hetkel teadnud, mis jänni Leo mulle siitki oskab kaela kutsuda!»

«Noh?» tõusis põnevus minus veelgi kraadi võrra.

«Sul on jah hea nohitada,» nõokas Kalju. «Kuram, kõik see meie elu on üks suur ja pöörane pull küll! Ma löntisin kolm päeva masendatult ringi, oleks nagu pidanud midagi ette võtma, aga mis sa ikka toimetad ja korraldad, kui parimad lootused lendavad sedasi vastu taevast! Noh, ja neljanda päeva hommikul seisab korruga minu ukse taga... arva ära, kes?»

«Leo oli siis juba surnud...» laususin kaalutlemisi.

«Surnud jah, ainult et oli veel hetk enne teise ilma kolimist jõudnud selle teise tembuga maha saada. Tema surmast polnud loomulikult ka Irenel veel aimugi, muidu...»

«Irene?» küsisin igaks juhuks üle, uskumata oma kõrvu.

«Kellest ma siis räägin! Tema ju mu hommikune külaline oli. Välimus peenem kui ühelgi moelehe-tipsil, näol aga must masendus. Miks, seda ei tea ma tänase päevani. Aga ta tegi siis kähku! Vuristas oma sametise inglise-ingli häälekesega mulle ette, et meie sõber Leo, kes mitte kuidagi ei saavat Tallinnast lahkuda, palunud teda siia sõita ja mulle selle ümbriku edasi anda. Et seesama Leo olevat täis paksu kahetsust selle pärast, kuidas ta minuga mõni päev tagasi käitus, ja lootvat, et mul on saadeti-sest siiski veel abi. Irka ulatas mulle seejärel üsna tüseda ümbriku ja läinud ta oligi. Seisin mitu minutit nagu möku oma ärklitrepi — ma elasin ju siis veel linnas —, ei taibanud teda tagasigi kutsuda. Kui aga lõpuks ümbriku lahti rebisin, oli selles mitte tuhat kakssada, nagu olin küsinud, vaid tuhat viissada rubla. Kuradima žestivend ikka oli see Leo, ei saanud isegi elu viimasel päeval jätta veiderdamata!»

Kalju tõmbas hinge, nagu neisse möödunud päevisse vaadates, kõike üle kontrollides, ja jätkas siis kurjalt, ehkki oma lillelist, tahtlikult labastatud jutumaneeri reetmata:

«Mina jahupea pidin rõõmust lõhki minema. Kus oli kergendus: ei pea minema selle rahajõmmi juurde ennast alandama, kelle olin juba ohvriks välja valinud. Olukord oli ju selline, et lihtsalt pidin raha saama, kas või nui pooleks! Nojah, siis muidugi kukkusin saadud summat kulutama. Aga kui viimaks paar päeva hiljem leidsin mahti hinge tõmmata ja taipasin, et oleks viimane aeg Leole tänukiri läkitada, tuleb naine uksest, pisarad silmist voolamas, ja lööb mulle pauhti! värsket ajalehte lauale. In memoriam Leo Vasele, ole sa lahke! Pane või majale tuli otsa!»

«Nähtavasti jäi ikka panemata,» tegin maotut nalja, et alandada oma ajudes leekiva mõttepalangu temperatuuri.

«Panemata jäi... Aga sa tead, ma vihkan maailmas kõige rohkem kolme asja: juhme ametnikke, pealetükkivaid naisi ja võlgu. Esimesest kahest olen ma siin peaaegu vaba, meie lahke Leo aga surus oma heast tahtest mulle ja kõigile mu järelpõlvedele kaela võla, mida pole võimalik tasuda. Sa pergel, oleks mul see raha mõni päev kauem käes püsinud, siis oleksin küll läinud ja selle talle kiristu kaasa pannud, parem teha

selliseid mõttetusi kui surnule võlgu jääda. Aga mis pean ma tegema nüüd? Raha on olemas, ma sain selle tõesti aastaga kokku, seisab eraldi hoiuraamatul, ma võin sulle näidata. Aga mis on sellest abi? Tead, ma pakkusin kord Irkale, oleksin äärepealt vastu pead saanud...

«Oled sa siis Irenet vahepeal näinud?»

«Sina pole või?» vaatas Kalju mulle umbusklikult otsa. «Nojah, võib-olla... Irka on mu üleaedne, kui tänapäeva mastaapides võtta. Asus elama oma kodukolhoosi, Pedakamäele, vanemate juurde, siit umbes viiskümmend kilomeetrit. Tõi koduväiks kohaliku peaaugronoomi, ma käisin pulmaski, kõik kolhooside-sovhooside ametimehed on ju isekeskis tuttavad, enamik EPA-s õppinud... Pulmad olid küll maru vaiksed, eks nendegi kohal hõljunud veel Leokese vaim. Aga minu teada ootab Irene nüüd tite. Ta nimi muide on Vörno, veab ikka inimesel nimedega!»

Irene Vörno... Minu kõrvus kõlas see nagu võhr. Kunagi — ei see olnudki väga ammu — olin kindel, et temast saab Irene Lõmme.

«Nojah, aga see võlg ikka,» ei saanud Kalju veel rahu, «mis ma pean tegema? Riigi tuludesse kandma või? Riik meil niigi rikas, Leole poleks see lugu küll istunud. Või püstitaks talle oma õuele mälestussamba...»

«Leol on täditütar,» proovisin sõbra mõttelendu maandada, «ma nägin teda viimati matustel.»

«On või?» lõi Kalju nägu ehtsast lootusest särama. «Kust teda kätte leida, mis ta nimi on?»

Ma ei osanud vastata. Meenus selle tütarlapse pilk Metsakalmistul, lahtise haua pervel. On pilke, mida ei suuda eluaeg unustada, eks vist igal inimesel on neist kogunenud kenake kollektsioon.

Märkasin nüüd, et seisame Kaljuga ikka endiselt sellel ristteel, kust ma omapead ei oskaks minna mitte kuhugi mujale kui ainult tulnud teed tagasi.

29

Mis on juristil — kutselisel uurijal viga oma tööd teha, mõtlesin sel ööl rammetuna ja unetuna hotellitoas, minu jaoks liiga pehmes ja vetruvas voodis väherdades. Jurist paigutab enda väljapoole kuriteo välja, sellest kõrgemale, ta kogub niiviisi situeerituna süütõendeid nagu muististeotsija või filatelist ja seab need siis loogilisse ritta. Kuriteo pahelisus riivab tema eetikat ja haavab autunnet, ent ei kiilu end tema olemusse. Kannatanute vaevad ja piinad toidavad küll kaastunnet, ise ta aga neid vaevu-piinu ei tunne ega tohigi tunda. Kui jurist võtaks südamesse kõigi nende sadade või koguni tuhandete kuritegude jälestusväärse olemuse, mida tal uurida tuleb, kuidas suudaks ta hoida hinge muserdumast, tagasipöördumatult kalgistumast?

Aga kuidas peaksin säilitama mõttevärskust ja vaimset tasakaalu mina, sattunud nii tavatul viisil jälgima oma sõbra hukkumise asjaolusid ning veel mitme sõbra ja ka iseenda võimalikku osa neis? Tegemist pole ju ametikohustuse ega kutsumusega, kaalul on meie kõigi au, inimvääriskus, lõpuks isegi õigus oma elu õige inimesena edasi elada.

Nimelt meie, sest ma ei saa ennast ühegi eritunnuse abil sellest kogumist eraldada. Vahest läheb see korda siis, kui tõesti tuleb ilmsiks üks ja ainuke süüdlane, see tähendab, mõrvar? Ootan ma seda või taotlen? Raske öelda, siin tuleb kaitsereaktsioonina juba paratamatult mängu instinktiivne enesepettus, kuid — vaevalt. Minu enda süütunne, mille eest ma algul põgenesin, sest mida muud kui põgenemine see «kalalkäik» siis ikka tahtis olla, ja mis mul lõpuks siiski kõrist haaras, mind Leo Vase korteri ukse taha sundis — seesama süütunne pigem kasvab kui kahaneb. Seda enam, et ma näen, olen näinud Leo Vase mälestuse painavat püsimit kahel minu kolmest kaaskahtlusalusest. Ülev Tarnitsal on see hinges kripeldamas kahetsusena, Kalju Roosil võlatundena.

Mis kujul peaksid nende päevade mälestused avalduma Irenel, kelle juurde ma nüüd homme lähen, olen otsustanud minna, saanud Kaljult teejuhatuse? Selle tõttu ei sõitnudki ma Tallinna tagasi. Ei tohi enam viivitada, endale taandumiseks uusi ettekäandeid otsida, ei tohi alla van-

HENN-KAAREL HELLAT

duda. Tuleb käia ära Pedakamäel, isegi kui lõpptulemusena peaks selguma, et Leo Vase tappis Irene Purde, uue perekonnanimega Võrno.

Talitse oma mõttelendu, mees, ära lase oma pingul närvidel selles kuu-tõbiselt vaikselt väikelinnaöös perutada! See oli ju õnnetusjuhtum või enesetapp, milleks väänata asju-olukordi veel traagilisemateks, kui nad nende kahe versiooni valgusel paistavad.

Ometi ühendab mingi fataalsuse klamber kõike seda teavet, mille olen oma külaskäikudega kokku kogunud. Tarvitseb ainult faktid ritta seada:

kolm päeva enne Leo Vase surma väisab teda Kalju Roos tungiva laenupalvega ja tuleb ära tühjade kätega, sest Leo peab perekonna loomise plaane, milleks ütleb raha endale (ja peatselt) tarvis minevat;

järgmisel õhtul, kaks päeva enne surma, olen varstisel meie hulgast lahkujal külas mina, kahekümne nelja tunniga on aga Leo jõudnud veendumusele, et Irene ei sobi temale ega mulle elukaaslaseks, veendumus on nii tugev, et ta sõandab selle välja öelda, ehkki näeb selgesti, et tema argumendid mind ei veena;

Leol on jäänud elada üks ööpäev ja mõni tund, kui ta tusatujus keeldub Ülev Tarnitsat konsulteerimast, sellega minu arvates ilmutades äärmiselt ebaadekvaatset käitumist. Sel külaskäigul satub Ülev tahes-tahtmata saatuse sõrme rolli, kui annab Leole uinuti, millel on oma osa täita direktor Vase kiiresti lähenevas elust lahkumises.

Jäävad Leo Vase viimased elutunnid. Kuni pole toimunud kohtumine Irenega, saan ma nende kohta vaid hüpoteese püstitada. Sest et, kui uskuda Kalju Roosi juttu — mul pole aga siiani alust olnud teda umbusaldada —, siis pidi nendest tundidest osa kuluma Irene ja Leo kohtumisele, nende viimasele kohtumisele. Mille tagajärjel vahest paar tundi pärast seda, kui Tallinnas leiti Leo Vase surnukeha, seisis Irene sellest süngest paigast ligi paarisaja kilomeetri kaugusel ja ulatas Kalju Roosile Leo saatetise, tuhat viissada rubla. Ning Irene näol, kes ei võinud teada Leo surmast, oli «must masendus» — need Kalju sõnad püsisid mul kindlalt meeles.

Minus sünnib nende mõtiskluste ajal tänumeel Kersti Ermani vastu, kes siiski juhib seda uurimist nii sügava taktitundega, olgugi eriskummalisi meetodeid rakendades. Ma hakkain temasse ikka enam uskuma ja praegusel juhul see maksab midagi. Sest tarvitseks kahelda ühes, tööpoolest väga nõrgas selle ahela lülis, nimelt minu jutus kohtumisest Leoga (mis olnuks veel hõlpsam kui nende maad mööda rändamise päevade jooksul selline kõnelus välja mõelda?), ja kohe saaks konstrueerida kohtutava loo, kuidas me neljakesi teadlikult ja ettekavatsetult Leo Vase teise ilma saatsime. Minugi nappidest ja kõvasti samblasse kasvanud juriidilistest teadmistest piisab selleks täiesti.

Peab vaid oletama: Leol ei saanud tekkida vähimatki kavatsust Irenest loobuda, ja miks pidigi see tal tekkima;

et selle tõttu kujunes meie kahe jutt hoopis teistlaadseks, kui olin Kersti Ermanile kirjeldanud, tulemusena aga sündis mul kavatsus Leo teelt kõrvaldada;

et Kalju Roos, kes võis olla silma heitnud Leo rahale, mind meelsasti abistas — siin tuleks ilmselt lisada veel mingi uidlik intriig, kas või teha Irenest Kalju salaarmuke, kes on sellegi tõttu valmis mehe käsku täitma, kusjuures minule muidugi kuulub kõiketeadja ja pahelisima salasepitseja roll (milline magus pala romaanikirjanikule!);

et meid nõustus abistama veel ka Ülev Tarnits — noh, oletame, et temagi polnud siis päris puhtake, et Leo teadis liiga paljudest tema valgustkartvatest ametisaladustest (huvitav, millised need peaksid olema, kas ehk altkäemaks?) ja oli oht, et ta võib Ülevi reeta;

et Irene viis meie plaani täide, veetis Leoga tema elu viimase päeva või õhtu, pettis kõigepealt välja tuhat viissada rubla (miks ka mitte kõik kolm tuhat millegagi), ütleme et pulmade ettevalmistusteks, võttis siis Leoga koos veini, andis talle Ülevilt saadud uinuti, instseneeris gaasileegi kustumise vee ülekeemise läbi, kaotas kõik jäljed ja sõitis võidukalt oma armukese juurde, kaasas sellele nii vajalik raha. Meie Üleviga olime talle aga sügavalt tänulikud . . .

Esimesi korrektiive: miks ei loonud siis Kalju, vilunud jurist (ehkki

mitte kriminalist), nüüd endale, temale ja meile kõigile alibit väitega, et Irene jõudis pärale eelmisel öhtul, siis, kui Leo veel elas? Seda oleks kahe aasta tagant ju võimatu kummutada.

Miks ma ei abiellunud Irenega, olles rivaali teelt kõrvaldanud?

Tülgastav! Ei suuda kujutleda, milline kalkus peab valitsema kurjategija, tõelise kurjategija hinges, et toime tulla süütundega, kui juba minu habras aimdus kas või minimaalsestki osast oma sõbra surmas sünnitab sellist ahistust. Jah, on olemas julmus, mis, kord sündinud ja soodsasse kasvupinda sattunud, vallutab inimese olemuse kiiremini, kui verevähk tuleb toime kehaga. Kuid on siis ikka tõesti mõeldav inimlikkuse nii jäägitu häving?

Nähtavasti teatud juhtumitel on. Ja me pole avastanud mingit kaitse-pookimist selle vastu. Tõbi on ju paljude teistega võrreldes tõesti harvaesinev ja me oleme ehk liialt lootnud operatiivravile...

Öö ei edene, nagu ei tule und, nii pole loota ka hommiku lähenemist. Oleks kas või tibake veini, unistan ma voodis väherdades. Head võiks teha veel uinuti, miks mitte seesama, mille Leo sai tookord Ülevilt.

Vahest poleks mul ka midagi selle vastu, kui öösel salapärasel moel üks gaasikraan (mida siin küll pole) avaneks? Homne päev ja eriti ebageeldiv kohustus, mille olen endale võtnud, ei tööta mitte midagi head. Milline puánt sellele loole: «Järgmisel hommikul leiti hotellitoast Jaak Lõmme laip. Tuvastati gaasimürgitus. Lõmme oli võtnud uinutit ja unustanud gaasikraani sulgemata.»

Elus selliseid puante ei leia. Ise ei keeraks ma küll ühelgi juhul gaasi lahti... Aga kuidas tohin siis oletada, et sellega sai hakkama Leo kaks aastat tagasi?

30

Enam ei saa ma põgeneda Irenele mõtlemise eest, kellel on selles loos nii keskne koht. Põgenenud — eks see ole päris täpne väljend — olen ma aga kabuhirmul ja päratult kaua. Olemata seejuures eriti arg natuur. Aga on olukordi, kus inimene lööb kartma iseennast, püüab endas kõigest väest rajada müüri teatud mõtete, ihaluste, taotluste, unistuste või ka eriti suurte pettumuste vastu, need nagu kinni müürida, et nad ei pääseks tema saatuse kulgu mõjutama... Neid endast lõplikult välja tõrjuda ta aga ei suuda.

Tutvusin Irenega nende päevade üliõpilaslinnas levinud kombel. Oli meie mõlema kursuse sõprusõhtu ülikooli kohvikus, komsomoliüritus. Loomulikult vanas kohvikus, uut tollal veel polnud. Selles käratsevas ja ükssteise võidu vaimutsevas seltskonnas köitis mu tähelepanu vaikne tütarlaps, kes kõike suuril silmil, aga ilmselt ka muigamisi jälgis. Kut-susin ta tantsima ja nautisin juba meie esimest tantsu, partneri sulgkerget kuuletumist ja improviseerimislusti. Polnud midagi imelikku, et seepeale tema laudkonnaga liitusin ja teda õhtu lõppedes koju, see tähendab ühiselamusse saatsin. Arusaadavalt hästi suure ringiga, läbi Tähtvere pargi, üle Toomemäe. Järgmisel öhtul aga tutvustasin Irenet Leo Vase korterisse mingile väikesele olengule kogunenutele, ja ta oligi meie seltskonda vastu võetud.

Mulle ei valmista mingit raskust leida Irene olemust avav dominant-sõna. Selleks on praegu nii harva pruugitav «elegantne». Kuigi ma ei oska arvata, kui paljud võiksid sellele sõnale omistada sama sisu mis mina.

Nende päevade Irene tuli toime õige nappide vahenditega, ta oli ääretult vähenõudlik. Temas polnud kübetki seda tänaste moेतүdrukute lopsakat, väljakutsuvat, ründavat ilu, mida nii andunult kultiveerib näiteks Kersti Erman. Tema elegantsus käis käsikäes ujedusega, ta arendas oma silmatorkamatuse esteetika sellise täiuseni, et see muutus silmapaistvaks.

Selline välimus harmoneerus ka Irene olekuga. Ma pole tundnud teist nii talitsetud ja ometi nüansirikka tundeeluga tütarlast. Meenub kuri-kurjasti pruugitud literatuurne troop, kuid mis parata, kui selle abil on

HENN-KAAREL HELLAT

võimalik Irene olemust kõige täpsemalt avada: ta oli nagu suure meistri loodud viiul virtuoosi käes, kogu tundeskaala ulatuses helisemas puhta, hingematvalt kauni tooniga. Enamasti, muide, ja suuremates seltskondades reeglina alati mängiti seda hingeviulit sordiini all.

Pean kasutama veel ühte sentimentaalset väljendit, nendestki ei pea sellistes pihtimustes hoiduma: ma jumaldasin Irenet. Olin selleks ajaks läbi käinud mitme armuloo laostavast ja karastavast tulest, ehkki polnud kaugeltki Kalju Roosi võimetega võrgutamiskunstnik. Tundsin siiski piisava põhjalikkusega selle kunsti saladusi — Kalju loengud polnud mul mööda külgi maha jooksnud ja eks me Leogi pool teoretiseerisime sageli neil noori mehi alati paeluvatel teemadel — ja mul polnud suurt eetilist tõrget neid oskusi soodsa võimaluse ja objekti olemasolul käiku lasta.

Irenesse aga suhtusin ma nagu imik või nagu usufanaatik, kes andunult kummardab püha vaimu, teadlikuna, et ei saa oma ihalust iialgi käega puudutada. Vist igale veidigi mehelikule mehele ja naiselikule naisele peaks tunduma uskumatuna, kui vähe seksuaalset oli meie kuus aastat kestnud armastuses. Isegi voodis, kui me kord sinna jõudsime...

Ei, pole tarvis, ei tohi! Kahtlemata käitusin ma valesti, tegin suure, parandamatu vea, ühe neist kahest, mis minu arvates Irene lõpuks Leoga kokku viis, kusjuures initsiatiiv pidi ilmselt kuuluma Irenele. Kuid mul on siiski eneseõigustus, võib-olla küll arvestatav ainult minu enda meelest. Ma mõtlesin tulevikule, algusest peale tahtsin, et Irenest ja minust saaks ideaalne perekond, ja selle ideaali nimel talitsesingi ennast pidevalt, nagu lootes kõike abielupäeviks värskena ja uudsena hoida. Tavaelus — aga mille muuna sai siis meiegi elu võtta — kehtivad omad seaduspärasused, need reguleerivad karmilt ka naise ja mehe suhtlemist. Kui intiimse läheduse doseerimisel tulevad mängu mõistuslikud tõkked, viib see hoopistükkis eemaldumisele, võõrdumisele ja lõpuks konfliktile, mille tagajärg saab olla vaid lahkumine, teineteise elust väljaastumine.

Teel meie kahe perekonnaloomisega oli üldse nii palju ja nii tõsiselt pidurdavaid tõkkeid, et ma ei saanud moodsa üleolekuga neile käega lüüa, olin enam kui teadlik, et varem või hiljem tingiks mis tahes kerge-meelsus meie suhetes kriisi.

Irene ja minu kordaminekute ning ebaõnnestumiste perioodid olid miskipärast seatud vastasfaasidesse. Meie tutvuse alguspäevil olin võrdlemisi suur hädavares, õigusteaduskonda lõplikult jumalaga jätmas, seejuures aga veel otsusele jõudmata, mis saab minust edasi. Vaevalt et keegi sõandaks sellisesse olukorda sattununa kokku fantaseerida eriti helgeid tulevikupilte. Seevastu oli Irene jõudmas tunnustuse tippu: loomulik võimas keelevaist koos piisava töökusega (võib-olla oli teatud osa ka meie «eksamikoolil») lähendasid teda päevast päeva kiitusega diplomile.

Siis, paar aastat hiljem Tallinnas, hakkas kõik teisipidi minema. Leidisin oma tee ajakirjanduses, jõudsin selgusele oma võimetes ja see, kuidas neid rakendasin, pälvis tunnustust. Irene aga, kes suunati «Inturisti» giidiks (tema enda palvel, selleks et saaksime olla koos), kaotas pinna jalge alt. See töö ei sobinud talle, ta ei suutnud ennast maksma panna enamjaolt agressiivselt meelestatud, pepside turistide jõukude (viisakalt: gruppide) üle, ridamisi tuli aina suuremaid ebameeldivusi.

Irene näiline haprus varjab tugevat isiksust, teda polegi nii lihtne heidutada, ammugi siis rivist välja viia. Ta võitles enda eest vapralt, otsis väljapääsu. Hõlpsasti avanes talle võimalus ennast näidata ilukirjanduse tõlkimisel, Irene haaras sellest õhinal, aga sai taas lüüa. Keelevaist ja kirjanduslik andekus on kaks eri asja. Juba proovitõlke kallal pusimise käigus sai selgeks, et seda viimast Irenel ei ole. Et ilukirjanduslik tõlge peab säilitama ilukirjandusliku olemuse, ei tohi olla korrektnete ja puine, ehkki vormilt laitmatu ümberpanek, seda tajus tugeva enesekriitilise meelega Irene juba toda proovitõlget tehes, millega ta tõlkijakarjäär piirduski.

Siin tõuseb pinnale minu teise, veelgi andestamatuma vea allikas. Edukääk ajakirjanduses ajas mind elevile, nägin üha reaalsemaks muutuvat kodu ja perekonna rajamise võimalust. Nautisin juba ette neid nii pikka

aega aina edasilükatud perekonnaelu rõõme, nägin Irenes armastatud ja armastavat naist... Irene töömured vajusid selle helgete illusioonide maailma kõrval tagaplaanile. Ma olin neist teadlik, pealtnäha võtsin ka Irene muretsemistest osa, tegelikult aga pidasin neid oma egoismis küllaltki tühisteks, mulle ei tulnud mõttessegi, et saaksin teda kuidagi praktiliselt abistada või et peaksin seda tegema. Vajasin Irenet kui naist, mitte kui giidi, tõlkijat või veel jumal teab keda.

Pole imestada, et appi ruttas nimelt Leo. Kahtlemata tegi ta seda ilma tagamõtteta, oma tavalisest vastutulelikkusest ja abivalmidusest, ka oli tal koolidirektorina lihtne ning enesestmõistetav näidata Irenele kätte talle kõige sobivam pedagoogikarjäär. Üldse jagasid mu sõbrad algusest peale minu vaivumust Irenest, hellitasid teda meeleldi sõbralike tähelepanuavaldustega, kuid kõik see toimus nii isetult, et mul ei tekkinud vähimatki ajendit armukadeduseks.

Siis aga kulmineerusid Leo ja Irene pikad omavahelised arutamised-nõupidamised järsku ja minu jaoks uskumatult julmalt. Ühel õhtul, kui seltskond valmistus Leo poolt lahkuma — see oli umbes poolteist kuud enne ta surma —, kutsus korteriperemees mu kõrvale ja lausus, ise maha vaadates:

«Tead, Irene palus sulle öelda, ta ise ei söanda... Ta jääb täna ööseks siia, ja üldse...»

Leo tammus jalalt jalale — minu järsku ülitundlikuks muutunud ergud jäädvustasid selle kohmakas-häbeliku tatumise — ja lisis:

«Sa saad ju aru... juhtub...»

Ma ei saanud seejärel päevi ja nädalaid üldse mitte millestki aru, aga see on ka kõik, mida saab kirjeldada. Ma valmistan pettumuse mõnelgi õnnetute armastuslugude andunud nautijale, jättes selle seisundi kirjeldamata, samuti nagu teod, mida sel perioodil tegin, ja eluviisi, mida harrastasin. Olen nii palju kordi kõike seda läbi tundnud, et ei näe enam mingil sõnadesse seadmisel mõtet. Lepitagu sellega, kui täpsustan: nende kahe aasta ja poolteise kuu jooksul ei ole mul uut tõsisemat kiindumust tekkinud. Ma pole muutunud naistepõlguriks, kuid kedagi eriti ihaldusväärset, kes suudaks olla enam kui minu valusad mälestused, ei ole mulle teele sattunud. Minu tahe on olnud liiga nõrk ja ahastus vaibumatu võrske, et ise partneri otsimisega tõsiselt tegelda. Nii olevat vanamoline, kuid teisiti ma pole võinud.

Irene aga, nagu kuulsin Kaljult, on mehel. Irene Võrno, kes võinuks olla Irene Lõmme või Vask. Jah, ka selle viimasega oleksin ma ju viimaks pidanud leppima, meie kokkukuuluvus, niihästi Irene kui ka Leo taktitunne olid küllalt suured, et lõpuks suhteid ikkagi jälle normaliseerida... Ent nüüd?

Nüüd olin ma siis teel Irene Võrno juurde, et selgitada temagi osa Leo Vase surmas. Võib-olla selleks, et oma süüpainet viimaks ometi hajutada. See polnud kuigi kauge, kuid oli ebaharilikult raske ja vastumeelne teekond.

31

Maanteelt, bussipeatusest võis olla vanu taluhooneid varjava, väljakasvanud kuusehekini paarsada meetrit. Läbisin need lonkides, iga sammuga kasvas soov üle minna «samm edasi — kaks tagasi» liikumisviisile, veel viimasel teelõigul taanduda.

Siis aga olin sissesõiduteed mööda astudes jõudnud hekist läbi ja seisatasin lausa poolelt sammult, nii ootamatu oli vaatepilt.

Hekk varjas hooneid põhjakaarest. Need olid eakad, päris tavalise arhitektuuriga majad, seisid ümber majandusõue, välisringi jäi aga aed. Hooned seisid oma vanadusväärikuses tagasihoidlikena ja maalähedastena, polnud vaja eriti teravat pilku märkamaks, kui suure armastusega, peremehelikult on nende eest hoolitsetud, ka õuel paistis kõik olevat ülimalt korras, viimase esemeni paika pandud.

Keskhommiku leebe, kõrgele tõusnud päike lüngatas minu poole kontrastseid varje üle ühe kõige rohelisema ja hoolitsetuma aiamura, mida

HENN-KAAREL HELLAT

olen iganes kodumaal näinud. See oli tugeva ilumeelega kujundatud aed, taotletud oli ühtaegu avarust ja hubasust. Ma tean, mul on see viga, et olen alati kaldunud Irenet ja ka tema ümbrust seadma mingisse erilisse idüllilisse valgusse, mida võib-olla näen ainult mina, kuid nüüd võib küll uskuda: sellist vaadet saaks ehk näha mõnelt eriti peene esteetilise vaistuga tehtud romantiliselt värvusfotolt, kuid ka siis surmaksid paratamatult rääged värvid selle loomuliku karguse, mis sundis nüüd tahes-tahtmata ennast nautima, ehkki olin siin ju kaugeltki mitte selleks, et kauneid vaateid imetleda.

Miks ei kutsunud Irene mind meie nii pika tutvuse kestel kordagi oma lapsepõlvekoju, kerkis ootamatu küsimus. Ta kadus aeg-ajalt nädalaks või ka ainult paariks päevaks linnast ja veetis suved kodus, nagu napsõnaliselt kinnitas, mis aga tema jaoks selle sõna taga peitus, sellest polnud mul aimu tänaseni.

Temas oli üldse raske maapäritolu aimata. Vahest ei tahtnud ta, et see paik siin, kui selle olemasolust teada saame, muudaks meie suhtumist temasse?

Või oli siin lihtsalt redu, alati ootel viimane pelgupaik, mida vajab meist igaüks, mis on aga tänapäeval olemas nii vähestel.

Selleks ajaks oli mu lõhn jõudnud ninna tungida koerale, madalajalgsele, karvasele, segatõulisele mustale olendile, kes tõstis nüüd kodu kaitseks lärmi, ise saba liputades ja minu ümber kareldes, silmades pigem uudishimuläige kui vaenuleek. Koera klähvimise peale tõttas kohale noor naine, tema, Irene.

Hetk hiljem seisime vastamisi. Vaatasin otsa oma elu suurimale kiindumusele ja raskeimale kaotusele. Oli, nagu pillanuksin käest hapra portselantassi — oma vaevu saavutatud hingerahu — ja jälginuksin selle langemist aegluubilise aeglusega, võimetu midagi päästma, ära hoidma...

Tass jäi terveks. Hoomasin, järsku ja täie veendumusega, et Irene pole mulle enam keegi muu kui kunagine hea kaaslane ja sõber, üks üsna paljudest, ning et see hingerahu, mille pärast äsja nii erutusin, ei kao tema pärast enam kuhugi.

Arusaadavalt oli ta üllatunud, seda näitas tema ehmunud, valvas naeratuski, kui ta sirutas käe:

«Oi, sind, Jaak, oskasin ma küll kõige vähem oodata! Milline ime! Tere siis kah! Kuidas sa küll mu kodu kätte leidsid?»

Pidin teda rahunenuna veel kord põhjalikult silmitsema. Endiselt elegantne, isegi koduriietusest hoolimata, noor, rahulik ja rõõmsalt iseteadev naine... Aga kus on see õrn kasvuhonetaim, mille kaitseks Leo oli võidelnud? Kui vana ta nüüd ongi, kolmkümmend üks, kaks? Siiski, midagi on nende kahe aastaga ka muutunud. Jääb mulje, nagu oleks ta puusadest madalamaks vajunud, võib-olla tingivad selle mulje tema paljad jalad... Kalju arvas, et ta ootab last, võib ju olla, välimuse järgi seda küll veel ei otsusta...

«Tere... Ma tulin vaid hetkeks, Irene, läbisõidul, tead. Ega ma äkki ei tüliita? Sinu vanemad, mees...»

«Ah,» lõi Irene reipalt käega, «siin majas pole päeval kunagi kedagi kodus. Mindki poleks, aga koolis algab suvevaheaeg, minu tunnid said juba läbi ja nüüd askeldan teist päeva kodus, teaksid sa vaid, kui kõvasti on tegemist,» sädistas Irene rõõmsalt ja avameelselt, palju reipamalt, kui mäletasin teda tavaliselt rääkivat. Oli see ehk teesklus?

«Vahest astud siis edasi?» viipas ta õue poole.

«Ei tea,» löin kõhklema, nagu kartes uusi muljeid, mis võin saada Irene eluaset ka seestpoolt nähes. «Ilm on nii ilus, ajame siinsamas pisut juttu.»

«Olgu, miks mitte,» kinnitas Irene. «Mine siis sinna, näed, seal on põõsa taga paar lamamistooli, ma tulen kohe.»

«Põõsa tagant» leidsin terve mõnusa puhkenurga. Vajusin lamamistooli, selg tajus selle presentriidest alles aurumata hommikukaste rõskust. «Kohe» kestis Irenel ehk viis minutit, siis ta juba tõttaski üle muru, seljas veidi pidulikum kleit (aga puusadest on ta siiski madalamaks vajunud), ühes käes kohvikann, teises taldrik ilmselt hommikul küpsetatud korpidega. Kummaline küll, kõigest erutusest, nii äsja toi-

munu kui ka eelseisva tähendusest hoolimata tundsin ma nälga. Surušin hambad aplalt maitsvasse, kohevasse vaniljelõhnalisse saiakesse.

Huvitav, millist käitumist võis Irene minult oodata? Püüdsin olla pedantsuseni viisakas, pidasin väikese ülistuskõne ta kodule, mida ta kuulas vaikides, oma endisaegadest nii tuttava leebe, kuid pisut üleoleva naeratusega. Pikalt ma siiski viivitada ei võinud. Erilaadne kärsitus sundis mind tagant, nii et alustasin:

«Tead, ma tulen Kalju poolt, tema juhataski mulle siia teed.»

Irene vaikis. Ma ei vaadanud talle otsa, kuid nägin selgesti, kuidas ta pikki, mitte põrmugi maanaiselikke sõrmi läbis tuksatus.

«Kogu meie sõpruskond, Irene,» laususin vaikselt, «on pärast Leo surma laiali pudenenud. Kalju teab natuke sinust, Üleviga me suhtleme ehk veel tihedamini, see on kõik. Kaks aastat pole me enam kordagi kõik koos käinud. Varem oli teisiti. Miks?»

«Ma ei taha,» ütles Irene vaevaliselt, peaaegu sosinal. Raske oli mõista, mille kohta need sõnad käisid.

«Kas meie kõik käisime siis Leo Vase pool koos ainult tema pärast, kas meid miski muu ei ühendanud?» jätkasin visalt. «Ma ei räägi sinust ja minust, see on veel eri lugu... Aga meid kõiki? Ja kuidas on siis võimalik, et tema, meid ühendanud Leo on surnud, et me ei osanud, ei suutnud teda hoida, ei tulnud selle pealegi...»

«Ma ei taha,» kordas Irene visalt, vist veelgi vaiksemal häälel. «Sellest on võimatu rääkida, isegi nüüd, eriti veel sinuga, Jaak. Kas sa siis aru ei saa? Ma ei suuda meenutada neid aegu, seda päeva...»

«Millist?» reageerisin järsult, endalegi ootamatult. Irene võpatas, me vaikisime kaua, nii kaua, et kogu see kohtumine hakkas mulle tunduma ebatõeliselena, unenäolummusena.

«Ma olin sinu vastu väga halb, Jaak,» sõnas Irene lõpuks, «aga ma ei usu, et sa tulid kätte maksma. Miks sa siis tulid? Sa ju tead, niisugusel puhul... ei ole midagi parata, kellegi vastu tuleb halb olla, kellelegi valu valmistada. On ka selge,» jätkas ta juba kindlamalt, juurdlevalt, «et siis kohe... pärast seda sa ei saanud tulla. Ja mina ei saanud sinu juurde tulla, see oli paratamatus, selline on meie inimlik uhkus... ja nõrkus... Mina aga põgenesin. Siia, vanematekoju, kust ei ole enam kaugemale minna, ja lõpuks põgenesin veel ühte keskmisse korralikku abiellu, mis aitas mul ennast enam-vähem leida, upitas mu jalule. Miks sa tulid?»

Tõepoolest, kuidas saavad kaks teineteist armastanud inimest keset sellist loodusilu rääkida niisuguseid asju, tuli mulle pähe. Irenele vastata polnud mingit vajadust. Teadsin, et ta nüüd jätkab, ja Irene rääkiski edasi:

«Ma võlgnen sulle ääretult palju, ega sa ometi selleks ei tulnud, et ma seda nüüd kinnitaksin? Mul olid tollal liiga head päevad, algul, väga kaua sinuga, siis temaga ja ma olin nii loll, et ei osanud seda kõike hoida. Nüüd olen mõndagi õppinud, klammerdun meeletult iga headuseraasu külge, ainult niiviisi on võimalik siin maailmas püsida... Aga see hilineb tarkus ei too enam midagi tagasi, ei tee juhtunut olematuks.»

Irene vaatas kella.

«Järgmine buss, otse buss Tallinna läheb siit poole tunni pärast, Jaak, kell kolmveerand kaksteist. Ole kena ja söida sellega minema! Saa minust aru, see pole kiusujutt, ma tõesti ei suuda. Kas arvad, et ma olen viimaseil päevil veel vähe Leole mõelnud? Mina ju...»

Ta vaikis poolelt sõnalt, pilgus hirm. Millegipärast meenus mulle, et olin selle käekella Irenele kinkinud tema kahekümne viiendaks sünnipäevaks. See oli neljandal veebruaril, tema sünnipäeval oli alati pöörselt külm ilm... Tollal oli mul veel häbiväärselt vähe raha, kell võinuks muidugi olla märksa parem ja ehtelisem...

«Sa siis lähed, Jaak, eks? Ma palun sind!»

«Millal sa nägid viimati Leod?» küsisin vaikselt, vihates iseennast, et valmistan talle piina. Kuid teadsin, et teist korda ma sellist käiku ega jutuaajamist enam ette võtta ei saa. Kõik pidi leidma seletuse ja lahenduse nüüd, otsekohe, või mitte kunagi. «Mis seekord juhtus?»

Irene alistus. Niipalju ta mind tundis: tavaliselt päris leebe ja järeleandlik, olin kangekaelsushoos valmis peaga vastu ükskõik kui tugevat müüri jooksuma.

«Olgu pealegi, Jaak,» pomises ta, «ma räägin sulle sellest, kui sa nii väga tahad... Mine tea, võib-olla hakkab mul kergemgi, saab südamedelt ära. Aga kas sa siis söidad selle bussiga minema?»

«Ma ei tea, Irene. Kõik sõltub sellest, mida sa räägid.»

«Täpselt seda, mida sa küsisid. Ma lahkusin tookord Leo juurest... arvatavasti paar tundi enne ta surma, kella kahe paiku öösel. Aga ma poleks tohtinud minna! Oleksin ma jäänud... kõigest hoolimata, siis oleks ta praegu elus.»

«Sel jutul pole mõtet, Irene,» sõnasin kurjalt. «Leo on surnud.»

«Kas see lämbumine, mürgitumine kestab kaua?» küsis Irene siiski veel ühe küsimuse, millel samuti polnud mõtet. Aga nähtavasti vajas ta veel aega, et jõuda peamiseni.

«Ma ei tea, Irene.»

«Enne seda õhtut polnud me tervelt nädal aega kohtunud,» hakkas Irene meenutama. «Leo soovis nii, ta oli viimasel ajal hirmsasti tujust ära, rääkis, et on väga palju tööd ja muresid ning et on parem, kui lasen tal üksi olla. Minulgi oli sellal päris kõvasti tegemist, töötasin ju esimest aastat koolis ja pealegi oli mul plaan veel selle ühe suve giidiks ka olla, et omalt poolt pulmadeks' natuke raha koguda... me olime nimelt otsustanud sügisel abielluda...»

«Noh, temaga läks sul see siis päris kiiresti,» ei saanud ma jätta tor-kamata, liiga selgesti meenusid need meie kahe kuus aastat. Irene ei pannud õnneks mu sõnu tähele, ta oli nüüd kogu olemusega mälestustele andunud.

«Sel päeval, õigemini õhtul ma ometi läksin, ei pidanud enam vastu. Leo tundis minu tulekust rõõmu, sattus aga ka hämmeldusse, vähemalt tagantjärele tundub see nii. Ta hakkas askeldama, pāni mind kōōki vōi-leibu tegema, ise läks poodi, tōi maiustusi ja head veini. Nii et meil pidi tulema tõeline pidulik õhtusōōk.»

Pūha õhtusōōmaaeg, torkas pāhe hoopis kohatu vōrdlus, millelt puu-dusime vaid meie, Leo jūngriid. Ja puudus niisiis ka Juudas, vōi reetis selle kestel siiski keegi kellegi? Irene aga naeratas nukralt, nagu tahaks neid hetki veel kord (ei tea mitmes kord?) lābi elada, vaatas siis kella ja rāākis tōtlikult edasi:

«Nii meil polnudki mahti suurt rāākida, enne kui lauda istusime. Siis, ma mäletan, küsisin kohe, kas ta tōōmured on lahenenud. Ta tōmbus tusaseks — olin juba mārrganud tema kurnatud ja vāsinud ilmet — ning vastas, et hoopiski mitte, ja lisis, et see polevat kaugeltki kōige olulisem. Sa ju mäletad küll, missugune ta oli: selline sissejuhatus ajas mind pōnevile, teadsin, et nūūd ta rāāgib tōēpooldest midagi eriti tāhtsat meie kahe jaoks. Ma ei eksinud — kahjuks.»

Olin kehastunud tāhelepanu, tahtsin mällu suruda Irene iga žesti ja vāhimagi intonatsioonimuutuse. Nii māletangi tāpselt tema pooleldi suletud, nagu minevikku vaatavaid silmi ja ka tahtejoulist kurdu suu-nurgas, mida seal varematal aegadel kindlasti polnud.

«Leo valas veini klaasidesse, tōstis oma pitsi, vaatas mulle pikalt, nii ainitise ja ikka sūngemaks muutuva pilguga otsa, et mul hakkas hirm, ja ütles: «Kōigepealt, Irr, me peame tāna jooma selge mōistuse ja puhta sūdametunnistuse terviseks.»

«Miks nii veider ja triviaalne toost?» proovisin veel naljatleda. «Kui juba nii, siis jooksin ma küll meelsamini armastuse terviseks.»

«Armastus, mu hea tūdruk, kui ta on ka see õige ja sūgav, on ikkagi millegi veel sūgavamast keest ja pealispind. Kui aga armastust ūletāhtsus-tada, vōib kergesti sūndida meeltesegadus ja ūlekohus.»

«Ma ei mōista sind,» kehitasin ōlgu.

«Kardan, et tōesti ei mōista. Meiega oleks see vōinud āārepealt juh-tuda.»

«Ja kui oma klaasid nūūd tūhjendame, siis ei juhtu?»

«Tahaksin vāga, et ei juhtuks. Aga kōigepealt siiski jooma, siis on ehk kergem.»

Me jõime, vaikisime tükk aega, kardan, et temale maitstes vein niisama vähe kui mulle, kuigi see oli väga hea vein, ja siis sundis Leo ennast rääkima. Seda rasket sundi võisin näha kogu ta olekust.

«Vaata, Irr, me oleme mõlemad täiskasvanud inimesed, nii täiskasvanud, kui üldse saab olla, ja teame suurepäraselt, kui kehvasti meie maailm on stabiliseeritud. Kui ta üldse veel püsib, siis tänu mõnele eriti tugevale toele, neid tugesid tuleb aga seetõttu eriti austada ja pühaks pidada.»

«Näiteks — armastust,» ei jätnud ma jonn, pidin selle, enda jaoks momendil kõige tähtsama eest võitlema, ehkki ei teadnud veel, kelle või mille vastu.

«Ka armastust, kuid siis juba hoopis avaramas mõttes, kui on naise ja mehe vaimustumine teineteisest seksuaalselt või ka tõsisel soojätkamise eesmärgil.»

«Ligimesearmastus, sa tahad öelda,» pomisesin üleolevalt.

«Täpselt, näed nüüd, sinu abiga jõuan ma hoopis kiiremini eesmärgile, ligimesearmastus, nagu öeldakse piibli keeles, armastus elu vastu, nagu on jutlustanud sõnas ja teos Albert Schweitzer... Ühe suure osana kuulub siia ka meeste sõprus, õigemini meessoomavaheline solidaarsus. See peaks olema totaalne, universaalne, kahjuks aga ei ole. Seda hoolikamalt tulebki hoida väiksemates rühmitustes kujunenud sõprusidemeid.»

«Pead sa mulle nüüd loengut või?» küsisin tuseselt-turtsakalt, vist hakkasin sel hetkel aimama, kuhu ta oma jutuga tüürib, kuid ei tahtnud seda kuidagi uskuda.

«Pigem kaitsekõnet, Irr. Ma olen, iseendale aru andmata, kuid see ei loe, trotsinud seda reeglit. Ma tean seda nüüd täpselt ja pole midagi parata, ma ei tohi, mul pole õigust jääda maailma alustugede kõigutajaks. See kõlab niiviisi ülespuhutult, kuid kuidagi teisiti ma neid asju vaadata ei oska.»

«Millest... või kellest sa räägid,» küsisin raevunult, mu kahtlus pidi otsekohe ümber lükatama või siis kinnitust leidma.

«Jaagust,» saingi kardetud vastuse.

«Jaak on mulle õhk,» — sa andesta, Jaak, kuid sel hetkel oli mul võimatu kuidagi teisiti reageerida.

«Jaak on meie mõlema sõber, Irr,» sõnas Leo kõlatult. «Ta käis siin, tuli teadmata kust ja läks sinnasamasse tagasi, oli räpane, meeleteitel ja metsistunud. Tal on praegu väga raske ja ta pole melle midagi halba teinud... ega soovinudki.»

«Kas siis selle pärast peab ka sinul ja minul halb olema?»

«Ma kardan, et peab. Jah, peab.»

Ma puhkesin nutma. Läksin kööki, seisin akna juures ja valasin pisaraid, mitu tundi järjest. Tead sa, Jaak, surnutele jäetakse ju alati õigus ja nüüd, hiljem olen ma mitmel korral mõelnud, et Leo poleks olnud tema ise, ta poleks tõesti olnud väärt ei sinu sõprust ega... kui ta oleks teisiti asjasse suhtunud. Aga sellal... Ta jättis mu üksi, norutas omaette toas, ei tulnud rahustama ega lohutama ja siis, neil hetkil oligi see tema pöörane delikaatsus kõige kohutavam, see võttis mul viimase pinna jalge alt...»

«On see kõik, Irene?» sõandasin viimaks küsida, kui ta oli juba mitu minutit vaikinud, meenutuse tundepalangut reetmas süles närviliselt teineteist muserdavade käed.

«Mida sa veel tahad?» Ta peaaegu käratas seda. «Ei, ei ole kõik, ma läksin ja korraldasin talle suure skandaali, nimetasin teda vanamoeliseks sentimentaalseks lollpeaks, hädavareseks, kes maailmast, elust, naistest ega meestest mitte tühjagi ei taipa... oh jumal taevas küll, mis ma talle kõik kokku rääkisin! Poleks ialgi varem ega ka hiljem uskunud, et minu suust võib selliseid sõnu kuuldavale tulla. Tema aga kuulas, nagu liikumatult süngelt ja otsustavalt, ning vaikis. Või ta ei kuulanudki? Viimaks, kui olin täiesti tühi ja valmis ennast lööduks, teie, kahe mehe poolt nende sõpruse nimel hüljatuks tunnistama, küsis ta äkki rahulikult ja asjalikult:

«Mida sa kavatsed nüüd edasi teha, Irr?»

«Ma sõidan koju, maale, vanemate juurde, nüüd kohe, kui hommikul esimene buss läheb, mötlen järele, siis tulen paari päeva pärast ja...»

Tahtsin veel lisada, et siis me räägime kõigest uuesti, kuid ta katkestas mind:

«Näed kui tore, sa sõidad ju Valgast läbi, eks?»

Noogutasin. Valgas tuli mul ümber istuda, Leo teadis seda.

«Mul on sulle üks palve. Kalju, meie Kalju Roos käis nimelt paar päeva tagasi siin, tahtis raha laenata, ta on oma majaehitamise natuke jänni jäänud. Mul parajasti polnud seda summat kodus, aga ehk sa viid nüüd talle selle ära, vabandad ja ütled, et ma loodan, ta saab siiski kõik kenasti korda. Ja ärgu maksmise pärast muretsegu. Sa ju teed seda, Irr?»

Millele küll tema praegu kõik mõelda suudab, tundsin esimesel hetkel kõhedust. Siis aga muutus see kergendustundeks, Leo argine toon nagu töötas, et kõik pole ometi läbi, et kui tagasi tulen, annab veel kõike parandada, tal on ehk lihtsalt väga must päev.

Nii ma siis seadsingi minekule. Enne lahkumist küsisin peaaegu lõbusalt:

«Aga mida sina kavatsed nüüd peale hakata?»

«Kraamin toa ära ja pesen nõud puhtaks, Irr,» vastas ta, ja see oli nii tema moodi, ta oli ju pööraselt korralik ega lasknud isegi minul ennast kuigi palju abistada, kui oli mõni selline töö teha. «Siis aga võtan uunitit, näed», ta näitas mulle mingit pakikest, «juhuslikult sain eile Ülevilt, tuleb seda kordki elus proovida, mis kultuurinimene ma muidu olen. Loodetavasti teeb mulle hea une.»

Seda meenutades, neid nüüd nii tähenduslikult kõlavaid sõnu lausudes läksid Irene silmad tõelisest õudusest pärani, kartsin, et temaga võib midagi juhtuda. Kuid ta talitses ennast, vaatas hetk hiljem kella ja lausus tasakaalukalt:

«Nüüd... on siis kõik, Jaak. Sa vabanda, midagi muud mul sellest rääkida ei ole. Sinu buss tuleb mõne minuti pärast, sa pead ruttama. Ja, palun, jäta mind edaspidi rahule! Need ajad on möödas, kõik on möödas ja minu elu... las see jääda minu eluks, olen ta viimaks korda saanud. Ma olen mehel, ma võtsin endale mehe, mitte tema ei võtnud mind, kui sa veel sedagi teada soovid, ja see, minu praegune elu ja perekond on kõik, mis mul vaja. Ma ei loovuta seda mingi hinna eest! Nii et vabanda, sa võid minust mõelda, mida ise tahad, aga ma tõesti palun sind, mine nüüd minema.»

32

Nõnda kell kolmveerand kaksteist alanud sõidu esimestel minutitel oli mul vaid üks soov: kui saaks üldse mitte mõelda! Tundsin lausa füüsilist valu teadvuse kurnatusest ja vaibumatust üleerutusseisundist. Sellest mõttevihurist, mis oli kümme päeva mu ajus vaibumatult tormelnud Leo Vase surma ümber. Mind piinas ikka ja aina ebamäärane süütunne, kaugel sellest, et hajuda. Pigem olid kõik kolm külaskäiku sellele uut toitu andnud, igaüks ise viisil.

Siin on üks neist paljudest põhjustest, miks ma viimasel hetkel taipasin, et ma ei sobi juristik: olen selleks liialt tundeinimene, talitsematu ja subjektiivne. Mida oleks pidanud tegema tõeline, kutsumusega jurist nüüd, kui kõik vajalikud seletused olid tal ju käes? Rahulikult maha istuma ja külma, karmi loogikaga meie kõigi nelja pihtimused läbi analüüsima. Kui palju vastuoksusi peitus Kalju ja Irene, Irene ja minu, ka Ülevi ja Irene näiliselt päris hästi kokkusobivates kirjeldustes meie viimastest üks ühe vastu kohtumistest Leoga. Tarvitseks vaid välja selgitada, mis nende kõigi taga peitub, ja oleksimegi tubli sammu võrra tõe le liginenud.

Kas ikka oleks? Minu eesmärk on ju süüd endalt maha pesta, see teiste õlgadele veeretada või hoopis olematuks muuta. Vaevalt et keegi meist neljast midagi muud ihkaks, eriti kui ta oleks süüdistusest niiviisi teadlik, nagu olen mina. Meil on olnud tervelt kaks aastat aega, et tead-

likult või alateadlikult kokku seada ennast õigustavat versiooni, seda viimse detailini viimistleda ja vankumatuks muuta. Kahtlemata oleme küll kõik põhiliselt ausad inimesed, kuid iga kõige puhtamagi südame-tunnistusega inimese teadvuses on valdkondi, kus enesesäilitamisinstinkt peab väikest tõe moonutamist, selle suvalist ehtimist või mahavaikimist enesestmõistetavaks ja täiesti väärikaks. Kusagil meie teadvuse soppides püsib vääramatuid tõkkeid, mis meid iialgi ei lase jõuda absoluutse, kõigi jaoks ühetaolise tõeni...

Olin bussis sattunud istuma mehe kõrvale, kes tuli mulle tahtmatult appi. Aastatelt viiekümne ringis, juba välimusegi järgi otsustades elus kõvasti muserdada saanud, oli ta neid õnnelikke natuure, reipaid ja ümb-ruskonnale enamikul juhtudel äärmiselt tüütuid, kes lihtsalt peavad lak-kamatult rääkima, kogu oma mõttevoolu avalikkuse ette tooma. Teevad seda ükskõik missuguses olukorras, auditooriumi valimata, ükskõikse-tena kuulajate reageeringute suhtes, päevast päeva ja aastast aastasse. Huvitav, millises vanuses see küll algab?

Ajakirjanikuna olen selliste inimeste vastu alati tundnud tõsist huvi, on nad ju ka omamoodi teabeallikad, kahel jalal käivad, kõigile avatud suulis-literatuursete autoportreed või koguni memuaarteosed. Olen neid kuulanud kannatlikult ja huviga, vahel provotseerinudki (sellega tuleb olla ettevaatlik), kui käepärast on olnud kassettmagnetofon, siis olen salamahti mõne monoloogi lintigi võtnud. Nende juttudes on midagi paeluvalt ja nukralt üldinimlikku, nad oleksid nagu vabanenud mõnest sisetõkkest, nendest, millest oli alles juttu, mis meid rõhuvad ja takis-tavad avalikkuse ees olemast meie ise.

Seekordne jutumees oli küll juhtunud kaunis madala tasemega, ta rääkis segaselt ja tihtilugu ennast korrates, kuid olin talle sellegi pärast südamest tänulik. Nende rohkem kui kolme tunni vältel, mis buss viibis teel ja tema rääkis, ei lausunud ma kokku kümmet sõnagi. Mingil mää-ral suutis ta jutt siiski tähelepanu köita ja pakkus niiviisi leevendust mind ahistavale mõttesurutisele.

Ühel hetkel leidsin ennast juurdlemast selle üle, kui suur protsent mehe juttudest võiks olla usaldusväärne, kas ta pajatab mulle, vähivõõ-rale reisikaaslasemale, oma tõelisi elusündmusi või on kõik väljamõeldis, puhtakujuline ulm. (Tõenäoliselt ongi sellised jutud segu nii ühest kui teisest.) Aga kui võtta puhtalt kaks võimalikku äärmust, siis milline jutustaja hingeseisund peaks olema kummagi taga? Probleem pakkus huvi, võimalik, et mõnes muus olukorras oleksin kohe teinud katset ja oma kaaslaselt küsinud: kuule, mees, kes sa õige päriselt oled ja miks sa mulle neid jutte räägid? Kuidas ta küll sellele reageeriks ja kas tabaks tema intellekt üldse küsimuse olulisi nüansse?

Seegi sõit jõudis viimaks lõpule. Minu pealesunnitud vestluskaaslane kadus hüvasti jätmata rahvasumma. Bussijaama kioskis müüdi «Sirpi ja Vasarat», alles sellest taipasin, et on reedene päev. Oli hiline lõuna-tund või varajane õhtupoolik, kuidas võtta: kell näitas mõne minuti üle kolme.

Rammetu aktiivselt midagi käsile võtma, usaldasid end jalgade hoolde. Lonkisin aeglaselt mööda Tartu maanteed ja siis üle Viru väljaku kesk-linna.

«Hei, Lõmme, pea'nd kinni, tead!» äratas mind mõtteist hõige. Minu kõrval oli peatunud meie toimetuse kirsipunane «Volga» ja hüüdjaja oli ei keegi muu kui peatoimetaja Villem Padrik.

«Hüppa peale, tead, ma sõidutan su toimetusse, on natuke rääkimist,» seletas Vösavillem kiirustades, isemoodi intonatsiooniga, mis muutis mu silmapilkselt valvsaks ja tagedaks.

«Ei tea, mis mul sinna asja peaks olema?» vastasin tõredalt. «Teata-vasti olen ma puhkusel.»

«Hea küll, tead,» ei olnud mul õnnestunud Vösavillemi indu jahutada, «see on sinu enda huvides, nii et tule!»

Vähemalt üheksakümne üheksal juhul sajast tegutseb meie peatoime-taja iseenda huvisid silmas pidades, nii et see jutt hakkas mind intri-geerima. Pealegi polnud mul nagunii kindlat sihti, sellepärast andsin järele. Viis minutit hiljem läksime juba kõrvuti Ajakirjandusmaja tre-

pist üles ja et mitte tumma mängida, puhusin Villemile mingit kalamehejuttu. Kõrvaltvaatajale võisime näida lausa südamesõpradena.

Olen varemgi märganud, et oma kabineti seinte vahel tuleb Padrikul eneseusaldust ja vastavalt ka väärikust juurde. Nii nüüdki. Ta astus akna juurde, võttis sisse mõtlejapooši ja vaatas terve minuti välja, Pärnu maantee mürisev-kolisevasse liiklusröölli. Mulle näis, et ta naudib seda hetke ja iseennast selles. Kurat, äkki vallandab, sähvatas idee. On sellest kahtlustamisloost teada saanud ja kasutab ära... Noh, kardand, et selle magusa kondi lükkand ma talle siis küll ristipidi kurku, olin jalamaid täis võitlusindu,

«Vaata, Lõmme,» alustas peatoimetaja mingil heasüdamlik-noomival toonil, «ma tean väga hästi, mis jutte sina, Org ja Karu ja veel mõned hambamehed siin majas minu kohta räägite... Noh, tead, vahel, kui me vaielnud oleme, on sul ehk õiguski olnud, aga...»

Ilmselt kippus jutt tal käest rappa, seepärast tegi ta järsu pöörde ja küsis:

«Sa oled ju kuulnud, et Katz läks pensionile?»

Noogutasin, see jutt muutus huvitavaks. Padrik võttis laualaekast mingi ametiblanketil kirja ja ulatas mulle:

«Säh, loe seda, tead!»

Ma lugesin:

... Linna Prokuratuuri saabus neil päevil anonüümikiri, mille alusel langes kahtlus kuriteo toimepanekus mitmele isikule, nende hulgas Teie toimetuse töötajale J. Lõmmele. Algatatud uurimismenetluse käigus selgus, et kirja autor on Teie toimetuse töötaja M. Katz, samuti tuvastasime, et esitatud kahtlustustel pole vähimatki faktilist alust. Peame vajalikuks Teid informeerida M. Katzi vääritust ja ebakolleežlikust käitumisest. Loodame, et teete sellest vajalikud järeldused.

Tallinnas, 2. juunil 197... a.

K. Erman, uurija.

Lugesin seda kummalist kirja kauem kui tarvis ja tundsin, kuidas minus lööb pulbitsema raev, mis vajab vallandamist päris mitmel aadressil. Mind kiskus sellest seisundist välja Padrik, kes nüüd lausa isaliku headusega selgitas:

«Noh, näed sa nüüd, kui asi ikka nii tõsiseks läheb, tead, siis olen ma ikka alati oma meeste poolel.»

Taipasin viimaks:

«Sa siis vallandasid tegelikult Tilde?»

«Aga mis mul muud üle jäi, tead,» kehtitas Võsavillem ilmsüütult õlgu. «Ta sai ju ise ka aru, et...»

Esimene mõte oli minulgi, et Villem on lõppeks siiski täitsamees. Aga seejärel nagu pühkis teadvuse selgeks, nii et nägin ka toimunu teist külge. Tilde pahateo motiiv oli selge, ta tahtis toimetust ja eriti oma kallist leivava minusugusest tüütusest vabastada, tema enda meelest võis see siis õiliski olla. Tema universaalse informeerituse tõttu polnud imestada, et ta jõudis jälile Leo Vase loo üksikasjadele, võib-olla olin sõbra surma kohta koguni ise pajatanud midagi niisugust, mis võis teda inspireerida. Noh, ja Võsavillem vallandas nii truualamliku abilise hoo-bilt, ta lõi prokuratuuri kirja peale lihtsalt vedelaks, ilmaaegu mängit siin nüüd õilishinge.

«Ma näen jah, et sulle on su nahk kangesti kallis,» laususin läbi hammaste. «Aga et me oleme siin täna sinu algatusel tööasju arutanud, siis ole nii kena ja pane mu puhkusele päev otsa. Nägemiseni!»

Lõin ta kabineti ukse väljastpoolt kinni nii kõva mürtsuga, nagu selle polsterdus üldse lubas.

Mind valdas korraga tegutsemisõhin, mul oli veelgi arveid klaarida. Tõttasin oma töötuppa. Selle uks oli lukus, kallid kolleegid olid jõudnud lahkuda nädalalõppu veetma. Õnneks oli mul võti taskus, avasin ukse ja tõttasin telefoni juurde. Helistasin prokuratuuri.

«Uuriija Erman? Ta läks just pool tundi tagasi välja,» vastas mulle vastutulelik naisehää.

«Tuleb ta veel tagasi?»

«Ei tule, ütles, et läheb koju. On mul ehk võimalik teda asendada?»

«Teda saab asendada ainult jumal taevas või vabariigi prokurör,» käratasin kuuldemisse ja löin selle plaksuga hargile. Jäi loota, et armastusväärne naisehää kuulus sama klatšimooride seisuse esindajale, mille eredamaid õisi oli Tilde Katz.

Olin ikka veel meelestatud aktiivselt ja agressiivselt, kümne minutiga püüdsin vaba takso ja sõitsin Mustamäele. Kersti Ermani elupaik oli mul täpselt meeles, kuigi ma polnud tolle öise külastuse ajal vaadanud ei maja- ega korterinumbrit. Tõttasin trepist üles ja helistasin kella. Veel ja veel. Seinad polnud nähtavasti tõepoolest kõige helikindlamad, sest paari minuti pärast paotus kõrvalkorterit uks. Välja vaatas noor naisolend, ta uuris mind mõne hetke sõnatult ja sulges siis uuesti ukse. Ootas ehk just tema külastajat või oli tal Kersti Ermanilt saadud ülesanne mõnele väisajale, mõnele noist printsidest midagi edasi öelda?

«Seal printside kaenlas ongi ta kodu,» pomisesin trepist laskumisel endale õelalt nina alla. See veel puudus, et jääksin maja ette edasi-tagasi lonkima, ootama, et vahest suvatseb seltsimees uuriija siiski koju ilmuda! Väljusin kvartalist ehk mikrorajoonist, nagu Mustamäel neid majapesamikke peenemalt nimetatakse, magistraalteele ja hakkasin tagasi linna, oma kodu poole lonkima. Seejuures oli mul hulkuri tunne, nagu ei ootaks ega vajaks mind mitte keegi mitte kusagil.

Minu tegutsemispalang ja ühtlasi raev lahtusid nüüd mõnekümne minutiga nii, et suutsin kõike äsja toimunud taas hinnata täiesti kaine mõistusega. Mis oli mind siis nii äkki endast välja viinud? Kas see, et Vösavillem vallandas argusest pahatahtliku keelekandja Tilde? Või see, kuidas Kersti Erman oli minuga kassi ja hiirt mänginud, ise ilmsüütut nagu tehes? Läkitanud teisel juunil toimetusse mind rehabiliteeriva kirja, ei suvatšenud ta ei järgmisel öhtul ega ülejärgmisel päeval mulle sellest iitsatadagi, mind ka minu enda jaoks kahtluse alt vabastada.

Võib-olla sundis teda oma kirjas avaldatud vaateid revideerima minu tabamine Leo trepikojas? Jah, aga mida ta sel öhtul seal üldse tegi, kui kirja toonist võib oletada, nagu olnuks tal juba eelmiseks päevaks või veel varemgi kõik süüdlased-süütud täpselt paika pandud?

Ei, mitte kuidagi ei tahtnud klappida paljud selle loo asjaolud. Tundsin tõsist väsimust, päeva jooksul mind vaevanud rammestus kasvas nõrkustundeks. Vajasin hädasti puhkust, ja seda nüüd, kui mu puhkuseajast oli kulunud juba tervelt kolmandik. Kui kaua peab see kõik küll veel kestma?

Vähemalt homme magan ma lõunani, otsustasin, surusin käed tasku ja lonkisin edasi. Nüüdki oleks tarvis läinud sellist teekaaslast, nagu mul oli mõni tund tagasi bussis.

«Kae, vai oletki sina, Jaak-poiss,» tervitas mind mu lahke korteripere-naine, nagu oleks teadnud mind oodata, kui esikuukse avasin. Panin tähele, et ta oli oma muidu nii kaikuva, maanaiseliku hääle alandanud salapäraseks, lausa draamatiliseks sosinaks. «Sind ootap üts iimeilus tütriklaits,» jätkas ta oma kummalises keeles. «Murdis teine nii vaist viis minutit tagasi sisse, ma ütlin taale küll, et et sa olet ärr sõitnu, aga tema muudkui seletap vasta, et Lõmme peap kohe varssi tulema ja et tal on väegade tarvis sind näta ja et jääp ootma... Nüüt ta siss istup sinu

kambrin ja ootap. Pruut-inime vai?» ei saanud perenaine enam oma heasüdamlikku uudishimu vaos hoida.

Irene, see peab olema Irene, oli mu esimene, ärev mõte. Talle jäi vist minu külaskäigust ja ka sellest, kuidas ta mind kohtles, midagi hinge kripeldama ja sellepärast sõitis ta minu kannul siia. Mul polnud mahti perenaise usutlemisele vastata, tõukasin erutatult oma toa ukse lahti.

Minu ainsas tugitoolis istus Kersti Erman, põlvedel «Loomingu» värske number. See «iiimeilus tütriklaits» naeratas mulle vastu oma kõige säravamast naeratusest ja lausus: «Näete, Jaak, ma kuulsin, et olete mind otsimas käinud, ja tõttasin kohe siia...»

«Kust te seda kuulsite?» küsisin kurjalt, üllatusest pisut toibunud.

«Mul on ju väga terane naabrinaine, südamesõbrannaks kipub, tema nägi teid ja kirjeldas nii täpselt, et ei saanud jääda mingit kahtlust. Ta ütles isegi, et olete väga kuri, ja te oletegi,» vastas Kersti Erman lõbus-tatult ning küsis kohe:

«Teil on kindlasti suuri uudiseid, Jaak?»

«Kõige suurem uudis,» sõnasin järsult, «on see, et Vösavillem, vabandust, peatoimetaja tutvustas mulle, et minu silmis enda aktsiaid tõsta, tund aega tagasi kirja, mis oli juba päris ammu prokuratuurist toime-tusse saabunud.»

Tütarlaps naeris teesklematult ja kaua ning tundsin, kuidas see naer mind temaga tasapisi lepitas. Ta küsis viimaks:

«Noh, ja kuidas aktsiad tõusid?»

«Mitte üks põrm. Mida see tähendab, seltsimees Erman?»

Minu jonnakalt ametlikust kõnetlusest tõmbus ta nägu pilve, kui ta küsis, nagu ei aimaks, millest ma räägin:

«Mis nimelt?»

«Mul oli au teid kohata,» selgitasin pilkega, mis tundus mulle enda-legi kohatult karm, «mitmel korral pärast selle kirja teelesaatmist. Miks ei avanud te mulle siis anonüümkirja autori isikut? Miks ei vabastanud te mind ennast mõrvakahtlustusest, kui olite ametikirjas minu ülemu-sele kinnitanud, et ma süüdi pole?»

«Aga oleks teid siis selline lahendus rahuldanud?» küsis Kersti Erman vaikselt ja tõsiselt. «Kas teil endal on nüüd tunne, et kohe igasugune kahtlus peab olema ära langenud?»

Ma ei leidnud silmapilk, mida sellele ootamatule, küllaltki salakava-lale küsimusele vastata, ja ta jätkas:

«Kas teate, Jaak, selle kirjaga ma astusin tegelikult üle oma volipii-ridest. Uurimine ei olnud veel lõppenud siis ega ole seda päriselt prae-gugi. Küll prokurör kütaks mulle alles sauna, saaks ta sellest kirjast teada!»

«Miks te siis selle kirjutasite?»

«Loomulikult sisetunde ajal,» vastas tüdruk kergemeelselt. «Olin tolle Katzi peale kohutavalt tige ja teiseks tahtsin ära hoida kuulujutte, mis võiksid ju teid kahjustada. Prokuratuur võib minu meelest taotleda üks-kõik mida, ainult mitte heast-paremast ilmsüütutele inimestele kurja-tegija maine külgepookimist.»

Sõna «ilmsüütute» mõjus, laususin rahulikult, aga siiski nukralt:

«Tilde Katz... saadeti selle kirja tõttu pensionile, sisuliselt ta vallan-dati.»

«Ja paras talle,» hüüatas Kersti Erman. «Kõik need salakaebajad ja keelekandjad tuleks kaelapidi Raekoja platsile häbiposti panna ning anda välja täitevkomitee korraldus, et iga korraliku kodaniku õigus ja kohus on neile vastu jalgu kusta!»

Ei saa salata, et Kersti Ermani vulgaarne toon ja ka kujutluspilt selle korralduse täitmisest mind lõbustasid. Aga kohe hakkas uurija mind uuesti ründama:

«Niisiis, see probleem on nüüd lahendatud, eks? Te pidite mulle uudi-seid rääkima!»

«Isegi sellised probleemid ei lahene nii lihtsalt,» väitlesin uuesti tusa-stununa. «Ma kardan, et minu uudiste mõjul tuleb teil siiski Tilde Katz ja tema anonüümikiri õigeks mõista.»

«Nonoh?» kergitas Kersti Erman oma niigi kõrgesse ja elegantssesse kaarde püगतud kulme.

«Minu uudiste kokkuvõte — ma jõudsin vahepeal nimelt pool Eestit läbi sõita, külastasin nii Ülev Tarnitsat ja Kalju Roosi kui ka Irene Purdet, kes on nüüd Võrno, kui te seda veel ei tea — seisneb selles, et kõiki meid nelja saab ja tuleb süüdistada Leo Vase enesetapule õhutamises. Kui ma õigesti mäletan, on koodeksis selline paragrahv täiesti olemas.»

Urija vaatas mulle otsa pinevil ja heitunud ilmega. Mõneks minutiks laskus üle korteri selline vaikus, et läbi kahe küllaltki helikindla seinaga oli kuulda perenaise kassipoja näugumist köögis. Siis tuli sellesse vaikusse Kersti Ermani kõla kaotanud, nagu sordiini alt kostev hääl:

«Te kas teete rumalat nalja, Jaak... või olete õpitu tõepoolest põhjalikult unustada jõudnud. Jah, selline paragrahv on olemas, kuid see kuriteokooises pole mingil juhul teie kaasusele kohaldatav! Rääkige, Jaak!»

Jutustasin talle nüüd õige detailselt oma käikudest ja järeldustest, mis niiviisi esitatutena minugi jaoks mingisse süsteemi paigutusid. Kuidas Leo Vask oma elu viimastel päevadel heitles armastatu ja sõbra vahel ning kuidas ei armastatu ega sõber teinud talle seda olukorda kergemaks. Kuidas saabus linna Kalju Roos ja hoolimatult oma majanduslikud mured Leole kaela veeretades. Ning kuidas tagatipuks Ülev Tarnits, nagu kättemaksuks selle eest, et Leo tegelikult esimest korda keeldus teda nõuandega abistamast, talle uinuti kaela sokutas. Mis jäi siis Leol muud üle kui iseendast üle astuda, omal viisil kõik ära korraldada ja maailm enda kõigile tüütavaks muutunud isikust vabastada? Taktitundelise mehena oli ta viimaseks mureks lavastada õnnetusjuhtum, et mitte kellelgi ei tuleks pähe tema surmas kedagi meist neljast süüdistada. Mida, tänu Tilde Katzi läbinägelikkusele, kaks aastat hiljem siiski tehti.

«Te olete jõudnud tõele päris lähedale,» tunnustas Kersti Erman, sõnu arutlevalt nagu üle suure tõkke veeretades, «kogu tõde see teie versioon aga siiski ei haara. Õnneks. Ma pean teid südamest tänama, Jaak, te olete mind kõvasti aidanud. Tänu teile saan ma selle toimiku nüüd esmaspäevaks lõpetada, kui homme kõvasti tööd teen, ja siis algab mul viimaks ka puhkus. Prokurör töötas, et nagu ma selle pähkli katki puren, nii ta laseb mind jalamaid puhkusele minna.»

«On see teie arvates siis tõesti kõik?» ei leidnud ma asu. «Miks te arvate, et ma tõtt rääkisin, et ei katsunud omakorda kavalal kombel ennast ja teisi välja rääkida?»

«Te ju ei teinud seda, Jaak, vastupidi — minu arvates te katsute ennast ja teisi sisse rääkida,» oli uurija kohe löögivalmis. «Aga ma ütlesin, et õnneks ei tea te kogu tõde, ma olen uurinud muidki Leo Vase surmaga pidestuvaid taustu ja selle tõttu näen kõiki neid sündmusi hoopis teises valguses.»

«Huvitav, millises siis?» ei mallanud ma jätta küsimata, kuigi ta oleks niigi edasi rääkinud. Kuid mind kannustas tagant lootus, et äkki teab ta tõesti midagi sellist, mis võiks mind rahustada, mu süütunde lõplikult hajutada.

«Mis te arvate, mis põhjusel me ikkagi tookord selle maja trepil kohtusime?» küsis ta kavalalt muiates vastu.

«Minu jaoks on see täielik müstilka.»

«Leo Vase endises korteris elab nüüd nimelt tema täditütar, see, keda te matustel kohtasite. Ta oli sinna korterisse sisse kirjutatud, Vask ju hoolitses tema eest ja täditütar oskas asju nii ajada, et korter jäi temale. Tarmukas, kuid mitte eriti suurte vaimsete huvidega noor naine. Viimase omaduse tõttu ongi ta vist säilitanud Vase raamatukogu puutumata, usutavalt täpselt nii, nagu see Vase eluajal oli, võib-olla isegi mingist ebamäärasest austustundest sugulase ja heategija mälestuse vastu. Sel päeval, kui me seal kohtusime, olin perenaise loal hommikust peale neis raamaturiividele tuhninud, kõik raamathaaval läbi sorinud. No oli seal alles tolmu! Kuid töötasin üle kõigi lootuste heade tulemustega: kui me kokku saime, oli mul käekotis neli paksu kaustikut Leo Vase päevikuid. On teil aimu, et ta pidas järjekindlalt ja väga põhjalikult päevikut?»

Mul polnud sellest aimu, kuid seda võis Leost täiesti uskuda. Nii ma vastasingi.

«Ülihuvitav dokument, kuigi mul kulus selle lahtimõtestamisele kõvasti aega. Seepärast ma ei saanudki varem teile midagi kindlat avaldada. Loodetavasti suudan korraldada, et ei pea neid kaustikuid toimikumaterjalidele lisama, vaid saan endale hoida, mind paelub see kõik väga. Siis võin teilegi lugeda anda, muide on seal ka Jaak Lõmme kohta mõndagi, mida teil tasuks nüüd teada...»

Agaga praegu pole see hoopiski peamine. Teie uurimine on piirdunud kahtlusaluste, Leo Vase nelja lähema sõbra ringiga. Peale selle oli aga direktor Vask veel ühiskondlane, hoopis suuremal määral vahest, kui isegi teie oskate oletada...»

«Ma pole seda eitanud,» pidin siiski protestihäält tõstma.

«Nojah, aga oma äsjasest jutustusest te elimineerisite tema viimaste elupäevade selle poole sootumaks, ja selles seisnebki teie eksitus,» pareeris Kersti Erman kategooriliselt. «Vask ajas hinge ja armastusega oma kooli asju, teisalt oli ta aga jõudnud paratamatult selleni, mida nüüd sageli nimetatakse ebakompetentsuse tasandiks, ta muutus sellest ka ise aina teadlikumaks. Vask oli suurepärase pedagoog, tal olid omad tähelepanuväärsed teooriad, mida ta järjekindla mehana püüdis koolis ka ellu viia. Seejuures aga ei andnud ta kuidagi õige direktori mõõtu välja, mis seal parata.»

«Jah, nii see vist oli küll,» kinnitasin omalt poolt, põnevil, mis sellest kõigest võiks järelduda.

«Vask oli ka mees, kes tahtis ise suuta kõigest raskustest välja rabelda, ta ei rutanud neid teistele pihtima. Tema elu viimased päevad olid aga tulvil ametialaseid ebameeldivusi. Siin on Irene Purde küll täit õigust rääkinud. Ta oli mõnda aega püüelnud koolis selle poole, et taastada viiepallilist hindamiskaalat selle täies ulatuses, erinevalt praegu üldiselt juurdunud ja tunnustatud praktikast. Arvatavasti te teate, mida see tähendab?»

«Olen kursis,» kinnitasin, sest olin päris palju nende probleemidega kokku puutunud ja tundsin ka Leo sellekohaseid vaateid. Kersti Erman näis tõepoolest olevat õigel teel.

«Paraku kajastus tema eestvõttel juurutatav praktika ka selle kooli aruandluses. Tema keskkooli — muide, suurepärase kooli, nagu kõik asjatundjad nüüd ühest suust kinnitavad — õppe edukuse tase oli paberite järgi seetõttu katastroofiliselt madal. Vasel oli juba olnud sellest suuri pahandusi, veelgi tõsisemad olid aga kerkinud silmapiirile...»

Kersti Erman tõmbas hinge, pilk kaugusse suunatud, nagu seda silmapiiri otsides. Siis ta jätkas:

«Ma sõندان öelda, et Leo Vase viimased päevad möödusid sügavas stressiseisundis, mida tema isikliku elu ja teie nelja, tema sõprade mured ning... kirgelmised kahtlemata veelgi süvendasid. Jah, ta käitus ikka ja jälle neil päevil ebaadekvaatselt, nagu te nimetasite, ja vaevles ise selle käes, muutis ikka ja uuesti mitmeid kavatsusi ja otsuseid. Tema päevikus on kõike väga täpselt kirjeldatud ja põhjalikult analüüsitud.»

Päeviku viimane sissekanne on tehtud sõna tõsisel mõttes elu viimastel minutitel, siis, kui ta oli Irene Purde minema saatnud. Ta oli oma toa korda seadnud (sellega kaotanud palju jälgi, mis meid võinuks tollal surma põhjuste selgitamisel aidata), nõusid pesnud, pani veel päeviku kirjutamise ajal köögis vee gaasitulele ja lõpuks kirjutas sedagi, kuidas ta uinutit võttis.»

Ma tundsin, et käed tõmbuvad erutusest niiskeks — sedavõrd pinevile oli õhutanud mu niigi üleerutatud meeled Kersti Ermani kirjeldus. Nii et tõde on siis ikkagi selgumas, minu süü ehk tõepoolest lahtub?

«See oli kõige tüüpilisem õnnetusjuhtum, Jaak,» laususk nüüd Kersti Erman sisendavalt, «päeviku viimane lehekülg ei ole enesetapja kirjutatud, mingist mõrvast ei saa aga juttugi olla. Leo Vaske valdasid järgmise päeva hooled, kõigest äsja läbielatust hoolimata jätkus tal visadust nendega tegelda, ta pani kirja konkreetseid, selgeid kavatsusi, mida ette võtta. Kuid ilmselt mõjus uinuti alkoholi kaastoimel, nagu eksperdid kinnitavad, kiiremini, kui Vask oskas oletada. Ta tundis väsimust, kat-

keestas päeviku kirjutamise, torkas selle riulisse teiste kõrvale ja heitis pikali, edasi tuleb juba toetuda muidugi oletustele. Tõenäoliselt polnud ta loobunud kavatsusest kõõgis kuuma veega veel midagi teha, kuid uinus enne. Vesi kees üle ja kustutas gaasileegi. Üks kõõgist tuppa oli jäänud lahti, kõik muud ventilatsioonivad olid suletud, kõik.»

Tajusin endas füüsilist krampi, mida polnud võimalik maha raputada, Kersti Erman aga jätkas:

«Teie enesesüüdistuses... peitub oma töötera, nagu ma ütlesin, kuid sellistesse valdkondadesse meie, kriminalistide käsi enam ei ulatu. Meie maailmas on niihästi omaste kui ka kõige lähemate sõprade vahel tõk-keid, mida ei anna mingil viisil ületada, et teisele tema raskel, kriitilisel või lausa saatuslikul tunnil appi rutata. On ju nii?»

Hakkasin toibuma, suutsin juba isegi noogutada. Nähtavasti on nüüd kõik lahendatud, kõik on jällegi korras tänu sellele tublile ja ettevõtlikule tüdrukule, kes tööpoolest teeb oma rasket ja ebanaiselikku kutsetööd kõige ehtsama kohusetundega. Olin talle sügavalt tänulik, kuid kuidas avaldada sellises olukorras oma tundeid?

Kersti Erman valitses olukorda, tema oli ka see, kes ütles:

«Ma pean teid ikka veel ja veel südamest tänama, Jaak! Kui te oleksite tõrkunud, poleks olnud nii abivalmis, siis tulnuks mul ju kõik kahtlusalused üle kuulata, sellest hoolimata, mis ma praegu rääkisin, juba uurimise täieliku usaldatavuse tagamiseks. Ja minu jaoks oleks see olnud pööraselt raske ülesanne. Teate, ma käitusin mõnigi kord teie suhtes tööpoolest pisut ülekohtuselt, aga te saate aru, et teile tuli see kõik lõppkokkuvõttes kasuks, eks?»

«Kahtlemata tuli,» vastasin siiralt.

«Ja nüüd on mul siis õigus puhata, teisipäevast alates saan hinge tõmata,» jätkas ta juba unistavalt. «Kui kaua teie puhkus veel kestab?»

«Võsavillemile, see tähendab, peatoimetajale arvatavasti meeldiks, kui ma enam üldse puhkuselt tagasi ei tuleks,» suutsin juba nalja heita. «Eriti pärast meie tänast kõnelust. Mul on muide tõsine plaan talle pärast puhkust lahkumisavaldus lauale panna.»

«Tõesti või?» tegi uuriija suured silmad. «Aga kuidas te kavatsete puhata?»

«Nagu ikka, nagu neil päevil, kui te ei tohtinud mu jälgi ajada. Telk ja magamiskott turjale, hääletan maanteetsal ennast esimesele lahkele autojuhile sõitjaks, ja kõik teed on lahti minu ees!»

«Teate, Jaak...» oli Kersti Erman äkki elevil, «võtke mind ka kampa! See oleks alles algupärane, ma pole veel kunagi sedasi seignelnud, tõesõna! Ma ju polegi nii kehv kaaslane ja võin töötada, et ei tee teile mingit tüli. Oi, see oleks nii maru huvitav!»

Vaata aga plikat! Selline jutt oli minu jaoks (ja praeguses olukorras eriti) täiesti ootamatu. Mida pidi see tähendama, kas katset likvideerida seda ebardlikku uuriija-kahtlusaluse vahekorda, millel rajanes meie senine tutvus, kas soovi lävida edaspidi nagu inimene inimesega? Kui nii — siis miks mitte?

«Noh, kõigepealt te peate küll kõik võõbad-lakid maha pesema, et ma näeksin, mis nägu te seal all päriselt olete,» tegin sõbralikult igaks juhuks üsna kulunud nalja.

«Eks ikka keskmise maaplika nägu, mida muud mul varjata on,» naeris Kersti vastu, ilmselt tundis temagi rõõmu minu meeleolu silmanähtavast paranemisest, ja ei osanud solvuda.

«Noh, telgis igatahes peaks kahele ruumi jätkuma...» arutasin nagu endamisi.

«Aga magamiskotis?»

Jäin talle vist õige šokeeritud näoga otsa vaatama. Nähtavasti oli see järjekordselt üks noorema põlvkonna jaoks tavalisi küüniliselt kerge-meelseid nalju, neid, mille stiili ma ei suuda kuidagi omaks võtta.

Mai 1976 — september 1978

Ene Mihkelson

AMALIE TIMPELMANN

1

Maali oli krapsakas laps noor neiu kelle varatu kallim
surma valis sest Maali isa
pani väga rõhku tütre kaasavarale kerjusele last
ei anta trotsis Maali mõnda aega surma nurjaläinud
saafust siis teiseks sai noaaegseist igandeist ta jooksis
ära linna Kes mäletab veel Maalit pünapöselist
ja rõõska tundeHELLA ürgset tahtmistes
ta jumalaks saab kättemaks ja tahan
ei vali vahendeid ta õnnetus Seegi unub
on algused nii lihtsad maagiliseks muutub lause
nii on elu

2

Timpelmann on esiema kõrtside kroonimata
kuninganna leti tagant vaatab inimesi
ihupesuni hinge vee ja viinaga ta leotab
algoluni siis pilbastuvad pärastsõjaaegsed joogipukid
see mees seal sugulane Arve Jommiga
Timpelmann ei aima tema nime kuid ta teab
neid mõttekäände kirjandusekauged urkad
hinda tõusevad kui Timpelmanni rõõmus tamp
saab tembitud su murega

Amalie Timpelmann pool sajandit tagasi tuli pealinna
vallutama kaasas võõrasema antud kleit ja kangus
uues elus kinnitada kand Ei tea mis kombel
Timpelmanni mehe sai lapsi õnneks mitte
töökoorem soosib lastetuid sirge turi jaksab ilma kanda
kui südant korduv lapsepõlv ei pure
Timpelmanni korterist võis vaadata nii kirikut kui vanglat
vanalinna tänavail tolgendavaid kotipoisse
Timpelmanni edul oli muutlik hind
kord isamaale metsipidi nurus päästjaid
muutus aeg siis müütas päästetuid
sinivalgemusti kangaid temagi kord oli puruks firind
see määras pakkumise hinna Timpelmanni turul

Timpelmanni ürgne loomus soomusena ümbritseb
su heitlikkust su tõde naeruks teeb või kannustab
seda päraatsõjaaegset kõrtsilapsepõlve ridadena
maha müüma Kloostriõues linnalapsed mängisid
küllast pärit kuliga Mis seltskond seal õhtul
Timpelmann talt uuris kas nad ei riku sind
su puhtust linna kõntsaga Ah hing on noor
ja vastuvõtlik halb nakkav silmad kinni kata
roosalehvilise koduõnnega

3

Amaliel on mees Joann kes Timpelmann
harva küll ka Jussiks hüütud see viike
kannab nagu härra ja kõrtsis pole lipsuta
kui joobki siis ta pole maani täis kui kõik need
matsid poluvernitud ja muidumehed kelle väärtus
rublast tõuseb õhtuks kahaneb Neil omavahel
hästi istub äri ja mees on Timpelmann vaid poole
kohaga Ilma ees on arm nõi suur et sinilillaks
joonud härrat suure käraga Timpelmanni-proua
tohterdab jookseb läbi kõik sõbrannad
kurdab hädaldab kui üksi ta küll jääks kui tema
kallim kord peaks lahkuma Siiski pärast
kolmekümnest äri (või oli aastaid rohkem veel)
viis saatus Timpelmanni kõige liha teed Amaliel
siis tuli nutta mitu päeva ühe järjega see oli
raske hääl klirises ja kriiskas näis et otsas
on ta leinavarud luust läbi lõikas iga võltsinoot
ei ole kerge mätta Timpelmanni saatust tänades
sest uus on mees ta proua medaljongis

4

Karl tuli küllast Virumaalt ta minevik ei olnud laita
tal raha oli Amalie tal aitas
vabaneda raskest koormast Koos jõid ja õnne jagasid
siis Karli külmavalus jalad said tunda kauget sunniteed
see Timpelmanni teene
kes sallinud ei ole liiga vagasid mees
rohkem mõtles kodukülale kui hindas
Timpelmanni
seotud on ses elus poliitika ja armukarmus
Karl aastatega maksis kinni Timpelmanni solvund
südame kurat elab igas õiges naises
ka Timpelmannis keda kõrtsis juhib arvestus

ENE MIHKELSON

1080

Timpelmann on ülikoolis käinud koos vennafütrega
 sel amet peen ta löikab inimesi Professorite
 kõrged palgad ei löö ka tänapäeval vastu ta aina
 Tartu vahet voorind küll mitte munakorviga
 kuid muidu mõned kulud neil kinni maksnud
 niisama nipet-näpet viinud
 tal üsna kalliks läinud suguvõsa pildimärk
 seal suurel tahvil käel pahemal kui sammas-
 käigust sisse astud Au maksab raha
 ütleb Timpelmann ei julge tohtrile ta
 hingata neist salatehinguist on vahest ju ka
 femal vaja mõnda rohtu
 Kui rääkinudki veidi luulet mis tost
 suu peale ometi ei lööda Timpelmann on elu-
 koolis käinud tema teab mis maksab üks
 Ameerika

Hallipäine Timpelmann läks kodukülla
 vennakontsu vaatama see vanapoiss veel oli uhke
 viis põlve elu ühe koha peal kõik teised hulgused
 ja sulid Kui Timpelmanni veri ka samast kannust
 lähtub on ikkagi ta antsakasti unts
 üks tühi lori alailma keele peal
 ta räägib apetiit ja mõtleb isu
 et õppida on vaja kordab mitu korda
 nii seisvat raamatus Uuel ajal
 Timpelmanni jumalaks on haridus
 Ta ise kaua lubab elada et teada saada
 kas elu on või pole Marsi peal
 venna põskedel on tulekahjuplekid
 hääl käriseb kui usub hukka kogu ilma
 ja Timpelmann kõeb pörgukatlas pliidi peal

Siis Timpelmann käib jälle talust tallu
 kui saksa kuldsel vahemikul ta kangastelgi
 vahetab ja ostab villu venda harimatuks
 nimetab On Timpelmannil siiski rõõmus elu
 küll venna sõimu saatel iluleb ta ometi
 ses õitsvas koduaias heki vahelt leiab
 roostes kuulilinte granaadipesi nii lähedal
 need kauged ajad Enam pole soiseid metsi
 tihnikutes inimesi On põld ja põld ja kraavifatud
 koplid On Timpelmanni meel küll heitlik
 kuid mäluvärskus pole luitund Siin Timpelmanni
 noorusmaa

Ei tulnud Karl ja Timpelmanni Juss on läinud
Virumaal üks vana naine Karli-nimelist
kui pühameest sõnatuna leinab tal on lapsed
mõni koltund kiri Timpelmannil pole kedagi
Nüüd Timpelmann on vana Järsakust neid kehi
kukub kes temaga korda magasid hääl paisuks karjeks
kui und ei langeks taeva kõrgest vakast
Timpelmanni väsind silmad ei saa pilti
kasvatada kinni Raamist mille sisuks pole enam
äri tõuseb olnud elusid küüntega need kriibivad
õhkõrna lootusetult külma klaasi

AIVARI PUHKUS

Aivari puhkus hakkas lõppema. Ta oli juba reisibüroo tuusikuga käinud uudistamas kaugeid paiku ja rahvaid, teinud endale liiga lõunamaise päikesega, jõudnud lõpuks kõigest tüdineda ja veetis viimased vabad päevad maal sugulaste juures. Teda hoiti igasugustest töödest eemale ja ta ei osanudki midagi teha. Ühel päeval viskas ta üle öla fotoaparaadi, mille oli pikaks reisiks ostnud, kuigi kallid riist vedeles kogu aeg kohvri-nurgas, Aivarist polnud pildistajat. Nüüdki võttis ta pildikasti rohkem kombetäitmiseks kaasa, puhkajal inimesel peab ikka midagi mõttetut küljes rippuma.

Aivar ei seadnud endale mingit sihti, ta lontis aeglaselt võseriku vahel metsa poole, tõmbas ninna värske heina lõhna ja hoidis eemale traktori-mürast — seal tegid inimesed tööd ja ta ei tahtnud ennast tühikõndijana näidata. Ta nägi viimaseid närbuvaid nurmenukke ja mingeid roosakaid tutte jalgteel kõrval mätastel öitsemas. Ta seisatas, kummardus ja tahtis lillelõhna tunda, kartes, et ta ergud on looduse vastuvõtmiseks nürinenud, ta oli täiskiilutud bussides liiga palju inimlehka talunud, linnas olid kõik lõhnad ja värvid inimlikku päritolu. Nüüd ootas ta härdumust lõhna kaudu, värvide kaudu, tahtis vabanenult hõisata, tahtis äsjase võõramaisuse millegi koduselt lähedase vastu vahetada, teadmata küll ise, kas need tudid üldse lõhna eritavad. Ta tundis endas kohustust varuda mulla ja õhu värskust, kaheldes juba ette, kas ta sellega hakkama saab. Põllud meenutasid talle, et miski siin maailmas ei tule vaevata kätte, mets seisis vaikivana ja süngena, kuuskede all oli jahe ja pime, sõna-jalgadest tõusis parvedena sääski vastu. Aivaril ei olnud mingit päästvat keemiat kaasas, ta sikutas särgikraed kõrgemale, lisis sammu ja jõudis legendikule, pääses kuusekäppade umbusklikkusest ja istus päikesest kõrbenud põndakule jalgu puhkama.

Aivar oli ennast ikka pidanud normaalseks inimeseks, kes suudab sündmuste kulgemist jälgida ja selle kulgemisega valutult sammu pidada, äsjasel reisil oli ta jagu saanud kõige eksootilisematest läägestest, ta ei kannatanud koduste igavushoogude all ja üle kõige meeldis talle televiisorist vaadata kargeid loodusfilme lihtsast ja lähedasest põhjamaast. Ta oli teadlik saastumisohu suuruselt ja tundis tsivilisatsiooni pahesid, suhtus mõistvalt kõige pöörasematesse katsetesse linnast põgeneda ja polnud ise aastaid üksikul metsavälul istunud.

Aivari pea kohal tiirutas kirju liblikas ja näis maandumispaika otsivat, Aivar vehkis käega ja liblikas hõljus minema, lendas üle legendiku, tõusis kuuselatvadeni ja kadus silmist, Aivaril polnud temast kahju. «Ma peaksin põõsas istuma või kuuse all, oksad kahel pool varjuks, nii et ise näeksin ja mind ei nähtaks. Kindlasti piilub keegi mind praegugi, mõni sokk või jänes, uurib oma loomaaruga seda liikumatut kogu keset lage-

dat ja on valmis põgenema, niipea kui ma püsti tõusen. Ei leia ma siit rahu, metsal on liiga palju silmi vahtimas,» kahtles Aivar ja vaatas selja taha. Ümberringi oli vaikne, ainult tuul kõigutas tundmatuid kõrstaimi. Aivar väristas õlgu ja oli valmis tõusma, ta istus siin nagu väljanäitusel, kohmakas ja sobimatu, ta ei tundnud siin kedagi. Legendikukartus, meenus talle tunnussõna, kuid ta ei sõandanud lahti arutada seda mõistet, mis liiati ei pruukinud õige olla, ei pruukinud tema kohta käia. Kunagi ammu oli ta samamoodi õlgu väristanud, kui viimast korda oli sugulaste maja kaevu vaadanud — teda ei heidutanud alt sügavusest tõusev külmus, ta mõistis, et narr on karta hädavajalikkust, veeämbri ees ei väristaks ta õlgu. Ta lihtsalt võõristas kaevu, ta oli sündinud kraane lahti-kinni keerama.

«See mets on sama vaenulik nagu kaev. Ma ei mõtle vee peale, ma ei arutle selle üle, kui palju kasulikku ühest kuusest saab. Mind ei võeta omaks ja pole minu asi, kumb pool selles süüdi on. Ma tean ainult, et tunnen ennast siin ebamugavalt.»

Aivar pühkis pükstelt prahti ja ajas ennast püsti. Metsaservalt tuli tema poole inimene, tuli mitte teeotsalt, vaid otse läbi rohu. Aivari selg tõmbus kangeks.

Tulija ei saanud temast niisama mööda minna. Aivar otsis kiiruga mõnd mõttejuppi, millest alustada juttu, rahulikku ja tühist, nagu juhu-kohtumistel ikka. Ta jõudis kahelda, kas sellises paigas tasub ilmast rääkida, ilm oli nende ümber, nähtav ja tajutav, sõnad poleks midagi juurde lisanud. Aivar istus maha tagasi, tal polnud kuhugi kiiret, vaevalt ta võõrale oma puhkusereisist rääkima hakkab.

Mees oli umbes temavanune, habemetüügas hallisegune, juuksed sakris, särk rinnalt lahti. Ta vaatas Aivarist mööda, ei öelnud sõnagi, istus kõrvale. Mehe suus tolknes heinakõrs. «Samasugune ringikõndija nagu mina,» oletas Aivar, «töötajal pole mahti kõrsi suhu toppida.» Mees istus, käed põlvede vahel rippu, ja vahtis metsa, Aivar ei näinud seal midagi, ikka needsamad tuules kõikuvad karikakrad ja müürina sirge kuusik.

«Kena ilm täna,» ütles Aivar siiski ja ta hää oli kähe. Mees mühatas ebamääraselt ja sülitas rohukõrre suust välja, see kukkus Aivari parema jala kinga ette, jäi sinna justkui piirikupits paigale, kas ta tohtis jalga üle kõrre tõsta?

Metsas huikas keegi pikalt, Aivar oli näinud filmi öökullidest kõnksus rabamändidel, filmis huigati samamoodi, tollal oli kõik olnud kodune ja kaunis.

«Kas suur tee jääb siit kaugele?» küsis mees äkki, tal oli madal hää, kuid see kähises loomulikult, just selline hää pidi ühel metsasttulijal olema. Aivar elavnes, seletas mehele, kuidas sedasama jalgrada mööda minna tuleb, kuhu siis keerata, et jõuda kruusakattega külateeale ja sealt edasi asfaldile, kui kaugelt hakkab paistma bussipeatuse ootepaviljon. Ta otsis koguni puupulga ja vedas rohule sirgeid ja kõveraid jooni, seletas ja targutas, mees vaatas ikka äraolevalt metsa poole ja ei jälginud Aivari käe liikumisi.

«Nagu ma aru saan, pole ka teie kohalik?» päris Aivar esimese jutuhina möödudes, ta rõhutas meelega, et nad mõlemad on siin vaid juhuslikud, meeski näis üksnes looduserahu nautivat, välimuse järgi võis ta eelmise öö kusagil metsaküünis veetnud olla. Rohkemat ei tahtnud Aivar pärida ja nagunii ei vastanud mees midagi.

Nii nad istusid vaikides päikeselisel lagendikul ja äkki kuulis Aivar lindude laulu, taipas, et isegi tema oskaks hea tahtmise puhul selles paljuhäälsuses üksikuid soliste eristada, esimesel muljel ühtlane sirin, lalin, kuristamine laguneks üksikuteks viisijuppideks ja igaühel neist laulikutest oleks temale, Aivarile, midagi teatada. Igal elusolendil on oma kordumatu nägu, mida tasuks tundma õppida, oma elamislaad ja hää, kõik on ainulaadne siin päikese all ja piisab vähesest, et seda taibata. Kohtad samasugust inimhinge kõledas metsas, istud süüvinult ja vaikselt ja mets võtab sind omaks.

Mees ta kõrval liigutas ennast ja tõmbas maast uue rohukõrre hammaste vahele.

«Ma siis lähen,» ütles ta metsale ja kahlas läbi rohu edasi, justkui hoidudes jalgrajale astumast.

«Head teed,» hõikas Aivar talle järele, mees ei vaadanud tagasi. Aivar seisis paigal niikaua, kui mees puude varju kadus, ta polnud pakutud suunast kinni pidanud.

Aivar kehtas õlgu ja läks oma teed. See vaikiv võoras oli talle meeltmööda. Just selliselt, napsõnaliselt, pikema arutamisetä kohtuvad kaks inimest võoras metsas. Mets ei vaja suuri sõnu. Aivar ei vaadanud enam metsa tõrksa vimмага, ta nägi ja kuulis, tema kõrval oli istunud sama-sugune nägija, kes oli vaikides tulnud ja sõnatult läinud. Nagu loom, nagu ürgne kõiksus, arutles Aivar ja lasi vile lahti, ka temal oli häälitsemisõigus selles üleüldises pilgaris.

Õhtul söögilauas rääkisid sugulased metsatalude mahajäetusest, noorte linnaihkamisest ja pikkadest talvekuudest. Räägiti sellestki, kuidas kümnekond aastat tagasi hoidis luuavars ukse lukus ja võisid kindel olla, et keegi midagi ei puuduta, ja midagi polnudki võtta, nüüd on mitmes majas värviteleviisorid ja paljud vanainimesed ei taha pensioninatukest hoiule viia, peidavad sukasäärde ja sellest tulebki mõnel juhuslikul himu asja lähemalt uurida. Õiget varast ei pea luuavars ega peenemad lukud, temale on kõik ukсед lahti ja alles paar päeva tagasi olid üksiku lesknaise sahvrid tühjaks tehtud. Kui too põllutöölt koju tuli, pidi läinud-aastaste mooside purukstaotud sodi solgiämbriga välja tassima. Keegi oli sahvris mõttetult lõhkunud, oleks veel majast midagi võetud, aga peale lagastatud sahvri ei osanud naine muud taga kurta.

«Igasuguseid hulgub nüüd ringi,» ütles sugulasest perenaine ja Aivar teatas, et ta tahaks hommikuse bussiga linna sõita. Kuidas teda sugulased ka ei keelitanud, Aivar jäi kindlaks ja lõpuks saadi temast aru — oli tal ju puhkuse lõpuni vaid paar päeva jäänud ja linnaski võisid asjatoimetused oodata.

ARVEDI MANTEL

Alles mõni aeg tagasi poleks Arved osanud seda ruudulist riidetükki kuigi väärtuslikuks pidada. Lausa vastupidi — kord rongis sõites oli ta mantli varna unustanud. Enne ametisõitu oli ta ilmateadet uskunud ja liiga palju riideid kaasa võtnud. Lõunapoolses linnakeses, kuhu tööasjad Arvedi viisid, arvas ta isegi läbi vaguniakna leitset tundvat, nägi suve-

kleitides naisi perroonil kõndimas ja nii see mantel varna jäi. Arved ei jätnud mantlit teadlikult maha, hiljem selgitas ta endale, et linnakese kuumus oli talle liiga ootamatult mõjunud, ta võttis portfelli käe otsa ja läks, tagasi vaatamata. Alles hotellitoas tundis ta millestki puudust, peale kuue polnud midagi riidepuule riputada, kuid mantel ei väärinud kahetsemist. Arved oleks võinud juba ammu endale midagi uuemat ja isegi moodsamat osta ja nüüd oli tal selleks täielik õigus.

Arved tuli kodulinna tagasi, siingi oli vahepeal ilm soojaks läinud ja mantli ostmisega polnud kiiret. Arved polnud mingi narr, kes riietest eluküsimuse teeb, üksnes aeg-ajalt avastas ta, et tänaval saadavad teda kaastundlikud või halvustavad pilgud, just kui oleks tal lips kukla taga või püksiauk lahti. Ta ei üllatunud sellisest seiramisest, sai isegi aru, et on üldisest moejoonest lootusetult maha jäänud. Siis lubas ta endale, et läheb kohe lähimasse poodi, ostab mõne kuue või püksipaari. Nõnda on ta mõned aastad taas märkamatu, võrdne võrdsete seas. Niisamuti juhuslikult oli ta omal ajal ruudulise mantli ostnud ja selle vagunisse unustamine võis Arvedile koguni kergendust tuua, võib-olla on tänavapildis jälle midagi muutumas. Ta oli kesta vahetanud nagu uss, loomusunnil, õigeaegselt, pikalt arutlemata.

Suvi oli käes, linn uudistajaid täis ja elu rahulik.

Kuni ühel päeval, kui Arved ja kaastöötajad laudade taga higistasid, toodi talle pakk. Tavalisse pruuni paberisse mähitud komps, mingi tehispaelaga kinni tõmmatud. Arved võttis paki vastu, tema esimeseks mõtteks oli, et enam pole kuskilt vana head takunööri saada, kõik areneb millegi kadumise arvel. Ta krabistas kompsu kallal, kaaslaste uudistavad pilgud teda ei häirinud, ta oli endale erkpunase suvesärgi ostnud ja ei hoolinud märgadest kaenlaalustest — särk oli tehisriidest tehtud ega lasknud õhku läbi, aga kuumus mõjus kõigile ühtmoodi.

Pakis oli tema mantel, ruuduline ja kare, keegi raudteelane toonud selle valvelauda. Arved oli hommikusel liiklusrüsinas mõni minut tavalisest hiljem tööle jõudnud, linnaliikluse kitsaskohtadest said kõik aru, pakist mitte. Kuidas ka Arved ei keerutanud, tuli tal lõpuks kogu lugu igavlevatele toakaaslastele ära rääkida ja seltsis imestati ausa raudteelase toimekust, kes oli vaevaks võtnud Arved üles otsida. Arved tuhnis mantlitaskud läbi ja leidis vana ametikirja mustandi, paber oli kaua aega põuetaskus vedelnud, see-eest aga ametlikult trükitud pealdisega, asutuse nime ja aadressiga, Arvedi nimi oli ka kirjas. Mingist üleloomulikust jälitamisest ei saanud seega juttu olla, ometi tekitas saadeti tuska. Elus oli niigi palju mõistmatut, pahandas Arved ja toppis mantli nurgakappi, mis siiani oli tühi seisnud. Ta oli kuulnud, et mõnel pool tehakse rõivastevahetamine inimestele kergemaks, mööda kortereid käivad pääste- armeelased ja utilikogujad ringi, temagi mantel võiks inimsõbralikult mõnd kannatajat külma eest varjata. Hoolimata rebenenud voodrist ja kulunud taskuservadest, pidi mantlil mingi väärtus olema, miks muidu vähivõoras inimene vaeva nägi ja mantli paberisse pakkis. Arvedi töökoht polnud üldsegi raudteejaama lähedal, lausa möödaminnes ei saanud võoras oma heategu teha, kui see ülepea mingi heategu on, kahtles Arved ja üritas ennast erkpunases särgis hästi tunda.

Mõnd aega nägi ta ähmaseid süüdlaslikke unenägusid. Tüütu järjekindlusega oli tal hommikutüü tööle vastas võoras raudteelane, nõudes suuri summasid millegi hinnalise kättetoimetamise eest, mis kuuluvat Arvedile ja millest Arved ise ei tahtnud kuuldagi. Mingi kahtluseiva nendest

nagemustest siiski jäi — oli ta ju seda mantlit aastaid kandnud ja äkki nii kergekäeliselt loobunud, siis tuleb võhivõõras inimene ja tunneb hajameelse mantlikandja pärast muret. Arved nägi unes, et mantlivoodri vahele olid rahatähed õmmeldud.

Siis unus kõik, elu nõudis oma. Argipäev uinutas, pisisekeldused pakkusid vaheldust, kõik oli selge ja mõnus, kapiuksed seisid kindlalt kinni. Arvedil oli muudki teha, temalt nõuti vahetevahel üht-teist ja ta andis endast kõik.

Nii tuli ka päev, mil tema asjalikku leplikkust taas tarvis läks. Nimetu ühiskutse näpus, pidi keegi nende kontorist minema teeneka mehe mälestust austama, mees oli oma elus palju teinud ühiskonna heaks, oli arendanud üldist mõtlemist ja toetanud praktilist meelt, nüüd oli ta ammu surnud ja elavad tahtsid kõik temast järelejäänule rahvale nähtavaks teha. Kontoris oli parajasti kõigil tegemist ja Arved oli nõus minema nagu ikka. Ta sõitis bussiga ja trammiga, leidis linnaservalt üles tänava-jupi, kus ta varem polnud käinud, hoidis tagasihoidlikult kõrvale, kui avakõnesid peeti, kui raadiomehed oma torudega ringi sebisid ja helisid püüdsid. Läks siis viimasena majja sisse, uuris kohusetruult kõiki väljapanekuid, luges mitmekeelseid silte ja kartis puudutada mõnd pühasja — Arved oli alati kartnud liiga ülevat või silmatorkavalt pahelist, ta poleks tahtnud ei all ega peal olla.

Ühe mahuka klaasvitriini ees jäi Arved pikemaks seisma. Kuigi ta oli juba näinud lusikaid ja kohvitasse, raamatuid ja sulepäid, ei julgenud ta seda eksponaati lausa otsesilmi jõllitada, ta oli selliseks äkk-kohtumiseks ette valmistamata ja kiikas nüüd vargsi silmanurgast, otsekui kartes, et nähtav söövitub silma võrkkestast. Klaasialune aga säilitas väärika muutumatuse: toolileenil rippus kulunud ruuduline mantel, Arvedil unustusse vajunud süümepeinad tõusid kobrutades pinnale, jälle sõitis ta lämbes rongivagunis, jälle polnud tal võõrastemajas kahju unustatud kehakattest, jälle pressis raudteelane temalt välja tänulikkust, mida Arved enne nüüdishetke kahjuks ei tahtnud tunda. Või oli tema mantel nurgakapist siia kangelasmajja üle toodud? Libamantel, oleks Arved võinud mõelda, kui oleks julgenud.

Ta vabandas ja trügis ettevaatlikult, kedagi riivamata majast välja, tõttas jooksusammul trammipeatusse, sõitis tagasi töökohta ja istus närvilist ebalemist alla surudes oma laua taha. Kauaks ta sinna istuma ei jäänud, tegi aeglaselt kapiukse lahti, mantel oli seal vana, kulunud ja ruuduline. Aeg oli mantlile hirmuäratavat aupaistet lisanud. Arved ohkas ja pani kapiukse kinni. Ta oli oma nime ennatlikult, enne tolle teise mantli nägemist, külalisteraamatusse kirjutanud, oli nüüd ärevil, ta ei osanud asjade käigust muud arvata kui muretseda. Miski oli siin vale ja miski võis veel hullemaks minna. «Ma peaksin edaspidi sellistest käikudest hoiduma,» mõtles Arved, «siin tööl kuritarvitatakse minu valmidust. Miks üldse pidi meie tagasihoidlik asutus olema sellisel pidulikkusel esindatud? Millest selline tähelepanu?» Arved hõõrus niiskeid peopesi vastu pükse kuivemaks, see võis olla taas mingi märk, mida temale näidati ja millest ta aru ei saanud. Pole võimalik, et aastakümneid tagasi samasuguseid mantleid õmmeldi, või ostis ta selle unustatu ka mõnest vanakraamipoest? Arvedit ei rahuldanud oletused, ta tahtis tegelikkust kombata.

Päeva lõpul jäi ta teistest kauemaks tööle, kogus julgust ja tõstis mantli enda ette lauale. Piisas põgusast uurimisest, et veenduda: tema

mantel oli samast riidest, samasuguse löikega nagu too seal. Isegi nõöbid olid samasugused, pruunid ja tavalised.

Arved toppis mantli portfelli ja lipsas valvuritädist mööda tänavale. Niimoodi siis mõjutab üks elutu riidetükk inimest, arutles ta endamisi. Kuidas nad mind praegu kõik tänaval vaataksid, kuidas nad minu üle irvitaksid, mitte sellepärast, et ma keset suve liiga sooja mantli olen selga tõmmanud, vaid seepärast, et ma julgen kanda samasugust kui see seal majas. Äkki on kõik koolilaste õpikud täis pilte ruudulise palituga mehest ja mina teotasin aastaid pühadust, olles tahtmatult tema moodi. Miks nad mulle varem midagi ei öelnud, miks mõni teadja mulle märku ei andnud, ma oleksin endale kohe teistsugused rõivad muretsenud. Just sellest samastumiskartusest ma unustasingi mantli vagunisse, just seepärast raudteelane mind üles otsis, ka tema ei tahtnud pühadusega käsi määrada.

Päike kõrvetas ja Arvedil oli külm. Ta vaatas otsivalt ringi, tegi juba portfelligilukud lahti, aga läheduses polnud ühtegi prügikasti, kuhu tema ohtlik kandam oleks mahtunud, kõige õigem oleks see toppida paberipahna ja jäätmete alla. Kas tõesti leiduks ka prahivedajate seas mõni, kes ta üles otsiks ja unenägudes kummitama hakkaks?

Jäätisekioski kõrval seisis suur neljakandiline prügikast, Arved astus ligi ja oli valmis kastikaant kergitama, nägi siis kioskiluugil rinnutatavat müüjat, kes tema tegevust varjamatu uudishimuga jälgis. Arved jättis kasti rahule ja tõttas edasi.

Kui need kaks mantlit nii sarnased juhtusid olema, siis ongi nende õige koht seal kindlate seinte vahel, riikliku järelevalve all. Kuulus mantel võib ju samuti ühel päeval kaduda ja seda ei hakka keegi omanikule tagasi tooma, omanikku polegi, mantel kuulub kõigile, kogu rahvale, ükski heategija ei oska seda kellelegi nimeliselt kätte tuua. Tema, Arved, oli seega olnud omamoodi vahendajaks, on nõus seda ka edaspidi olema ja kuigi sellel teisel mantlil on küljes inventarinumbrid ja muud ametlikud tunnusmärgid, tuleks need tema mantlile samuti külge õmmelda. Arved nägi ette, kui raske on teistele selgeks teha, et tal pole mingeid alatuid kavatsusi, ta tahaks vaid veenduda, et sellised äravahetamised või samastumised on võimatud. Kui aga juhuslikult, lausa tahtmatult õnnestuks kuulsa kogu täiendamine — vahetamisele ei tahtnud Arved mõtelda —, käiks ta hiljem mantlit vaatamas ja isegi tema ei saaks aru, missugune mantel parajasti toolileenil ripub.

Arved istus trammi ja hoidis portfelli põlvedel.

Aino Pervik

KESKAJA TSÜKLIST

NUNN

Mind tunglakumas haaras õndsakssaamisiha
ja sundiv tahe põletada kõiki sildu.
Ei tohtind olnust jääda killu peale kildu,

sest üksnes kirglik himu suretada liha
võis aidata mind surematut hinge päästa,
maailma täiust patus pundumisest säästa.

Kui mustad vorbid soonis ahel ümber piha
ja lihasurefusest juba sündis hardus,
mul äkki ähmjast kõhklusmõttest süda tardus:

kas peale patu vastu suundund hirmsa viha
veel üldse mingi sõnum teada oli mungal,
mis andnuks talle kindlust tõsta leekiv tungal

ning läita pühitsetud kirega mind süütut,
et julmalt piitsutaksin oma keha rüütut,

et märgiks minu aset kleepuv vereoja,
et jäävalt rüüstaksin ma oma lapsekoja?

PÜHAK

Kus kantud mind, seal järel rüüst ja laga.
Nad valmis kõike tegema mu nimel,
on nende lootus minu tehtud imel.

Mu pühapaiste kroonib taplust vaga,
mu nimbus igavese elu pandiks
on sõduritele, kes jäävad sandiks.

Mul pole kuigi palju hinge taga:
vaid mõned ihu sisse jäänud nooled
ja kõhust julmalt väljalastud sooled.

Ma usu kinnituseks kandsin vaeva,
see usk peab viima rammad sandid taeva.

Sai minust uhke hiilgav hõbekuju,
mis valvab taevaminejate tuju.

AINO PERVIK

KÖIETANTSIJA

Täpselt teadma peab, kuis hoida end neis tõis:
ikka üles helge päikse poole vaata,
jalge all kui nõtkub peen ja vetruv kõis.

Olgu pulmad all või peetagu seal laata,
ikka kindlalt tabama peab köit mu tald,
ühtki pilku ülalt alla ei või saata.

Tornist torni vastu pidama peab mald,
kuis ka värin üle ihu mul ei rooma,
finnaväljakul kui kriiskab vägivald.

Kukkumata tantsin siis vaid, kui ei hooma:
raffale seal tõmmatakse inimlooma.

UNBEWUSSTE ÄNGSTE

Tol kevadel istusime kolmekesi Tallinnas «Kuldkassi» lokaalis: näitlejanna, disainer ja mina. Olin parajasti saabunud välisreisilt, mille olin saanud preemiaks kohusetruuduse eest. Olin nimelt külastanud ühte sõbralikku Balkani riiki ja nüüd oli mul palju jutustada: öitsvad õunapuud ajal, kus meil põhjas veel lumi sulamata, läbinisti prantsuse sisustusega luksushotell, kümned roosikimbud ametlikel vastuvõttudel, kohevõitu elamused funikulööris, vilajas Hammondi-mängija ööbaaris. Rääkisinnukalt, sõbrad kuulasid. Olime juba lõunatanud, söönud kala, nüüd jõime punast veini peale. Tegelikult olime päris kained, kui kõik see algas, disaineril vist oli väike põhi all, aga välja ei paistnud küll midagi. Kuid millest see siis öieti algas? — Ta algas sellest, et lokaali sigine äkki kummaline vaikus. Ma ei pannud seda algul tähele ja jätkasin oma juttu, kuid juba ruttas meie laua poole kelner, kes väga tõsisena ja kahvatuna ütles, et me peame kohe lahkuma. Miks? olime meie üllatunud, on ju alles tavaline tööaeg, või algab haarang? ootamatu inventuur? on saabunud revident? Kohe algab siin loeng freudismist, sosistas kelner baari poole piiludes, loeng keraamikutele, kes üürisid täna öhtuks meie lokaali, et siin neile freudismist räägitaks, ja pärast on neil võib-olla tantski. Vaatasime ringi. Tõsi, publik oli vahepeal tundmatuseni muutunud. Me ei tundnud kohalviibijatest mitte kedagi. Elavas jutuhuos polnud me märganud keraamikute saabumist. Mis kell on? pöördusin ma näitlejanna poole ja tema vastas, et kolm. Nii vara ja loeng, kell kolm, keraamikutele ja freudismist, ei uskunud mina. Kas te siis ükselt silti ei lugenud? küsis kelner. Mina ei loe kunagi midagi, vastas disainer, ma ei usu, mis kirjutatakse. Kelner kordas oma soovi, et me lahkusime. Ometi oli ta meie päris hea tuttav, olime siin tihti käinud ja olnud ka head kunded, aga nüüd oli ta lausa järeleandmatu: minge ära, ausalt, mul tuleb muidu pahandusi. Disainer sosistas: mina tahan ka freudismist loengut kuulata, mina olen ju ka kunstnik, mis sest, et tööstuskunstnik, miks siis mina ei tohi freudismist midagi teada. Tal oli sisuliselt üpris õigus, sest freudism on täiesti avalik asi ja keegi ei saa teda oma monopoliks kuulutada. Seda tajus muidugi ka meie kelner. Ta kõhkles natuke ja otsustas siis: hea küll, jääge pealegi, ainult olge jumalaeest hästi tasa. Jah, nõustus disainer, aga kakssada grammi konjakit ka. Kelner ohkas sügavalt ja tõstis silmad taeva poole. Ma astusin disainerile laua all jala peale. Juba see oli suur asi, et tohtisime kohale jääda. — Ja juba seisiski lektor keset ruumi. Baarimees tuli leti tagant välja ja ütles, et täna kõneldakse freudismist. Freud, venitas disainer mõtlikult. Kohe oli kelner kõpsti meie laua juures. Valjemini kui disainer ütles ta, et me olevat siin kontvõõrad ja meie kohus olevat

suu pidada. Baarimees pani kelneri korraarmastust tähele, nagu see oligi mõeldud. Lektor tervitas keraamikuid südamlikult, tegi lausa igale lauale eraldi kummarduse. Tundis ta tõesti kõiki keraamikuid isiklikult, nagu-pidi? Vaevalt küll. Ometi oli mul kõhe, kui ta soe, ent läbitungiv pilk korraks meie laual peatus. Nägi ta läbi, et ma ei ole keraamik, et olen afekst; märkas ta, et näitlejanna käed ei ole savist korpas, nägi ta disaineri silmis rohekat kommertstulukest? Ei tea, ei tea. Igal juhul eksis enne alustamist ta pilk veel korraks meie lauda. Hoidsime hinge kinni, sest baarimees ja kelnerid jälgisid meid tähelepanelikult. Lektor alustas algusest. Ta rääkis Freudi koostööst Josef Breueriga, mille tulemusena 1895. aastal ilmus «Studien über Hysterie». Lektor ei unustanud muidugi mainimata, et Freud hiljem ei rääkinud heameelega Breueri osast psühhoanalüüsi hälli juures. Ka vihjas lektor väga tugevatele mõjudele, mida Freud oli nooruses saanud Pariisist, Charcot' kliinikust. Siis tutvustas ta Freudi üksildasi noormeheaastaid (ei enam sõpru, ei veel õpilasi). Aastate jooksul olevat Freud tunnistanud ainult seksuaaltungi (hiljem siis ka surmatung). Freud olevat palunud oma õpilasi Jungi ja Adlerit, et need jumalaparast seksuaalsusest ei loobuks. Seksuaalsus olevat tema teooria nurgakivi, ilma milleta kukub kõik kokku. Freud olevat arvanud, et mittehahuldatud bioloogilise instinkti psüühiline energia koguneb alateadvuses ja tungleb avaldumise järele. Lektor illustreeris ettekannet vastava žestiga. Kaasaegse tsivilisatsiooni, see tähendab moraali ja ühiskondliku arvamuse poolt pidurdatud mõtted, afektid ja elamused tõrjutakse alateadvusesse. Mina sosistasin, et peaksime ära minema, kes teab, kui kaua see loeng kestab, ja tellida ka ei saa midagi, kuid näitlejanna arvas, et nüüd on juba hilja minna, oleksime pidanud kohe lahkuma, aga nüüd tuleb vist küll lõpuni oodata, ja ega ta üle kahe tunni ikka ei kesta; ja mis me ikka ennast demonstreerime, niikuinii on homme jutt lahti, et tahtsime loengut diskrediteerida. Disainer ütles, et ära minna on käkitegu ja tema on valmis tõusma. Näitlejanna sisistas ta peale ja disainer jäi vait. Lektor rääkis ikka alateadvusest. Ta ütles, et instinktid, impulsid ja kihud esinevad ainult alateadvuses. Instinktid ei saa iial teadvuslikud olla, ja teadvuses esindavad neid mõtted, ettekujutused ja afektid. Vaatasin ringi. Minu kõrval oli veel üks uks ja ma näitasin seda tasahilju teistele, kuid disainer teatas, et see uks viib tupikusse. Välisust sealpool ei olevat, ainult üks laelune aken, kuid sealt ei mahutavat väike lapski läbi. Kaotasin korraks lootuse ja langesin otsekui letargiasse. Kuulsin nagu läbi udu lektorit väitvat, et «Traumdeutung» olevat üks Freudi huvitavamaid teoseid. Nii oli Freudi arvates ka kunstiga, hüüdis lektor siis. Olin midagi kõrvust mööda lasknud, ma ei suutnud enam jälgida, kus ja mis oli ka niimoodi. Kunst olevat Freudi arvates lepitus, sest tegelikkuses ei suuda kunstnik end ju realiseerida, küll aga fantaasias. Ja kapitalistlikus ühiskonnas olevatki kunst kunstnikule ainus eksisteerimisviis. Pilgutasin disainerile silma ja krabasin oma kätte näitlejanna koti. Hakkasin end pikkamööda laua tagant välja nihutama. Disainer aga tõusis jõhkvalt kohe lausa püsti. Nüüd ei jäänud näitlejannalgi muud üle kui värisedes meile järgneda. Lektor takerdus korraks, kui nägi meid hanereas tema poole sammumas. Välisuks oli nimelt lektori selja taga ja me olime sunnitud temast lähedalt mööduma. Kõik keraamikud silmitsesid meid, ja see oli ka loomulik, sest me kõndisime kivist ja seetõttu võis jääda mulje, et oleme kõvasti purjus. Jõudsin esimesena ukseni ja tõmbasin käepidemest. Kõlas jõe krääksatus. Ja mida aeglasemalt ma ust tõmbasin, seda piinavamalt ta krääksus.

Oh sekundeid! Ometi sain ukse lahti. Minu järel hüppasid esikusse ka näitlejanna ja disainer. Tõmbasime hinge. Olime pääsenud! Uhh! Väljas akna taga sadas kevadist lumelörtsi, inimesed kandsid koju rullide kaupa tualettpaberit, õhtu hakkas lähenema. Võtsime oma mantlid. Siis kõlas näitlejanna suust äkki hele kiljatus. Hüppasime disaineriga ta juurde: mis sul on? Issand, issand, ma olen oma jaki sinna maha unustanud! Ta vajus longu ja istus pingile. Ega ma ei julge enam sinna tagasi minna, sosistas ta. Tekkis nukker paus, ainult ukse tagant kostis lektori hääl, mis oli endiselt ilmekas. Poisid, palus näitlejanna siis, poisid, tooge mu jakk ära. Vaatasime disaineriga teineteisele otsa. Näitlejanna oli meie hea sõber, aga praegu nõudis ta meilt tõesti liiga palju. Ta pani meie mehelikkuse kaalule. Ma ei saa ju nii koju minna, anus vaene naine, vaadake, missugune ilm on väljas! Noogutasime. Teadsime meestest, kes lähevad draakoni vastu, pühadest jüridest ja lancelotidest. Kuid näitlejanna teadis meidki hästi. Ta ohkas ja läks ise kõrvaluksest kööki — ehk läheb mõni kelner järele? Ta oli kolm minutit ära. Meieni kandusid lektori laused, sõnad: *neurotische Liebesbedürfnis ... Angst ... intsest ...* Kurvalt tuli näitlejanna tagasi. Kelnerid olid keeldunud saali minemast. Neil olevat keelatud loengut segada. Kas te tõesti ei oska mind aidata? küsis meie sõbranna, kas te siis kuidagi ei oska? Me tahaksime hirmsasti aidata, niheles disainer pikkamööda ukse poole. Siis tõstis mus pead midagi ürgset (*archaisch?*). Ma ei suuda seda endale siiaamaani seletada. Võib-olla polegi vaja seletada. Nimetame seda lihtsalt tähetunniks. Läksin otseteed kööki, kus lühikest kasvu kelnerid lödvalt suitsetasid. Olge mehed, ütlesin ma karmilt, tooge naisterahva jakk õige ära, mis te jätate! Too ise, kui julged, ütles punapäine kelner kaunis ülbelt. Annan viieka, too ära, käisin peale. Viieka? küsis kelner, kuid tõsines siis ja ütles peaaegu südamlikult: ei saa, toöksin küll, aga ei saa, sest me riskime oma töökohaga; meid võidakse vallandada, kui segame loengut. Esimene kord, annavad andeks, lunisin mina. Mul on üks patt juba südamele, seletas kelner, kord segasin loengut, siis... noh, mis see oli? pöördus ta teise poole. See oli siis, aitas teine, siis, kui räägiti postmanerismist ja sa läksid šampusega sisse. Näed nüüd, laitus tuli kohe, ja nüüd saan noomituse, lõpetas kelner jutu. Mu silme ees läks mustaks. Avasin saali viiva ukse. Hulk lumivalgeid nägusid pöördus minu poole. Küllap olin kahvatu ja otsusekindel. Lektor vaikis. Ehk arvati, et tahan teda mõrvata? Kartsin komistada, ent läksin ometi edasi. Kui lektorist möödusin, sai see aru, et ma pole agressiivne, ja jätkas: meil pole mingit põhjust rääkida Freudist kui irratsionalistist, vaid pigem kui inimesest, kes uskus ja nägi mingit väljapääsu siiski *ratio*'s. Oma raamatus «Das Unbehagen in der Kultur» leiab Freud, et kultuur saab olla võimalik ainult siis, kui tungid alla surutakse. Kuid sellised repressioonid muudavad elu keeruliseks. Aga, hüüatas lektor, Freud ei tee eriti selget vahet tsivilisatsiooni ja kultuuri vahel. Ja kas pole kultuur ja «Ülimina» ühe medali kaks külge? Sel hetkel puutus mu käsi jaki libedat ja pehmet nahka. Tulin tagasi, kuid ei vaadanud ühelegi keraamikule otsa. Lektorist taas möödudes tegin talle miskipärast kummarduse. Alateadvuslikud impulsid sublimeeritakse libiidoökonomia aspektist loomingufantaasiaks, otsekui vastas tema mulle, ja mulle tundus ta ettekanne väga hüplikuna. Siis sisenesin kööki, kus osa kelnereist mind ironiliselt, osa aga aupaklikult silmitses, möödusin neist ja jõudsin esikusse, kus näitlejanna mind rõõmsalt põsele suudles, disainer aga veidi häbenedes oma kinganinasid silmitses. Aitasin jaki näitlejannale selga ja me väl-

jusime tänavale, kõleda lumesaju kätte. Seal seisime veel natuke aega, kuid paratamatult tuli kätte lahkumishetk, mida püüdsime asjatult edasi lükata. Formaalse käelehvitusega saatsime näitlejanna valgesse hämusse. Ta läks vanalinna. Meie ei teadnud disaineriga, millest rääkida. Nagu kokkulepitult pöörasime pilgud väljaku suunas ja tundsimme oma elavat linna siinsamas, nagu oli kuuekümnendatel luuletanud üks eesti luuletaja.

*
Lapsed sündisid siin tihedamini
latika-aastatel tulid äkitselt ja
ahnelt maitsema esimesi elupäevi
uudistama kalakorve kätkite kõrval
silitama elavaid-surevaid ahvenaid
või siiapoegi pilduvaid limast vett
mähkmetele naised olid ilmast-ilma
hädas soomustega pidasid neile jahti
ja istutasid sibulaid et neid sügisei
katuseräästa alla üles puua
karmid rannanaised käed karedad tööst
ja jalad soonilised sinised meeste
peksust ja laste kandmisest nii
veeresid nendegi päevad parema elu
ootuses latika-aastatele mõeldes

*
Auseri Peeter Lüübnitsast
neljakümne neljandal aastal Mäsovitsa
tulnud mees elas üsna järvekaldal
hütis kisas hullumeelne naine ja
viis last aitasid lärmile kaasa peremees
ise pidas end saksaks teistest paremaks
aga hädaldas vandus sest piirid olid
lõmmatud uued ja kätele vaba voli ei
antud nõnda jäi tal üle hommikust
õhtuni Peipsil veeasukaid õngitseda
unustada sealjuures et oli soetanud
süü ilma viis last tokerjat
nood olid tontlikud räbalapundid
hüplesid poris või lumes
legid mõnikord kõva häältkki
väljendades niiviisi rahulolu
oma elamise üle või kuidas

*
Ühel aastal järv vihastas
sülitas kalureid kiiskadega
kratsis ogadega nende presentpükse
muutus sõnakuulmatuks kitsiks
sügisese loomused olid naeruväärsed
küla ägas viletsuses vaid Auseri Peetri
laudas konutas haigete jalgadega
seamürakas väsinud kandmast rasket
lihamäge rõhitsedes oodates rahaks saamist
peremees itsitas rahulolevalt
surus ühel detsembriööl käe naise
reife vahele ning lubas rebasekraega
kasuka osta muretseda uhkuse kisakõri
õlgadele sellest sündiski kuues laps
meie kirjutame teda LAPS peremees aga
keeras hobuse nina Tartu Võru tänava
tapamaja poole oma mõjukuse edendamiseks

*
Raha kasvatas oma osa vaiksel
kuid kindlalt suuremaks inimeste elus
ta oli kui võim valitsus nende üle
kasvaja mis sirutas kombitsad südame juurde
rahast algasid abielurikkumised talude
põletamised hulluksminekud ja poomised
paberist vähk tema tohutu nakkuse laviin
vaid ahnus ja raha ihkas tagasi möödunud
sõda meelitas heitma mammonaperekondadest
lapsed et need riigi kuludele saata
et riik kohandaks nende võiduvõimalused
eluloteriil püüdmaks korvata
kodukaotust kui nii võis öelda

*
Kunda tsement sina hall tolmu
oled alati valmis kivistumiskatseks
külge selle maalähedase kiviklibu
mis krudiseb Põlva raudteejaama
vagonilaadijate jalge all
meist see side elava ja kivistuva vahel
meist need majad ja müüridki
vanglad valitsusmajad kõrtsid ning kohtud
kodud võõrastemajad eluasemed
kõikide laste jaoks
kõikide väikestes hüttides kasvanud
ja suurte kurbade mälestusteta laste jaoks

LEMBIT KURVITS

*
Ennast kritiseeris ta kui ajast ja arust
ideede üleskergitajat vanade traditsioonide
jätkajat klassikaaslased põlgasid teda
kaalutleva mõistuse pärast
otsisid elulise suhtumise põhjusi
neid oli temas vaid natuke
aga ta leidis alati väljapääsu
meenutades Mastersit ja elu muutumist
miskiks võiduks takistuste üle
tema sõnades ta võrdles oma äia
väljendeid tegelikkusega
elu sarnasust kanajälgedega värskel lumel
kõik meis kunagi kaob

*
Vastseliina koerte haugatused öös
kimedalt kajavad peletused
mis vastu aknaruutuseid pörkusid
äratasid ta piinarikkast unest
veel vilksatas mõisaõues laternatuli
ja Ronga Maali kobistas esikusse
siis jäi vaid takjanuppude kõlin
bussijaama taga ning pööramata
tähelepanu hetkelist teraselähedust
tundnud südamele uinus ta uuesti
saadetuna mälestusest Kreutzwaldi

*
Vahtralehtede langemisega kaasnesid
siilide uitamised ta kohtas neid tihti
pimedatel puisteedel otsimas julgust
iseseisvaks eluks või hoopis
talvetagavarasid kogumas
siilid olid tasased loomakesed
üle asfaldi vudides vaatasid nad
ilusasti vasakule paremale
kas auto ei tule sibasid siis
ruttu üle tee valguse eest varju
olid väga eneseusku ega armastanud linna
ta kummardus neid silitama aga nad
turtsusid tõmbusid kerra torkisid okastega
näisid justkui inimesed
mittemidagitunnistavad peale olemise
enesekaitse ja prügi korjamise
igavas eimidagiütlevas hämaruses

*

Leisi Amanda oli juba kaheksakümnene
kui komberdas naabrimehe poole
too elas kuusikutuka taga
lapsepõlves oli see vahemaa pikk tundunud
naisena ei pannud seda kilomeetrit millekski
nüüd oli tee jällegi vaevaline
lõunaks jõudis ta pärale ja sõnas
mata mu maha kui ära koolen
sellest ajast hakkas Mart tema surma ootama
see tuli halval ajal oli veebruar
külma kakskümmend viis kraadi
vanamehed kirusid hauda kaevates
peiedest jäi seitsesada rubla üle
ning kevadel laskis Mart lehes kuulutada
Metsanurgas müüa talumaja
sobib ka suvilaks

*

Vana Hännmanni August Leppojalt
hallipäine karguga mees
tihti istusime temaga kraavipervel
ta rääkis mulle ilmasõjast
Suvorovist kes generalissimus olnud
me toetasime selja noorele kasele
ja murdsime rukkililli
vanem selleks et meenutada möödunud
noorem lihtsalt mängulustist
ja üks taevas oli me üle
kus sündis ikka jälle miski ja keegi

*

Veriora laudsepatöökoda lõhnas
värskete laastude järele
seitsmekümne esimesel aastal
töötas seal punase peaga Arnold Teets
töökaaslased pidasid teda napakaks
viina ta ka ei võtnud
ühel päeval ta lihtsalt tööle ei tulnud
ja oli ennast Kirmsi metsa üles poonud
taskus kiri milles lubas
«Volga» pojale naise esmane mure oli
see ära hävitada nüüd sõidab
aufoga teine mees

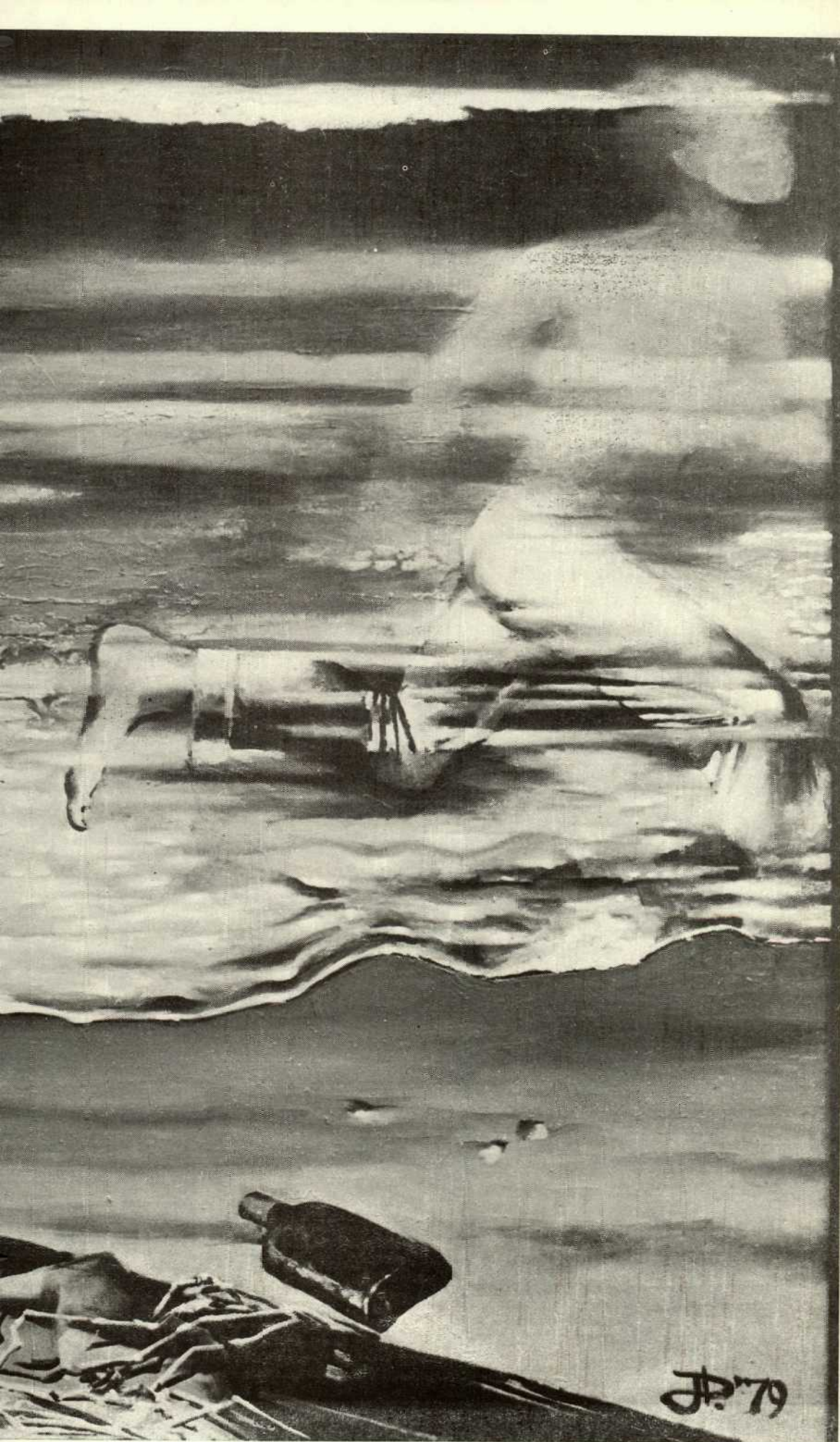
LEMBIT KURVITS

*
Kus on Rõuge kuhu lendaksid hirnatused
hobuste vahustelt mokaadelt
kuhu põgeneksid hingeldavad pilvikud
sooritades küünrapikkusi hüppeid
kuhu jõetohtrid lobinal
värsket vett otsima läheksid
kus kokkusurutud elektronide voog
põldude kohal metsvindi tiibu ei lõika
Rõuge ehk Ventholsti Kustase omavalmistatud
vesiloe mull on Rõuge vististi
sujuvalt liikuv as õhupisikus peegeldub
Rõuge Rõuge Rõuge Rõuge Rõuge

*
Võta üks varasügisene päev oma elust
hommik heidab jõekaldale surnud kalamaimukesi
tere Ülo tere Ingrid
tollel tüdrukul on üsna kenad jalad
mis on maailm ja mis on kõiksus
lõhub su peas taas tunned võitmatut vajadust
minna ära kuhugi suunatusse
kurbus küsimus temast jääb õhku rippuma
ikka veel ei usu sa kuuldusi
tolle plekksepa surmast
kes purjuspäi kirjutas luuletusi
Mammaste küla inimeste ja loomade elust

*
LAPS kohtas teda hotellis «Kungla»
mees oli juba purjus kuid
tipsutas veel konjakit
imetlusväärse täpsusega kirjeldas
ta lapsele oma reise Austraaliasse
Mehhikosse ja Hollandisse
vahepeal juttu katkestades ja
naaberlaudadesse joostes ning aeg
möödus kiiresti laps peaaegu ei
märganudki kuidas nad juba Pikal tänaval
taksost välja ronisid
seal küsis mees talt kolm rubla
lubades homme ära tuua

J.P. 79

Miina Hint

KATSE

«Kui nad ainult peaksid julgema...» Mees tõstis nagu kedagi ähvardades käe ja märkas äkitselt tüdrukut.

«Mida sa tahad?» Üle ta näo oleks nagu libisenud vari.

«Tädi ütles, et sina tahad...»

«Ahjaa, ma pidingi sinuga enne ärasõitu rääkima. Millega sa tegeled?»

«Õpin.»

«Autoga sõitma ja poistega ringi ajama? Ainult et nende oskustega ülikooli ei saa. Ja mis teil seal Aia tänavas toimub?»

«Ei midagi.»

«Mis salajased kogunemised ja arutamised need siis on!»

«Nad elavad seal.»

«Kes nad niisugused on — pätid ja kaabakad?»

«Kui sind huvitavad nende vanemad, siis nad kõik on kõige korrallikumate vanemate lapsed.»

«Miks nad siis oma kodus ei ela!»

«Nad ei taha.»

«Ei taha! Ja mida nad siis tahavad — juua ja laaberdada?»

«Nad tahavad kodu, kus ei oleks valet, pettust, ükskõiksust ja vägivalda.»

«Ja sealt nad siis leidsid selle?»

«Vähemalt oli neil koht, kuhu minna.»

«Võib-olla tahad sinagi sinna minna? Eks sa siis mine, ainult et nende koht pole mitte Aia tänavas, vaid koloonias. Ah või nemad ei taha! Nendele ei kölba! Kas nad siiski ei võtaks vaevaks enne maailma tundma õppida, enne kui asuvad seda ümber korraldama? Aga ei, niipea kui üks sai endale maja, kohe ronivad sisse nagu prussakad. Mida te ise suudate! Mida te ise saate!»

«Kui maja on kõige tähtsam, pole teda vajagi!»

«Võib-olla pole rahagi vaja?»

«Tööpuudust meil vist ei ole.»

«Sellest on vähe. Tööd tuleb õppida veel armastama.»

«Oleneb, missugust tööd.»

«Muidugi, teie tahaksite ainult midagi suurt ja silmapaistvat, kui mitte muud, siis vähemalt maailma parandada! Ei, liiga palju, liiga palju on viimasel ajal andetuid ja auahneid noori siginenud, kes ka ise enam ei tea, mida nad tahavad, peaasi, et saaks kodust minema, töö juurest minema. Iga uus seiklus ja lõbu kisub teid kaasa, kuni ühel päeval on elu läbi, ja mida te olete saavutanud, mida olete korda saatnud? Ei, kõik tuleb sellest, et teil puudub sisemine kindlus ja tugevus. Aga mis kasvatab inimest — töö, raske, pingeline, igapäevane töö. Nii et õppige korrallikult tööd tegema, sellest on nii teile kui ka ühiskonnale kõige rohkem kasu, kõik muu on ainult tühjad sõnad. Tühjade sõnade tegijatest

aga pole veel kunagi puudust olnud, vastupidi, näed, siin on mul neid terve virn.»

«Kõige kasulikum on olnud vist inimnahast kottide valmistamine. Võib-olla õpetada neid veel iseendid nülgima ka?»

«Ärge ainult unustage, suurte sõnade abiga, suurte sõnade abiga!» naeris mees. «Noh, mis siis ikka; kui sa mind ei usu, usu siis suurte sõnade tegijaid, vaata ainult, et sul nahka üle kõrvade ei tõmmata. Mina olen oma kohuse täitnud, mina olen sind hoiatanud. Nüüd aga on mul aeg minna.»

*

«Ei, mulle aitab, mina lähen koju tagasi... Eile korraldas Merike jälle joomingu ja Arvo tuli sinna uue linnukesega. Ja mina veel lootsin, et ta muutub. Muutuski, ainult et mitte paremaks, nagu sina seda rääkisid, vaid hullemaks!» Ingrid nuuskas valjusti nina.

«Ma rääkisin ainult, et kõik, mis on tõeline, jääb püsima, ja kõik, mis ei ole tõeline, puruneb.»

«Kas sa tahad sellega ütelda, et minu armastus ei olnud tõeline? Hea küll, ole siis nii lahke ja ütle, kus see sinu tõeline on! Võib-olla sinu Andrus! Jah, ta on küll tõeline, ainult et tõeline lurjus ja kaabakas. Sa ei usu? Küsi ta käest, kelle autoga ta ringi sõidab. Ta otsib ainult ühte — kasulikku tutvusi, et kiiremini karjääri teha. Muide, ta tundis ka sinu vanemate vastu huvi!»

«Isegi kui see oleks tõsi...» Anu kahvatas pisut.

«Sa loodad ikka veel, et ta muutub. Tema! Tema ei suuda üldse millekski muutuda, isegi mitte halvemaks! Kas sa siis tõesti ei näe, et miski, mitte miski ei tee neid teistsuguseks, ei maksa üldse unistadagi. Ja sellepärast ei tule sul ka sellest sinu lastekodust midagi välja, sest mida oleks sul neile anda?»

«Relvad, et nad tugevaks muutuksid.»

«Relvad! Mitte ainult, et sa ei annaks neile midagi, vaid sa võtaksid neilt sellegi, mis neil on. Oo, kui ma ometi ei oleks sind kuulanud, oleks mul kõik veel hästi, vähemalt ma oleksin võinud teha näo...»

«Enam ei ole aega nägu teha, on vaja leida midagi tõelist, enne kui on hilja.»

«Eks sa siis otsi oma tõelist, kuigi sa midagi ei leia, kaotad ainult sellegi, mis sul on!»

*

«Miks sa peale ei istu?»

«Ma tahaksin enne teada, kelle auto see on.»

«Ma ei tea, dokumente ei olnud sees... Ma ju rääkisin, et võin seda aeg-ajalt kasutada, see seisab meie garaažis, ülejäänud küsimused sa esitad ehk sõidu ajal.»

«Ingridil oli õigus,» mõtles Anu. «Aga ma teadsin seda isegi, piisab ju talle otsavaatamisest; missugune kohutav nägu tal on — näojooned muutuvad nii kiiresti, et on üldse võimatu aru saada, kes ta on ja mida ta mõtleb (kui ta üldsegi mõtleb!). Mõnikord ei suuda ma seda vaadata! Aga milleks ma siis temaga lähen? Kas mitte just sellepärast?! Kas ma siis lõin kartma? Ei ole endas kindel?... Niisiis oleme me mõlemad

«katsejänesed!» Kas ei ole elu üleüldse üks suur katse? Ja kui see nurjub...» Anu istus autosse.

«Kas sul suitsu on?»

«Sa ju ei suitseta.»

Anu pani sigareti põlema.

«Millele sa mõtled?»

«Mis sinu järgmine küsimus on?»

«Et välja mõelda, mida mulle valetada.»

«Võib-olla ma peaksin alustama kohe oma sündimisest peale!»

«Veelgi õigem oleks sul alustada oma vanematest, sest minu omade vastu sa juba tundsid huvi.»

«Niisugune siis oligi järgmine küsimus.» Andrus vajutas pedaali peaaegu põhja, sest nad olid jõudnud linnapiirist välja. Selsamal hetkel keeraski neile ette mingi teine auto. Pidurid krigisesid, aga oli juba hilja, nad tormasid talle otse külje pealt sisse.

Kui Anu uuesti silmad avas, nägi ta vastasasuvalt autost väljavajuvat inimkogu. Mehe pea tilkus verd. Maanteele oli tekkinud juba tõeline lomp. Järgmisel hetkel langes mees pea ees sinna takkajärele. Rohkem Anu ei näinud — ta jäi järjest kasvava inimhulga varju.

Eemalt lähenesid läbilõikavad sireenisignaaliid...

«Tehke ruumi!» karjus valges kitlis naine. «Laske ometi kanderaamiga läbi! Kas te ei ole siis enne verd näinud...»

Kaugemal vehkis Andrus kätega, midagi miilitsale seletades.

Naised läksid kanderaamiga mööda. Mehe pea oli kinni seotud, nii et nägu polnud peaaegu nähagi...

Sireenisignaaliid hakkasid huilgama, autouksed plaksatasid kinni ja järsku tuli vaikus, ootamatult nagu pommiplahvatus.

«Sina oled selles kõiges süüdi,» ütles Andrus peaaegu et hambaid kiristades. «Või tahad ehk veel midagi minu käest küsida? Mina igatahes lähen nüüd jõe äärde.»

«Mis see siis oli?» mõtles Anu. «Maanteel on veri! Tähendab — kõik oli tösi. Ja ta sureb. Mingi juhuslik kokkusattumus, ja inimene võib surra. Mis mõte siis üldsegi kõigel on! Aga miks nad nii valjusti karjuvad! Ei, need on rohutirtsud. Ma pole kunagi nii selgesti kuulnud, kuidas nad siristavad. Nemad siristasid... kogu aeg! Ja ka taevas oli sinine, ei, ta on punane — see on veri! Mul on halb... õhku ei ole! Kui ma jõuaksin veeni, oleksin päästetud. Miks nad ometi nii kohutavalt karjuvad! Ei, neid on palju, maa on kuivanud, ka maa ootab vett.»

*

«Võta mind enda juurde,» ütles Andrus. «Mu ema on haige, ma ei saa ometi niisugusena ta ette ilmuda. Miks sa midagi ei vasta?»

«Kas sa mäletad, kuidas ta pea ees maanteele kukkus?»

«Milleks mõelda niisugustele asjadele, see ei olnud ju sina.»

«Kui see oleksin olnud mina, kas sa siis ei mõtleks?»

«Ma mõtleksin, jumal tänatud, et ma sinust ja sinu küsimustest lõpuks ometi lahti sain! Näed, jälle hakkas verd jooksuma!» Andrus tõstis oma sõrme üles. Taskurätt oli tööpoolest ühest kohast verrega läbi imunud. «Ma saan aru, sa tahad, et ma veremürgituse saaksin ja maha sureksin, siis oleks sul hea meel, sa ei taha mind oma vanematele näidata, sa kardad, et ma ei meeldi neile.»

«Kui ma midagi kardan, siis seda, et sa mulle ei meeldi.»
«Kas ma siis ei meeldi?»
«Aga kas sa iseendale meeldid?»
«Kes siis iseendale ei meeldi!»
«Sellepärast sa mulle ei meeldigi.»
«Miks sa siis minuga oled?»
«Et teha nii, et sa iseendale ei meeldiks! Ma ei salli ennasttäis ja rahulolevaid tüüpe, kes peale iseenda midagi ei märka.»
«Tahad sa sellega ütelda, et ma sind ei märka? Ma muud ei teegi, kui mõtlen sinu peale.»
«Ja mida sa siis mõtled!» Anu naeratas peaaegu tahtmatult.
«Et ma armastan sind, et ma ei saa ilma sinuta elada, et ma tahan sind kogu aeg näha. Sa ei usu? Kui sa mind ei usu, pole mul midagi vaja.» Andrus pöördus pisut kõrvale.
«Hea küll, ma viin su tagatrepist üles, ära ainult midagi räägi...» Anu süütas tule. «Võib-olla sa lubad mind ehk vahepeal helistada... Teile toodi üks raskesti haavatu... Jah... Ei ole veel meelemärkusele tulnud? Täna... Ei ole veel... meelemärkusele tulnud.»
«Kes seal seina peal on?»
«Kas sa siis ei tunne?»
«Sinu isa! Tähendab, Ingrid valetas. Ma tegin kõik, et temaga enam mitte kokku puutuda. Aga ma saaksin nüüd talle kätte maksta! Mis sina arvad, mis on parem, kas armuke üle lüüa või tütar ära vägistada.» Andrus tõmbas äkilise liigutusega Anu pluusi eest lahti. Üle Anu rinna jooksis punane arm. Anu tõmbas pluusi kiiresti kinni.
«Mis see oli?»
«Sa nägid väga hästi.»
«Kes seda tegi?»
«Miks sa küsid? Sa tahtsid ju kätte maksta.»
«Sa tead väga hästi, et ma niisuguste asjadega ei tegele. Vasta!»
«Ära ainult karju.»
«Hea küll, ma räägin vaikselt, ainult vasta mulle, mina ju vastasin sinu küsimustele.»
«Sa valetasid.»
«Hea küll, ta oli mu armuke, aga enam ei ole.»
«Mina,» Anu neelatas, «mind ähvardati. Kui sa ainult teaksid, kuidas ma siin elasin! Ei, ma ei elanud, ma olin pooleldi surnud. Ja siis ma kohtasin teda. Aga ta pandi varsti kinni. Ja rohkem ma ei ole teda näinud. Aga siis... siis tulid sina ja sa äratasid mu üles. Sest sa olid võib-olla veelgi hullem kui kõik teised!» lisas Anu järsku iseendalegi ootamatult.
«Miks sa nii räägid! Nüüd oleme me alati koos...» Andrus pani oma käe Anu õlale. «Mis see oli?» Altkorralt oli kuulda häälteköminat.
«Tähendab, ta ei sõitnudki veel ära! Lähme minu tuppa.»
«Kas see ei olnud mitte mu ema hää! Jäta uks irvakile, ma tahan teada, miks ta siia tuli!»

*

«Mida sa soovid?»
«Ma ei tulnud selleks.»
«Aga mul pole vaja küsidagi, ma mäletan isegi su lemmikmarki. Kunagi me olime siiski päris suured sõbrad.»

«Sa olid ka mu mehe sõber, ja sa tapsid ta.»

«Kas sa arvad, et ma tahan sind tappa?» Mees naeris. «Kas sa tulidki selleks, et vanu asju meelde tuletada... pealegi oli see ainult juhus.»

«Ei, ma tulin selleks, et teada saada, kas sa oled nõus mind aitama või ei.»

«Sa tead väga hästi, et ma teen sinu jaoks alati kõik, aga mõtle ka minu peale, kas ei ole me nüüd mõlemad üksikud?»

«Muidugi, oma naise piinasid sa samuti surnuks!»

«Keegi ei hoidnud teda kinni.»

«Aga sa ju kavatsed juba naist võtta? Pealegi veel kahekümneaastast!»

«Mis loevad mulle kõik kahekümneaastased sinu kõrval...»

«Kuidas siis jääb, kas sa võtad oma tütre kaasa, et ta enam mu pojaga kokku ei saaks, või ei.»

«Raske, väga raske on mul täita, mida sa soovid, tead ju küll neid kolme asja piiblist, mida ei saa kindlaks määrata...»

«Ma tean, et kui sina midagi tahad, võib sellele vastu seista ainult jumal...»

«Või sina. Ma võin proovida, aga mida sa annad mulle selle eest, ka mulle peab mingi lootus jääma, ma ei palu ju paljut, ma palun ainult lootust, kas siis isegi see on võimatu, Ester?»

«Sa tead väga hästi, et ma olin kunagi valmis sulle kõik andma, aga sa ise võtsid endalt lootuse.»

«Kas see on sinu viimane sõna?»

«Ma tõin su kirjad kaasa.»

«Kirjad? Nendega ei saa enam kellelegi halba teha. Sa lähed, isegi ei anna mulle kätt? Tea siis, et ma võin su poja kinni panna, ta ähvardas mult elu võtta.»

*

«Mitte midagi te ei või!» hüüatas Andrus ust avades. «Vett!» Andrus haaras karahvini ja pritsis emale vett näkku, nii et see äkitselt oma pruunid silmad pärani kiskus: «Lähme siit ära, Andrus! Vii mind koju. Sul ei ole ju siit midagi tarvis!» Nähes, et Andrus seisab liikumatult keset tuba, vajus ta nagu nõrkenult uuesti toolile ja hakkas südantlõhestavalt oigama.

«Mida te siit otsite!» hüüdis mees ukse poole taganedes. «Ja ka sina oled minu, oma isa vastu!»

«Milleks niisugused suured sõnad?»

«Mis, kas sa ei tunne mind ära!»

«Ma tunnen sind, sa oled nahanülgija, ainult sa ei märka, et sa oled iseendagi paljaks koorinud. Mida sa minust tahad? Kas sa ei ole võtnud mult veel kõike...»

«Mitte mina ei võtnud teda sinult,» ütles isa nagu haletsevalt pead vangutades, «aga sa ei saa sellest veel aru...»

«Sina... sa ei ole võimelinegi midagi võtma,» ütles Anu äkitselt kogeleva ja lapselikult värisema löönud häälega.

«Ja sina oled? Eks võta ta siis!» ütles isa, nüüd juba täiesti avalikult irvitades ja näpuga Andrusse näidates, kes vaikselt naeratades keset tuba seisis, nagu üldsegi mitte mõistes, kus ta on ja mis ta ümber sünnib. Ja seekord oli ta nagu täiesti liikumatu — näojooned olid otsekui tardunud sellesse mittemidagiütlevasse, mõttetusse naeratusse.

«Mina, ma ei võta kedagi,» ütles Anu, aga paistis, et ta ka ise ei kuule enam oma sõnu.

Sel hetkel kostis koputus uksele.

«Keegi noormees küsib sind,» ütles tädi Helsu ust avades. Anu vaatas segaselt tädile otsa. «Mis on? Aa, las tuleb sisse. Ainult tema veel puuduski,» lisas ta kõveralt naeratades juurde.

Noormees jäi ukse vahele seisma, käega üle lühikeseks põetud juuste tõmmates.

«Mis on? Tulid mulle järele või?»

«Kuidas soovid.»

«Mõtleks, kui viisakaks ta on muutunud! Kas vangla õpetas või? Noh, mis siis ikka, hakka astuma, küll ma järele jõuan.»

«Anu!» ütles Andrus tagasihoitult ja rõhuga. «Sa ei saa ometi niisugusega minna!»

«Miks mitte, ta ei tee vähemalt tühje sõnu.» Anu läks ukse poole.

«Kuhu sa ometi lähed?» karjatas tädi järsku kätt välja sirutades.

«Kui, siis juba pea ees, eks ole nii kõige õigem,» ütles Anu valjusti ja isegi nagu väljakutsuvalt, aga ta nägu oli nii valge, nagu oleks see just nüüdsama verest tühjaks jooksnud. «Tädi!» ütles Anu järsku ta kätt puudutades. «Kui midagi on maailmas püha, siis on need käed, mis jagavad armastust! Mitte kunagi, mitte mingi hinna eest maailmas ei unusta ma neid käsi, isegi kui neid enam ei ole...» Ja Anu laskis niisama järsku ta kae lahti ja väljus.

*

«Hüvasti,» ütles Anu välja jõudes.

«Tegid nalja või? Ainult et minuga niisugused naljad läbi ei lähe!»

«Nähtavasti me pidime veel kord kokku saama, me olime nagu ühe ohelikuga seotud...»

«Me oleme alatiseks seotud.»

«Niikaua, kuni ma olen nõus.»

«Muidugi, ja sellepärast ma palungi sind; sa ei lugenud mu kirju, sa saatsid nad tagasi, aga ma olen palju järele mõtelnud — unustame kõik vana ja alustame uuesti, ma olen nüüd hoopis teistsugune... Sa ei vasta, sa tahad ikkagi minna? Ainult sa ei jõua kaugele!» Noor mees tõstis kae.

Tänavalt kostsid sammud. Tibutas peenikest vihma.

ENESETAPJATE ÖÖ

«Avage! Ma palun teid. Ma olen teie naaber. Ma tean, et te olete kodus!»

«Kas ma ei saa siis täna enam hetkekski rahu!» Uks avanes pisut.

«Vabandage, aga ma tahtsin korraks teie abi paluda. Mul juhtus niisugune lugu, et ma ei saa enam ühest inimesest lahti.»

«Mis see minusse puutub, helistage miilitsasse.»

«Möistate, ma tunnen teda...»

«No ja mis siis?»

«Mida nad minust mõtleksid!»

«Ega ma šveitser ei ole.»

«Võib-olla te lubaksite mul siia jääda, kas või viieks minutiks. Ma ehmatasin. Ei, isegi mitte niivõrd see, et ta mulle kallale tuli, aga et ta nii järsku muutus. See nägu, see nägu, ei, te ei kujuta seda endale ette...»

«Mul pole mingit soovi...»

«Ta muutus äkitselt täielikult loomaks, ei, veelgi hullemaks — ta võib ükskõik millega hakkama saada, mõistate, ükskõik millega!»

«Ma juba ütlesin, et see ei huvita mind!»

«Mõistan... vabandage.»

«Muide, te pole esimene, kõrvalt naaber käis juba kaks korda täna mu ukse taga, tahtis vist juttu ajada. Teine kord, hea meelega, eriti veel niisuguse kena daamiga, aga täna kahjuks ei saa, hommikuks on vaja üks asi lõpetada...»

«Jah,» ütles naine taganedes, «jah.»

«Noh, kuidas siis külalisega jäi? Saite lahti. Lähete kah matustele?»

«Ei.»

«Ei tea, mis imelik öö see tookord küll oli, tuule ulgumine, torm, päris enesetapjate öö, pole ime, et te nii ehmunud olite. Te kiirustate?»

«Jah.»

«Ei, nii see ei lähe, mina kuulasin teid, nüüd peate teie mind kuulama.»

«Ma kuulan.»

«Võib-olla läheksime siia?» Mees avas kohviku ukse. «Mida te soovite... Hea küll, tooge kaks kohvi. Jah, kes oleks võinud arvata, et ta selsamal ööl ennast üles poob.»

«Te ütlesite, et ta tahtis teiega rääkida.»

«Jah, algul ma arvasin, et ta tahab klappida, ja pakkusin talle kolmeist, aga ta ei võtnud vastu. Ta oli üldse pisut imelik. Mõnikord istus päevad läbi kodus, teinekord kadus terveks nädalaks kuhugi... Ei mingit režiimi ega distsipliini. Viimasel ajal oli ta veel eriti endast väljas.»

«Teie ei ole vist kunagi endast väljas olnud?»

«Mispärast ma peaksin endast väljas olema?»

«Noh, kas või sellepärast, et ta võib teid kollitama tulla.»

«Jumal tänatud, minu närvid on korras.» Mees naeris. «Aga mis teisse puutub, siis teie võite mind kollitada nii palju kui soovite.»

«Ei, aitab ühest korrast.»

«Mispärast te nii räägite? Muide, te ei vastanud, kas te saite oma külalisest lahti või ei. Ma kuulatasin, kõik oli vakka... Juba lähete? Kas ma võin pärast matuseid teie juurest läbi astuda?»

«Ei, mul on tegemist!»

«Mõistan, aga ma annan igatahes kella.»

«Kuidas soovite.»

*

«Tere õhtust,» ütles mees tuikudes. «Kes te niisugused olete? Kollid? Kolle ei ole olemas. Tondid? Aga miks teil sabad taga on? Ha-haa,» ütles ta sõrmega ähvardades. «Te petate mind. Te olete hoopis minu ettekujutus. Isegi mitte minu... Ja mida te siis minust tahate? Minge selle juurde, kes teid välja kutsus! Või oma poodu juurde! Aga mind jätke

rahule, mina teid ei usu. Minul pole poodute ega hulludega midagi pistmist. Mina olen korralik inimene ja täidan ausalt oma kohust. Ah et minul on mingid kohustused poodute ja hullude vastu? Ei, mida rutem nendest lahti saadakse, seda parem. Mõni võib endale korteri saada. Jah, kas või mina, miks mitte, kas või hommepäev annan avalduse sisse, mul on täielik õigus lisapinnale. Ega mina teda ei tapnud. Ega mina tema hoidja ei olnud. Igaüks saagu ise oma asjadega hakkama. Ja kes ei saa . . . Miks te nii rõõmsalt kargate ja mulle näpuga näitate? Arvate, et ka mina olen hull? Ei, seda ma niisama, enda lõbuks. Tahan, näen teid, tahan, ei näe. Kõtt. Ha-ha-haa, pugesidki peitu. Kuu läks ka pilve taha. Ei, siin on nad jälle . . .»

«Kas tikke on?»

«Esimest korda kuulen . . . Ei, ma ei suitseta.»

«Võta siis seda!» Kostis jooksumüdinat.

«Huvitav, mis see siis oli? Oli või ei olnud? Aga mis see on!» Mees tõstis käe. See oli punane. Ja kohe tundis ta ka teravat valu ja veelgi suuremat hirmu. Õnneks oli ta juba oma maja lähedal. Ainult et see oli pime, muidugi, kõik olid ju matustel. Ei, üks aken pidi olema valge! Kätt haaval hoides astus ta trepist üles ja helistas.

«Kes on?»

«Mina. Avage.»

Keegi ei vastanud. Ta vajutas tugevamini.

«Avage, ma olen haavatud.» Ta tundis, et nõrkushoog tuleb peale. «Mind löödi . . .» lisas ta vaiksemalt. «Avage,» sosistas ta veel kord, mööda ust maha libisedes. Viimane, mis ta märkas, olid tähed. Aga need olid väga kaugel ja väga külmad.

ILUS VALE

Viljapuuaiad aprillis
on ilusa vale moodi:
lumeõites kõik võrad
valgete katuste võidu.

Üksainus õitsemissõhin
oksaraost tüvedeni!
Korpunud kooremõhnaski
viljumislubadus peidus.

Õunapuud õitelumes.
Õunapuud lumeõites.
Mõlemas määras on valet.
Mõlemas mõõdus on õiget.

Puu sirutab heledad käed —
peos tõelised õied varjul
ja valed varjamatult,
ja küsib: kummast käest?

Puu küsib päikese käest.
Üksteiselt küsime meie,
hoides pihkudes peidus tõtt,
hoides nähtaval ilusat valet.

NELI SONETTI

I

Tol pühapäeval keset kirbeid tuuli
üksmeelselt kahlasime läbi jõe, kus
toomel toomel süles. Valgest lõhnast joobnud
puud kohtlesid meid omasugustena.

Päev päikest läikis nagu kalasoomus,
kui põõsaste ning võrendiku vahelt
sa õhu sinijõkke petsid havi.
Tal piineldes ja kaua surra lasid.

Mu palved, sinu naer; siis kume möire.
Hüüd põdrahääline. Ent ei ainust loomal
Vist märguanne haldja piirimaadelt —

VELLY VEREV

mets võõrandus. Ja jõgi. Ja me ise.
Ei tundnud teed, ei teineteist, ei ennast.
Mind iga jõgi hõikab tänaseni.

II

Võib helde käega kõike välja anda —
allkirju, raha. Armastust ja aega.
Nõuandeid. Kogemusi. Iseennast.
Üks keeluala on vaid: lubadused.

Kes sõna läbi seob end, kuid ei täida,
end oma isiksusest ütleb lahti.
On nagu taim või loom, kes süüdimatu.
On rüvetatud maa, kus puudub haljus.

Teeb sõnapidamine mehe meheks.
Naist kaunistab ta hoiak — usaldatav.
Laps ise lubadus on. Valmisolek.

Kes eluaeg on petnud end ja teisi,
see pole elanud ka eakaim olles.
Maailm nii on loodud: saada sõnast teoks.

III

Linn südametult kohtleb lumelangust.
Tahm, suitsuspektrid, soolapüünised — kõik
nad ajujahti peavad sadudele,
et tappa lund. Ta puhtust. Tema sära.

See lumi, soolapalavikku põdev,
mis tänavail kui kollatõves lamab,
hirm haljusele on. Surm puisteele.
Puud tõrjuvkäsi temast taganevad.

Ja võrdlus — puhas nagu lumi — võrsub
veel üksnes maal. Ta põldudel. Ta metsas.
Maa laseb lumel jääda iseendaks.

Lund põllud kasvatavad nagu vilja.
Mets oma aastaringidesse vermib
ta langemist. Ta lapsepõlve puhtust.

IV

Sel sekundil, kui õhku tõuseb lennuk,
et väetist külvata, õhk täis me silmist
põgenevaid jõgesid ja rännul järvi.
Ja põhjavesi võpatub maa üsas.

Tuul saatujumalanna ossa astub
sel sekundil, kui külve jagab lennuk.
Kõik kaevud küürukiskununa hirmul.
Kõik pinnaveed on ootel muretuna.

Ja minu osakaal ses õhkuõhusus?
Maaüsa võpatas käib minust läbi.
Kas olen järveränd või põhjavesi?

Kui õhku tõuseb lennuk, otsustada:
kumb tänaseks, kumb homseks — leib või vesi?
Maa eest pean otsustama. Veele mõeldes.

*

Õpin su sõnatuse võörkeelt.
Sisetõkete välfeid.
Tõlgin kõhklus, sedeldan pause.
Otlematuse reegleid tean peast,
pilkude aabitsatõdedest rääkimata.
Õpin su vaikimise
keerulist võörkeelt.

Sa õpi sõnade kodukeelt.
Võluvahend on keel —
on küüntest kübar, mis näitab,
miks olen avatud sõnale nii
nagu tuulele meri;
miks ikka kellegi
sõnade šamaanitrumm
loitsib mind endasse
ja sõnalummuse täiskuu-kuma
mind tõusma ja mõõnana paneb.
Unustan õpitu.
Õhus kui kuutõbine
häälelainete koduteed käin.
Käin, nagu kõik need,
kes olevaiks usuvad
sõnalinnade terendusi.

Kui ma valede neonvälku
satun sõnalinnade kõrges,
loitsi minuni
oma hääle avanev langevaril
Vari, millel on minu jaoks
kosmose laius
ja Maa tõmbejõud,
loitsi minuni siis!

SÕPRADE DIALOOG

Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse pikka aega võtnud publitseerimine on nüüd lõpule jõudnud. Kui tohutul määral on ilmunud köidete lugemine meie pilku möödunud sajandi kultuuriloo mõistmiseks avardanud, sellest ei maksa isegi rääkida. Ja ometi haarab kõnesolev suurväljanne ainult pisikese osa eesti kultuuriloo säilinud epistolaarse pärandi rikkustest.

Nüüd hakkab teoks saama teine kirjavahetuse kogumik, sedapuhku käesoleva sajandi esimestest kümnenditest. Sõpradepaari Johannes Semperi ja Johannes Barbaruse dialoog kirjade kaudu pärineb ajavahemikust 1911—1940. Korrespondents sisaldab 671 kirja; kaotsiläänute hulk näib olevat tühine. Paari tuhande leheküljelise põneva materjali järjestamise ja kommenteerimisega on lõpule jõutud. Kirjastuses «Eesti Raamat» jätkatakse koos asjaomase toimetuskolleegiumiga tööd käsikirja trükivalmis seadmisel.

Tulevase suurteose ootepalaks pakutakse siin väike katsekakk. Sisuldas keskendub valik peamiselt rahvusvahelise ja rahvusliku ohu peegeldustele, ohu, mis oma traagilisimas vormis tänavu neljakümne aasta eest Teise maailmasõja süttides sõjardite poolt inimkonna kaela vee-retati.

BARBARUS SEMPERILE

Läti-Valk, 17/III. 38.

Armas Asm! Sisemine mürgistustunne oli nii suur, et oli vaja kiires korras vastumürki otsi. * On ju praegu kogu Euroopas hullumaja (isegi tapamaja) õhkkond, ent peab seda saginat analüüsima. Võib olla kirjutasid mulle, võib olla ka mitte? Kui midagi ütlemata jäi, siis võib saata sõna: Budapest, Poste restante, kus me 3—4—5 päeva ehk puhkame, kust edasi Ateena, säält Ragusa jne. Tagasi jõuame 15 mail. Ka Ragusas (Dubrovnik) peatume, nii et sinnagi võib poste restante kirjutada. Palun minu huvide kaitse omale võtta, kui midagi tagaselja sünnib.

B-s.

SEMPER BARBARUSELE

Tartus, 1. aprillil 1938

Armas Barbarus,

Olin laisk Sulle Budapesti kirjutama. Hinge tagapõhi on ka kuskil nii tumedavärviline — ikka nende sündmuste pärast Euroopas. Iga päev vihasta inglaste pärast, tunne hirmu Tšehhoslovakkia pärast, tunne peagu füüsilist kaastundmust prantslaste üksijäämise pärast, iga päev ela kaasa lootusetust hispaanlaste ja kataloonlastega. Ja lisaks kuule räuskamisi üksteise võidu Berliinist ja Roomast. Pärast valimisi on meil kõik jäänud vait¹, elevus on mõõnaseisus. Uudiseid? Tänapäev on jää-

* J. Vares-Barbarus sõitis järjekordsele puhke- ja tuulutusreisile, seekord Jugoslaaviasse ja Kreekasse.

¹ 1938. a. veebruaris toimusid Riigivolikogu valimised.

davalt kinni pandud.² Ja Helsingin Sanomates ilmus paar päeva tagasi üks mõru pill päälkirjaga: «Eesti-Soome kultuurikonventsiooni teostatakse». Selles antakse kuiv-asjalik, aga seda valusam seletus ühe Tallinna töölise vintsutustest, kes kuskil võimlas oma seltsimeestele oli paar kuud tagasi aidanud tõlkida üht artiklit Hels. Sanomatest, kus juttu olnud Eenpalu 10 käsust ajalehtedele. Mehe juures pandud põhjalik läbiotsimine toime, teda peetud mõni päev kinni, ja nüüd lõpuks määratud talle 200 kr. trahvi või 40 päeva istumist. Mehel raha ei ole ja 40 päeva tähendab muidugi kohalt vallandamist...³

² 1935. a. Tartus «Noor-Eesti» Kirjastuse väljaandel ilmuma hakanud ajakiri «Tänapäev» oli visa jooduma 1934. a. 12. märtsi järgese autoritaarse režiimi poliitikaga, avaldas opositsioonilisi kirjutisi ja sai mitmete repressioonide osaliseks. 1938. a. 3. number paljastas küllalt ettevaatlikus sõnastuses äsjaste Riigivolikogu valimistega seotud demagoogilist mängu, millel polnud midagi tegemist tõelise demokraatiaga. Ajakiri suleti võimude poolt. Seejärel ilmusid 1938. a. jooksul senise «Tänapäeva» kujunduses ja vaimus «Noor-Eesti» albumid «Jüripäev», «Künnipäev», «Jaanipäev» ja «7-me magaja päev». 1939. a. veebruarist jätkus ajakirja ilmumine taas «Tänapäeva» nime all, kusjuures säilis senine opositsiooniline hoiak. 1939. a. septembrinumber konfiskeeriti jälle.

³ Soome suur liberaal-kodanlik ajaleht «Helsingin Sanomat» avaldas 30-ndail aastail sageli teateid Eestist, piirdudes enamasti ETA informatsiooni vahendamisega. Kui aga Eesti profaunistlik režiim eriti jultunuks läks, avas ajaleht korduvalt oma veerud naabermaa olude arvustamiseks.

«Helsingin Sanomates» nr. 17 (19. I 1938) ilmus karikatuur, kus Eesti peaministri asetäitja ning siseminister K. Eenpalu ütleb poodiumil kõnet pidades: «Te ei tohi näha muid parteid kui rahvarindeparteid, ja opositsioonile ei tohi ridade vahelgi poolehoidu avaldada; ja mis «Uus Eesti» ütleb, selle vastu ei tohi vaielda, kuna see tähendaks meie poliitilise suuna arvustamist.» Prantsusmaal ja mujal Lääne-Euroopas koondusid progressiivsed pahempoolsed ringkonnad kolmekümnendail aastal rahvarindeks, et ühendada jõud pealetungiva fašismi vastu võitlemiseks. Populaarset rahvarinde mõistet kasutasid Eesti reaktsoonilised ringkonnad demagoogiliselt risti vastupidiste sihtide taotlemiseks: Riigivolikogu valimiste puhul nimetati Isamaaliidu tagurlike tegelaste ja endisest tugevamalt «õpetama» ajakirjandust. Eenpalu selja taga seisab karikatuuril kahjuröömsa näoga mees, peas «Uus Eesti» silidiga kübar. Poodiumi ees kuulavad võimumehe jutlust teiste lehtede — «Päevalehe», «Vaba Maa», «Rahva Sõna» toimetajad. Karikatuuri allkirjas öeldakse: «Eestis on hakatud valimiste lähenedes endisest tugevamalt «õpetama» ajakirjandust. On antud uued karmid määrused, kus reglementeeritakse nii-öelda vabade ajalehtedele sõnapruuki aina «ridade vahedeni» välja, et opositsioonimeeleolud ei pääseks esile. Valitsuse häälekandja «Uus Eesti» on tõstetud sellisele asendile, et sellega üldse ei tohi vaidlema hakata, kuna Eestis eriarvamusi võidakse tõlgendada valitsuse poliitilise suuna arvustamisena.»

Karikatuuri kõrval on kirjutis pealkirjaga «Meenutagem pisut naabreidki». Selles öeldakse, et Eestis sõnavabaduse mahasurumist arvustades «me ei tee seda eesti rahva vaenlasena, vaid sõbrana». Korratakse pikemalt ja ägedas toonis karikatuuri allkirjas toodud seiku. «Vaevalt eksime öeldes, et siin Soomes ei ole mingit tahtmist järgida Eestit. Fašistlike määratsejate aeg on siin möödas.»

Kümnekond päeva hiljem, 28. I 1938, ilmus «Helsingin Sanomates» nr. 26 *Esko* M-i pikem kirjutis pealkirjadega: «Eesti parlamendivalimised. — Opositsioon olgu vait. — Eenpalu «kümme käsku». Eesti oludest nähtavasti hästi informeeritud autor kirjeldab üksikasjaliselt ja sealjuures kiretult, kuidas Eesti valitsusvõimud sõnavabadust maha surudes manipuleerivad poolfašistliku «rahvarinde» valimisvõidu kindlustamiseks. Sõna-sõnalt tuuakse soomekeelses tõlkes K. Eenpalu karm ning jäik üheksapunktiline eeskiri ajakirjanduse jäägituks tasalülitamiseks.

Tagatipuks avaldas «Helsingin Sanomat» 27. III 1938, nr. 83 Semperi kirjas refereeritud pika kirjutise, mille siin tõlkes tervikuna toome:

KULTUURIKONVENTSIOONI VIIAKSE ELLU

Eestis karistatakse «Helsingin Sanomate» lugemist

Selle kuu 3. päeval karistas Eesti politseiavalitsuse ülema abi Tallinnas elavat August Kruuki 200 Ekr. rahatrahviga või vangistusega 40 ööpäeva. Karistumäärus tuli administratiivsel teel, ilma kohtuotsuseta. Selline karistamisõigus on nimelt nüüd politseiülemail üldise kaitseisukorra kehtides.

Mis on siis selle karistuse põhjus?

Politseiülema karistusmääruses öeldakse, et 23-aastane A. Kruuk oli Tallinna töölisvõimlas veebruari algul lugenud seltsimeestele «Helsingin Sanomate» 28. jaanuari numbrist kirjutisi «Eenpalu 10 käsku» ja «Valimised Eestis» ja neist mõningaid kohti eesti keelde tõlkinud. Edasi öeldakse karistusmääruses, et mainitud kirjutis olevat sisaldanud Eesti nüüdse riigivõimu, valitsuse, siseministri ning parlamendivalimiste sihilikku arvustamist ja et A. Kruuk seda lugedes süüdlustus samades kuritegudes, kuna rikkus mitmeid ajutisi seadusi ja määrusi.

Nende «raskete kuritegude» tõttu sooritas kolm poliitilise politsei ametnikku A. Kruugi korteris põhjaliku läbiotsimise. Politseiasutuses oli A. Kruugilt küsitud,

JOHANNES SEMPER, JOHANNES BARBARUS

Pärast Sinu ärasõitu ilmus Uues Eestis Sinu kogu kohta B. Taggolt mingi pudisodine kirjutis.⁴ Väljalõige on mul olemas, aga jätan ta siia juurde lisamata: mis jaoks matkamuljeisse sihukest prahti segada. Elan vaimus kaasa Teie reisi. Budapestis oleme ju koos kolanud, Skopljes aga on minulegi tuttavad kõik mustlaslinnaosad, filigraanid, türgi kohvikud, käsitöö-tänavad ja mošeed. Vardar on meeles, isegi Vardar-sigaretid, üks keldrikirik, pisike vaksal, ohvitseride kasiino ja üks naisüliõpilane, kes lahkesti külge löi. — Ja Dubrovnik sadade mälestustega... Tervitusi Sinu kaudu! Pr. Siuts⁵ ärgu pahandagu, kui Sulle mõni Dubrovniku iludus silma jääb. Neid on sääal palju — sihvakaid, mustaverelisi ja sini-silmaliseid, näos midagi pruuni ja roosat. Eriti palju Dubrovniku lähedal Tsavtatis.

Ilus maa, see Jugoslaavia! Võib-olla puutud Kotori lahte: see on ülevalt mägedest ehk veel õigemini alt üles mägedesse sõites ja tagasi alla vaadates Euroopa kõige ilusam koht.

Võtke siis kõigi pooridega vastu seda ilusat õhku ja taevast! Kosutage endid tublisti ja kui tagasi tulete tooge meilegi kaasa värskust!

Tervitusi!

Asm.⁶

SEMPER BARBARUSELE

Tartus, 25. V. 38.

Armas sõber,

Kuulsin Suitsult, et oled tagasi ja võtsin siis täna kohe telefonitoru kätte, aga vahetut kontakti Sinuga kahjuks ei saanud. Reis on Sul siis lõppenud, olgugi ärevas üldõhustikus. Dubrovniku kaunis vaatepilt ise mõjub ju rahustavalt ja kogu see eemalolek meie vaateveeru närususest pidi mõjuma kosutavalt. Küllap tunned nüüd juba kibedamalt kohustuste koorma ette rakendamist ja algavat sõnnikuvedu, millest jälle nüüd mina omakorda katsun hetkeks vabameda: tahan juba enne jaani tuulutusreisi ette võtta. Pen-klubi kongress küll seekord vaevalt kedagi huvitab, kuna päevakorras seisab lastekirjanduse küsimus ja seda — Prahas! Nagu see, mis Praha saatuse ümber praegu sünnib, oleks laste asi.¹

Tuulutusmatk kulub aga ära. Pean ütleva, et viimaste päevade ärris-

---

kas ta oli ise kirjutanud uudised «Helsinki Sanomatele», kust ta oli saanud selle lehe ja miks seda lugenud jne. Eriti oli uuritud, millised suhted olid Kruugil soomlastega, ja küsitud, kas ta ka varem on harrastanud «riigireeturlikku» tööd Soome kaudu. Mingi tõendina selle kohta näidati talle uusaasta-õnnitluskaarti, mille ta oli saatnud Soome ühele sõbrale. (See seik näitab, milline on Eestis kirjavahetussaladus; poliitiline politsei oli siis õnnitluskaardi konfiskeerinud.)

A. Kruuk ei näinud esitatud süüdistustele mingit alust ja eitas osavõttu iga-sugusest riigireeturlikust tegevusest. Ta pääses kolm päeva kestnud ülekuulamiste järel jälle vabaks. Ja alles kolm nädalat pärast ülekuulamist — kui valimised olid möödunud — kuulutati temale eelmainitud karistus. Enne valimisi see ehk oleks teinud valitsuse «rahvarindele» halva teene.

Selle karistuse puhul saatis A. Kruuk siseminister K. Eenpalule kaebuse, kus ta ütleb muu seas, et kuna «Helsinki Sanomate» import, levitamine ja lugemine Eestis on lubatud ja seaduslik, siis ta ei pea selle valjusti lugemist ühelgi moel kuritegelikuks. Ta palub, et see karistumäärus tühistataks või kergendataks, kuna määratud suurt trahvi on võimatu maksta ja vanglasse minnes ta kaotaks töökoha. Seni pole siseministri vastust saadud.

See juhtum näitab, millised olud Eestis ikka veel valitsevad, kuigi «rahvarinde» valimisagitatsioonis suurehäälselt räägiti kodanikuvabaduste (nii siis ka sõnavabaduse) taastamisest, kui «rahvarinne» saab valimisvõidu. Eesti poolel imestatakse, millisel moel saab ellu viia äsja sõlmitud Soome-Eesti kultuurikonventsiooni, kui eestlased ei tohi isegi Soome suurimat demokraatlikku ajalehte «Helsinki Sanomat» takistamatult lugeda.

⁴ B. Taggo arvustus J. Barbaruse luuletuskogu «Kalad kuival» kohta ilmus ajalehes «Uus Eesti» 16. III 1938, nr. 75.

⁵ J. Barbaruse abikaasa Elise Varese hüüdnimi sõpruskonnas.

⁶ J. Semperi hüüdnimi sõpruskonnas.

¹ PEN-klubide järjekordne rahvusvaheline kongress toimus 1938. a. Prahas. Tšehhoslovakkia oli selleks ajaks rahvusvahelise äreva tähelepanu keskpunktis: hitlerlik Saksamaa tegi parajasti kärarikkaid ettevalmistusi selle maa annekteerimiseks.

tused, sõitlemised, söimamised on mind nii ära väsitanud, et praegu uuesti ennast tunda annab südame olemasolu (füüsiliselt).

Olin muide kindel, et Sinu «Kalad kuival» saavad tänavu avaliku tunnustushinnangu, millele keegi ei tohiks vastu vaielda. Arutasime isegi naisega, et selle aasta Pärnu auhindki peaks lisanduma sellele aasta parimale ja tüsedamale luuletuskogule. Olime otse löödud, kuidas Sinust vaikides mööda mindi. Surmavaikusega! Kuuldavale tuli ainult see, kuidas Saatana nahkne vari üle tagauste libises...² Žürii Tartu liikmeilt kuulen takka järele, kuidas kõik nii lihtsalt sündis: luulereferendiks oli endine vaps Kivikas, tema nõunikuks Sinu sõber Gailit ja žürii juhatajaks Jaik (Hamini³ esindaja!), kelledel polla olnud mingit soojust Sinu kogu vastu (s. täh. Sinu vastu). Isegi «Väike Illimar» saanud ainult kaks poolhäält. Enesest ma ei tea lähemalt, aga seda tean küll, et nii mind, Tuglast kui Hindreyd degradeeriti ühes eriskummalises instantsis, mille lähemat funktsiooni ja koostist keegi ei tea, kuid mis asuvat Visnapuu-Jaik-Mälk nõunikonna läheduses. Selles salapärasest instantsis siis lükati ümber žürii otsused paari minutiga, karistati keda vaja karistada ja ülendati keda vaja ülendada.⁴

Niisiis isegi raamatufondini ulatub «soodustav» ja «suunav» käsi. Iga tahe austus Tallinna⁵ ja Pärnu vastu, kes hoiduvad usaldamast bürokraatlikku tsentralismi, kuigi nad ise jumal-teab kui targad ei ole!

Tallinnas ma viibisin öieti rohkem sihtkapitali valitsuse koosoleku pärast, kuhu tagasi olid antud ümberotsustamiseks kõik kirjanikkude nimelised toetused. Ja sääl alles tuli kokkupõrkeid, millist ma veel pole näinud. See oli tõeline heitlus Saatana varjuga. Võis ainult imestada, kuidas Visnapuu oli silmakirjaliselt heldeks muutunud kõigi kirjanikkude vastu, kes auhindamisel olid kannatada saanud! Ja ära siis imesta midagi, kui Sulle ühel päeval tšekk tuleb ühekordse toetusena kultuurkapitalist!

Kõige selle järele, mis ma oma silmaga nägin ja mida ma nüüd ka võin lugeda eilsest valitsusjuhi kõnelt,⁶ on selge, et vaimu hakatakse suunama raha abil. Suunav käsi oli juba mängus tänavuste auhindade korraldamisel; seda suunamist hakkas tundma sihtkapitali valitsuse koosolekul; seda suunamist on tunda vaidluste laadist, mis on olnud kultuurnõukogu koosolekul «Loomingu» puhul; seda suunamist näeb selgesti teaduste akadeemia loomisel, mille lugu siinkohal ei suuda ära jutustada. Rahaga meelitatakse, hoitakse vaol, suunatakse. Praegu talitatakse veel ettevaatlikult, vaadatakse, kas ja kuidas raha andmine või rahast ilmajätmine mõjub, hiljem tehakse seda kõike juba meetodilisemalt ja täie teadvusega.

Muide, kõige selle järele otsustades, mis õhus liigub, on ette näha, et «Tartu vaimu kirjanikkonnas» ja tõrksust tahetakse võita sellega, et «Loomingult» tuleval aastal sel või teisel kujul toetus ära võetakse. Summa pistetakse arvatavasti «Varamu» taskusse. See kedagi siin ei kohuta. See aina teeks vahed selgemaks. Ka ilma toetuseta osatakse lõpupeude lõpuks välja tulla! Kuigi aineliselt ajuti ajakiri kannatama peaks, seda uhkem oleks rippumatus! Saaks lahti painest, ettekirjutustest, leplikkusest ja kõigist köidikuist, isegi parlamentaarlikust tolerantist, sest siis oleks paratamatu ka Kirjanikkude Liidu lõhenemine...⁷

Kõigist sellistest asjust tahaks pigem isiklikult kõnelda, kuid see on võimatu, sest kuuldavasti lähed Sa tagavaraväelaste õppusele, nagu mina

² H. Visnapuu nahksele värssromaanile «Saatana vari» määrati 1938. a. Vabariigi Presidendi teine auhind.

³ Haridusministeeriumi.

⁴ «Looming» nr. 5 1938. a. avaldas märkuse: «Ilukirjanduse auhindamise žürii liikmete poolt on toimetusele saadetud kiri, milles teatakse, et väljakuulutatud kirjanduslikud auhinnad erinevad mitmeti žürii poolt ette pandud auhindadest.»

⁵ Peab ilmselt olema Tartu, kus opositsioon autoritaarse režiimi vastu oli tugevaim.

⁶ Peaministri K. Eenpalu esitatud valitsuse deklaratsioon Riigivolikogus 24. V 1938. a.

⁷ J. Semper näis sügavas meelekibeduses nagu unustanud olevat, et ka riikliku toetuse äravõtmise järel «Looming» pidanuks endiselt olenema propagandatilituse ettekirjutustest, järeletsensuurist ja riigivõimu muudest repressioonidest.

kord aastate eest kolm nädalat seda läbi tegin. Me sõidame nimelt tuleva nädala hakul maale ja siis oli kavatsus Teid suviste pühiks oma poole kutsuda. Aga see kokkusaam läheb nüüd luhta.

Kuuleks meelsasti reisimuljeid, aga veel parem kui Sa neid fikseeriks paberile ja saadaks kord augusti kuu numbri jaoks!

Kõige paremat Sulle ja pr. Siutsule!

Asm

BARBARUS SEMPERILE

Pärnus, 29/V. 38.

Armas sõber,

Kahju, et asjaolud nii arenevad ja kujunevad! Lootsin Sind kindlasti näha ja kuulda, sest ka meie kavatsesime Teid oma poole suvitama kutsuda, kui ilmastik vähegi soojemaks muutub. Tahtsin koju jõudes Sulle kohe kirjutada, aga kahekuiise äraoleku ajal oli kogund terve virn kirju, küll patsientidelt, küll teistelt, ja ka töö vajus paisust kosena kaela, et ei saanudki veel kõigile vastata, kui uus üllatus pihku pisteti: kutse kolmeks nädalaks reservväelaste õppusele. See annab päale reisi eriti tunda, sest juuni on parim sissetuleku kuu, just kuni jaanipäevani, kus Tartu professorid veel pole jõudnud supelasutuse juhtimiseni. Vähemalt 500 kr. tuleb korstnasse kirjutada — ajal, kus kõik ripakil, ja maksudest tulvil. Ent vilistame kõigele, mis ühenduses rahaga — selle pahega, ilma milleta meie kahjuks siiski läbi ei saa! Fakt on, et mul tuleb ühehommene kasarmuelanikuks hakata, ja nädal hiljem Narva kanti kolida, kus laagriarstina paar nädalat käimlaasjandusega ja sõdurihügieeniga tegeleda tuleb. See jant rikub kevade väljavaated täielikult, ja nelipühi pole minu kalendrikavas olemas, ja kui ükskord jaanipäevaks vabaks saan, siis oled Sina arvatavasti üle mitme piiri. Nii jäävad meil proovimata šlivoviči napsid, zlatna kaplica, suitsetamata kreeka «Papastratos»e, jugoslaavia tuntud «Vardar» (bez nikotina), «Karageorg», «Mignon», «Strumitza», tšehhi «Vlasta» ja teised sigaretid, ja ajamata piibujutud kõigist noist maailma asjust. Kõik, mis tollipiiridest sai läbi toodud — mõttega Teid kositada, peab nüüd ootama paremaid aegu, kui enne teised jaole ei kuku.

Koju jõudes ootasid ainult Hiiobi sõnumed: õetütre kopsuhaigusele oli lisandunud veel pimesoole jant, ja mul pole seni veel võimalust olnud teda konsulteerima minna. Ka teisi ebaameeldivusi oli kogunud paras doos. Vene kõnekäänd lausub küll, et ainult lollidel veab, aga seda parem neile, kuna minu asjad jäävad ikka ebaõnne tähe alla. Imestasin, kui reisi lõpu poole mõne päiksepaistelise ilma saime, sest ka sääll korrati, et ainult tänavu on nii paha kevad, ent võrreldes meie omaga, võime siiski rahul olla ja ütelda, et seegi ilmastik karastas küllaldaselt, ja muljeid oli rohkem, kui ootasime ja lootsime. Võib kõigelega rahul olla, kuigi nüüd kõik kipub kaduma ja ununema sõdurielu askeldustesse: ei saa aega kõike mäletada ja järele seedida. Reis ilma järelnaudinguta pole täiuslik, ja küllap vist jääb kuivale soov fikseerida midagi paberile, nagu Sinagi sellest kirjutad viimaste ridadena. On isegi küsitav, kas mul on veel õigust «Looming»us kirjutamiseks, kui Viiding rõhutab (15 a. puhul), et kes ei pea kuldset keskteed, see peab kirjutama «Looming»u kõrval, milline mõiste on minule täiesti arusaamatu. Kas see toimetuse seisukoht ka on, seda ma ei tea? Igapidi kentsakas seisukord «teisitimõtlejale». «Varamu» arvab õige olevat kaastööd välja pressida ähvardusega, et muidu katkestatakse maksuta numbrite saatmine, olgugi, et toimetaja pole kunagi minu poole pöördunud kaastöö sooviga, mida harilikult tehakse ajakirja hakul. Muidugi ma ei saada midagi, isegi ka siis mitte, kui mul ühtki avaldamise võimalust enam ei ole. Võib olla koostan konspektiivse matkakirja, kui mitte muuks, siis repetitsiooni mõttes, ja kui mujal avaldamise võimalusi ei ole, siis ehk liidan selle endiste sarnaste kirjutiste sarja eriraamatuna avaldamiseks, kui mõne kirjastaja leian.¹

¹ J. Barbaruse reisikirjade raamat ei ilmunud.

Muidugi tuleb mul varem avaldatud asju korrigeerida ja kärpida. Ent seegi tundub illusioonina, sest suvetöö koorem tuleb äraoleku tõttu raskem ja pingelisem, et vabast minutist ei saa juttugi olla. Putkaksin meelsasti uuesti minema, et üldse mitte enam tagasi tulla, ei kunagi...

On ju ka mujal halvemaid olukordi, ent nii alatuid, nagu meie vabariigis, tuleb siiski tikutulega otsida. Mujal on jõhkruks siiras ja otsekohene, meil saatanavarjuline, tagaukseline ja keelega limpsav-ussiline. Enne minu ärasõitu tuli mul lähemalt kokku puutuda siinsete «võltsmängijatega» ja valekaartide valmistajatega. Osa materjale on praegugi veel minu käes. Oli siis muidugi kergenduse tunne, kui välispassi saabudes võisin tõusta võltsmängijate lauast, ja minna üle kuue piiri, et seda ülekohut valimistel unustada.² Ohustik oli ju kuumaks kōetud äsjase Anchluss'iga³ ja muude sigadustega. Vilnos kisendasid valjuhāaldajad Leedu vallutamise vajadusest.⁴ Tänavad olid tulvil transsi sattunud rahvast ja koolinoortest, kes demonstreerisid plakatite meres ja lippude lainetuses. — «Wir werden einmarschieren!»,⁵ kuuldus iga intelligendi suust, rāakimata sõjavāelasist, kes käisid ringi kukkedena ja sangaritena. See uue Anchluss'i õhkkond saatis meid läbi Varssavi, kus jälle lärmati ja paraaditseti, kuni tšehhide piirini, kus võis juba vabamalt hingata. Sama tunne oli ka tagasi-sõidul, kui Viini kaudu, kus haakrist võidutseb, jälle Masaryki maale saabusime: saime jälle hapnikku, mille nimi on vabadus ja kultuur. Viinis kisendas kõik aaria vere järele ja muu vere vastu: ... nur arische Gäste erwünscht, ... trittst du als deutscher hier herein, so soll dein Gruss Heil Hitler! sein, ... ein Volk, ein Reich, ein Führer,⁶ jne. Parlamendil ripub plakat: das Volk regiert (s. o. Führer regiert).⁷ Oleksin küll väikese korrektoori teinud: das Volk reagiert (doch!),⁸ sest on kadunud viinlaste mureturoõmus ilme, kõik on sünged oma haakristi koorma all, pomisedes «Küss die Hand»⁹ asemel — heil Hitler! (nende hāaldamises Hittlā!), millele meie aina muigasime. Jah! «das Wort Arbeiter wird zum Ehrentitel der deutschen Nation erhoben»,¹⁰ nagu seisab veel parlamendi hoone... Milline hābemattus ja demagoogia! jõhkralt ja alasti moonutatakse kõik mõisted ja tõed. Nüüd on see kultuurilāmmataja gangsterriik otsaga Praha kallal, et seda Euroopa vabaduse ja kultuuri saart uputada ja üle ujutada haakristi virtsaveega. Selle uue ohvri surmaheitluses tõmbab kaasa löõma nagu hispaanlaste võitluseski.¹¹ Sümpaatne rahvas, sümpaatse pāälinnaga, kus peatusime neli päeva, käies ooperis (kaks korda koguni!), teatris, vaadates kõike selle keskaja linna võlu, mis tundub kivisse raiutud poeemivõluna. Juba linn üksi vāārib P.-klubi olengule sõitu. Tervita teda ja tšehhe minu poolt!

Nii olen Sulle poetand mõne rea ainult reisi lõpust, juudi piibli järjekorras. Ent oleks küllalt pajatada reisi tuumastki — Jugoslaaviast, mis Sulle enamikus juba tuttav. Kreeka matk jäi veidi lühikeseks valuutapappuse tõttu, ent kõik nähtu jääb mällu kauaks, eriti Saloniki—Ateena vahemaal, kus üks üllatus ajab teist taga, nii Olümp, Tempe org, Parnass, Termopüülid. Õnneks valisin päevase rongi, mis võimaldas kõike nautida, ja nii kogu matka kestes, ka Jugoslaavia. Lapadis (Dubrovniku külje all!) sain esmakordselt elus tunda, mis tähendab puhkus ja lahti-

² Riigivolikogu valimiste Abja valimisringkonnas kõrvaldas Isamaaliidu Pärnumaa sekretär urnist osa opositsioonikandidaadile O. Gustavsonile antud hāāletus-sedeleist, et võltsimise teel kindlustada «rahvarinde» kandidaadi valimisvõitu. Võltsijad anti kohtu alla.

³ Anchluss = liitmine. Oõl vastu 12. märtsi 1938 okupeeris hitlerlik Saksamaa Austria ja kuulutas selle Saksamaa osaks Ostmarki nime all.

⁴ Leedu põline pealinn Vilnius (Vilno) annektoeriti 1920. a. Poola vägede poolt. Peamiselt selle tõttu oli Leedu ja Poola vahekord 20.—30. aastail väga pingeline.

⁵ Me marsime sisse!

⁶ Ainult aarialastest külalised on soovitud... tuled sa siia kui sakslane, siis peab su tervitus «Heil Hitler!» olema... üks rahvas, üks riik, üks juht.

⁷ rahvas valitseb (s. o. juht valitseb).

⁸ rahvas reageerib (ometi!).

⁹ Suudlen kätt.

¹⁰ Sõna «tõõline» saab saksa rahvuse autiitlikks.

¹¹ Kirja kirjutamise ajal kestis Hispaania kodusõda.

ajustumine kõigest. See kolm nädalat on mind siiski karastanud, et võib kõigest sigadust kuidagi üle vaadata ja muheleda.

Mis puutus minu «Kaladesse», siis juba päälkirjale vastavalt pidi raamat kuivale jääma. Kirjutanuks ma «Kalad sõiduvees», siis võinuks ma veel arvestada auhinnaga. Nii siis, sisu pole süüdi, vaid päälkiri, sest vaevalt mu kogu saab halvem olla, kui «Saatana vari». Hää, kui «kalad» tuleriidale ei rända, sest praeguse «suunamise» ja «soodustamise» juures on kõik võimalik, nagu Saksas ja hilju Viinis, kus autodafee jätkub. Mind ei häiri see auhindamine ja alahindamine põrmugi, kuna ma sellega harjunud olen, ja kunagi illusioone ses suhtes ei tee. Tean väga hästi, et kui ma ka kulda kirja paneksin, see ikkagi kõrvale lükkatakse, kuna mõõdetakse hoopis mitte kirjandusliku mõõdupuuga, vaid millegi muu hindamise ja auhindamise riistapuuga. Mul ei ole mingisugust seljatangust, ei mingisugust tuge, — ei moraalset, ei muud tõhusamat organisatsioonide kaitset. Mina olen lindpüüja meie kirjanikkonnas ja nende mõjuvõimsates instantsides. Olen rahul, kui kirjanikkond rahul on ja kõik leiab loomuliku-normaalse olevat, mis loomingu väärtuse hindamisel sünnib. Ma ei ole kade, kui meie kirjanikkonnal mõne hõbeseeikli eest atrofeerub selgroog ja süüme. Küsitavaks jääb, mis jääb meie vaimu-inimeste uhkuseks ja auks veel järele? On ju hää, kui inimesed südame-tunnistuse enesest heidavad, sest siis on kergem elada. Mina nii kaugele veel jõudnud ei ole, ega jõua kunagi. On ju imelik mõelda, et: ees raamatufond, järel kirjanikkond, kuna kõik peaks olema vice-versa, kuna kirjanikkond ometi valib esindajad. Milleks siis üldse E. K. L. ja Pen-Klubi? Moraalne aktsioon on neil ometi veel võimalik, et «Saatana vari» kogu meie kirjandust varjutada ei saaks (mõtlen eeskätt «Kohtupäeva»¹²). Või ei tohi nüüd ei üksikud kaasliikmed, ei ükski organisatsioon kõrvagi liigutada? Mul hakkab hale meel meie vaimu-inimestest, kellele ükskõiksus näib olevat muumiate rahu sarnane, kui puudub selgroog ja süüme, vaim, kui hing. Kuidas suudetakse päälle kirjutada veel psühholoogilisi romaane? Arvan, et organisatsioonis peaks maksev olema põhimõte: üks kõigi eest, ja kõik ühe eest. Kui seda ei ole, siis pole mõtet ka organisatsioonil, ei liikmeskonnal. See on kõik suur eksitus, et nimepidi on olemas kultuurkapital, mille toimingud ometi sihilikud ja ebakultuursed. Kui nad mõtlevad veel altkäemaksudele üle minna mokkamäärivate čekkidega, siis on ju inimene nagu nende solvamiseks loodud, ega pole mingisugust võimalust ennast kaitsta teotamiste vastu, päälegi avalikkuse silma ees. Ei! mina ei saa sundida oma süümet, et ma võiksin toita end palukestega ja raasukestega, mis isandate laualt langevad. See puudus veel! Muidugi, surmavaikus saab osaks siingi, ja kirjanikkond vaikib edasi, unustades, et mis sünnib, puudutab kogu meie kirjandust, mitte üksikut isikut, nagu mõnele kahjuröömus näib. Mina olen kogu aeg läbi saanud (ühegi toetussendita!), ilma «soodustamiseta», ja minu huvid on ses suhtes väljaspool isikut. Visnapuu maksab riigile vähemalt mitu miljonit, ja ma ei taha kunagi vahetada oma «alahinnatud» seisundit tema omaga, ent tähtis pole siin isik, vaid looming, kui ürgväärtus, mille kaitseks ometi keegi peaks sõna võtma. Ent aitab sellest!

Mis oleks veel muud pajatada? Tunnen end sedavõrd võõra olevat oma inimeste keskel, et iga kreeklane, albaanlane, kroaat ja sloveenlane tundub inimlikumana, lähedasemana. Meie hingelised omadused on siiski kaunis madalad instinktid, ja kadedusest sõltuvad alatud ja silmakirjalised «monaadid»... Ent see kõik tõstab tuju ja võitluse indu. «Mõj eštšo povozujem, čert vozjmi!»¹³ — võime korrata Turgenjevi sõnu (kui ma ei eksil!). Kunagi ometi näeme ajaloo vastust kõigele sellele, mis sünnib...

Loodame, et «Looming»uga midagi katastroofilist ei juhtu! See oleks ju jultumuse haritipp, või talihari, kuigi see ehk alles ärataks unest meie kultuurkapitali-uimas tukkuva kirjandusrahva, virgutades teda ometi tegudele, sest sõnakõlksutajaid on meil vapsidest päälle ikka olnud. Kus

¹² Heiti Talviku 1937. a. ilmunud luuletuskogu.

¹³ Me veel võitleme, kurat võtaks!

on nende suurte isamaalaste teod, kes igati teisiti mõtlejaid reetjateks tembeldavad? Kus olid nad siis, kui «isamaa kutsus», nagu blasfeemiliselt kinnitas vabadussõja ajal Visnapuu? ise fiktiivselt sõnumesaatja narrimängu lavastades. Millal on tema oma kodanikukohustusi täitnud, kas või õppuslaagris, nagu Sul see hilju oli, ja kuhu mina ülehomme siirdun? Ah, neid parasiite, kes ehk kunagi olid andekad, nüüd aga lähivad kõige suunamise ja soodustamise lihateed, ja lõikavad loorbereid, mis nendele ei kuulu. Olgu nad õnnelikud ses kahtlases aupaistuses!

Luba nüüd Sulle kosutavat puhkust ja karastavat kevadet soovida! Saagu Su süda terveks ja tugevaks, nagu minugi oma pääle selle matka, et võiks elada veel mõned aastad, sest nii mõnigi asi seisab kavatsusena pooleli, ega saa aja puudusel valmida. Sedagi kirja olen klõbistanud alalise segamise tähe all, neli korda jälle kutsetele joostes. Andesta, kui ma pole oma mõtteid ja stiili kaaluda suutnud, kui nii mõnigi lause tundub eksproptina ja lihvimata.

Tervita kodurahvast in corpore, ja kui keegi mulle ütelda võiks, et õppuslaager püstitatakse Puka ümbrusse, siis ei jääks ma Komsil¹⁴ käimata. Tartu ma aga küll kunagi ei tule, olgugi, et säälnu vaim on tundund lähedasena. Mul oleks piinlik näha neid «varjutatud» inimesi, kelledest ma kunagi väga palju lugu olen pidand. Ent see kõik on loomulik, liig loomulik. Ebainimlikkuseni inimlik. Eks laula Mefistogi: võidutseb metall (ja võim!). Mis aitab siin vaim? See tundub masendavana, et meiegi sinna jõudnud oleme.

Hääd reisi Sulle ja prouale! Loodame, et Praha saatust lubab veel kõike tervena näha, mis üldse ei tohiks hävitatud saada. Astuge ka D-38-sse (dividlo 38),¹⁵ mis vaheldusena huvitav! Huvasti!

Sinu JB-s.

P. S. Kirjutada võid kodusel aadressil, kuna mulle vähemalt Sinu kirjad järele saadetakse, kui laagrisse siirdun.

SEMPER BARBARUSELE

Praha 27. VI. 38.

Armas Barbarus!

Kõigi ootuste vastu pole Praha põrmugi deprimeeritud meeoleolus, vaid ümberpöörduvalt — rahvas, sokolid¹, kõik on kuidagi rõõmsad, meelekindlad, ja see annab eneselegi jõudu juurde. Euroopa süda paistab olevat terve ja see on õieti DNB², kes külib vimma ja mida meil nii usutakse!

Tervitusi kõige paremaid!

Asm.

PEN algas täna. Marinetti on juba platsis — saab näha, kas kokkupörkeid tuleb. Ungarlased on jäänud... tulemata! Ka poolakail olevat põhjusi jahe olla...³

SEMPER BARBARUSELE

Tartu, 21. IX. 38.

Armas Barbarus,

Olen pidanud päevast päeva Sulle kirjutama, aga vahetpidamata sõidud Puka ja Tartu vahel, kohustuste koorem, neis aina kasvanud, on kogu mu tegevuse surunud hädatarviliku raamidesse. Ja muidugi —

¹⁴ Semperite suvekodu Puka lähedal.

¹⁵ Teater Prahast.

¹ Sportlik noorsoo-organisatsioon Tšehhoslovakkias.

² Saksa teadeteagentuur.

³ Ungaril ja Poolal oli territoriaalseid pretensioone Tšehhoslovakkia suhtes.

pääasi — ka see deprimeeritud kaprali¹ ja kammerpoisi² kokkumängust, häbematumat reetmisest Daladier³ ja Co poolt, kogu see alatu mäng enesetapmise-ultimaatumitega seniste sõprade poolt! Ei oska sõnu leida kõigele sellele sigadusele, millega hakkama saadakse. Tahaks loota, et «avalik arvamus» veel ses Euroopa-Kvartetis⁴ mõne pilli puruks lööb, enne kui algab ilus kokkumäng «rahu» motiividel. Eile esimest korda tundsin aimust, et meiesuguste väikeriikide saatus ripub õieti peenema niidi otsas, kui ise arvame. Ja enne kui ise usumegi, oleme maha pühitud kõige oma iseolemisega. Osutume kuskil Hitleri taskusopis! Ja pole meil ühtki garantiid kuskil. See mõte masendab! Ja kõik see suurepärase suvi ja sügis oma enneolemata ilusate ilmadega tundub sama pahaendelisena nagu nüüd tagantjärgi see jumalik rahu ja enesekindlus, mida suvel Prahast võis tunda. Paistab nii, et maailma üle valitsevad ainult need, kel on hüsteerilisemad närvid...

Sinu saadetise sain ammu kätte. Osa ilmub selles⁵, osa järgmises «Loomingu» nr. Jaotus oli vajalik sellepärast, et luuletuste määr igas nr. on fikseeritud (12 lhk. ümber) ja värse on palju ootamas. Kärner võttis oma luuletustes välispoliitilised noodid; saab näha, kas kutsutakse Toompäele vastust andma «teutoonlase kannal» pärast.⁶ Pole ju meil enam teist orientatsiooni kui see, mis DNB lubab. Ja ei usu, et meie siseolud lahendamaks muutuksid, kuigi eile «Tänapäev» jälle loa sai ilmumiseks.

Olin kolm päeva linnas. Sõidan täna jälle tagasi mõneks päevaks, et siis lõplikult Tartu tulla.

Parimate tervitustega!

Asm.

BARBARUS SEMPERILE

Pärnu, 2 okt. 38.

Armas Asm,

Palju tänu meeletuletuse ja kollektiivse tervituse eest Narva-Jõesuu olengult! Võin Sind vastu tervitada suutööstuste (nõnda seisab kutsekirjas!) tundma õppimise ekskursiooni õnneliku lõpuga!¹ Küllap oli nii mõndagi huvitavat ja ka tobedat, nii silmale, nii kõrvale. Kahjuks tuli see matk piksepilve kiirusega, et polnud võimalik paugu päält elukutse kohustuste jooksvat linti katkestada. Võib olla, olnuks kaasa sõites kergem kanda kõiki noid traagilisi malekäike Tšehhoslovakkia šahh-matistamisel? Olen värisedes ja hinge pidades jälginud seda kuulmatut reetmist ja surveavaldamist. Haikalade moraal on jälle võitnud, tagurluse kammerpoisile on kindlustet Nobeli rahu auhind, Tšehhi rahvale aga kibuvitsa kroon. Mooramaamehed on oma töö teinud... Kui see sümboolne rahvas Euroopa südames on asetatud Kolgatale, siis peaks tema risti kõrval mõlemal pool rippuma kahe röövli — Inglise ja Prantsuse esindajad. Lääne demokraatia on end häbipostile löönud, kuhu ta nähtavasti tahab end kinnitada pikemaks ajaks. Ja kus on avalik arvamus? See aplodeerib väikerahva vägistamisele. Tekib küsimus, millal rauk ja

¹ A. Hitler.

² Inglise peaminister A. N. Chamberlain.

³ Prantsuse peaminister E. Daladier.

⁴ Kvartetti, kes kurikuulsa Müncheneri sobinguga 1938. a. septembris natslikule Saksamaale Tšehhoslovakkia kägistamiseks vabad käed andis, kuulus peale ülalmainitute veel Itaalia fašistlik diktaator B. Mussolini.

⁵ J. Barbaruse luuletused «Üle läve» ja «Üle läve» 2 ilmusid 1938. a. «Loomingus» nr. 7.

⁶ J. Kärneri luuletus «Tänapäev» («Looming» 1938, nr. 7) puudutab otsesõnaliselt tookordseid teravaid välispoliitilisi probleeme, lõppedes värssidega: «ja varsti Euroopa tunda saab / teutoonlase saapakanda».

⁷ 26.—29. septembril 1938. a. korraldas valitsus kirjanikele ekskursiooni Põhja-Eesti tööstusaladele. Sõidust võttis osa 32 kirjanikku, kellest 10 vastas «Loomingu» sellekohasele ankeedile (nr. 8 ja nr. 9).

JOHANNES SEMPER, JOHANNES BARBARUS

lõdisev diplomaat Chamberlain oma järgmise reisu kohvrissi ühes hambaharjaga pakib mõne uue väikeriigi, et seda maha müüa, nagu oleks see ta asumaa, reetes õiglust, rahva vabadust ja kultuuri, mille eelpostina Tšehhoslovakkia püsis. Jah! haikalade moraal võidutseb Euroopa kvarteti ja kakfoonilise kontserdi näol jälle. Nüüdsest peale muutub iga pisiriik kaubaprooviks, mida võib tarbekorral anda maksuta meeleheaks: Muster ohne wert,² see échantillon sans valeur,² mis juhib teise isud endalt teisele. Ehk on nüüd siis mõneks ajaks päästetud asumaade saatuse ses pehkinud, mädanend lordide riigis? Kahju, et praegusel ajal selle kokkuvarisemine Saksa hädaohtu veel suurendaks, muidu näeksin nende kuulsate traditsioonide uperkuuti suurima naudinguga.

Armas sõber! Kui kõigile suurrahvaste esindajaile ja ka vaimuinimestele paistab Tšehhoslovakkiaiga käitumine loomulik olevat, siis ometi meie pisirahva kirjanikud peaksime vastavaid paralleele tõmbama meie eneste võimaliku saatusega, sest Sinagi rõhutad oma kirjas masenduse tunnet meie tuleviku niidi otsas rippumise puhul. Kas ei peaks meie pisirahvana tundma seda traagilisust rohkem, mille osaliseks on saanud Praha, kui kõik teised võimuhullud suurrahvad? Mõtlen, et kas ei oleks meil kultuurikaitse nimel nüüd moraalseks kohustuseks, kui mitte kaasa tunda, siis osa võtta meile lähedase rahva leinast? Kas ei leiduks nüüd veel teisi kultuurikaitsejaid, kes julgeks oma nime alla kirjutada ühisele läkitusele Tšehhi kirjanikele, rahvale, valitsusele? Kas ei oleks see esimeseks võimaluseks meil koos esineda — pour la defense la culture,³ selle pisirühmana, millest meil siin Sinu külastusel juttu oli? Ei julge loota, et see aktsioon võiks laiemal alusel sündida, sest vaevalt Pen-klubi, veel vähem E. K. L. nõustuks (in corpore) sarnase sammuga. Isiklikult minu süüme ei jää enne rahule, kui oleme täitnud vennaliku käeulatuse ja südamesõpruse väljenduse, kas K. Čapeki nimele, või nende Pen-klubi aadressil saadetud osavõtu läkituses. Kaastunne on minu arvates alandav mõiste, ja see poleks kooskõlas sookolite uhke ja iseteadva distsipliiniga. Peaksime nende leinast osavõtus langetama pää osaks saanud karmi traagilise saatuse puhul, ja ulatama käe kõigile vaimuinimestele, tšehhi rahvale ja valitsusele, avaldades imestust ja põlastust reetvate diplomaatiliste malekäikude puhul. Ja need kuulmatud asjad sünnivad kõik Isa, Poja ja Pühavaimu nimel, nagu kinnitavad papid kantslites. See on hirvitamine kõige üle, mis veel elus pühaduse oreooli võiks kanda. See jumal peaks samuti võimuhull hüsteerik olema, nagu on seda Hitler ja nüüd juba tema vähem vend Mussolini, sest milline kõne stiil, milline väljenduste toon ühe iseseisva riigi presidendi aadressil! See on hullem kui p.-stiil G. Suits'i mõttes (Orbiidi puhul!).⁴ Seda stiili jätkates, võib loota lopsakaid teoseid saksa puupäädega nooruselt. Õnneks tunneme meie mõlemad äsjaste matkade põhjal tšehhi rahva mehisust, humanisust, vabadusearmastust, kultuuriindu, ja teame, et see rahvas ka saksa rahva suuruses kunagi omale seda jõhkrust lubanud ei oleks, mida nüüd terve maailm raadioräuskamisena kuulda võis Berliini spordipaleest. Saabudes Viinist Prahasse, võisin hingata jälle kultuuriinimesena, tundes vaimuavarusi ajakirjanduses, kirjanduses, kogu selles vaiksuses, rahu-likus kultuuris, mida juba siis ähvardati.

Ei! meie peame selle maa raskel, saatuslikult traagilisel tunnil ühinema sõnasõpruses kõikide nende muredega, sest nagu ma ütlesin, mõistame meie pisirahva vaimuinimestena paremini hinnata seda kurbloolust kui suurrahvaste kirjanikud ja luuletajad. Saadame neile karastava osavõtu hüüu: Et sest leinast aitaks üle sookolite elurööm! Kogu maailm peaks lohutama ja trööstima vägistatud rahvast, kogu maailm peaks osa võtma sellest kuulmatust ülekohtust ja sõprade reetmisest, muidugi vastava aktsiooniga, kas sõnas või tegudes. Panen Sulle südamele läbi rääkida Aspeliga, Suitsuga, Tuglasega, võib olla veel mõne kindla kultuurikaitsejaga, ja koostada läkitus eelpool mainitud mõtete alusel, millele

² kaubaproov.

³ kultuuri kaitseks.

⁴ 1929. a. ajalehte «Kirjanduslik Orbiit» arvustades ütles G. Suits, et nimetatud ajaleht kirjutavat p-stiilis.

mina ka oma nime lisaksin, sest siis ehk vaibub terav valu ja masendus-tunne, mis mind viimastel päevadel vallutand. Meie ei tohi nõustuda kõige selle jõhkruise, meie ei tohi seda lugeda loomulikuks. Kui meie vaikime, siis oleme nagu kõige nõus, siis oleme meie ise kaassüüdlased ses roimas.

Ma ei tea, võib olla on teil — tartlasil sääil hulgakesi kõike kergem taluda, aga mina olen üksi, ihuüksi sellel ajaloo piinarattal, mis hakkas veerema Hispaanias, ja veereb edasi. Mul näib endalegi imelik mu aimus «Maa ilma lävel», mille kirjutasin just uuel aastal (1/I. 38). Mitte ainult «mundus vult decipi»,⁵ vaid ka vulgus⁶, ja tobe valitsev eliit, kogu maailma tagurlus. Isegi kammerpoiss usub hundi juttu, ent näeme kaua need illusioonid kestavad? Ei! meie peame midagi tegema, meie ei tohi vait olla, sest meie saatatus on analoogiline selle amputeerit sookolite maaga. Kui aega saad, vasta mulle, mis Sa sellest aktsioonist arvad! Minu hääl üksinda ei kostaks kuigi kaugemale, ja see jääkski hüüdjaks hääleks, ent nüüd on vaja kooris kisendada. Küll mitte hüsteeriliselt, vaid tasakaalukalt ja lohutavalt. Võib olla ei suuda ma vaikida värssideski, ja saadan neile õhvadele pudulohustele, mis eelmisest karjast maha jäid, veel mõne mullika lisaks, sest nii kahekesi ei suuda nad küllalt imponeerivalt esineda. Igatahes oota veidi, kui ruum lubab! Kui vähegi aega saan mustandeid korraldada, siis saadan varsi mõne ajavärske lisavärsi. Need kaks äbarikku võivad siis ka üsna välja langeda ja kõrvale jääda. Praakimine on ju vahel tarvilik, sest pahandusi peab vältida katsuma. «Rahva Sõna» ei praakinud, ja nagu täna selgus, ongi lehekene suletud, millest juba varem kuulsin, ning vaene Joonas on tsensuuri valaskala kõhus maalt mujale saadetud.⁷

Tervitan sõpruses enese ja Siutsi nimel Sind ja prouat, autobuslasi⁸ + kõiki teisi!

B-us.

SEMPER BARBARUSELE

Tartus, 22. oktoobril 1938

Armas sõber,

Hakkan jälle kirja päale vanade tuttavate sõnadega, et pole Sulle enam kaua ühtki sõna teatanud. Mis kõik vahepääl pole juhtunud! Tšehhoslovakkia jaotatud, Kanton võetud, Prantsusmaa moraalse kaardi päält pühitud. On juba ette näha, millega kõik lõpeb. Euroopa fašiseeritakse üleni, nii et ühtki roosat lappi üle ei jää. Ning Rooma—Berliini telg hakkab siis kõiges oma raskuses ida poole veerema. Tšehhoslovakkia on demokraatlikkude riikide hulgast juba täiesti kustutatud. Mõne päeva eest saabus Prahast Tartu tšehhi keele lektor Silberstein. Ta ütleb, et vahest üldist meele muutust siiski pole näha, küll aga on päale vee ujunud need isikud ja ringkonnad, kes ikka on olnud fašismisõbralikud. Ja kuna agressiivsus on nende karakteriomadus, siis surutakse demokraatlik intelligents varsti vastu seinale. On juba ette näha, et selline leht nagu «Prager Pressegi» varsti hingusele läheb, kes oli senise valitsuse häälekandja ja kelleit nüüd ressursid võetud.

Pen-klubi saatis Tšehhoslovakkia tragöödia puhul läkituse Praha Pen-klubile ja kirjarikele. Algteksti koostas küll mina õige temperamentseis väljendustes, kasutades ka mõnda lauset Sinu viimasest kirjast, aga see käre toon ei leidnud vastukaja* ning saadetud kiri oli koostatud selles rahulikus toonis, mida muide tšehhid ise tarvitavad oma läkitustes

⁵ «maailm tahab, et teda petetaks».

⁶ põõbel.

⁷ Sotsialistide ajalehe «Rahva Sõna» viimane number ilmus 23. IX 1938. Toime-taja E. Joonas saadeti Tallinnast välja.

⁸ Kirjanike ekskursioonist osavõtjaid.

* vastukaja küll ja isegi pooldamist, aga mitte saadetavas kirjas.

(neid on paaril korral Pen-klubilegi saabunud). Koosolek kiitis läkituse hääks. Selles öeldakse, et kellelgi meist pole tundmatu ülekohus, mis teie kallal sooritatud, et oleme imetlenud teie meelegendlust, millega olete vägivallale vastanud, et muutunudki olukorras peab intelligents säilitama oma ideaalid jne. jne. Niisiis eriti mahlakas ja tõelistele afektidele tühjendamist ja lahendust toov see tekst ei olnud, aga vähemalt reageeris siin terve Pen-klubi ühiselt. Muide Tšehhoslovakkia saatuse painav viirastus oli meie perekonnas nii tugev, et isegi Rott¹ ei saanud teisiti, kui pidas oma esimese kõne maha hiljuti asutatud naiste klubis, ja nagu kuulda, suure menuga. Tuhnis selleks enne isegi Tšehhoslovakkia ajalooramatuis.

Kahju, et Sina ei saanud ennast kiiresti mobiliseerida kirjanikkude ühismatkaks. Oli tõesti hästi korraldatud, meeoleu ja ilm hää. Jaikide ja tutti quantide juuresolek ei häirinud. Kõik oli kena, ainult see tagatipp öhtul üleval Toompeal avas sootu isesuguse maailma. Kui juba hästi oli vinditatud, pandi sõnarelvad vastamisi. Kaarel² filosofoeris ja katsus kõvasti Tartu vaimule saba pääle astuda, sekundeerisid talle Visna-Ge³-Sütiste, kuna Hubel kõige oma olemisega ülemusele tahtis sisse pugeda. «Kas te säääl Tartu ülikoolis ka autoriteeti austama õpetate?» «Ajalugu pole teadus, vaid kujutus... Kui te säääl ajalugu kujutate, siis vaadake ette, et te mädapaiseid ei näita.» «Ja teie säääl, Eesti Kirjanduse Seltsis, annate välja igasugu Molière'e ja Dantesid, mida kellelegi vaja ei lähe, aga C. R. Jakobsoni, seda kanget eesti meest, mitte.» «Teie, Laaman,⁴ käite küll sagedasti Tartus ja teil on ka vahel seda vana individualistlikku mõtlemisviisi, aga te saate ikka riiklikust vaimust aru; te lähete Tartu ja kuulete ühe ja teise kõrvaga, mis säääl kõik räägitakse ja tehakse, siis tulete siia minu juurde ja kõnelete kõik mulle ära...» «Te säääl Tartus olete liberaalid ja anarhistid...» jne. jne. Ma tulin öösi ära, teised, kes veel sinna jäid, ütlesid, et koidu poole läinud juba p-stiilile lähedale, vähemalt Jürna oli Gailiti Lätti läkitanud, Vasara⁵ aga p-sse. Vist selle temperamentse esinemiste tõttu pakutigi mõni päev tagasi Jürnale — kultuurinõuniku koht Visna asemele!... Tahetavat Tartu kirjanikkudega lähemasse kontakti astuda, kuna Tallinna omad olevat täis ainult omahuvi. Võib-olla on see ettepanek ka ülemeelitus katse. Jürna igatahes seda kohta vastu ei võta.

Nüüd olen juba küllalt lobisenud. «Punase ja musta» tõlge ootab laual, pidin selle juba neil päevil ära andma, aga veel on 200 lk. tõlkimata. Seepärast on kohutav ajanappus. «Loomingusse» panin Sinu eelmisest ülejäänud luuletused ja ühe juurdesaadetu. Ei riskeerinud siiski sisse panna laulu nõmedast rahvajuhist ja hullunud lõustast, kes Euroopat tahab nahka pista. Frohwein⁶ tõstaks jälle skandaali, nagu kord Sinu reisikirja puhul, ning tagajärgi poleks raske ette näha, nüüd kus me Saksa sõiduvees sõidame. Oleme jõudnud teiselt poolt ajani, kus ajalehtedele on teatatud, et nad ei tohi raudteede sõiduplaanist arvustavalt kirjutada...

Kõige paremat Sulle ja pr. Siutsule
Asm.

¹ Aurora Semperi hüüdnimi sõpruskonnas.

² Peaminister Kaarel Eenpalu.

³ A. Gailit.

⁴ «Vaba Maa» peatoimetaja.

⁵ Haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktor.

⁶ Saksa saadik Eestis. Avaldas 1935. a. protesti J. Barbaruse Moskva ja Lenigradi reisikirja «Matkavisandeid ja mõtisklusi» ilmumise puhul «Loomingus», kuna see algas lausega: «Kultuuri- ja vabadusevaenulikkus Saksamaal ja teistes sellest vaenulikkusest näkatatud riikides on vaimuinimesi sundinud kultuuripiirkondade hinnangus ja valikus ikka rohkem ja rohkem pöörama silmi vastandsuunas.»

Tartus, 24. jaan. 1939

Armas sõber,

Aasta küljest on juba hää tükk ära kulunud, ilma et tähelegi oleks pannud. Aga kuhu poole ka vaatadki, kõikjal on perspektiiv nii lootusetusevärviline, et päevadevoori liikumist selles inimhäämaruses ei märkagi. Juba pool tosinat aastat kummitab reaktsioon igast ilmakaarest ja iga nädalaga läheb asi aina hullemaks. Nüüd siis otsapidi käes Barcelona viimased päevad ja iga päev 35.000 mürsku on öiendamas neid arveid, mida «mittevahelusegamise» poliitika oma rumalusega on teinud. Muidugi kõik see «mittenägmine» on teesklus ja silmakirjasus. Chamberlaini tinakaevandus-aktsiad Franco-Hispaanias on ju tähtsamad kui kõik sõnad demokraatiast. Varsti on Prantsusmaa täpselt samuti lõugade vahele võetud nagu äsja Tšehhoslovakkia. Aga hirm aktiivsuse eest on suurem kui miski muu. Muide, Tšehhoslovakkia sõprade käest sain pika kirja täis kirumist Pen-klubide presidendi¹ praeguste sammude kohta. Alles südasuvel lausub ta tšehhidele väga julgeid ja julgustavaid sõnu, nüüd aga on ta veendunud münchenlane ja istub koos A. Chamsoniga Daladier paremal käel! Kui ta enne hääd sauna pole saanud, siis peaks küll talle keres Stokholmi kongressi² ajaks tulipalavaks köetama. Iga tahes on häbi Pen-klubi presidendi pärast, sellelt kohalt peab ta lendama! Olgu vahemärkusena öeldud, et Sinu idee korraldada kongressi ajal ka kongressistide toodangu näitus läks ettepanekuna juba keskkomiteesse. Aga tont teab, kas meil selleks ajaks veel oma Pen-klubi veel ongi, lähevad meil ju kõik asjad Läti eeskujul ja sääl on too klubi juba kõrvad pää alla pannud (muidugi sunnikorras). Süveneb ju meilgi ettekirjutatud mentaliteedi kultuur ja viimaseks öieks on «Akadeemia»³ sulgemine. Jõulunumber viidi trükikojast ära päämiselt Mänd'i artikli pärast, kus ülevaade anti Tõnissoni⁴ viimase viie aasta tegevusest. Suurte nurumiste pääle on siis lõpuks nii kaugele jõutud, et ajakiri võib küll edasi ilmuda, aga ilma et suud päris lahti saaks ajada. Üleeile määrati Mändile Tallinnas selle ilmumata artikli kirjutamise pärast 1000 krooni trahvi või 2 kuud. Tõnisson oli siis ise ühes sõpradega selle summa kokku pannud ja mehe arestist vabastanud. Tahan uskuda, et niisugust juhtu pole veel ajaloo olnud, et ilmumata artikli eest trahv määrataks. Vähemalt osatakse algupärane olla! Muide, täna oli lehtedes lugu ühest hobusest, kes lehmal keele suust välja hammustas. Ütle veel, et loom leidlik ei ole! Aga kui kord algupärasusest juttu on, siis meenub meie haridusministri⁵ lause ühele Eesti Kirjanduse Seltsi tegelasele alles mõni päev tagasi: Ärgu lootku Selts, kes niisuguseid raamatuid välja annab nagu Heine elulugu ja Punane ja Must,⁶ enam mingile toetusele! Nagu näed, ei puudu muidu nii kurval ajal ka huumorit vastu tahtmist. Ka meie ülikooli ümber puhuvad nüüd samalaadi tuuled kui mujal. Äsja määrati dr. Kleitsmani asemel, kel 17-aastane assistendi praktika selja taga, kes naistekliiniku kaoses korra loonud ja kel teaduslik pagaski ei puudu, päämiselt ebadoktorist Akadeemia presidendi intriigitsemisel, professoriks määramise (mitte enam valimise) korras dr. Perli, kelle ainus teaduslik töö olevat raamat: «Madam ei taha lapsi...» Samuti määramise korras sai polikliiniku juhatajaks dr. Norman, arstiteaduse ajaloo eri-

¹ Pärast John Galsworthy surma valiti rahvusvahelise PEN-klubi presidendiks prantsuse kirjanik Jules Romains.

² PEN-klubide kongress, mis pidi 1939. a. suvel Stokholmis korraldatama, jäi vahetu sõjaohu tõttu pidamata.

³ Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liidu väljaandel ilmunud ajakiri, mis aeg-ajalt püüdis trotsida «vaikiva oleku» režiimi.

⁴ Jaan Tõnisson arvustas korduvalt, sedavõrd kui karmid tsensuuriloolud võimaldasid, Pätsi-Laidoneri-Eenpalu klikki.

⁵ Kolonel A. Jaakson.

⁶ Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse väljaandel ilmus 1938. a. August Sanga raamat «Heinrich Heine. Luuletaja ja võitleja». Sama kirjastuse tellimisel tõlkis J. Semper Stendhali romaani «Punane ja must».

teadlane, kelle tähtsaimaks kliinilise praktika uurimuseks olevat kirjutas ühest haigest, kes ilma arstiabita olla terveks saanud. Kõige «tublimaks» selles mõttes aga peetakse uut eugeenika (vist oli?) prof. Madisoni — aga võta kinni, vahest ollakse lihtsalt kadedad.

Oma pere elab vaikselt ja väikselt. Lapsed põdesid mumpsid ja läkaköhad läbi, Siiri hakkas siis jälle koolis käima, Lilian aga ütles alles praegu, et sõna Barbarus tuletavat talle meelde «punase katusega valgekklubjatud maja». Rott on nüüd «Postimehe» muusikaarvustaja ja juba kardab ta, et pimedal öhtul mõni osatatu talle tühja pudeliga pähe annab.

Aitäh värsside eest «Loomingule»! Number ilmub tuleva nädala alguses sootu uues kuues.⁷

Sooje tervitusi Sulle ja pr. Siutsile

Asm.

Kirjad valinud ja kommenteerinud
PAUL RUMMO

---

⁷ 1939. a. hakkas «Looming» ilmuma K. Taevi kaanekujundusega.

SUVELÕPU PILT

Tühi ja räämas on Eestimaa suvi. Värvidevaene.
Põldude pleekinud ruudud, võsade rasitud summad.
Kadakad sagrised karjana maapinnal paesel,
vihma all tukkuvad metsad, märjad, nukrad ja tummad.

Hõljuvad mannermaa kohal kajakad märdunud tiivul
— kodutud merehulkurid, vareste vendadeks saamas.
Vettinud saastasel rannal suve viimased viivud
ootavad lund, mis varjaks meie poolt löödud haavad.

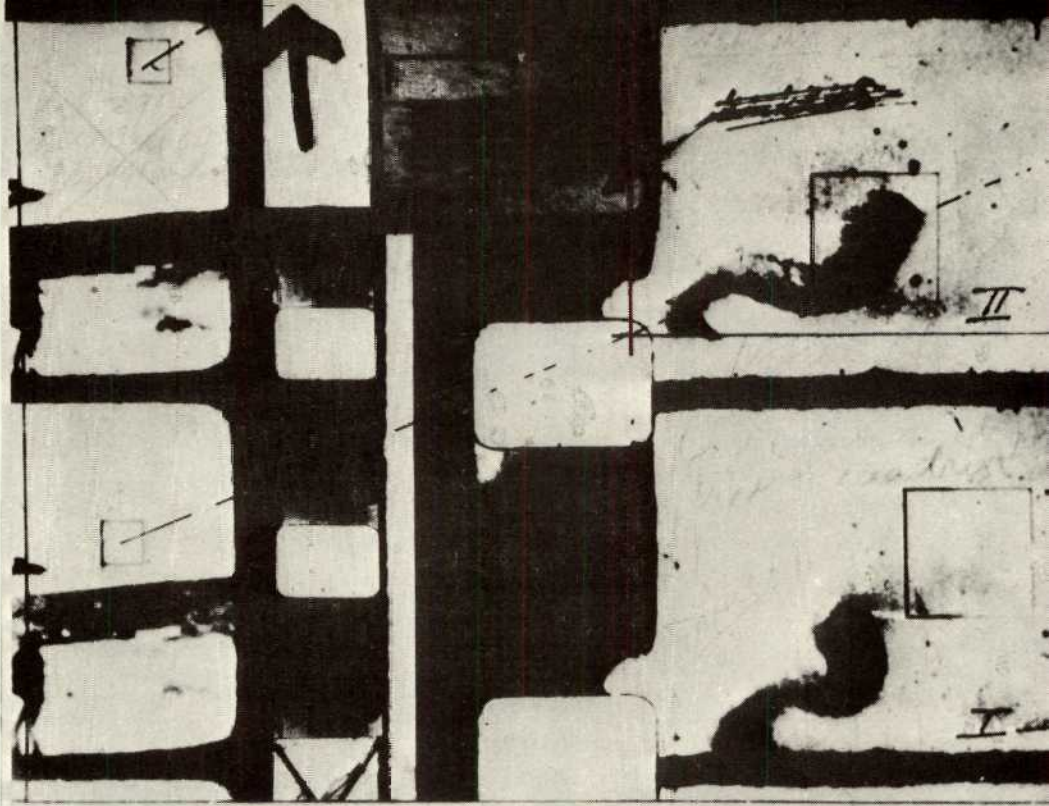
*
Li Bo motiividel

Loojangukumas näe nõlvakul punetab moon,
üksinda kustavas valguses veini ma joon.

Painutab mooni ööeelne hellitav tuul,
paindub mu poole moon nagu kõrvetav huul.

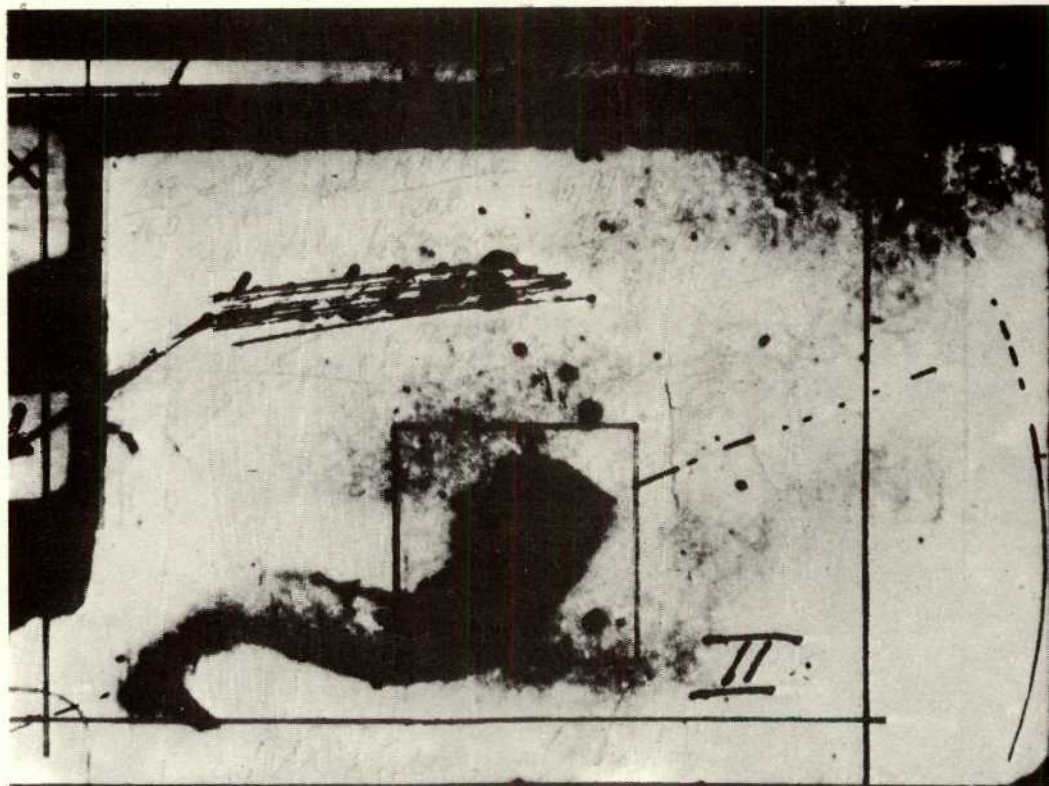
Murdub mu käte all leegitsev joobnustav moon,
tuppa ta endale seltsiks ma ööhhetkel toon.

Tume kui hüübinud veri mu vaasis on moon.
Kuuvalgel istudes üksinda veini ma joon.

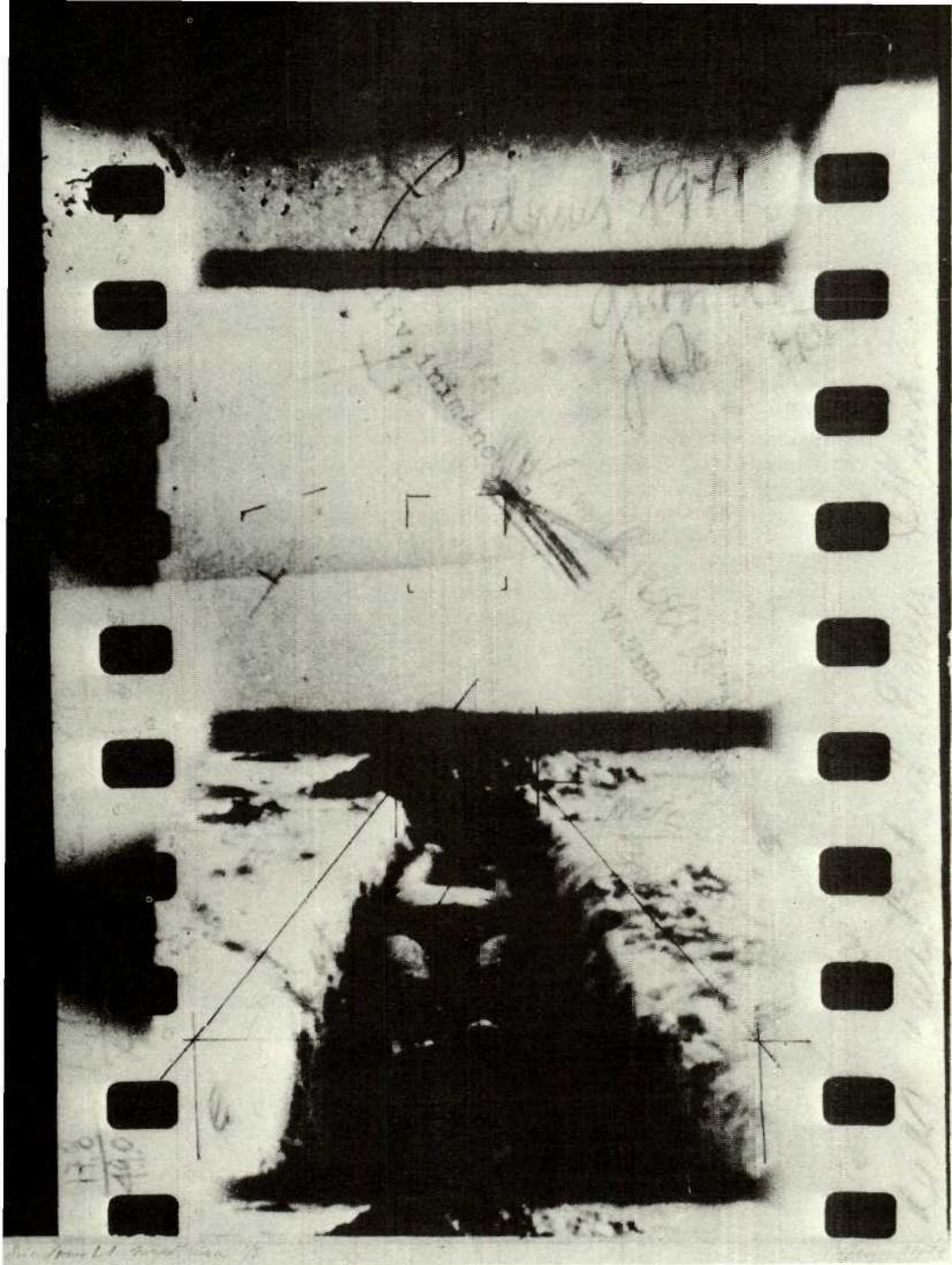
JÜRI OKAS

I suurendus (Sügavtrükk) 1972/7

JÜRI OKAS

II suurendus (Sügavtrükk) 1972/7

JÜRI OKAS

Sündmus L 1 (Sügastrükk) 1971/79

TEADUSKESKSE KULTUURI ARENG: INERTSI VÕI KOMPASSIGA

Kuuendal sajandil enne meie ajaarvamist tegi antiikkreeka traditsiooniline mõtlemislaad läbi muutuse, mis lõi võimalused teadusliku mõtlemise sünniks. Tänapäeva teadusajaloolased iseloomustavad tollast mõttemallide muutumist kui (inimkonna varasemas kujunemisloos tekkinud) müüditeadvuse ainuvalitsuse lõppu. Need mõttetargad, keda nüüd esimeste filosoofidena tunneme, hakkasid vaatama müüdile kõrvalt, teda hindama väljastpoolt. Kõrvuti sellega muutus uus teadvusvorm ka ratsionaalsemaks. Ühtlasi suurenes tegelikkuse nähtuste seletamise osatähtsus. Niisuguse mõttenihke tulemusena, loomulikult sotsiaalse elutegevuse kaudu, tekkis uus kultuuritüüp, mis euroopa kultuuri nime kandes on vähemalt viimase nelja aastasaja jooksul üha laiemalt ja sügavamalt kujundanud teiste kultuuride ilmet (Oriendi euroopastumine, loodusrahvaste kultuuride hävimine «tsivilisatsiooni» pealetungil, teadusliku mõtlemise domineerimine teiste mõtlemistüüpide üle jms.).

Ons teadus tõesti see iva...?

TEADUS KULTUURILOOMES

Kultuur on sotsiaalne nähtus, mis hõlmab nii inimese poolt loodud ja loodavat kui ka loomisviisi ennast. Ta vastandub ehedale, puutumatu loodusele, inimeste füüsilisele ja psüühilisele loomusele ning iseloomustab seda määra, kuid võrd inimene valitseb nende üle.

E. Markarjani, M. Kagani, I. Koni jt. kultuuriuurijate järgi kinnitame, et kultuuri teoreetiline mõtestamine peab lähtuma inimtegevuse analüüsist. Sest inimtegevus, inimeste käte- ja mõtteleoming, on ju kultuuri-loomelise ainus allikas.

Kõigepealt peame veidi selgitama tegevuse mõistet. Igapäevakeeles kasutame seda eelkõige väliselt ilmnevate füüsiliste aktide kogumi, inimese aktiivsuse silmanähtava fakti tähenduses. Hegeli-järgses filosoofias käsitatakse (ja sisustatakse) tegevuse mõistet hoopis laiemalt, kui inimesele ainuomast eesmärgipärast vormi tema füüsiliselt ja psüühiliselt aktiivses suhtumises ümbritsevasse. Just tegevuse kategooria kaudu ja abil annab marksistlik filosoofia inimeste maailmale universaalse iseloomustuse, avab inimese maailmas-olemise fundamentaalmõõtme. Tegevus on kogu inimesega seotud tegelikkuse olemise viis; inimene eksisteerib maailmas ja hõlvab seda ainult oma tegevuse eri vormide kaudu. Tegevuse mõiste hakkab saama lähtekategooriaks ka praegusaja humanitaar- ja sotsiaalteaduste paljudes alustpanevas valdkondades.¹

¹ Märjime siinkohal, et tegevuse mõiste näiv fetiseerimine ei ole midagi muud kui teaduse teoretiseerumise staadiumis paratamatu uurimisloogika «ümberpöördumine» (uus: üldiselt erilisele ja üksikule): tegevuse kategooria kui inimese maailmas-olemise fundamentaalmõõtme peegeldus teooria lähtekategooriana on abstraktne mõiste, mis alles teoreetilises seletusprotseduuris muutub konkreetseks teadmiseks, sest temast tuletatakse nähtumust peegeldavad empiirilised mõisted. Fundamentaalteooria-eelsel arenguetapil tegelesid/tegelevad humanitaar- ja sotsiaalteadused põhiliselt viimaste mõnekülgse uurimisega.

Tegevuse üldproblematika lahendamine loob lähenemisviisi metodoloogilise aluse; tegevuse filosoofiline teooria äärjoonistab eriteaduste jaoks uurimisaine kontuurid ja loob teoreetilise aluse sotsiaalse tegelikkuse käsitlemiseks objektiivse protsessina.

Tegevus koosneb vastastikku seostuvatest toimingutest, on nende süsteem. Igasuguse tegevuse struktuuri moodustavad (individuaalne või grupiline) subjekt (teatavate vajaduste, huvide, suutlikkuse, teadmiste, kogemuste ja oskustega), eesmärk (kujuteldav, soovitatav tulemus), objekt (reaalne või kujuteldav nähtus, millele aktiivsus on suunatud), vahendid (objekti kasutamise, mõjutamise ja taasloomise füüsilised ja psüühilised instrumendid), tegevusprotsess ise (aktiivsus, toimingute ja operatsioonide sooritamine), resultaat (vt. Sotsiaalpsühholoogia. Tallinn, 1978).

Ühiskond on inimeste ühise tegevuse kõigi ajalooliselt kujunenud vormide kogum; ühiskonna struktuuri aluseks on ühiskondliku tegevuse struktuur. Mida rikkalikum ja mitmekesisem on see tegevus, seda liigendatum on ühiskondlike gruppide, suhete, institutsioonide ja eesmärkide süsteem.

Kultuur ongi süsteem, milles teatud eesmärkide saavutamisele püüdleb subjekt selleks vajaliku ühise tegevuse protsessis (vastaval ajal ja ühiskonnas) võimalike vahendite kasutamisega hõlvab objektide maailma.² Et tegevuse subjektiks võivad olla ühiskond tervikuna, ühiskonna osa (rahvas, klass jms.) või üksikisik, siis saame rääkida ka vastavatest kultuuridest. (Loomulikult on võimalik kultuure eristada teistegi aluste järgi.)

Ka kultuuri niisuguse käsituse korral jäävad keskseks ikka kultuuri-loomelise subjekti ja tema objekti kategooriad, lõppkokkuvõttes ühiskonna ja looduse seosed. Need seosed on sotsiaalse elu paratamatud eeldused ja lahutamatud kaaslased, sõltumata ühiskonnakorrast ja seal valitsevast ideoloogiast, tahame seda või mitte. Loodusaine ja energia teisendamine inimeste vajaduste rahuldamiseks on ja jääb igasuguse ühiskonnaelu aluseks.

Ent juba praegu tuntakse arenenud maades ärevust lausa meeltegagi (mõistusest rääkimata!) tajutatavast vastuolust inimtegevuse ja looduse isetoimimise vahel. Pealegi suureneb ühiskonna jõud loodusasjade ümber- tegemiseks üha kiiremini ja ohtlikumalt. Et elu ja inimene ikka eksisteerida saaksid, peaksid nad praeguste arengutendentside valguses olema kultuuri-loomelise kõigil tasemetel põhi- ja lõppväärtusteks. Püüame allpool mõtiskleda küsimuse ümber, miks neid väärtusi (igaüks eraldi meist kiidab ju need heaks!) jäägitult ja lõplikult jagav «ökoloogiline mõtlemine» on seni jäänud üpris võimetuks maailma arenemises kaasa kõnelema, rääkimata selle kujundamisest.

Muidugi pole teadus saanud nüüdiskultuuri epitsentriks üleöö. (Väite radikaalsuse üle vaielda pole mõtet; kui siin ongi saientistlikku ülepingutust, siis mitte asjade tegeliku käigu kahjuks.) Tuleb nõustuda, et teadus- ja tehnikarevolutsiooni ajastu inimene tõrgub sageli juba alateadlikult kõige selle vastu, mis teadusliku mõtteviisiga kokku ei sobi. Meid ümbritsev ratsionaalne tegevus ja selle kehasised — mugavat elu ja viljakat tööd võimaldavad esemed ja masinad, tegevuse korraldus ja ulatus jm. — loovad selliseks hoiakuks loomuliku eelduse. Usku mõistuse jõusse toidavad heldelt tema saavutused. Möödapääsmatu vajadus üha suurema majandusliku kasvu järele teaduse ja tehnika progressi kaudu ongi peamine teaduskeskset kultuuri edasiviiv jõud.

Näiteid teaduse heategudest, mis kujundavad ja ilmestavad nüüdisaega, pole vaja kaugelt otsida: inimeste pikk eluiga, kõrge tööviljakus mehhaniseeritud ja automatiseeritud tootmises, transpordivahendid, mis kahandavad kaugusi, massiteabevahendid, mis toovad tugitoolis istuja ette kogu maailma, iga laadi teadmiste (ja seeläbi ka tulevase esemes- tunud rikkuse) rohkus ning seletamise oskus jne. jne.

Pidevalt kahaneb nende tegevusalade hulk, mille puhul inimene saab otsustusi teha teaduse ja tehnika arengust sõltumatult. Teadustöötaja elukutse on muutunud peaaegu niisama massiliseks ja vajalikuks kui

² Käesolevas kirjutises me ei vaatle mängulist tegevust, kus inimese aktiivsus ei ole suunatud elu taastootmisele, välise resultaadi saavutamisele, vaid iseendale ja mis kulgeb kindlate, kuid kokkuleppeliste reeglite alusel.

arsti või õpetaja oma. Teadusest on saanud paljuski riigi arengutaseme näitaja ja rahvusliku prestiiži sümbol.

Teaduse kasvul ja ekspansioonil on teatavasti teinegi külg, mis viimasel ajal endast üha jõulisemalt märku annab. Selle moodustavad paljud üha teravnevad «Damoklese mõõgad» inimkonna kohal, praegused, eriti aga tulevased «olla või mitte olla»-probleemid, nn. globaalprobleemid:

— demograafiline plahvatus. Rohkem kui seitsme aastatuhande jooksul, kuni XVII sajandi keskpaigani, mil teadust tänapäeva mõttes veel polnud, kahekordistus maakera elanike arv stabiilselt iga tuhande aasta tagant. Peamiselt teaduse arengust alguse saanud elujärje tõusu tõttu võttis järgmine kahekordistumine aega ainult 200, seejärel 80 ja viimane (1930—1975) vaid 45 aastat. Praegu prognoositakse Maa elanikkonna kasvuks 25 aasta jooksul hüpet 4 miljardilt 6,7 miljardini. Kuigi inimkonna bioloogilised näitajad järjest halvenevad pideva meditsiinilise, sotsiaalse jm. «järeleaitamise» tõttu, kasvavad tema nõudmised üha, näiteks nõudmised bioloogilisele keskkonnale kahekordistuvad praegu iga 14 aasta möödudes. Kõik need miljardid inimesed vajavad toidu kõrval aina suuremal hulgal ka kehakatet, elamispiinda, transpordivahendeid, puhast vett, hingamiskõlblikku õhku, relvi jms.;

— loodusvarade ammendumine. Nimetagem juba praegu (ammendumise ja ebahütlase jaotuse kajastusena) ülemaailmseid ning momendil veel kohalikke, kuid laienevaid nafta-, vase-, tursa- jm. «sõdu». Pealegi toob toorainemaardlate kvaliteedi alanemine endaga kaasa tohutuid lisakulutusi tööjõule ja energiale;

— elukeskkonna reostumine. USA teadlaste arvutuste järgi tähendab ainuüksi ühe suure soojuselektrijaama olemasolu kõige hea kõrval aastas täiendavalt 60 inimese surma, 10 000 inimese haigestumist ja 12 miljoni dollari ulatuses lisakulutusi metallikorrosiooni vastu võitlemiseks. Energiavajadused kasvavad aina!

— arenenud ja arengumaade arengutasemete erinevuse suurenemine teadus- ja tehnikarevolutsiooni tulemusena. See erinevus on täiendavaks tõsiste sotsiaalsete pingete allikaks;

— antropogeensed kliimamõjutused, suurlinnastumise inimvaenulikkus, läbimõeldud manipuleerimine inimteadvusega, pärilikkuse juhtimise perspektiivid jpm., kui ainult nimetada tähtsamaid praegu inimkonna ees seisvatest tohututest probleemipuntratetest.

Kõik needki on teisejärgulised tuumakatastroofi reaalse ohuga võrreldes.

Seegi läbilõige maailmast on alguse saanud teadusest. Globaalprobleeme silmas pidades on osa Lääne autoreist kujundlikult iseloomustanud teaduskeskse kultuuri arengut järgmiselt: inimkond tormab kiki-varvul oma huku poole. Kikivarvul seepärast, et tema omatekitatud globaalprobleemide «ookean» ulatub talle juba suuni, ja tormab seepärast, et kord juba sissesaadud hoogu pole võimalik pidurdada.

Meie ees on ühtse teaduse kaks nägu, tema kahe külje punktiirportreed. Piisab, et korrata: jätmata oma tavalisi levikualasid, tungib teadus üha jõulisemalt ka inimeste igapäevategudesse, mõtetesse ja huvidesse. Praegu aga on peamine mõista, kuidas teadus on tunginud meie ellu ja kuidas ta seda transformeerib; mida me võime ja peame teaduselt ootama, ning seda, mis üldse ei kuulu tema mõjuvälja ja võimusesse. Selleks on tarvis välja selgitada see mehhanism, millist osa etendab teadus inimtegevuse struktuuris ja kuidas teadusteadmine sellesse juurutatakse. Viimast mitte tundes pole võimalik tõusta kõrgemale illustreerivate näidete tasemest, pole võimalik avastada nende mitmekesiste ja erisuunaliste mõjude loogikat ja salavedrusid, milles avaldub teaduse mõju tänapäeva inimese vaimumaailmale, kultuurile tervikuna.

Mis siis on võimaldanud teadusel orgaaniliselt seostuda inimtegevuse nii paljude sfääridega?

Kaua aega oli teaduslikul teadmisel ühiskonna elus hoopis tagasihoidlik osa. Seostamata teadmisfragmendid olid hajutatult käsitöölise, alkeemikute, astroloogide jm. «meistrite» käsutuses, teoloogiliste ja filosoofiliste traktaatide lehekülgedel. Tõsikindel teadmine eksisteeris kõrvuti fantastiliste arusaamade ja spekulatsioonidega, mütoloogia ja religioo-

niga. Teadusel polnud mingeid maailmavaateli taotlusi, ta ei konkureerinud religiooni ja «terve mõistusega» maailmavaatelite tõdede formuleerimisel. Teoloogia kujundas keskaja ühiskondlikus teadvuses ainuvalitseva teoreetilise aluse, korrigeeris kõiki hinnanguid ja töötas välja tervikliku ning loogiliselt harmoonilise maailmavaate. Kujunev teadus tegeles selle grandioosse tervikpildi mõnede ebaselgete detailide uurimisega ja teoloogid ei seganud nende «erakfanaatikute» tegevust niikaua, kuni teadus ei suutnud veel inimeste maailmavaadet mõjutada ning kanooniseeritud autoriteete kõigutada. Teoloogia tegeles kõrgemate, ilmutuslike tõdedega, teadus aga madalamate, kogemuslikega. Nende alluvussuhteid iseloomustavad hästi Aquino Thomase sõnad: «... vähene teadmine kõrgeimast asjadest on parem kui kõige üksikasjalikum teadmine madalatest ja väikestest asjadest.» Selline vaimne atmosfäär, põlgavalaväärstav suhtumine kogemuslikku (katselisse) teadmisse isegi soodustas teaduse tekkimist, sest leidis uurimisainet, kus teoloogia ja teaduse huvid teineteist ei seganud.

Oeldu võimaldab mõista, miks teaduse esimene sissemurre teoloogilisse maailmapilti ei toimunud mitte geotsentrilise maailmahoone keskpaigas, vaid kaugete taevastähtede uurimises. Oli ju Koperniku väljaastumine kiriku poolt piibli kõrgeimate tõdede kilda tõstetud geotsentrilise õpetuse vastu mitte ainult kahe teoreetilise konstruktsiooni kokkupõrge, vaid teaduse võidukäigu ja teoloogia taandumise algus, oli kriitilise ja dogmaatilise mõtlemise kokkupõrge, «uurimise autoriteedi ja autoriteetide uurimise» konfrontatsioon. Sellest ajast sai alguse mõlema, s. o. teadusliku ja religioosse teadvuse eripärasuste ja sisemiste võimaluste maksimaalne väljaarendamine. (Märgime, et tänapäeva kristlik teoloogia on suutnud oma teoreetilised konstruktsioonid ümber ehitada üsna kinnisteks, «läbistamatuteks» nende argumentide jaoks, mis on orienteeritud empiirilistele teadmistele.)

Koperniku-Galilei-Newtoni-aegne teadus tõestas juba oma potentsiaalset võimet olla maailmavaadet kujundav jõud. Siit lähtubki mitmekülgne protsess, milles euroopa kultuur põimus läbi teadusega, mis omakorda aegapidi seostus inimeste praktilise ja teoreetilise tegevuse kõigi vormidega.

Kui teadus muutub maailmavaate kujunemisel domineerivaks, siis tähendab see eelkõige sellisuunaliste teadmiste mõjulepääsu inimese eri ideede ja kujutluste seas; mitteteaduslikud elemendid jäävad inimese teadvuses allutatud seisundisse või hääbuvad hoopiski. Ühiskonna madalal arengutasemel avaldub maailmavaate peaaegu täielikult inimese või sotsiaalse grupi käitumise kaudu, tal puudub sõnastatud mõtte kuju. Isegi hiljem, kui maailmavaade on juba teoreetiliseltki välja arendatud, avaldub ta ennekõike üksikinimese või sotsiaalse grupi tegevuses. Maailmavaade sisaldab alati midagi inimese psühholoogilisest hoiakust, mis määrab aktiivsuse toonuse ning väärtustav-otsingulise ja eesmärgipärase tegevuse iseloomu.

Üksikinimese, sotsiaalse grupi kui ka inimkonna esimeseks maailmavaate vormiks oli teaduseelne, nn. argimaailmavaade, mille aluseks on naiivne realism. Üleminek maailmavaate kõrgematele vormidele (sealhulgas teadusliku maailmavaate tasemele) pole kunagi nii täielik, et naiivse realismi elemendid indiviidi veendumuste ja hoiakute süsteemist jäägitult välja tõrjutaks. Argimaailmavaate kujunemise aluseks on isiklik elukogemus ja teadmised, mis on selle kogemuse piires saadud või kontrollitud. Argimaailmavaate rakendamise vormiks on «terve mõistus», s. o. selline probleemide hindamise ja lahendamise viis, kus uus informatsioon suhtestatakse isikliku elukogemuse alusel kujunenud ja kontrollitud veendumustega.

Teaduslik maailmavaade tugineb kogu ühiskondlikule praktilikale ja kujuneb kõikide eriteaduste teoreetiliste tulemuste üldistamise alusel. Teaduslik maailmavaade ei saa tekkida stiihiliselt, selle loomine nõuab (ühiskondliku tööjaotuse raames) suurte inimkollektiivide tööd ning selle kujundab maailmavaatelite teaduste kompleks, milles keskne koht kuulub filosoofiale. Teadusliku maailmavaate omandamine ei piirdu mingil juhul ainult üldtunnustatud teaduslike tõdede omaksvõtmisega.

Tuleb omandada ka teadusele omased mõtlemisvormid ja argumenteerimisviisid, teadmiste põhistamise ja tõestamise võtted.

Ühiskonnas, mille kultuuri loomisel ei toetuta teadusele, on inimtegevuse struktuur püsiv ja konservatiivne. Tegevuse iseloom on monotoonelt tsükliline, tegevusahela lülid — eesmärgid, vahendid, resultaadid, ka subjekt ja objekt — püsivad muutumatutena või täiustuvad tigusammul, proovide ja vigade meetodil. Tegevuse eesmärgid, mis tõstatuvad inim-eksistentsi vahendite lihtsa taastootmise protsessis ning «sealpoolsete» muutumatute vaimsete väärtuste kõrvalekaldumatul järgimisel, on ikka samad. Suletud tegevustsükli «teoreetiline programm» (mida teha? kuidas teha?) ei kerki kunagi arutlusaineks või muutmise objektiks, sest see on ülaltpoolt ette antud, seega ratsionaalselt käsitatamatu.

Kapitalistliku tootmise sugemed muutsid olukorra: kultuuriloomeline ahel rebenes ja pöördus maise maailma poole, otsides sealt oma eesmärkide ja vahendite uusi allikaid. Inimtegevuse eesmärgiks sai välise tegelikkuse intensiivne hõlvamine. Seati looduse alistamise loosung. (Sellise võitlejahoiaku traagilisi tagajärgi tegevusmastaapide kasvades ei osanud ka kõige suuremad skeptikud siis ette aimata...) Eriti olulise nihke tekitas niisugune orientatsioonimuutus ühiskondlikus teadvuses: jõutakse arusaamisele, et töö, üldse igasugune tegevus ei ole mitte inimese needus, vaid looduse kõrval ühiskondliku rikkuse ainus allikas, inimese olemise universaalne iseloomustaja. Välismaailmale suunatud ekspansioonitaotlusega inimtegevuse organiseerimine muutub ühiskondliku teadvuse teljeks.

Teadus toob maailmavaatesse põhimõtteliselt uued orientiirid, mis on seotud «siinpoolse» maailma ja selle hõlvamisega; selline taotlus on kooskõlas inimese aktiivsuse potentsiaaliga ja nõuab eelkõige praktilises tegevuses realiseeritava aktiivsuse arendamist. Teaduslikult mõtleb inimene ei toetu pimesi autoriteetidele, ta otsib elu aluseid vahetult enda ümbert ja iseendast, ta suhtleb ümbritsevaga sedavõrd, kui võrd see on mõistetav ja ratsionaalselt seletatav. Välismaailmale suunatud tegevus peab (oma konkreetse sisu, mitte üldises suundumuses!) pidevalt uuenema, sest ühe toiminguteprogrammi täitmine nõuab kohe uue seadmist. Seda ülesannet täidabki teadus.

Teaduslik teadmine ei ratsionaliseeri (ajalooliselt vaadates) mitte kogu tegevussüsteemi ühekorraga, vaid kõigepealt korraldab teaduslikel alustel ümber kõige liikuvama elemendi tegevussüsteemis, s. o. v a h e n d i d, ennekõike tööriistad materiaalse tootmise jaoks. Nagu ütles akadeemik N. Semjonov, muutub teadus sellest hetkest tootmise teenijannast tema emaks. Varem toimus tegevusvahendite täiustumine proovide ja vigade meetodil, lahus teadusest. Teaduse tehnikasse tungimise läbi saab ühiskond võimsa dünaamilise tegevusvahendite süsteemi.

Teaduse ühendumine tehnika ja tootmisega tähendab ühtlasi teaduse ideede kehastumist tegevuse resultatides. Praegusajal on juba peaaegu kõik meid ümbritsev otse või kaude, rohkem või vähem teadusteadmisest mõjutatud või teadmiste esemestamise tulemus. Teaduse muutumine tootlikuks jõuks ja inimese järjest ulatuslikum «suhtlemine» teda ümbritseva «tehisloodusega» on avanud teadusele kanalid ka inimeste igapäevategude, mõtete ning väärtuste maailma tungimiseks.

Teaduse loodud vahendid ja «tehislooduse» olemasolu lubavad seada selliseid e e s m ä r k e, mille saavutamiseks muidu poleks mingeid välja-vaateid. Teadus ise ei dikteeri inimestele eesmärgid, vaid loob võimalused teatud eesmärkide seadmiseks ja saavutamiseks. Materiaalse olendina on inimene lülitatud objektiivse tegelikkuse põhjuste-tagajärgede ahelatesse, mis alluvad kindlatele loodusseadustele. Kuid teadvusega olendina on inimene oma sotsiaalses tegevuses võimeline neid seadusi kasutama, tegema oma valiku teadlikult. Seadused ainult tõmbavad piiri võimaliku ja võimatu vahele, kuid ei määra seda, milline võimalikkus tegelikkuseks saab. Seaduste kasutamine tähendabki — nende enda poolt määratud paratamatuse piirides — teaduslikku valikutegemist eri võimaluste vahel ning tehtud valiku materiaalset teostamist. Valikuvabadus loodusseaduste maailmas seisneb seega võimes ja võimaluses otsustada asjatundlikult, teadmiste toetudes.

Eesmärkide seadmine on valdkond, kus teadus põimub ideoloogiaga (laiemalt: kognitiivne teadvus ühildub hinnangulis-orientatsioonilise teadvuse mitmete vormidega) ja nii moodustavad nad ühiskonna summaarse orienteerumisevõime.

Teadus- ja tehnikarevolutsiooni algaasid läbinud kultuuri subjekt, objekt ja tegevusprotsess ei vaja erilist iseloomustamist — neist on niigi palju kirjutatud. Kultuuriloo subjekt, kel oleksid nii rohked teadmised päris- ja tehislooduse protsesside ning esemete oma huvides ümbertegemiseks ja oma soovide rahuldamiseks ka enneolematud tehnilised vahendid, ei tunne varasemad ajad. Võrreldes looduse ise-toimimisega on inimtegevuse mastaabid planeedi Maa välispinnal paisunud sedavõrd, et peame rääkima, piltlikult öeldes, SUUREST TEGEVUSEST ja VÄIKESEST LOODUSEST. Esmakordselt biosfääri arengus on tekkinud olukord, kus üks liik on suuteline kujundama suurt osa elust Maal, aga seda ka hävitama. Keskkond evolutsioneerub inimtegevuse toimel kiiremini kui elusorganismid. Harjumine paljude uute nähtustega ei tähenda veel nendega kohanemist. Vastutustundelisele mõtlemisviisile lohutav aineriingluse mõttes kinnine tootmistsükkel on ju energeetiliselt ikkagi avatud. Looduse ekspluateerimine, loodusest ühiskonda suunatud entroopiavoog on lõppkokkuvõttes see allikas, mis võimaldab meil oma elujärge aina tõsta ja tarbida üha uusi hüvesid. Kauaks jätkub looduse küllusest?

Praegusi ja tulevase koolilapsi õpetame järjest rohkemate ja täpsemate teadmistega eelmiste põlvkondade poolt alustatud veel edukamalt jätkama...

Nõnda, tänu sellele, et teadus ei seostu kultuuri mõne suhteliselt omaette seisva küljega, vaid kultuuri loova inimtegevuse süsteemiga tervikuna, tungibki teadus aja jooksul — oma peidetud võimalusi välja arendades — inimese olemise kõikidesse sfääridesse.

On see hea või halb? Mis saab edasi?

FILOSOFIA LAHENDUST OTSIMAS

Kõigepealt on tarvis omandada arusaamine, et teadus iseenesest ei sünnita pahesid ega hädaohte, ei lahenda keerulisi sotsiaalseid probleeme. Teadus ainult avastab eksisteeriva, sõltumata sellest, kas see on inimese suhtes hea või halb. Teadus teeb kindlaks, mis vastavalt loodus-, ühiskonna- ja/või mõtlemiseadustele on võimalik ja mis võimatu ning annab võimalikkuse tegelikkuseks muutmise tehnoloogia. Teadus hangib tõeseid teadmisi ja võimaldab neid praktilise tegevuse kaudu muuta tõest lahusseisvaks üldtarbitavaks hüveks või hüveks väljalituile või... hulgi-hävitusevahendiks inimkonnale. Ohtlikeks muutuvad teadmised siis, kui inimesed kas ei näe ette uute võimalustega kaasnevaid tagajärgi, ei arvesta neid piisaval määral või kasutavad teaduse ja tehnika saavutusi ideoloogilistel ja poliitilistel eesmärkidel ühepäevatulu, mahasurumise, ähvardus- või tapmisvahendina.

Teadusloome inimese kontrolli all hoidmise ühe tegevusstrateegia võib edastada J. Kaplinski mõttekäiguga, mis kirja pandud küll üheainsa teadusharu arendamist silmas pidades, kuid kehtib täielikult ka teaduse kohta tervikuna: «Evolutsiooni ja ajalugu saab «kokku suruda», kuid ainult suure intellektuaalse pingutusega, kui on olemas ohtralt informatsiooni. Arhitektuuriteadus (või kuidas seda nimetada) peaks suutma anda meie kätte kontsentreeritud minevikukogemuse, ühendades selle teadmise inimese vajadustest ja võimetest. Nii saame veidi leevendada kitsikust, millesse ajanappus (inimesed vajavad kiiresti eluruumi) meid surub.» («Sirp ja Vasar» 1978, nr. 40. Minu sõrendus — Ü. K.) On vaja veel enam teadmist, ka teadmist selle kohta, milliseid võimalusi ja paratamatusi kätkeb endas ja kuhu jõuab oma arengus teaduskeskne kultuur. Ainult sellesuunalise sügava uurimistöö tulemused suudaksid kultuurile olla kompassiks. Inimtegevuse praegused ja eriti tulevased mastaabid kohus-

tavad selleks. Lootus «tervele mõistusele», sellele, et «raskustest on alati õnnestunud enam-vähem puhtalt välja tulla», praegusel juhul ennast ei õigusta.

Majandusliku kasvu, elutaseme tõusu (loe: materiaalse ülekindlustatuse) tagaajamine on sajandeid olnud peatumatu ja nüüd, industriaalühiskonnas, muutunud ähvardavaks paratamatuseks, mida «seestpoolt» muuta pole võimalik. Majanduslik, ideoloogiline, tehnoloogiline, sotsiaalpsühholoogiline «inerts» ei ole ainuüksi hea tahte ja reformidega pidurdatav. Nälgijat ei saa — ja selleks pole ka moraalset õigust! — veenda nälgima, vaest selles, et tal pole vaja rikkamaks saada, töönimest selles, et ta peaks tööta jääma, konstruktorit selles, et ta ei peaks veelgi tootlikumat masinat looma, teadlast selles, et tema uurimistööst sugenev vahetu kasu võib kaugvaates mõneski suhtes kahjulikuks osutada, jne. jne. Aga puude tagant tuleb näha ka metsa. Vähem energiat ja ainet, aga rohkem informatsiooni tarbiva, oma olemuselt uue, vaimsema elulaadini (mida me nii ihaldame nn. väikekodanlust (?) nahutades ja looduse saatust jälgides!) jõudmine pole võimalik, kui kultuuriloomes tüübis, inimtegevuse põhisuundumuses ei toimu kvalitatiivset muutust, revolutsiooni.

Teiselt poolt on tõsi seegi, et üksnes järjest suuremate ressursside pumpamisega loodusest ühiskonda, tehnoloogiliselt üha võimenduvasse majandusse saab teaduskeskne kultuur lahendada (lõppkokkuvõttes) suurema osa sotsiaalsetest probleemidest. Probleemi raskusest on praegu ja ilmselt saab lähitulevikus veelgi rohkem olema selles, et teadus suudab küll tõsta pumpade võimsust, ent puudu tuleb loodusressurssidest, mida pumpata, ja energiast, millega neid võimsaid pumpasid käigus hoida. Vaatamata asjaolule, et ekstensiivse kasvu piirid on mõnes punktis juba käegakatsutavas läheduses, pole seda «seestpoolt» võimalik muuta: poliitikute ja majandusjuhtide otsused on valdavalt inertsist tulenevad sundkäigud, paljude konkreetsete probleemide lahendamiseks kaasnevad lähivaates kasulikud, kuid kaugvaates üha ohtlikumad resultaadid. Kordame siinkohal tähtsat V. I. Lenini mõtet (mis öeldud küll teises seoses): «Tööviljakus on lõpuks uue ühiskonnakorra võiduks kõige tähtsam, kõige peamine.» (V. I. Lenin, Teosed. 29. k., lk. 394.)

Ühelt ja teiselt poolt... Aga pooled ei sobi kokku. Siit on ka selge, miks «ökoloogiline mõtlemine», mis küll heast tahtest ja tulevikualust sündinud, on kui tont, mis vaadeldavasse mõtte- ja kultuurisüsteemi loomuldasa ei mahu. Võrreldes eelmisel sajandil sündinud «kommunistmitondiga» (K. Marx ja F. Engels) on siin põhimõtteline erinevus: kommunistmitont nõudis ühise tegevuse vormide muutmist humaansema tootmise ja tarbimise huvides, ökoloogiatont aga ei nõua mitte enam varieerimist ühe tegevustüübi sees, vaid selle tegevustüübi muutmist. Praegu ei olda selleks veel valmis. Selge on ka see, et russoolik ürgloodusse tagasipöördumine on enamiku jaoks võimatu (seda ürgloodust pole lihtsalt enam kuigivõrd olemas!), sellega saavad end kuidagi lohutada vaid üksikud madalama valulävega ja edasitormamisest väsinud inimesed.

Et teadust ja temaga seotud tegevusalasid juhtida, peab neid tundma. Teadusest ongi juba saanud ulatusliku ja mitmetasemelise uurimistegevuse objekt. Teaduslooliste uuringute telegrammiseloomustuses võiksime öelda, et teaduse kui ühiskonna suhteliselt iseseisva allsüsteemi teadusliku uurimise tulemusena on juba saadud esimesi väärtuslikke teadmisi, mis on kasutatavad praktilises juhtimistöös. Püüame veelgi täpsustada filosoofilist teadusekäsitust.

Filosoofia jaoks saab teadusest teoreetiline teadvus. Filosoofia uurib, kuidas olemasolev suhe loodusega — praegu tooniandvalt teaduse ja tehnika kaudu — vastab ajalooliselt arenenud inimese olemusele, kinnitab või kahjustab seda, käsitledes nii looduse ja ühiskonna vastavust inimesele kui ka nende inimesestatust.

Teaduse arengukäiku selgitavaid enam-vähem terviklikke käsitlusi on mitu. Paraku kummitab paljusid neist lähenemisviisi piiratus või positiivse programmi puudumine. Eelmise sajandi lõpust nüüdse teise pooleni valitses teadusfilosoofias positivism, mille üldideestiku alusel kujun-

datud arusaamad kumulatiivsest teaduse arengust keskendasid peatahelepanu valmisteadmise formaalsele uurimisele. Kõige tähtsamaks peeti teadusorganismi üksikülilide anatomeerimist, teaduse ajaloos kord tunnetatu järjepideva «küpsekssaamise» väljaselgitamist, faktide-telliskivide müüri ladumise registreerimist. Kuid nagu skulptuuri pinnal siia-sinna roniv sipelgas ei saa skulptuurist tervikkujutlust, nii ei küündinud ka positivism oma formaalloomiliste «tundlatega» selgitama teadusorganismi arenemise seesisigi mehhanisme.

1930-ndate aastate keskpaiku hakkas fenomenoloogia looja E. Husserl pidama loenguid ja avaldama artikleid teadusele orienteeritud kultuurist, mis 1954. a. eri raamatus väljaantuna kannavad üldpealkirja «Euroopa teaduste kriis ja transtsendentaalne fenomenoloogia». Kritiseerides ratsionalismi kui aprioorset usku mõistusesse ja teadusesse, faktiteaduse ühekülgset võimet luua ainult «fakti-inimest», tunnetuse ahendamist üksnes teaduslikuks, mis ei suuda lahendada inimese eluliselt tähtsaid probleeme, kutsus Husserl üles orienteeruma indiviidi *Lebenswelt*'ile, indiviiditeadvuse teaduseelsetele vahetutele andmetele ja arvamustele. Kummatigi pole fenomenoloogid suutnud pakkuda mingit strateegiat, kuidas elada teaduseajastul väljaspool teadust, väljaspool mõistuslikult organiseeritud ühiskondlikku praktikat, väljaspool kultuuritraditsiooni.

Antropoloogiliselt orienteeritud Lääne filosoofilised voolud (eksistent-sialism, fenomenoloogia, elufilosoofia, personalism jt.), samuti tähelepan-dav osa humanitaarintelligentsist, kelle huvikeskmes on Inimese probleem ja ülesandeks — nende endi arvates — formuleerida praegusaja vaimule vastav maailmavaade, on võtnud teaduskeskse nüüdiskultuuri terava kriitika alla. Selles nähakse nii inimese kui ka inimkonna peamist hädade allikat. (Mõelgem vaid võimule, mida kasutab tuumariigi president!) Säärase teadusevastase liikumise, teaduse «moraalset tervist» purevate tõvede kriitika äärmuslikku vormi on koguni «antiteaduse epi-deemiaks» nimetatud. Lähtudes teaduse ekspansiooni nurikülgedest, eriti teadussaavutuste antihumaansest kasutamisest kodanlikus ühiskonnas, mille tõttu nad (poliitikute ja ideoloogide tegevuse läbi) võivad saada hukatuseks kogu inimkonnale, jõutakse filosoofia tasandil teadusele orienteeritud teadvustüübi teravaima kriitikani. XX sajandi eripära varasemaga võrreldes seisneb teadusekriitikute arvates selles, et tead-vuse seesugune hoiak ja suunitlus (mida loob hariduse, teaduse ja toot-mise ulatuslik arenemine) on praegu muutunud tõeliselt massiliseks ning hakkab seetõttu teisi teadvustüüpe ja kultuurivaldkondi lõhkuma ja tasalülitama. Milles nähakse lahendust? Teadusekriitikute seni paku-tud omapoolsed õpetused on subjektivistlikud ja irratsionaalsed ning nende rakendamine tõukaks inimkonna tõenäoliselt veelgi suurema ohu äärele. Tõsi, leidub selleski mõttevoolus väga mõistlikke vihjeid vajadusele teaduse kantud ekspansioonitaotlusi pidurdada, materiaalset kül-lust vabatahtlikult piirata, paraku jäävad kõik viisid nende soovide ellu-viimiseks valgustusajastu hea tahte kujundamise tasemele. Säärane mõtteviis ei funktsioneerinud täies ulatuses tol ajal, veel vähem võib seda loota nüüd. Kaudset tulu, mõnikord üsna tõhusat, on sellest siiski.

Maailmavaateliselt teadusele toetuvad filosoofilised suunad (neopositivism, strukturalism, «teaduse filosoofia» koolkonnad jt.), samuti paljude täppisteadlaste, inseneride, osa riigi-, majandus- ja teadusjuhtide jmt. vaated moodustavad Lääne filosoofilise ja ideoloogilise mõtte pendeldus-ruumi vastasseina. Tõde ja tegelikkus peaksid — nagu ikka — olema kusagil vahepeal.

Äärmusliku saientistliku mõttelaadi kohaselt on traditsioonilised maa-ilmavaatelised küsimused vaid spekulatsioonid, mis tuleks hoopiski välis-tada ühiskonna praeguses arengustaadiumis, mil kerkivad probleemid lahendatakse rangelt teaduslikul alusel. Ajastu tõelist vaimsust kehas-tavat üksnes täppisteadused, humanitaar- ja sotsiaalteadused peavad sealt importima tunnetusmeetodeid ja teaduslikkuse etalone. Kahtlused opositsioonilise teadusvaenuliku mõtteviisi viljakuses viivad saientiste oma äärmuslikes hinnanguis koguni teaduse humanitaarse problemaatika täieliku eitamiseni. Ühiskonna võimsus seisneb selle hoiaku kohaselt üksnes teadmistevarus ja looduse mõistlikus viljelemises. Teadus- ja

tehnikarevolutsioon olevat ainus jõud, mis suutvat lahendada individuaalse ja ühiskondliku elu kõik hädad ja puudused.

Nõuet muuta arutlused humanitaar- ja sotsiaalproblemaatikas teaduslikumaks, kui selle all mõista «kvalitatiivset hüpet mõtlemistehnoloogias, üleminekut «huupi» mõtlemiselt korrastatud mõtlemisele» (G. Naan), ei saa kuidagi taunida. Kui aga on tegemist terve problemaatika eitamisega, siis on lood küll üpris pahasti. Selge on, et intuiitiivsed ennustused, esseistlikud oleviku- ja tulevikuarutlused, aga ka praegused ja hõlpsasti ajas etteoletatavad praktikatendentsid nõuavad tõsist tuge tõestatud teadmislalt.

Teadus uurib objektide maailma ja saadavad teadmised on peamiseks orienteerumisvahendiks neid objekte inimvajadustele ümberkujundavas tegevuses. «Teooria on inimestele tarvilik selleks, et informeerida praktikat.» (М. Корнфорт, Открытая философия и открытое общество. Москва, 1972, lk. 81.) Vabana praktika hetkenõudeist, kuid eeldades teadmiste mitmelaadset kasutamist, püüdleb teaduslik tunnetustegevus oma objektide võimalikult kõigekülgse taasloomise poole. Teadusliku teadmise põhiväärtus on tema tõesus; ainult objektiga adekvaatne teadmine tagab edu selle ümberkujundamisel ja juhtimisel, saab olla kindlaks aluseks objekti väärtustamisel, s. o. objekti tähenduse kohta informatsiooni hankimisel kooskõlas subjekti vajaduste, huvide, soovide, püüdluste, eesmärkide ja ideaalidega. Objektiivse töö eksisteerimise kõrgeima vormi — teadusliku teooria — ehitamist võib käsitada kui praktilise tegevuse võimalike viiside «kogumi» loomist. Teadusteadmise püüdlused lõpmatusel, ta peab olema võimeline teenindama mitte ainult käesolevat praktikat, vaid seostuma ka tulevase, potentsiaalsuse maailmaga. (Teadusteadmise niisugune omadus ja teadmise saamise reaalse protsessi ajaline, ruumiline ja loogiline piiratus loob mitut laadi dialektilisi ja formaalseid vastuolusid teadmise organiseerimisel. Nende vastuolude lahendamise viljakate teede otsimine on teaduse metodoloogia üks põhiülesandeid.)

Teadus uurib üht läbilõiget maailmast, nimelt esemelisi suhteid ja seoseid, mis on korduva, püsiva ja taasloodava iseloomuga. Sealjuures subjektiiv-isikuline aspekt — soovid, sümpaatiad ja antipaatiad, armastus ja vihkamine, kired, tahteomadused jpt. *Homo agens*'i lahutamatud küljed — seda laadi tegevuse tulemusel, teadusteadmises, täielikult puudub. Selline orientatsioon võimaldab teaduse väljundi — (enamasti) matematiseeritud kujul esitatud objektiivselt tõese teadmise — algoritmilisel kujul suunata materiaalsesse tootmisse, sest siingi on olulisim taasloomise (asjade seeriatootmise) moment. Teaduse selline suunitlus tingib teadusliku teadmise range vormi: emotsionaalse värvingu puudumise, täpsuse, ühetähenduslikkuse, matematiseeritud kuju, mittevastuolulisuse jne. Püüd avastada üldise iseloomuga tõdesid, nähtuste olemust sunnib teadust «rääkima» uuritavate objektide (inimmeelte eest varjatud olemustaseme) keeles.

Vastavalt teaduslikkuse põhiideele peavad teadmised olema kasutatavad looduse, välismaailma ümberkujundamiseks. Selleks aga on tarvis avastada loodusseadused n.-ö. puhtal kujul — nii, nagu nad nähtuste pealispinnal küll kunagi ei esine, kuid on nende nähtuste (mõttes) taasloomise ja (materjalis) tootmise skeemi vääramatuks aluseks. Teadmise koha muutumist kultuuriloomes saab paremini mõista, kui võrrelda äsja sõnastatud teaduslikkuse põhiideed müüdi ja antiikteadusega. Ürginimese müütiline mõtlemine, teadvuse esimene ja primitiivsem vorm, oli kollektiivse käitumise regulaator, milles inimene ja kollektiiv, tema looduslik ümbrus ja üleloomulik võlujõudude maailm olid lahutamatus tervikus. Mõeldav on üksnes niisugune tegutsemine, milles rituaal ja reaalne toiming on eristamatult põimunud. Puudub igasugune tinglikkus, kõik reaalsed on tegelikud ja neid tajutakse kõigutamatus usus, et ainult nii peabki kõik muutumatult olema. Müüdielul on igavene kordumine. Puudub ka loodus, üldse inimeseväline maailm. Alles «kreeka imega» VI sajandil e. m. a. jõutakse inimkogemuse ratsionaalse seletamise esimeste katsetusteni. Antiikteadus oli oma iseloomult ka emuslik: teadmisi hangiti mitte looduse ümberkujunda-

miseks, vaid selle imetlemiseks. Tollane teaduslik teooria oli kunstniku lõuend reaalsusest, mitte viimase kuiv ja abstraktne kalkeering, mis «elustub» ainult tööprotsessis materjalis kehastatuna. Niisiis, antiikteaduses on loodus küll juba olemas, kuid eelkõige kui mõttekaemuse, mitte aga ümberkujundamise objekt.

Oma sotsiaalses funktsioonis kujutab teaduslik teadmine endast seega «valmisasja» äraõppimiseks ja kasutamiseks, retsepti praktika informeerimiseks, asjade tootmise keelelist tööriista. Ehkki teadus on inimtegevus, ei ole tema vahetuks objektiks ja eesmärgiks mitte inimene kui subjekt, isiksus, vaid välismaailm. Loomulikult võib ka inimene ja tema tegevus olla teaduse objektiks, kuid siis vaadeldakse inimest kui eset, kui objekti, ta lülitatakse asjade süsteemi.

Teadusel on seega vastuoluline iseloom: ühelt poolt on ta inimese, s. o. subjektiivne tegevus, teiselt poolt aga ei ole ta vahetuks eesmärgiks mitte inimene kui isiksus, vaid inimese asjastatud maailm. Teadus püüab määrata ühe objekti tähendust teiste jaoks otsekui «kõrvalt».

TEADUSE KASUTAMISE VIISIDEST

Perspektiivitundeline, elu ja inimest jaatav teadusekasutus on mõeldav üksnes teatud ühise tegevuse vormide, s. o. ühiskondlikus süsteemis.

Ühena esimestest filosoofia ajaloos analüüsis K. Marx olukorda, kus inimese esemelise maailma rikastumine kutsub esile isiksuse vaesustumise. Ta tuli järeldusele, et selle vastuolu tekitab kapitalistlik tootmisviis. K. Marx näitas, et kapitalismi eduka funktsioneerimise paratamatuks eelduseks on tarbimise ringi pidev laienemine. See aga tähendab uute tarbimisväärtuste loomist, asjade kasulike omaduste avastamist ja... teaduse arengut. Teadus, lülitades kapitalismi poolt loodud üldisesse kasulikkuse süsteemi, muutub ise selle süsteemi kandjaks, looduslike ja inimlike omaduste tarbimiseks kasulikeks omadusteks muutmise paratamatuks tingimuseks. See teaduse kapitalistlik tootmise avastatud võime muuta kogu maailm inimese jaoks kasulikuks maailmaks (me ei arvesta hetkel selle püüde kõrval- ja järelmõjusid!) ongi teadusliku tunnetuse põhiline erinevus teistest teadvuse vormidest — religioonist, moraalist, filosoofiast, kunstist. Kapitalistlikku teadusekasutust iseloomustab ennekõike kapitali tootmise meetodite ja vahendite ratsionaliseerimine, järjest efektiivsemate tehniliste, organisatsiooniliste ja majanduslike tingimuste väljatöötamine kasumi saamiseks. Teaduse abil tootmise materiaalsel ja organisatsioonilisel baasil laiendades ja tehniliselt täiustades suunab valitsev klass seda protsessi vastavalt oma vajadustele ja eesmärkidele.

Kodanlikus ühiskonnateadvuses on alati olnud vastuolu loodusteadusliku ja humanitaarse teadmise, teaduse ja humanitaarkultuuri vahel. Johtub see inimese eksistentsi vastuolulisusest selles ühiskonnas: ühelt poolt äärmuslik pragmatism ja tootmismehhanismi ratsionaliseeritus, teiselt poolt isiklikud läbielamused konfliktidest lõhestatud tegelikkuses oma emotsionaalsete, ideeliste, vaimsete, tahteliste jt. reaktsioonide stiihilisusega. Kui esimest teadvussfääri kujundab peamiselt objektiivselt tööne (täppis)teadus (*science*), siis teine kajastub nn. kultuuri- ehk «vaimuteadustes», humanitaarkultuuris tervikuna. Vastavalt reaktsioonilise klassi huvidele on need kultuuriteadmised subjektivistlikud, kohati lausa irratsionaalsed: traditsioonilised uskumused, taotlused, ideoloogia dogmaatilised printsiibid ning sotsiaalse ideaali ja reaalse ühiskondliku olemise konglomeraadi «teadusliku» uurimise tulemusel saadud «teadmised» rüütatakse järjest tänapäevasemasse vormi ja esitatakse teaduse viimase sõnana. Kummatigi on see illusoorne teadmine, mis soodustab voluntarismi ja võimaldab isegi organiseerida ühiskonna kui terviku suhtes kahjulikku tegevust.

Kodanliku teadusekasutuse viis, kus teadus on jõud ainult asjade maailma allutamiseks inimesele, toob kaasa mitmeid nähtusi, mis täidavad

inimeste vaimumaailma väärtustevaakumi. Selgesti täheldatav religioosete, neomütoloogiliste, müstiliste ja irratsionaalsete meeolude levik näitab, et selle tendentsi näol ei ole tegu minevikuigandiga, vaid kultuuri kompensatsioonimehhanismiga inimeksistentsi mõtet ja vaimumaailma puudutavate probleemide lahendamiseks. Teaduslik mõtlemine ainuüksi ei suuda inimesesse sisendada väärtusi, sellele omane seletamine ei anna aluseid elamiseks. Inimene saab harmooniliselt arenenud olla üksnes siis, kui temas on üheaegselt olemas kõik mõtlemise põhitüübid. Kodanlik teadusekasutus sünnitas ka «uusvasakpoolsete» mässi, millega eitati kõiki industriaalse kultuuri väärtusi. Samast tuleb otsida «massikultuuri» tekkimise üht peapõhjust: subjektivistlik ja illusoorne humanitaarteadmine ei ole võimeline ületama stiihiliselt kujunevat «mosaiikteadvust» ning looma uut teadvuse tüüpi, mis suudaks kohaneda kiiresti muutuva tehniliseerunud maailmaga ja anda püsivaid väärtusi. Indiivid, kes on oma traditsioonilised juured kaotanud ega suuda uusi kasvatada, on «massikultuuri» tänulik tarbija.

Ka sellest olukorrast näitas esimesena väljapääsu K. Marx: inimene võib saada isenda jaoks eesmärgiks ainult juhul, kui inimtegevus ei ole sotsiaalsete suhete süsteemis allutatud mingile «välisele» kriteeriumile — kasumi saamisele, kapitali kasvule, asjastatud rikkuse kuhjamisele jms. K. Marx näitas ka, et teaduse kui universaalse tootliku jõu tõelised võimalused saavad teostuda vaid inimeste kollektiivse tegevuse ja suhtlemise sellistes tingimustes, mis loob ühiskonna organisatsioon kommunistlikel alustel.

Nüüd oleme niikaugel, et saame üldjoontes visandada lahenduseskiisi teaduskeskse kultuuri ühele kesksemale probleemile: kuidas taltsutada teadusest sündinud välisele maailmale suunatud ekspansioonitaotlusega inimtegevus kultuuriloomes ökoloogilistele ja isiksuslikele nõudeile alluvaks.

Teaduse kasutamise viis sotsialistlikus ühiskonnas probleemi iseeneest ei lahenda, küll aga loob K. Marxi poolt teoreetiliselt tuletatud ühise tegevuse vormide täielik realiseerimine selle lahendamiseks soodsamad eeldused. Lahenduse saame alles siis, kui teoreetiline teadvus jäägitult projekteerib üksnes ökoloogilisi ja isikulis-subjektiveid väärtusi järgivat sotsiaalse tegevuse (sealhulgas ennekõike tootmistegevuse) «tehnoloogiat».

See tähendab, et kultuuriloomes peab realiseeruma ainult lähi- ja kaugtulevikus Maal elu tagava ökoloogilise võimalustenišši piirides ja sealgi isikulis-subjektivele, loovat subjekti, terviklikku harmoonilist isiksust kujundavatele kriteeriumidele allutatuna. Nii ökoloogilised kui ka inimese võimeid, vajadusi, eesmärgi jne. arvestavad teadmised ning paratamatult ka põhilised hinnangud peavad täies ulatuses seostuma sotsiaalset tegevust (laias mõttes), s. o. kultuuriloomet projekteerivate teooriaga. Et teooria annab keerulise praktilise tegevuse kõigi võimalike viiside kogumi ja et arenenud kultuuris toimub ümberkujundav tegevus ainult teatud teooriate alusel ja piires (sest kobamisi, huupi tegutsemine, eriti suurtes mastaapides — niipalju, kui see üldse võimalik on — lõpeb peatse fiaskoga), siis ökoloogiliselt ja inimesekeskselt «häälestatud» teooriad saavadki anda praktilisele tegevusele ainult niisuguseid retsepte, mis juba seesmiselt, olemuslikult peavad silmas loodust ja inimest. Teaduse suunatus välismaailmale muutub vahendatuks. Ehk kõige jämedamalt: olemasolevad ja praeguste etalonide järgi loodavad ühiskonna- ja loodusteaduslikud teooriad on vaja lähteväidete tasemelt alates sünteesida ökoloogilis(t)e ja «inimeseteooria(te)ga». Teaduslikud teooriad alluvad seesugusele sünteesile ainult sel määral, kuivõrd nad on kultuuriloomes protsessis olulised ja määravad ära ümberkujundava tegevuse iseloomu. Piltlikult väljendudes, praegune otsejooneline tootmis- ja juhtimistehnoloogia «deformeeritakse» neid tootvatesse teooriatesse ökoloogiliste ja inimesekesksete teadmiste sisselülitamisega. Majanduslik kasv ja tehnoloogiline progress kui keskkonna inimesestamise vahendid jääksid vormiliselt ka edaspidi kultuuriarengu juhtideeks, ehkki juba põhjalikult muutunud sisuga. Tehnoloogiline edenemine eeldab aga veelgi tõhusamat edasiminekut humanitaarkultuuri vallas.

On see võimalik? Mida muudab sellise programmi teokstegemine praeguses kultuuriloomes?

Alustagem teisest küsimusest. Tõepoolest, niisugune süntees eeldab teadussüsteemi üsna radikaalset muutmist. Sellest tulenevad omakorda suured muutused sotsiaalsel tegevust orienteeriva, analüüsiva ja reguleeriva teadmise iseloomus. Teadusliku uurimistöö põhijoon — objektiivselt tõese teadmise erapooletu saamine — jääb aga samaks. Kõik sotsiaal-, humanitaar-, loodus- ja täppisteaduste teooriad «immutatatakse» ökoloogiast ja «inimeseteooriast» tulenevate kitsenduste, nõudmiste ja eesmärkidega (soovitava tuleviku ideaalne mudel) ja alles sellisena lülitatakse kultuuriloomesse üldisesse süsteemi. Iga teadusharu sisenemine tegevus jätkub endiselt, kuid üldsüsteemist tulenevate kitsendustega; juurde tuleb hulgaliselt erinevate tasemete sünteesijaid. Traditsioonilised fundamentaalteadused. (füüsika jt.) loovutavad oma juhtkohad uutele, suursüsteemse ainevalla teadustele (ökoloogia, sünergeetika jt.). Säärase teadussüsteemi väljund tehnoloogiasse ja tootmisse allub tingimata ökoloogilistele ja inimlikele põhiväärtustele. Tehnoloogias ja tootmises pole nende väärtuste arvestamata jätmise (nagu praegu sageli juhtub!) seetõttu enam põhimõtteliselt võimalik.

Loomulikult pidurdub kultuuriloomes sellise enammõõtmelisemaks muutmisega inimkonna materiaalsete hüvede summaarne kasv, sest teadmissüsteem tingib mitmesuguseid kitsendusi teatud globaalse tähtsusega loodusrikkuste ekspluateerimisele, teeb odavate, kuid saastavate tehnoloogiate kasutamise võimatuks jms. Loodusega heaperemeelikum suhtlemine läheb ühiskonnale üha kallimaks. Inimeseteadmise komponent üldises teadmissüsteemis reguleerib moraali, õiguse, tavade jne. kaudu inimestevahelisi suhteid ja olemasolevate väärtuste humaanset jaotust.

Et niikaugemale jõuda, on tarvis, et meil oleks piisavalt kõrgekvaliteedilist ökoloogiaalast ja inimeseteadmist. Vastavasuunalised arengutendentid on lootustandvad, kuid paraku väikese ulatuse ja kasvukiirusega. Uurimistöö kõrval on väga oluline ka n.-ö. ökoloogilise ja humanitaarse mõtteviisi levitamine, sest see aitab ühiskondlikul teadvusel valutumalt ja loomulikumatult nende olukorda sisse sulada, esialgu aga vähemasti kõige suuremaid hälbivusi tasandada.

Ka eeldab niisugune teadmise hiidsüsteem, hierarhiliseks tervikuks sünteesitav loodus-, ühiskonna-, humanitaarteaduslik, tehnika- ja tehnoloogiaalane ning filosoofiline teadmine tunnetusteooria «aksioloogiseerimist». Praktilise tegevuse, sealhulgas inimeste emotsionaalse ja tahtelise tegevuse lülitamisega tunnetusteooriasse panid marksismi klassikud sellele põhimõttelise aluse. Nende üldiste seisukohtade konstruktiivne (mitte konstateeriv!) filosoofiline konkretiseerimine ja eriteaduslik läbitöötamine on osutunud aga äärmiselt keeruliseks. Alles päris viimastel aastatel on sel alal täheldatav jõudus edenemine.

Orgaaniliseks lülitumiseks teadmise hiidsüsteemi peavad paljuski muutuma just ühiskonnateadused, seda nii objekti kui metodoloogia osas. Ühiskonnateaduste fundamentaalteooriad ei saa enam «alata» ühiskonnast enesest, vaid ühiskonna ja looduse vahekorrast. (Marksistlikus filosoofias on see tase olemas.) Et saada sotsiaalse tegevuse tõeliseks organiseerijaks, peab reaalsel tegelikkust peegeldav ja sotsiaalselt ideaali analüüsiv teadmiskomponent ühiskonnateaduslikus teadmises olema selgesti eristatud. Teadmine minetab ju oma väärtuse, niipea kui ta kaotab võime orienteerida reaalsel tegevust. Nende nõudmiste täitmine eeldab paljusid suuremaid ja väiksemaid uuendusi ja ümberkorraldusi.

Niisugune võiks olla üks käsitlus teaduse integreerumisest tänapäeval. Põhimõtteliselt vastab see kunagisele K. Marxi ennustusele: «Edaspidi lülitab loodusteadus endasse teaduse inimesest samal määral, mil teadus inimesest lülitab endasse loodusteaduse. Sellest saab üks teadus. (К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений. Москва, 1956, lk. 596.)

Süntees ei ole lihtsalt lähtekomponentide summeerimine, saadav uus on põhimõtteliselt vana ületav. Teadliku juhtimise tingimustes peavad

sünteesinõudeile «vastutulevalt» muutuma kõik ületamisele kuuluvad valdkonnad.

Usun, et viimaste mõttekäikudega olen näidanud samuti sellise kultuuriloomelise hiidsünteesi võimalikkuse. Selle hiidsünteesi tarvilikkus ei ole «kirjutuslaua-abstraktsioon», vaid «suure teaduse» arengust tulenev nõue.

Niisiis on teadus ainus jõud, mis praegu peab inimestele veenvalt näitama, et nad ei saa elada ainult oma hetketahtmiste järgi, vaid peavad arvestama hoopis ülemaid kitsendusnõudeid, tulevikus aga peab oma loomepotentsiaali ja tahtmised loomuldasa nende kitsenduste piiridesse juhtima.

Proгноos on alati väide millegi kohta. Mida ja mille kohta väidetakse teaduse arengu prognoosides?

ELU HINDA KÜSI ELAVATELT

See oli paljalt juhus, et kassaluugist anti pilet bussi, mille küljele on suurte tähtedega maalitud «Komissar Jaan Arno». Nime kohal kajakas, märkimaks komissari sünnimaad Läänemere kaldal, ning Isamaasõja orden, seesama, millega teda kunagi autasustati.

Küllap on aastad jahutanud mu ajakirjanikuverd. Ma ei küsitle sõitjaid, kas keegi neist ikka teab, kes oli Jaan Arno, kelle nime kandvas bussis nad istuvad. Ma ei eksamineeri bussijuhte ega tee neile etteheiteid, et nad enne sõidu alustamist või sõidu ajal ei pea mõneminutilist loengut eesti rahva kängest pojast.

Lühike kiilaspäine juht viib bussi välja Moskva tänavate ja sõidukite virvarrist ning annab siis rooli üle endast nooremale pikka kasvu brunetile. Ise aga kerib ennast tagaistmele magama. Nad olevat sõidus juba nelikümmend kaheksa tundi. Vaheldumisi roolis istudes peavad mehed vastu pidama veel kaheksa tundi.

Ma pole pahane kaassõitjale, et neid huvitavad rohkem Moskva äärelinnad kui nimi ja orden bussiküljel. Mulle piisab teadmisest, et kolmkümmend viis aastat pärast seda, kui Jaan Arno sai oma elu viimase ülesande Velikije Luki vabastamisel, liigub tema-nimeline buss Moskva—Velikije Luki liinil, et mõnikord sõidab Jaan Arno nime kandev sõiduk Jaan Arno nimelisel tänaval.

Ja siiski tunnen end kuratlikult üksi, kuigi nii ees kui ka taga istuvad inimesed ning kõrval on sõidukaaslane, kellega oleme juba viiendat nädalat ratastel, tiibadel, lainetel. Siiski pole see reisiüksindus, mis tekib pärast kümneid kohtumisi ja ärasõite, mida tunned suurlinna rahvamurrus trügides või rannaliival, kus sajad inimesed lesivad külg külje kõrval.

Sõidame külla nendele, kellega olin koos kolmkümmend viis aastat tagasi. Neid on tuhandeid. Kuid ükski neist ei tule meile Velikije Luki bussijaama vastu.

Iga päevaga on vähem minusuguseid, kes tookord ei jäänud Luki ümbruse laugjatele põldudele, «valgete majade» müüride vahele, raudteejaama purustatud rööbastele.

Tagantjärele sain teada, et juba 1945. aastal võttis võidupäeva vastu vaid 5 protsenti minuga ühel aastal sündinuist. Viis sajast. Üheksakümmend viis ei jõudnud veerandsaja eluaastani. Täna on meid järel veelgi vähem. Räägitakse paarist protsendist. Meie aastakäigud annavad kõige vähem pensioniealisi, sest ka sõjas ellujäänuist ei pea paljud niikaua vastu.

Kui aga kaob viimane meie hulgast? Viimane viimasest sõjast osavõtnu? Mulle tundub, et koos temaga kaob maailmast midagi asendamatu. Inimene, kes rohkem kui keegi teine tundis rõõmu iga-aastasest võidupühast, kes isegi siis, kui tervis oli kehv ja kõrval polnud lahingukaaslast, tõstis kõigi kuradite kiuste teeklaasi saja grammiga. Inimkonna mälust kaob viimane elav tunnistaja. Teda ei asenda ka kõige täielikumad arhiivid ega kirjapandud memuaarid.

Kiirbuss kihutab mööda Volokolamski maanteed. Kui oleksime turistid, räägiks giid mikrofoni: «Me sõidame Suure Isamaasõja lahinguteedel. Siin ütlesid panfiilovlased: «Taganeda pole kusagile, selja taga on Moskva.»»

Mida ütlevad aga kuulajaile sõnad, kui rataste all on laudsile asfalt ja

sõit läheb ligi 100-kilomeetrise tunnikiirusega! Kui ümberringi lokkavad viljaväljad ja päike peegeldub möödalendavate külade ja asulate akendes.

Panfiilovlastel vedas. Nende juurde sattus kirjanik Bek, kes jäädvustas diviisi võitlustee mitte ainult ajaleheveergudel, vaid ka raamatutes. Ent kui palju oli niisuguseid otsustavaid maanteelõike ja diviise!? Igas korpuses vähemalt kolm diviisi. Igas armees mitu korpust. Igal rindel mitu armeed. Ja kui minna allapoole, siis igas diviisis oli vähemalt kolm jalaväepolku, polk koosnes kolmest laskurpataljonist, pataljon kolmest roodust. Igas roodus oli kolm rühma, igas rühmas neli jagu, igas jaos kümmekond meest. Ja kõik nad sõna otseses mõttes roomasid läbi terve pika tee Moskvast Berliini.

Sidrino küla juures seisab kõrgel alusel tank, kõrval kolmkümmend tsementpüramiidi. Kohale pandi nad Võidu kolmekümnendal aastapäeval, iga aasta auks üks kolmekandiline tsemendimürakas. Kiri teatab: «Siit algas pealetung 1941. aasta sügisel.»

Podgoreloje lähistel, väikese Derska jõe kaldal, tuletab möödunud meelde «Katjuša». Seal, kus tee pöördub Rževi, taas tank. Obeliskid. Mälestusmärgid ühishaudadel.

Selja taga istuja jutustab naabrinnale, et hommikul Moskvasse sõites näinud ta Rževi kaupluses häid sidruneid. Seal leiduvat alati kaupa, mida mujal ei ole. Vaenlase tugipunktist ja tähtsast raudteesõlmest on saanud hea kauplusega Ržev.

Mitte kaugel teest töötab ekskavaator. Võib-olla just praegu valendab kopas mulla sees sääre- või jalakont või vaatab ekskavaatorijuhile vastu noore inimese kolju, kus millalgi oli peidus tuhandeid unistusi ja lootusi.

Esimeseks sõjajärgseks loosungiks oli — likvideerime võimalikult kiiresti kõik sõja jäljed. Nii ka tegutsesime. Kui palju olen ise uhkusega kirjutanud: «Siin ei meenuta enam miski möödunud.»

Nüüd on kahju. Miks me ei jätnud taastamata mõne purustatud linna mõnda kvartalit? Miks me ei jätnud alles tükikest lahinguvälja nii, nagu ta oli?

Mida tähendab aga lahinguvälja säilitamine «nii nagu ta oli»? Pärast Esimest maailmasõda jätsid prantslased Verduni all puutumata tükikese mürsuplahvatusest varisenud kaevikut mulla alla mattunud sõduritega, kelle sealolu tunnistasid üksnes püssitäägid. Selleks et kõik säiliks, tuli maatükk katta klaasiga. Ja karmist tõelusest sai ilus muuseumieksponaat.

Mismoodi säilitada metsade surnuaiad — raagus, ühegi lehta ja okkata, ühegi võrseta, murdunud okste ja purustatud tüvedega puud? Juba järgmisel kevadel hakkasid mustendavates pommiaukudes elutute puude vahel arglikult haljendama esimesed rohulibled, mustast mullast kerkisid uute puude võrsed.

«Nii nagu ta oli» säilitamiseks järeltulevaile põlvedele oleksime pidanud ehitama tohutu klaaskatuse Moskvast Brestini. Ja seegi olnuks vaid poolik lahendus. Me saanuksime maanteekraavidesse jätta purustatud tankid ja veoautod, võinuksime igal aastal uuesti tekitada kaevikutes lahingujärgse paabeli. Kuid katta lahinguvälja laipadega ja oigavate haavatutega pole võimalik. Kaasaegne helitehnika on suuteline imiteerima lahingumüra. Filmivõtete jaoks oleme mõnikord suuri maa-alasid katnud püssirohusuitsuga, tekitanud hiiglaslikke tulekahjusid, kombineeritud võtete abil loonud illusiooni käimasolevast lahingust. Kuid ka kõige parema näitleja näol pole ma tabanud kogu täiuses seda vihkamise ja hirmu segu, pikkade sõjakuude ja aastate kurnatust, nii iseloomulikku lahingusse minevale sõdurile.

Meie võimuses on vabaõhumuuseumide suitsutaredes möödunud sajandi kostüümides inimesi panna kangast kuduma ja vokki sõtkuma, õllekapsid valmistama, ehteid taguma või hobust rautama, «nii nagu see oli».

Me suudame taastada inimese loovat tööd, hävitamist aga mitte kunagi. Suudame edasi anda eeskju, mitte aga hoiatust. Sellepärast ongi ka kõige täiuslikum sõjamuuseum vaid aseaine, ka siis, kui ta on lahtise taeva all. Ja ma ei tea, on see hea või halb.

Ma olin hiljuti Mauthauseni surmalaagris. Austria sõprade hääles võis kuulda uhkusenooti: Vaadake, kui kalliks me peame fašismiohvrite

mälestust, kuidas me kõik korras hoiame. Ja neil oli õigus. Barakkide vahel põetud muruplatsid. Siledad jalgrajad. Hoolikalt värvitud kambrid. Mälestussambad — kunstiteosed. Jalamil värskelt lõhnavad lilled. Pärast suurlinnade autokeeriseid tundus Mauthausen kosutava oasina, ilu ja vaikuse paradiisina. Ebakõlaks üksnes laagriaegsete fotode näitus ühes suuremas ruumis, laipade töötlemise ja põletamise tuba.

Nähtavasti ei tohigi liiga suurt hoolt ja armastust osutada kohtadele, kus on valitsenud vihkamine ja surm. Ka hoolikalt roheliseks värvitud tankid Rževi juures ja Šidrinos tunduvad pigem mängukannidena kui surmakülvavate masinatena.

Ma ei süüdistata teid, head inimesed, kes te hoole ja armastusega seate korda ja kaunistate paiku, mis on ühenduses sõjaga. Süüdi on mu enda silmad. Seal, kus lahinguskeemide punased ja sinised nooled nii ilusasti ja korrapäraselt pealetungimist või taganemist tähistavad, kus teiste silmad puhkavad lillekuhilatega ümbritsetud mälestussammastel, näen ma kümnete ja sadade kilomeetrite ulatuses Moskvast lääne pool lahinguid, kaost ja surma, mehi, kes roomasid praeguse asfaldi ja viljaväljade kohal, neid, kes jäid...

Rževist välja sõites näitab teeviit — Toropetsi 166 kilomeetrit. Sealt algas meie rännak.

Oleme teist päeva teel. Ees on lõppjaam, Velikije Luki. Ja seal asuvad sakslased. Tõsi, ega Lukis päris õiget lahingut telegi. Sakslased on hulk aega piiramisrõngas istunud, meie läheme neid lõplikult likvideerima. Võib-olla nad ongi aja jooksul, mis meil kulub 120 kilomeetri läbikäimiseks Toropetsist Lukini, juba valge lipu üles tõmmanud, nii et meile jääb vaid vangivõtmise vaev ning sellega kaasaskäivad asjaajamised. Aga olgu kuidas on — me läheme siiski lahingusse. Rindele. Peale kõige pidi too Luki olema võtmeks Eestimaaale. Tasub ainult võti kätte saada, ning üks koju on avatud. Muidugi — rongiga me ei sõida. Aga pärast Lukit polevat sakslastel enam pidamist.

Kaarditundjad veidi kahtlevad. Eestimaa luku jaoks asub linn liiga lõunas. Kui läheme koju Läti kaudu, küllap on ees veel teisigi lukke ja uksi, kas või Riia ja Valga. Tunduvalt rohkem mõjub aga südamele teadmine, et vana vene linna lõpliku vabastamisega teeme natukenegi tasa oma auvõlga nende vene väeosade ees, kes kaitsesid Tallinna ja teisi eesti linnu, kuigi sissepüüatute likvideerimine ei ole ilmselt võrreldav päris lahinguga.

Nii räägivad ka diviisi ja korpuse mehed staabist ja poliitosakonnast, kelle külaskäigud viimastel päevadel polkudesse ja pataljonidesse üha sagedanevad.

... Me läheme. Rihma küljes kõlguvad granaadid, sapöörilabidas ja padrunitasku. Kuivtoitu täistuubitud seljakoti kohal kõrgub katelok. Lisaks püssilaele kolksub vastu külge gaasitorbik. Kes pagan küll need torbikud välja mõtles! Pole kuulnud, et üheski rindelõigus oleks gaasiga mürgitatud. Aga meie tassime torbikuid Siberist siamaani, selle kaotajat või äraviskajat ootab tuhat ebameeldivust.

Enne teeasumist läksid ka majandusmehed heldeks. Jagasid ladudest välja kõik, mis vähegi võimalik. Polgul on transpordiga raskusi. Hobused vajavad heinu ja kaeru, autod bensiini. Igal rooduülemal on aga kasutada sada kakskümmend iseliikuvat kahejalgset veokit, kelle käivitamiseks peale sõdurinormi pole vaja lisakütust. Seljas tassitakse «Maksimegi», mis Kodusõja ajal olid monteeritud kahehobusekaarikutele. Olgu rõhuvad miinipildujate torud. Inimkæed veavad välja ka kahureid, kui hobuste jalad enam ei võta.

Juba mõni tund pärast teeasumist mattus karge detsembrihommik kõikematvasse tuisku. Ratasveokid upuvad hangedes, reejalased kriuksuvad lumest puhtaks pühitud teelõikudel.

Me ei marsi. Rivisamm kadus esimese paari tunniga. Kolonnid ronivad mööda teed, venivad pikemaks, saavad neljarealistest kahe- ja kolmerealisteks ning moodustavad lõpuks üheainsa pideva rodu. Tankiroomi-

kutest ja autoratastest lõhutud porine tee on kaetud jää ja õhukese lume-korruga. Igal astumisel libisevad jalad poole sammu võrra tagasi. Palju Uurali jalamate lumes ja poris ning Jegorjevski lahtises liivas trampides omandatust on nüüd kadunud. Ka paljukiidetud sõjamehehoiak. Hakkas kaduma juba siis, kui jõudsimme Toropetsi küladesse ja metsadesse. Vormi alt löi välja inimese tõeline olemus. Lohakatel kõrbesid tule ääres kükitades sinelihõlmad. Memmepojukesest sai taas hädavares. Jagude ja rühmade eestvedajateks muutusid seni tähelepandamatud mehed, kelle pähe ei mahtunud ei rivi-, ei muud määrustikud, kuid kes kandsid nüüd kõigist teistest kauemini kuulipilduja kahepuudast alust või tankitõrjepüssi, oskasid kõige kiiremini süüdata lõket ja lagedas metsas püstitada peavarju.

Vahetevahel kappab piki rivi mõni komandöridest. Pidagu kolonnid vajalikku distantsi. Hoidku poisid pead püsti. Varsti oleme kohal. Kolme-päevaseks marsiks on 120 kilomeetrit kukepea. Kodu poole, poisid!

Korraks koonduvad mehed rühmadesse ja roodudesse. Siis aga pude-neb rivist taas mehi välja. Neile antakse appi vähem väsinuid. Kui seegi ei aita, jääb kokkuvajunu lumme, kust kõige viimastena tulevad hobuse-mehed nad üles korjavad.

Me läheme vaikides. Ka suurimad virisejad ei kiru ülemusi, kelle lolluse arvele nad tavaliselt kannavad kõik sõdurielu raskused. Me teame, et ka kõige kõrgemal pole praegu võimalik milligrammigi võrra meie olukorda kergendada. Ja mis tähtsust ongi väsimusel, külmal, nõrkusel, kui juba homme või ülehommene otsustub midagi hoopis tähtsamat. Igaühe jaoks. Olemine või mitteolemine. Ka tühi kõht ei häiri. Vähem vaeva arstidel, kui kuul kõhtu juhtub.

Igas roodus on sadakond meest. Igaüks loodab, et kuul just temast mööda läheb. Kuid ka kõige väiksemate kaotuste puhul kantakse neist ära paarkümmend. Aga kes? Ometi ei taha keegi maha jääda.

Kusagil kipitab süütunne. Teised on juba poolteist aastat sõdinud, aga meid ainult õpetati ja õpetati. Laagrites, kust teisi väeosi pärast paarinädalast puhkust rindele saadeti, olime meie kuude kaupa. Küladesse jäänud sõdurile sedki küsisid: «Miks teie veel rindele ei lähe?» Ja meil polnud nende ees millegagi uhkustada.

Mahajääjad ei astu kõrvale, vaid varisevad teeäärsesse lumme. Kui rivi kõrvale satub voorivanker või regi, haaratakse ühe käega koormast. Ikkagi kergem. Juhtub, et hobusemees lubab pooleks tunniks panna koormale isegi seljakoti, kui tee parajasti allamäge läheb. Tõusudel aitab ta ise koormat lükata. Keegi ei pahanda, kui hobusemees väsinud mehi koorma juurest eemale tõrjub. Voorisõdurgi on inimene ja ta peab hoidma tema hoole alla usaldatud looma.

... Ka mina muutusin endale ja teistele ootamatult just enne väljasõitu hobusemeheks. Tänu väikesele plekk-kastile, mida nimetatakse seifiks, kuid mille kaane vahelt puhub tuul läbi. Mis siis veel selle tule- ja veekindlusest rääkida. Kaas käib kinni tavalise tabalukuga. Määrustiku järgi ei tohi teda vedada koos staabikoluga, lahtikäivate laudade, istmete ja paberkastidega.

Staabimeeste ettevalmistusi oli üldse veider vaadata. Nagu ei lähekski nad lahingusse, vaid suurde paberi- ja sulesõtta. Tassisid külast kokku laokil lauatükke ja meisterdasid igat sorti kokkupandavaid laudu ja pinke. Pidasid jahti värvipliatsitele, mida teritasid mitu päeva, nagu saaks neid täägirünnakus kasutada. Joonlauad ja kolmnurgad. Terved kastitüed tagavarapaberit. (Pärast selgus, et nendestki ettevalmistustest oli vähe.)

Meil parteibüroos oli vaid plekk-kast. Staabimeeste tagant vehkisin sisse vineeritüki, mida põlvele pandult võis kasutada kirjutuslauana. Hea, et Feodor Sitin pole kunagi paberiasjandusest suurt hoolinud. Kom-sorg Aksel Illisson arvab, et me läheme ikkagi lahingusse. Üks korralik pommiplahvatus, ja kõik staabimeeste harkjalad lendavad kuradile.

Enne teeasumist kinnitas Sitin, et ka rännakul ei tohi hetkekski unustada parteitööd. Olgu ma valmis — parajal ajal viime läbi isegi parteibüroo istungi ja võtame vastu uusi parteiliikmeid.

Hea öelda. Kuidas sulatan üles külmunud tindi? Mismoodi näevad

välja dokumendid, millele iga sõna kirjutamise ajal pool peotäit lund peale sajab? Jätan arutlused targu enda teada. Tunnen ju Sitini juba Paide parteikomiteest. Kui ütles, et tuleb teha, siis ära piiksu.

Kuradile. Saaks vaid kuidagi oma roodu tagasi. Nüüd tolgendan ringi nagu mingi eriuksus, mina ja setukas. Kõikidel on oma koht. Roodudel, pataljonidel ja staapidel. Ainult meil ei ole. Sitin ja Illisson muidugi ütlevad, et me peame olema kõikjal. Niisugune olevat parteitöötaja kohus. Aga proovi sa selle setukaga ühest kohast teise sõita! Me pole kellegi toidul ega öises majutamisplaanis. Küllap me kuskil kirjas ikka oleme, aga asukohad ei lähe kirjadega kokku. Sitin ühes pataljonis, Illisson teises ja Feliks Leet ei tea veel kus.

Pole viga. Longime pealegi omapead, mina ja mu neljajalgne siberlane. Leiame meiegi ööbimiseks mõne maja, kus võin end kiiluda toapõrandal magavate poiste vahele.

Keegi ei ütle otse välja, kuid mõnigi staabimees ja rahuaegne ohvitser vaatab meile kui tulutuile segajale. Uuralites, Jegorjevskis ja isegi Toropetsis oli meist veel kasu. Tegime kõike seda, mida nimetatakse poliit-tööks. Komandöri hooleks jäi ainult vastutamine.

Mida teeb aga parteibüroo lahingute ajal? Kas valvab plekk-kasti või korraldab parteikoosolekuid siis, kui teised lahingut peavad?

Lugematute peatuste, venimiste, kiirustamiste tõttu olen ammu kaotanud sideme Sitini ja Illissoniga. Asjatu on neid otsida ning hobust kiiremale käigule sundida.

Poolpaljal teel rege vedades sirutab «siberlane» tagumised jalad kaugele välja, rõhub kogu rinnaga rangidele, ta niigi madal selg vajub veel madalamale. Täistuisanud orgudes vajub ta seljani hangedesse. Kuid ta ei peruta, on harjunud nii palja maa kui ka paari meetri paksuste kohevate hangedega.

Siia jõudsim Siberist eri vaguneis ja ešelonides, trampisime mööda erinevaid teid. Kuid iga tunniga hakkab järjest rohkem hindama seda visa hingega looma, kes koormakkestamisel ei muutu kärsituks, ei peruta isegi siis, kui mäest alla sõites toetan jalad vastu ta tagumikku, et koorem päris konti ei käiks.

Tundub, et aiste vahel olija hakkab mindki hindama, kui astun aisast kinni hoides ta kõrval. Ta ei tea ju, et ma ei tee seda esmajoones looma-armastusest. Proovi istuda koormal, kui tuisk vihistab lund krae vahele ja mütsikõrvade alla, märjad sinelihõlmad külmuvad krobisevkõvadeks. Pured kivikõvaks külmunud leivakannikat, kus hambajälgedes säravad jääkristallid. Ja mõne hetke pärast hüppad külmast lōdisevana taas koorma kõrvale kohevasse lumme, seniks, kuni selg käimisest aurama hakkab.

Me astume, astume, astume...

Me ei loe enam kilomeetreid ega tunde.

Ei oota puhkepeatusi ega öhtut.

Õine ja päevane tuisk on ühesuguselt hall.

Ikka jalg jala ette.

Tundmata midagi peale väsimuse.

Vaid kusagil alateadvuses kummitab teadmine, et iga sammuga astume lähemale lõpplahendusele.

Vähemalt selleks korraks...

... Sõdurite tasemel ei tea keegi, kuidas kõik õieti juhtus. Keegi kusagil pani nad paari enne rännaku algust. Nüüd on nad mees ja naine. Nooruke staabi masinakirjutaja ning temast vanem ohvitser. Pulmareisiks lahingusõit ning pulmavooris mitu tuhat meest.

Meieni jõudsid kuuldused, missuguseid lahinguid tuli neil maha pidada, enne kui said loa minna külanõukogusse nimede kirjapanekuks. Vormistamata paariminekuid oli polgus ennegi juhtunud. Külades, kus peatusime. Ja oma polguski. Nendest ei jää jälge ning ka juhtkonnal pole vaja vastutada.

Igasuguseid lugusid on olnud. Aga abiellumine on esmakordne. Mõned öelnudki niimoodi — on siis vaja registreerida. Lahingud veel ees ja

kõike võib juhtuda. Kuid mees raiunud nagu rauda, et nemad just sellepärast, et lahingud ees.

Meie jaoks pidid jutuaJamised ohvitseri ja tema ülemuste vahel jääma saladuseks. Armee on armee ning igal lontkõrvast käskjalal või kirjutajal pole vaja teada, kuidas ülemustel vahel seitset nahka kooritakse.

Kuid ka koridoridel on kõrvad.

Ja nii teataksegi, et üksnes nooruke komsomolisekretär olevat tollel nahavõtmise koosolekul rääkinud armastusest. Kuid ka tema olnud nii printsiipiaalne, et nõudnud armastuse ja muu sinna juurdekuuluva edasilükkamist lõpliku võiduni fašismi üle. Mõned kõrged diviisiülemused aga öelnud, nagu oleks meie polk üldse nagu üks avalik...

See on muidugi juba liiast. Meil polgus käib ainult mõni mees öösiti hüppes. Kui vahele jääb, saab koleda koos, ametikohale ja aastastele vaatamata. Karmid on meil polgukomissar, parteibüroo sekretär ja kom-sorg. Vaadaku parem, kuidas neil endil seal diviisis asjad on.

Meie enda polgu ülemuste jutt, nagu võiks abiellumine anda halba eeskujut sol-datitele, on kah jama. Selle koha pealt on meie moraali-ga kõik korras, olgu nad päris rahulikud. Ainult suuvärgiga teeme suuri asju ning südamest käib läbi kena tunne, kui rännakul satub kõrval käima mõni medpati öde. Aga mis moraalil laostamisest siin rääkida, kui ei saa isegi pilgul lasta käia üle puusade, kui saledad sääred on peidetud lubjaviiltidesse. Kõik, mis võiks silmarõõmu teha, on paksu vattjope peidus.

Ja kadetus? Mis sa ikka kadestad, kui noorpaar oma pulmारेisil tram-bib koos meiega sügavas lumes. Öösel magavad sealsamas põrandal kus meiegi. Kahekesi koos magades võtavad nad isegi vähem ruumi kui eraldi.

Meile, sol-datitele, on kogu lugu arusaamatu ja veider. Tüdrukul on tõepoolest imelist värvi punapruunid lokkis juuksed, suunurkades naerulohukesed, kuigi ta naerab harva. Näonahk nii valge, et puudutamatagi tunned selle õrnust, põskedel aga roosa lõkendus, nagu polekski ta võidelnud Tallinna all, nagu polekski tundnud taganemise ja evakuatsiooni kibedust. Kui ta juhtus muldonnide vahel kõndima, läks alati otsekui läbi kadalipu. Sajad silmapaarid vasakult ja paremalt uudistamas. Isegi lõopjuttu ei alustatud temaga, rääkimata käe külgepanemisest. Sadade meeste juuresolek tõstab nende keskel asuva üksiku naise kättesaamatusse kõrgusse.

Aga kui keegi annaks käsu, et mõni meist peaks temaga abielluma? Kurat seda teab, kas tõttaksimegi õhinal niisugust käsku täitma. Armastus ja abielu on jäänud piirjoonte taha, mis lahutavad tänast päeva sõjaeelsest ja kujuteldavast sõjajärgsest elust.

Õeldakse, et armastus on isegi surmast tugevam. Võib-olla. Siis aga peaks armastusel olema oma nurgake ja teistsugune, väärikam elu, mida armastusele ohvriks tuua. Sõdurpoiste harvad kohtumised küladesse jäänud sõdurileskedega sarnanevad niisama vähe tõelise armastusega kui meie katlatoit «Du Nordi» õhtusöögiga. Kuradile! Elagu kuidas tahavad. Hiline selg on koormal istudes jahedaks tõmbunud. On aeg koorma kõrval hanges sumada.

... Pikad tõusud vahelduvad langustega. Harva satume lagedatelt, tuult lõõtsutatavatelt väljadelt varjava metsa vahele.

Kas meie jalge all ongi üldse tee või trambime tuhklumes eesminevate väeosade jälgi pidi? Oleks nagu tükike maanteekraavi? Ja tavalise kepi külge naelutatud lauatuukk, millele kohmakas käsi on maalinud mingisuguse küla nime. Kahel pool teed märkad lumealuseid kühme, hangest ulatub välja kaevuvinn, kaugemal söestunud palgid. Üksikud raagus puud. On need vahtrad või õue kaunistanud pihlakad? Õunapuud ja üksik kirss. Lumest paistavad puitunud rohututid. Kui astud teelt kõrvale, jääb jalg kinni põlenud raudvoodi võresse. Koliseb auklik veeämber. Puhkepeatusi teeme ikka küla-des. Toetame seljad vastu ahju. Surnud kodukolde hoidja kaitseb vähemalt tuule eest. Ja see on ka kõik, milleks ta veel on võimeline.

Küla serval avaneb tükk lumehange ja nähtavale ilmub vanaäiti pea. Mullakarva nägu, vildiks vanunud valge habe ning hõredad juuksesalgud. Selja taga mustendab auk, millest tõuseb auru. Üksainus hingeline

põlenud korstnate ja ahjude vahel, eluasemeks sõjameestele tarbetuks muutunud vaatluspunkt. Kus on kõik teised? Miks ta ei läinud koos nendega? Millest ta elab? Või on ta jäänud siia vaid selleks, et surra oma koduküla varemeil, siin, kus naine sünnitas talle poegi ja tütreid, tütreid ja miniad aga lapselapsi. Me ei küsi talt midagi. Ja ka tema ei küsi meilt. Ainult vaatab. Liiga palju on temataolisi, liiga palju on rindeleminevaid väeosi. Igaühelt ei jõua pärida.

Teisel ööl satun imekombel terveks jäänud majja. Suurt, ühegi mööblitükita tuba valgustab seinale kinnitatud klaasita lamp. Põrandal meeste rida, esimene, teine, kolmas. Seal, kus jalgade juures on veidikegi vaba ruumi, magavad hilisemad saabujad istukil. Vajutan ennast paarikümne sentimeetri laiusele vabale pinnale magajate vahel. Esialgu jään rippuma kahe magaja selja vahele. Siis vajun sentimeeterhaaval allapoole, kuni ka minu külg põrandat puudutab. Vahetevahel avaneb välisuks uutele tulijatele ja üle lamajate lahvatub jääkülma auru. Kui üks liiga kauaks lahti jääb, kostab ahjupealselt, mis ainsana veel pererahva käsutuses, pahaseid hääli.

Lumest märjad sinelid auravad, pesemata kehadest muutub õhk pak-suks. Küllap ahjupealsel rohkemgi kui põrandal. Võib-olla kunagi, eelmises elus, vaatas ka sinne pererahvas uurivalt igat vöörast, enne kui lubas tal öö oma katuse all mööda saata. Ja siis kanti lauale samovar, otsiti juurde muudki. Nüüd on ainukeseks külakostiks ukse kõrval seisev ämber külma veega. Ja soojust hõõgub suur vene ahi. Rohkemaks pole rindete ees asuvas majas jõudu ega võimalust. Igal hilisõhtul või öösel vajuvad sisse surmväsinud sõdurid, ning ootamata pererahva käepigistust, vajuvad põrandale. Ja lahkuvad hommikul enne valget saate-sõnade ja suudlusteta.

... Kolmandal ööl tuisk vaibus. Esialgu oli läbi pilveräbalate näha vaid üksikuid tähti. Siis aga säras kogu tähistaevas ja paukus pakane. Märjad sinelid jäätusid, vildid tõmbusid kivikövadeks.

Viimase jõuga veab hobune koorma üles mäeharjale. Oma loomaaruga teab temagi inimeste tarkust, et tõusule järgneb alati langus.

Mäeharjal taas põlenud küla ja kaks-kolm raagus puud. Ees sammunud pataljonid ja roodud on kusagile kadunud. Seisavad ainult staabi kraamikoormad. Järeltulevad üksused suunatakse vasakule ja paremale.

Õo on muutunud valgemaks. Tubli kolmandik läänetaevast on tulekahjudes. Selle tontlik-kahvatus kumas askeldavad inimvarjud. Rinne seal ees podiseb nagu keemaläinud katel. Mullidena kerkivad mürskude plahvatused, kusagil ragistab kuulipilduja. Arvan kuulvat tule kohinat ja praksumist. See on siiski kaugemalt kostva rinde hingus.

Oleme kohal.

Seal ta siis on, see Velikije Luki.

Meie omadega läbisegi askeldavad mingi vööra väeosa komandörid. Mõnemehelised rühmad tulevad rinde suunast, liiguvad meist mööda. Kas tagalasse?

Siis vajuvad meie voorid mäest vaikselt alla, vastassuunda.

Peatume enne järgmist tõusu.

Mäenõlval avaneb uks, valguskiir löikab hetkeks pimedust. Võib-olla nädal, võib-olla kõigest mõni päev tagasi seisis selle ukse ees valvel frits. Nad olid maa alla tassunud terve linnaäärse maja. Põrandal ei lirtsu porine vesi, laelaudade vahelt ei nirise krae vahele liiva. Ja narid! Ei mäleta, millal midagi nii siledat mu külgi paitas. Veeretan end naril küljelt küljele, sirutan käsi-jalgu. Hea on tunda kõrval naabri küünar-nukki, seda siiski mitte öösel magades.

*

Seal ta siis ongi — Velikije Luki.

Äratundmise ja taaskohtumise rõõm, seda ainult tänu nimele.

Ütleme ausalt, head korpusekaaslased: me ei tunne ju ühtki nendest linnadest ja küladest, kus viibisime sõja ajal. Velikije Luki oli meie jaoks hulk mitmesuguseid muldonne ja varjendeid mäeküljel, tükike kaitsekraavi, nõgudes looklevaid lumme sõtkatud radu ja kohti, mida tuli üle-

tada roomates või hüpetega, et hoiduda snaiperi kuulist. Oli tükike raudteed, mille muldvallis asuv tsemendist veetoru andis aega hetkeliseks hingetõmbeks.

Ja oli mingi Volkova küla, mida ma pole ihusilmaga näinud, kuid mille vabastamisel sain miinikillu kerre ning teenisin medali lahinguliste teenete eest. Nii on kirjas.

Ma võin uhkustada, et nägin ka vabastatud Velikije Lukit. Siis, kui seljataga oli haigla ning meie polk paiknes taas linna lähistel muldonnides. Paarist varemete vahel hulkumisest jäi ilmutisena meelde liiklust reguleeriv tütarlaps tänavanurgal. Olid ööd, mil saksa lennuvägi püüdis tabada raudteejaama, pommid aga sattusid meie mäekünkale. Võib-olla kütsime nii tugevasti ahje, et õhust vaadatuna tundusid meie onnid sädemeid pilduvate veduritena.

Võrdväärseks eesti angerja, Baikali omuli ja Kaug-Ida lõhe kõrval seisab Velikije Luki kartul, mida me raudteejaamas pärast pommitamist seljakottidesse korjasime, hiljem traadi otsa ajasime ning korstnas küpsetasime. Sellepärast kerkiski meie muldonnide korstnatest peale sädemete ja suitsu otse elavat tuld...

...Nüüd aga — hüvasti kiirbuss, mil Jaan Arno nimi ja nähtavasti Eestimaad sümboliseeriv kajakas. Aitäh, head bussijuhid, et tahtsite meid oma sõidukiga otse hotelli ukse ette viia. Küllap leiame ka ise õige linnaliini ning peatuse, kuigi tänavad, kõnniteed ja majad upuvad puude rohelusse. Sellesse kaovad ka jalakäijad ja sõidukid.

Puud on olnud alati jäävuse, isegi igaviku omalaadseks sümboliks. Nad on kohisenud enne meid ja jäävad kohisema pärast meid. Siinsed puud on meist peaaegu poole nooremad. Lahingupäevist ei jäänud neid siia ühtki. Kas pani varemete vahele istutatud võrsed nii jõudsalt kasvama inimeste hool või veri, millega siin on kastetud iga jalatäis maad?

Ma ei tea, kuidas nimetada linnu, mis käisid käest kätte, mille iga tänav ja iga maja oli muudetud kindluseks. Muidugi olid nad linnadkangelased. Kuid ühtlasi on nad linnad-kalmistud, ka siis, kui nad täna oma hoonete, elanike ja elurütmiga enam millegagi möödunud ei meenuta.

Haruharva pääsevad surnud segama elavaid, sest kõige paremalgi määlul on piirid. Need kaitsevad elavat inimest surnute eest. Oleks kohutav igat sammu astudes meenutada, et just sellel kohal karjus keegi surmaagoonias. Võimatu oleks Tallinnas Harju tänavas igal öhtul voodisse heita teadmiseiga, et otse su kohal, allpool ja üleval, varisesid kord seinad, hukkused inimesed.

Küllap olen Velikije Luki keskväljaku kirevas saginas üks väheseid, kes siin igal ruutmeetril näeb valatud verd, kuuleb surijate viimaseid hingetõmbeid, ja seda seepärast, et tulin siia otsima oma noorusmaad. Astun sisse uhke hotelli «Jubileinaja» uksest. Miks summutavad juba fuajees vaibad iga sammu? Miks on seinakõrguste akende alla pandud kasvama potipalmid? Miks ootab meid kahetoaline number säravate valgustitega? Siinsamas Velikije Luki all me unistasime ju ainult ühestainsast toapunkrist, värvimata kuuselauast, mida valgustaks klaasiga lamp. See oli kõik, mida arvasime vaja minevat raamatu kirjutamiseks. Kui palju kirjutamata jäänud raamatuid on Velikije Luki mullas? Ja palju on jäänud neid kirjutamata ka neil, kes pärast sõda said ühe toakese asemel suurepärased kabinetid.

Varsti heliseb telefon hotellitoa laual ja tundmatu hääl küsib luba küllatulekuks. Poole tunni pärast on külaliste mahukast portfelliist lauale laotatud kõik vajalik, millega olevat vaja vastu võtta linna vabastajat.

Ants Karlovitši terviseks!

Velikije Luki terviseks!

Küllatulijate terviseks!

Jätame siiski toostide loetelu, sest seda võib pidada ebatervete elukommete propageerimiseks.

Kuigi see pole esimene kord klaasi või pudelit suu juurde tõsta. Ka siin, Velikije Lukis.

Pole midagi hirmsamat kui ootamine.

Lamame õhukese lumega kaetud jääkeltsal, kus iga lohuke lirtsab veest. Esialgu me veel ei otsi madalamaid kohti. Kui algab meie kahurväe ettevalmistav tuli ja fašistide miinipildujad hakkavad läbi töötama meie rünnaku lähteasukohta, tuleb niigi pikka aega lamada vett täis kraavides ja lohkudes.

Milleks toodi meid siia paar tundi enne rünnaku algust? Miks öeldi eelmisel õhtul, et homme läheme pealetungile? Öeldagu veerand tundi, veel parem, öeldagu ainult viis minutit enne algust: lähme, poisid. Ja siis oleks nende viie minutiga kõik selge.

Ja veel on midagi senitundmatut. Puudub igasugune valikuvõimalus. Enam ei küsita, kas tahad. Sa pead.

Ma ju tahan. Ütlesin oma sõna juba möödunud aasta juunis, hävituspataljoni astudes. Ja jaanuaris Novosibirskis sõjakomissariaadis, kui arstlik komisjon mind kõlbmatuks tunnistas.

Kiiver on kuklale vajunud. Iga hulkuv kuul võib katmata laupa tabada. Tõmban kiivri otsmikule. Siis hakkab külmetama kukal, sinna võib sattuda selja taga lõhkeva miini kild.

Koban kõhule vajunud granaate. Kas sütikud on kohal? Peaks vist rihma koomale tõmbama.

Sinule väljasihitud automaatide ja kuulipildujate torud ei jäta ühtegi meetrit, kust võiksid puutumata läbi pugeda.

Sa pead. Selja taga on käsk, mis iga mahajääja tunnistab desertööriks. Imelik — käed, mis kohendavad kiivrit, rihma ja granaate, nagu ei kuulukski minule. Keha on see, mis kargab püsti ja läheb. Ja silmad kuuluksid nagu kellelegi teisele, kellelegi, kes uudiskleb kõrvalt seda masinlikku, õppustel sadu ja tuhandeid kordi kätteõpitud tegutsemist. Veider kahestumine.

Või olen ma argpüks? Kas tõesti kardan nii kohutavalt surma? Ei. Aga ma tahaksin ise otsustada, ise vabatahtlikult minna. Kuid vabal valikul on omad piirid. Me ei saa endale valida ellujäämist, surma või haavata-
saamist.

Kui saaks vaid kiiremini selguse.

Kurat võtaks, see on ju hirm!

Ei, ma ei tunne hirmu! Ei tunne! Kui suudaksin kuidagi unustada selle neetud kellaaja. Kell 7.00 peab olema algus.

Juba teist korda avan püksinööbid, kuigi ma pole midagi joonud.

Rooman roodu sidepunkti juures norutavate poiste juurde.

«Täna teeme fritsudele tuupi!»

Vastuseks on vaikus.

«Eks Eestimaa hakkab kah varsti paistma.»

Sõnad on õiged, aga kõlavad mu enda kõrvus kui tühja tunni kõmin.)

Need poisid siin lähevad tulle juba kolmandat või neljandat korda, roodust on järel ainult pooled. Mina tulin, et tõsta nende masendatud meeleolu. Aga kuidas saab seda teha mees, kes ise läheb lahingusse esmakordselt?

Nii me lamame, roomame, mõnikord tõuseme isegi istuli. Igaüks omaette, üksi oma mõtetega. Igaüks lootusega — võib-olla läheb täna kuul mööda. Pilk riivab naabrit. Kui mina ellu jään, siis tähendab see, et tema peab pihta saama. Niisugune on seaduspärasus — keegi sureb, keegi saab haavata. Kes just, see on pelk-juhus. Tuleb nii välja, et endale elu lootes soovivad naabrile surma. Juhuse ja seaduspärasuse suhe praktikas.

Kuid me pole ju vaenlased.

Kõrvalt ulatatakse saksa trofeeplasku lahtikeeratava korgiga.

«Rüüpa!»

Kas nad tõesti näevad, et kardan? Võib-olla peavad mind tagalarotiks? Ulataja käsi väriseb. Küllap külmast. Peaasi, et minu käsi ei väriseks. Surun külma klaasi kõvasti vastu hambaid, et see ei plagiseks, ja kõrist voolab alla tuline juga, mis muutub kõhus tulekeraks ja millest valguvad soojalained üle kogu kere laiaili.

Oma ettenähtud sada grammi jõime ära juba hommikul. Nüüd kummutame nende portsjoneid, keda meie hulgas enam ei ole. Ka konserve ja muud tráni on meil küllaga. Tänu nendele, kes eile langesid, sest

tänased leiva-, viina- ja toiduportsjonid toodi eile välja üleilsete nimekirjade järgi. Paberil elavad inimesed alati paar päeva kauem kui tegelikult ning saavad polgu ladudest toitu ja viina.

Rüüpan veel kord. Kuid soojaks läheb ainult keha. Peas valitseb endiselt kristalne selgus.

Roodu sidemee on telkmantliga kaetud augus telefoni kõrvale magama jäänud. Võib-olla on ta mitmendat päeva vahetuseta. Temale ei tähenda otsustav kellaeg rohkem kui paari telefonikõnet. Pataljoni läheb teade roodu edasilükkumisest või pealetungi tagasilöömisest. Tema ronib august välja vaid siis, kui miin või kahurimürsk on sideliini purustanud.

Kui mullegi tuleks uni! Niikauaks, kui hõre, terve tunni peale venitatud kahurituli lõpeb.

Paar aastat tagasi võtsime kahe peale ära asuniku ning pärast seda oli peas nii palju pehmet vatti, et sinna vajus kogu pettumus ühest armastusest.

See kõik oli poisikeste nali. Nüüd olen täismees. Isegi kakssada ja kolmsada grammi tühja kõhu peale ei mõju.

Mis on praegu Eestimaal? On isa, ema ja õde üldse veel elus? Viha teeb, kui hakkad mõtlema. Küll virutaks, kui satuks silm silma vastu fritsuga. Meie vastas on aga ainult dotid ja dzotid ning valge lagendik. Mis kuradi pärast me peame iga tulepunkti pärast kaotama kümneid ja kogu Luki pärast tuhandeid mehi? Nagunii on fašistid ümber piiratud. Las istuvad oma urgudes, kuni nälg nad välja ajab.

Hurraa-hüüdega vaenlase kaevikusse joosta oleks palju lihtsam. Isegi täägi torkamisega kaevikus istuja elavasse ihusse saaksin hakkama.

Ees aga on ainult tulepesad. Ükskõik kui suur viha ka poleks, nähtamatute peale seda välja ei vala.

Ei, ma ei karda.

Kuid ma ei suuda tunnetada ennast tervikuna. Käed ja jalad liiguvad masinlikult. Ma ei saa parata, et aju on andnud mu keha elavatele rakkudele teate sellest, mis neid võib ees oodata.

Pataljonikomissar Elman, vana põrandaalune kommunist, jutustas muidu tublist mehest, keda aga ei saanud kasutada põrandaalusel tööl sidepidajana kirjaliku teate edasiandmiseks. Kõige pisemgi paberitükk šifreeritud teatega pani mehe värisema. Põrandaaluseid töötajaid valitakse. Ka neid poisse, keda saatsime kevadel partisanide kooli, valiti range vabatahtlikkuse ning mitmesuguste andmete ja omaduste põhjal. Rindel sõdijaid ei saa valida vastavalt nende närvikavale. Siin valitseb käsk. Niisugune, mis aitab ka kõige suuremal argpüksil ületada hirmu. Ühesugune kõigile. Neile, kes on mobiliseeritud, ja neile, kes kaugel tagalas viibides iga hinna eest rindele püüdesid. Nii neile, kes tahtega suudavad hirmu ületada, kui ka tahtejõuetuile käsutäitjaile.

Kahurid pauguvad endiselt harvalt. Kella seitsmeni on jäänud veel paarkümmed minutit. Ees on üksainus mäekünkake. Võib-olla täna jään ellu. Aga mäekünka taga on teine. Uus võimalus jääda ellu, uus võimalus surra. Juhus muutub seaduspärasuseks ka minu suhtes, varem või hiljem saan pihta, haavata või surma.

Samasugused mäekünkad asuvad vasakul ja paremal, lõunast põhja mitmel tuhandel kilomeetril. Ja iga künka taga uued künkad Eestimaani ja Saksamaa südameni välja...

Aga minna on vaja. Võib-olla õnnestub täna jõuda dzotini, enne kui kuulipildujatuli mehed maha surub. Pärast seda, kui pooled rünnakule läinuist on alatiseks maha jäänud, surub hirm ülejäanud maadligi.

Võib-olla täna sünnib ime, et mürsk lendab otse dzoti laskepilusse ja paneb vaikima kuulipilduja. Kuid üksikud hõredad prahvatused paiskavad jäätanud mulda õhku vaid dzoti ümbruses. Kui mõni mürsk langebki otse dzoti laele, naeravad need seal sees mitme palkide rea, betooni ja mulla varjus. Lahtiste tulepesade mehed jooksevad kahuritule ajal tagavarakaevikusse ja varjendisse. Meie kahuritule lõpu ja rünnaku alguse vahele jääb alati nii palju aega, et nemad jõuavad esimestesse kaevikusse tagasi joosta. Pealegi on mürske nõnda vähe, et kahurituli on rohkem signaaliks kui vaenlasele kahju tekitamiseks.

Nüüd varsti peaksime minema.

Kisun seljakotist hommikul sinna pandud plasku.

Joon.

Nõu põhi tõuseb üha kõrgemale ja kõrgemale. Hommikuhämaruses pole kedagi nägemas. Hommikul hoiatati, et sajagrammise normi ületamine vähendab reageerimisvõimet. Purjus soldatit pidi ootama kas vaenlase kuul või oma meeste sõjakohus.

Aga minul on juba... kui kokku arvata...?

Pea on endiselt selge. Silmad ja kõrvad fikseerivad täpselt iga detaili ja heli.

Paremal lendab õhku rakett.

Röögatan. «Edasi!»

Tõuseme. Poolküürakil esimene hüpe. Teine.

Sakslaste kuulipilduja terav ragin.

Hurraa vaibub mõnekümne meetri järel.

Lamajate kohal lõhkevad miinid.

Esimesena roomavad tagasi haavatud, kes suudavad ise käsi-jalgu liigutada. Varsti saab selgeks, et ka ülejäänuid pole mõtet hoida miini- ja kuulipildujatule all.

Valgele lumele jäävad üksikud mustad kühmud. Nende juurde roomavad sanitarid. Kui meest ennast pole mõtet tassida, võetakse ära vaid dokumendid.

Homme tuleb viia diviisi poliitosakonda surmasaanute parteipiletid.

*

Nii oli kolmandal või neljandal lahingupäeval, kui ma esimest korda olin «ninaga vastu lina». Vaatamata ebaõnnestumistele läksid pataljonid kätteõpitud määrustiku järgi ikka uuesti ja uuesti...

Eesti korpuse lahinguteed käsitlevas memuaarkirjanduses on saanud «heaks kombeks» ilmtingimata meelde tuletada ühte ebaõnnestunud desantsi Saaremaale, milles olid süüdi Balti laevastiku luurajad. Hukkus ju pataljon. Luure lohakad organiseerijad said karistuse.

Sõjas on juba nii, et iga viga nõuab kümnete, sadade ja isegi tuhandete inimeste elu. Ometigi tehakse ka kõige paremini organiseeritud lahingus vigu. Sest organiseerijad on samuti inimesed, kes võivad eksida, ning palju jääb juhuse meelevalda. Eksijad maksavad vead kinni oma elu hinnaga kas vastavalt tribunali otsusele või vana ohvitserikombe kohaselt ise püstoli päästikule vajutades.

Meie kõige soliidsemas sõja-ajaloo raamatus on lause: «Tuleb märkida, et eesti diviiside väljaõppe perioodil ei pühendatud vajalikku tähelepanu kindlustatud rajoonide rünnakule, mis andis ennast tunda lahinguis Velikije Luki all.»

Päev päeva kõrval harjutasid rühmad, roodud, pataljonid, polgud ja terve diviisi tühimuseni vaenlase kaevikuisse tormamist lahtisel maastikul. Esimene, teine, kolmas kaevikute liin. Ikka edasi! Kilomeeter, kakskümmend. Peaasi — edasi.

Kujutlusis nägime end tormamas üle Eestimaa piiride. Me ei mõelnud ja meile ei öeldud, et peale Narva soode, Virumaa lagendike, Võru kuplite ja Pärnu metsade on veel Narva, Tartu ja Tallinn, on teisigi linnu, mille iga tänav võib muutuda kaitseliiniks, iga maja kindluseks, et peale lahtiste kaevikute võivad teele sattuda ka kindlustatud rajoonid.

Meid käidi inspekteerimas, meile heideti ette vähest kiirust ja operatiivsust. Ja taas andsime mitme kuu jooksul jalgadele valu.

Siis tuli Velikije Luki.

Kahekümne seitsmenda polgu esimest pealetungi mäletan nagu täna. Ühes pataljonis oli ühe päeva jooksul ligi pool meestest rivist läinud.

Kuid oma lapsikut uhkust ei kaotanud me ka siis veel.

«Poisid läksid nagu noored kuradid püstijalu peale. Ei roomanud ega kummardanud kuulide ees. Naaberväeosade mehedki imestasid: nii julgeid polevat nad enne näinud. Me veel näitame! Eestlase nimele me häbi ei teinud.»

Nii arutasime pärast esimesi lahingupäevi.

Nüüd aga on ajalooramatus samade päevade kohta kirjas:

«Ei saa jätta märkimata, et jalavägi tegi edasi liikudes hüppeid püsti,

kogu pikkuses ja jäi kauaks lamama vaenlase tõkkesuuna tsooni, mistõttu 7. diviis kandis üleüldiselt kaotusi.

Päeva lõpuks jõuti vaid vaenlase traattõketeeni.»

Me panime kõik kaardid uljusele ja julgusele ning unustasime sõjakavaluse.

Isegi pärast ebaõnnestunud katseid ja esimesi lahingukoormusi püüdsime tormijooksuga ära võtta kindlustatud künkaid. Mürske ei jätkunud — see on objektiivne õigustus. Kuid ka ründegrupid moodustati alles siis, kui meeste read olid jäänud nii hõredaks, et ummisjalu pealetungi oli võimatu korraldada. Nii nagu lahtise rinde õppustel püüdsime ka siin enne rünnaku algust varjuda lohkudes ja kraavides ning unustasime, et kaua aega kaitses istunud vaenlane oli ka kraavid ja lohud raskekuulipildujatele alla võtnud.

Ei, ma ei taha grammivõrdki vähendada nende päevade kangelaslikkust, süüdistada komandöre, nagu poleks nad hoolinud inimestest. Nad olid ise meestega alati koos. Ja nad olid eespool, kui seda nõudnuksid nende komandörikohused, kuid nemadki hindasid üle kõige uljust ja julgust. Sellest ka ebatavaliselt suured kaotused komandöride hulgas.

Ma ei kohanud komandöre, kes poleks oma poisse hoidnud ja armastanud. Kuni korpuse kõrgema juhtkonnani välja. Nüüd tagantjärele teame, miks Stalingradi asemel sattusime Jegorjevski laagrisse ja Toropetsi. Stalingradis jätkunuks meie korpust vaid mõneks päevaks. Meid jäeti ootama väiksemat ja kergemat Stalingradi.

Kuid ka juhtkonnad koosnevad ju ikkagi lihtsalt inimestest, kes võivad midagi jätta kahe silma vahele, ülehinnata üht ja alahinnata teist võidu komponenti. Isegi tagantjärele-tarkusest on vähe, et omaaegne reamees võiks näpuga näidata vigade tegijaile. Lahingute käigus määrati meie diviisile uus komandör. Endise küündimatus (või midagi muud) sai selgeks paljude elude hinnaga. Ka see on sõja üks seaduspärasusi.

Tahaks vaid, et nähtaks mitte ainult nende eksimusi, kes valmistasid ette mõnda Eesti korpuse operatsiooni, vaid märgataks palki ka enda silmas.

Nüüd on siis see südameilt ära öeldud...

(Järgneb)

MOSAIKNE MÖTTEMÖLGUTUS

Irdaarium

Mitte üksnes juubeli puhul, vaid ka teistel päevadel olen endamisi mõtteid heietanud Sinu ja lavakunsti omavahelise suure armastuse üle, mis Sind nii lahutamatult köitnud teatriga — miks oled temale kõik andnud, miks oma ande, töö, energia, kirja- ja sõnajõu suunanud teenima lava-laudade luuletöde. Kuid teatrilt ka rohkesti nõudnud.

Sinu entusiastlik teatritöö on seletatav ehk sellega, et seljataha on jäänud tohutult raskusi. On tulnud läbi teha kõik elueksamid, juured puurida otse kivvi, hoolimata tuultest, tormidest ja iseenesest.

Mäletan hõõguvat, palavikusilmalist noort Irdi Jaroslavlis, kui ta sõjasüngeil õhtuil ootas raadioreproduktori all rindeuudiseid. Oli loota kutsset oma maa ja rahva juurde, oma töö juurde. Ja see tuli!

Kui koju tagasi jõudsid, polnud Maarjamaa sugugi tühi ja paljas — see oli varemeid täis. Sõjasuitsud lehvisid üle maa... Kuid just varemete käsk oligi vastupandamatu. Käärised käised, sülitased pihku, vandusid suutäie ja hakkasid pihta.

Kerkis uus «Vanemuine». Iga eelnenud kindlustatud sammule haakus uus, järgmine. Noorusele vaatamata osutusid targaks praktikuks, oskasid igale olukorrale leida operatiivse ja ka õige lahenduse. Selleaegne töö vajas nelja ratta vedu.

Hakka või uskuma, et paremaid tulemusi võib saavutada üksnes raskuste kaudu ja kiuste. Paljudel meie noortel nagu puuduks selletaoline takistusriba ja kannatuste rada. Eelkäijail tuli ju küünte ja hammastega asjust haarata, et edasi rebida ja elu kõvemaid, kivisemaid pähkleid oma hammastega ise pureda. Kas raskuste puudumine ei võigi põhjustada haarde lõtvumist ja hammaste nõrkust, energia ilmumist vaid üksikute hoogude ja annete kaupa?

Kompromissitu rünnakumehena, võitlejana, nagu Sa olid ja oled, pole Sa tolligi taganenud oma teatriusust. Eesliinil tuli kiirelt tegutseda. Polnud seal aega mõelda peenemale kinnastatud diplomaatile. Tulistasid tõemeeli, ei hoidnud kokku püssi- ega ussirohtu. Sellises lahinguolukorras polnud ime, kui mõni õhema kaitsekihiga kaunishing sai süütu lähedalseisjana lumelabidaga lataka — kas või karjata. Ja ikka keegi karjatas.

Kunstniku suhted eluga ja kunstiga on mitmesugused. Tavaline igapäevane elu nagu oleks peamine — ja kunst selle kõrval kui mäng, mängumaa. Sinul on nad teineteisega polüfooniliselt läbi põimunud. Võiks isegi öelda: kunst on Sinu päriselu, Su tavaline igapäevane elu, kui seda juhtuks vahel olema — ainult mäng.

Sinu kunstitegemistes, võrreldes teistega, on see lisandus, et Sinu unistused on alati seotud järgneva vajaliku praktilise täidesaatva samuga. Viid oma plaanid ellu — ei oota, et keegi peaks seda Sinu eest ära tegema. Selles kõiges ei leidu kübetki eluvõõrast kunstiga kohmitsemist. Teed ise ka kogu musta töö, et kunstil oleks puhas tee.

Mul on olnud mitmel korral ebamugav, kui Sa ilmselt küll tagamõttega, ent nokkimise tahteta oled minule juhtinud laserlause: «Millega sa praegu tegeled, mis käsil?» Kummalisel kombel torkab see alati abaluude vahele. Olen tavaliselt püüdnud vastu kokutada: «Ilus ilm jah!» Sinu suust on sellist küsimust kehv kuulda, samuti nagu N. Andresenilt ja P. Aristelt.

GUSTAV ERNESAKS

Sinul ju tööluuse pole, teatri sunduslikel suvevaheaegadel aga puhkuse-
luuse küll. Vähi­magi vaba aja «raiskad» teatrile. Pole veel tabanud
ühtki rivitut koosolemise hetke, et Su mõte teatrisse ei satuks — võiks
vabalt öelda — tormaks.

Kuid siiski! August Sanga ettevõtmisel käisime kunagi Tori põrgus,
C. R. Jakobsoni mail ja mujal. See oli nagu tark aku laadimine — ener-
gia toitejuhtme pistmine otse looduslikku vooluvõrku. Nendel harvadel
vestivabadel viivudel nägid Sa välja lausa ristiinimesena.

Imestada võib Sinu rahu, kui Sa bridžikvartetis ansamblistina ei kõs-
sagi ega lähe marru, kui mõne tihiga alt lähed. Pole aga välistatud, et
Sa keset intiimset südamlikku olemist ei katkesta seda ootamatu lõhnaga
sõnakärtsakaga. Ja kogu jutujärjega satume taas maa peale. Ah, mis
maa peale — teatrisse! Teatri taevasse ja põrgusse.

Ei kujuta Sind kaunil suvepäeval rannal lõsutamas või põõsa all, aja-
leht ninal — norskamas. Ikka loed, kirjutad või koguni helistad: «Mida
teed?»

Kui olin mõnda aega Tartu tarkade arstide piiramisrõngas, tassisid
Sa mulle korduvalt lugemist. Kui ma tänumeeli tahtsin vastupidises olu-
korras Tallinnas samaga tasuda, kukkusin sisse. Sorteerisid kohvrit ja
sõnasid: «Päh! Puha loetud!» Nähtavasti on Sinu klapp raamatuletiga
märksa tihedam — Sinu läbiloetud etapp jõuab minuni hilinemisega.

Helistad Tallinna päris regulaarselt. Alguses on traat teatrimuredest
umbes. Mõne dramaatilisema sõnaga lööd toru puhtaks ja jutu jugama.
Iga kord kaks teemat, et vaat kus «Vanemuine» ja vastupidi: «Kuhu me
nii jõuame?» Jutus leidub loomulikult ikka oma ratsionaalne töötera,
olguigi vahel («alati» on vist õigem sõna) pisut või ka rohkem kunstiliselt
liialdatud ja suurendatud, et asi ka mulle nähtav oleks.

Olen Sind mõnikord lausa murelikuna kohanud. Ka Sulle löikab hinge,
kui Bakchos järjekordselt on säravaid andeid peast ja jalust rabanud.
Oled samuti teadlik, et ainult kaine lavapritsimehega pole võimalik teat-
rit teha, kuid ka seda, et laval on võimatu liikuda oimetul, ehkki ande-
kal näitlejal.

Lõbus külg on asja juures see, et ka Sina oled peedikaks peetu. Ei,
purjus pole ma Sind näinud 1942. a. peale mitte kordagi — raskes
teatrijoo­bes küll. Ja seda alati. Pole Sa šampanja sõber, konjaki kum-
mardaja ega kärakamees. Sinu viin on teater ja see on juba kolmest
eelmisest hästi palju kangem.

Küsin endalt, kas mul Sinuga peaks olema kerge tülli sattuda. Prak-
tilisi eeldusi võinuks nagu olla — tegime ühiselt oopereid, kuid mitte ei
õnnestunud rahun minna. Ju siis pole me teineteisel jalus ees — oleme
ehk koguni ühelsamal teel ja reel. Kumbki oma seljakotiga ja erineva
nosimise tempoga.

Olen mõnikord patuselt soovinud: küll oleks tore, kui Sind «Vanemui-
sest» maha võetaks ja RAM-i direktoriks pandaks. Peatselt osutuks koo-
rile meie gloobusekene pisikeseks munaks. RAM-i tegevuse ülejäägid
leiaksid kõige otstarbekama poliitilise, diplomaatilise ja praktilise rah-
vusvahelise rakenduse. Elu pole aga ulmeromaan ega RAM maailma
naba.

Proovige ainult kujutleda Irdi «Vanemuiseta». Ühes nad ehitasid uue
teatri, puhusid sisse uue vilka eluvaimu. Kui palju on selle pere õhutu-
sel loodud uut algupärast repertuaari!

Kuulus oli Karl, veel laiemalt tuntav on Kaarel. Mõlemad põhimõtte-
kindlad töömehed. Kummagi kõrvale ei mahuks vist teist Karli ega teist
Kaarlit. Hea, et on vaid üks Vana Hirmus. Ma ei tea, mis juhtuks, kui
teine säärane võhmavõimendaja koll oleks Su kõrval. Aga kahte pole ju
vaja. Aitab ühestki. Teda jätkub mitme eest.

«Pühajärvele» järgnevate ooperite kirjutamise õhutamaks olid ikka
Sina. Ei saaks öelda, et need kepsukõlblikud aasad ja heinamaad mulle
poleks meeldinud. Minu jaoks toredaid senitundmatuid muusikamängu-
maid. Nad aitasid tegijat ennast julgemini lahti mängida ja tõstsid tera-
vamalt esile muusikalise karakteri kujundamise küsimusi. Saadud
tähelepanekud olid ülekantavad ka teisele, oma liistude juurde jäämise
tööle.

Lisaks selgus mulle kõige tavalisem tõde, mis igaühel tuleb enda jaoks uuesti leiutada: kui kirjutad ooperit või mõnda teist pikemat teost — tööta tingimata iga päev. Mitte ei märka alguses, et asi üldse liigub. See on nagu suure tünni täitmine teelusikaga. Samuti oli kasulik veel kord uues spiraalis tunnetada loosungi «mis s(andi)sti, see uiesti!» sügavamat olemust. See vajalik tõde oli alguses arg arenema. Vahel oli tõsiselt kahju isegi paarist mahakantavast taktist. Rõõm oli suur, kui hiljem leidsin mitmeid mittevajalikke lehekülgi, mida tervikule üldse tarvis polnud.

Ka seabimised ooperite lavaletulekute ümber olid küllalt põnevad, sai tunda ilma ja inimesi. Ilm teadagi... võrratu — ja inimesed... toredad.

Meie omavahelised vestlused Sinuga võinuksid olla järgmised:

Jaroslavl 35. sünnipäeval:

«Kui saaks juba alata!»

Tallinnas, Tartus 40. sünnipäeval:

«Pane aga pihta, et tuli rummus!» (Ooperi puhul ka Paul Rummos.)

50. sünnipäeval:

«Sellest asjast saaks ju ka ooperi!»

60. sünnipäeval:

«Peaasi, et homme oleks veel parem. Peab ju olema! Mes?»

70. sünnipäeval:

«Mis Sinu arst Sulle ütles?»

80. sünnipäeval (?):

Mina: «Kuidas elad?»

Ird: «Jajaa — «Vanemuine» jah!»

Mina: «Ei, täna on teisipäev!»

Ird: «Poisid on toredad!»

Tervitades

GUSTAV ERNESAKS

KAAREL IRD

70. On seda palju või vähe, ei hakka praegu arutama.

Eakate lavameeste heaks lohutuseks olgu meenutatud Ants Lauterit, Hugo Lauri, Leopold Hansenit. Fakt on see, et ühe oma parima lavastuse, Oskar Lutsu «Tagahoovis», tegi Ird vaid mõned aastad tagasi ning see püsib tänaseni raudselt repertuaaris. Ma ei kahtle, et tema käe alt tuleb lavastusi veel küll ja küll.

Fakt on ka see, et täpne arvepidaja sõjakomissar kindral Kiudmaa teda enam rivimeeste hulka ei kutsu, kuigi sõjakust ja hoogu jätkuks Irdil mitme eest. Kui teatrirahvas mundris käiks, oleksid tal selletagi kõrged pagunid. Teatriühingu kaudu juhib Ird vabariigi näitlejate koondarmeed.

Kogu oma jõuga on Kaarel Ird rakendunud teatrikaariku ette ja neli aastakümnet seda ülesmäge vedanud. See on midagi rohkemat, kui ühe lausega öelda oskad. See on asi, mis mindki sundis sulge võtma ja kirja panema,

MIS MEES ON (MINU MEELEST) KAAREL IRD.

Samal ajal tunnen ma oma ülesande raskust, sest Ird on märkimisväärne isiksus. See, kes kirjapildis harvakasutatavaid sõnu ei pruugi, ei saagi Irdi täpselt kirjeldada.

Kaarel Ird sai suhteliselt hea ettevalmistuse Tartu teatristuudios, kus ülikoolilinna tollaegne vaimueliit noorte eeldusi lihvis. Tema lend on jätnud meie teatrikunsti ajalukku sisukaid lehekülgi.

Oma elu jooksul on Ird näinud paljusid teatreid: küll halbu, küll häid ja väga häid. Ta on näinud ja tundnud isiklikult paljusid neist, kes panid nurgakivi meie kutselise teatri hoonele. Mitmegagi neist on ta koos töötanud. Ta teab, kuidas improviseeris Paul Pinna, mida suutis laval teha Hugo Laur. Tunneb Lauteri kunstitäpsust ja unustamatu Põldroosi eruditsiooni. Ta hindab kõrgelt Leopold Hanseni ja Amalie Konsa eredat realismi. Nende aus looming kujunes Irdi juures kogu «Vanemuise» kunstiliseks kreedoks.

Küllap ta teab ja mäletab ka neid aegu, mil «Vanemuise» näiteseltskonda ja dekoratsioonid soidutas seltsimajast seltsimajja loom nimega hobune.

Ta mälestuste, muljete ja kogemuste pagas teeb temast meie autoriteetseima teatritundja ja alati huvitava jutukaaslase.

Suurde kunsti, meie teatri tipptasemele ei ole Ird astunud tagaukse kaudu, vaid trüginud sinna laia rinnaga, visalt, jonnakalt kõike trotsides.

MA OLEN IRDI LAVAKÖÖGIS TÖÖTANUD

Stanislavski ja Nemirovitš-Dantšenko on talle tabud. Bertolt Brecht on mees number 3. Proovile ei tule Ird trafaretsete käibetõdedega. Tal pole kodus sellist lükatit, millega välja arvutada näidendi raskustungid, mõttejõud ja tundesurved. Ta tuleb loominguliselt. Ta jutt on selge, ilmekas, seal on ära öeldud oluline ja sageli nähtud asju üllatavalt. Ird ise põleb proovil ja vihkab loojat, kes ei põle. See, mis Irdi juures laval sünnib, peab mõjuma eelkõige südamele. Publiku vapustamiseks ei kasuta ta pürotehnikat, stereoheli ega värvilisi valgusvihke, ta ei lase näitlejal viibida laval kaaluta olekus. Kõik, mis laval sünnib, suur rõõm, mure ja valu, peab üsna inimlikul viisil üle rambi saali kanduma.

Ta tunnetab hästi ajastu hingust, see kajastub ka tema loomingus.

Ühel kaunil päeval tänavu kevadel kohtusime juhuslikult Draamateatri ees.

Ird pani pea viltu ja hakkas maialt muhelema.

«Kas sa tead, millega mina nüüd tegelen?»

«Ei tea.»

«Juhan Peegli asjaga. Noh, see... «Ma langesin esimesel sõjasuvel»... Ei tea, mis tast kuradist välja tuleb, sest ma olen ju hull, aga mulle see lugu meeldib!»

Seitsmekümneaastasele Irdile on veel omane see, mis on omane andekatele noortele: otsida uusi teid ja radasid. Avastamise hasart istub tal veres.

Muu töö kõrval on Ird mahti leidnud ka ise kaasa mängida nii suurtes kui väiksemates rollides, kehastanud nii hea- kui kurjategijaid. Irdi mängulaad on olnud alati selge ja terav.

PEDAGOOG

Irdi panust noorte näitlejate kasvatamisel ei saa me samuti alahinnata.

Kaks eilset noort näitlejat ja näitejuhti Tooming ja Hermaküla on tänaseks tema tiiva all kasvanud meie väljapaistvaiks meistreiks. Valdavale osale vanemuislastest on ta olnud ristiisa. Ta kasvumajast on välja tulnud inimesed, kes võivad ehteks olla igale lavale. Ird on kutsetöös nõudlik. Kes konkursi korras tulnult loodab kerge töö peale sattuda, petub peagi. Kes mõtleb rolle käisest raputada, teenib kiiresti pikaks ajaks käki maine. Kõrgkooli diplom pole eelis, töövõime määrab kõik. Eksamitarkusega Irdi vastu seina ei vaidle. Õnneks on näitekunstis õige ruttu näha kõik, mida keegi oskab. Diplomandi, kellele püüdlik õpetaja on teatrikunstist rohkem õpetanud, kui ise teadis, paneb Ird kähku paika. Ent paljud on just tema käe all kiiresti saanud tuule purjedesse ja hakanud lootustandvalt triivima.

Ja lisaks veel on Ird teatri

DIREKTOR.

Kui kõik teatri töönäitajad on normis, siis see tõestab, et teatrit juhitakse targalt ja juhtijat tuleb kiita.

Ird kui kogenud inimestetundja teab, et mõnda meest saab kiiremini mobiliseerida kõva sõnaga kui igava jutuga eetikast. Ta ei lase end häirida sellest, et ühe näitleja palka tõstes saab ta juurde ühe kiitja ja kümme kirujat.

Irdi kabinetis torkab silma raamatute rohkus. Kõigest on näha, et neid kasutatakse lugemiseks. Raamatute pealkirjadest aga võib taibata, et peale teatri on direktorile maailmas veel palju huvitavat.

Kirjutuslaud on ametlikke pabereid tihedalt täis, nii et võiks arvata, nagu teeks direktor töö ära ka asetäitjate eest. Kõik tolles ruumis räägib sellest, et siin tehakse nii silmade kui kõrvadega kõvasti ületunnitööd.

HILINENUD PIHTIMUS

Tartu-päevil ütlesin Sulle, Kaarel, et alustasin kunagi aastaid tagasi kirja, kuid see jäi lõpetamata ja Sulle saatmata. Rohkem ei ole ma seda kirja maininud ei Sinule ega ühelegi teisele.

Olgu kirja-lugu nüüd ära räägitud. Tol korral olin teatriga pahuksis ja käisin nagu rändartist, kel paunas seitse maski, ühest filmist teise, kuni sattusin ühe hästi raske rolli peale. Ma võtsin tööd tõsiselt, nägin vaeva, kuid osa ei tahtnud kuidagi omaseks saada, kuju liikus mu kõrval, ees ja taga, kuid mitte sammugi minuga koos. Mida edasi, seda segasemasse sasipuntrasse ma sattusin. Mind piinasid kahtlused, vaevasid kõhk-lused. Siis tuli peale ahastus, seejärel hirm. Ma mõtlesin, et nüüd ongi mul käes aeg, mil näitleja tajub kohutavaimat: oma võimete piiri. Tekkis tarve oma süngeid mõtteid kellegagi jagada. Millegipärast mõtlesin kohe Sinule. Sa olid minusse paaril korral mõistvalt suhtunud ja paaril korral öelnud sõnu, mis tegid südame soojaks. Tundsini, et teatriinimestest olid mulle lähemal kui need, kes olid lähedal.

Hakkasingi kirja panema oma muresid, kuid siis jäin stoppama. Mis ütleb mu virina peale Ird? Jäin mõttesse ja tajusin äkki üpris selgesti, mida sa selle jutu peale ütleksid. Mu kujutlusse ilmus Su nägu. Silmad olid leebed, kuid sõnad rängad.

«Ära möga! Näed kolle rohkem, kui neid põrgus on! Kahtlused! Kahtlused peavadki olema! Kahtlemine on edasi viinud nii teadust kui kunsti. Kõhkklus vahendite valikul on loomulik. Ole õnnelik, et sul on, mida

JÜRI JÄRVET

valida. Kas sa loru tahad nagu Wiera-aegne näitleja, et keegi sulle tooni kõrva karjaks?! Ainult teatri viimasel pasapeetril, kes lavale on trüginud lokiröövli rollide peale, pole kahtlusi ega kõhklusi, sest tal sital pole mõtteid. Ta peast võib tühje sahtleid välja pakkuda! Kui aga ahastus, see kuradi mölakas, peale tuleb, pane talle vastu lõugu! Löö lestaks! Hirm saada persse! Argasid meie aeg ei sallii!»

Anna mulle andeks, Kaarel, kuid nii ma kujutlesin sind ütlevat ja see mõjus mulle üliväga kosutavalt. Kiri jäi saatmata.

Irdi isiksus võib tema enda teadmata teisi toetada — seda tahtsingi oma hilinenud pihtimusega ütelda.

VÄLJASPOOL TEATRIT

Irdi põliskaaslasteks on rahutus, püsimatus. Uudishimu elu ja elunäh-tuste vastu. Tal on alati oma vaatenurk ja isiklik arvamus. Ükskõikne pole ta millegi vastu. Ükskõik on talle ainult see, kas ta mängib malet mustade või valgetega.

Irdis on palju rõõmsat ülemeelikust, kuid samal ajal on ta ka kergelt ironiline — isegi enese suhtes. Sageli on raske taibata, millal ta räägib naljatades, millal tõsiselt. Kuid ükskõik kumbapidi ta ka räägib, jutul on ikka nii sisu kui vormi, see sunnib kuulama.

Vahel kui pisikesed kuradid mängivad silmades, võib Ird ilmuda selts-konda ootamatult nagu väljaspool abielu sündinud laps. Kohe on segadus ja kerge pahandus taga. Ta vaim nokib väledalt ja keel löikab nagu soome puss. Ird muutub silmapilk keskseks kujuk.ks.

Aastaid tagasi, ühel teatriühingu kongressi järgsel banketil, tegin jah-matamapaneva avastuse. Hotelli fuajees vestles Ird kellegi noore värvika daamiga. Ma ei tea, millisest teatrist daam oli, ja see polegi oluline, neid on igas teatris. Irdil olid jalas hallid püksid ja seljas hall kuub, Irdi sil-mad tundusid hallid ja juuksed olid hallid, võiks öelda — ta oli üleni hall. Kuid hallilt ei mõjunud Ird, vaid hoopis värvikas daam.

MULLE MEELDIB,

kui Ird oma parajalt seatud pikkusega koolivenna kombel ajab käe krae vahele sellele, keda peab täitsameheks, ja mõnusasti juttu puhudes seab sihitult sammu.

Ja veel rohkem meeldib mulle, et ta igat sünnipäevalast ei kipu vintis sõbra kombel musutama.

Meeldib, et ta ei naerata kellelegi rohkem kui vaja. Ei tervita kedagi nii, et müts riivaks trotuaari. Peab lugu inimesest, kes lugupidamist väärrib.

Jäägitut au annab ainult lipule.

KAS KAAREL IRD ON «VANA HIRMUS»? JAH ON!

Irdi kudedes on nitroglütseriini.

Ta on plahvatusohtlik. Kui hing praguneb või mõni sänikaelast risti-laps ajab proovisaalis meeoleu rikki, siis on tunne, et ristiisa ristiks risti-lapse veel kord üle nimelt selliselt, nagu vanasti ristiti Saaremaal raa-purjekaid: lööks pudeli vastu ta ahtrit puruks.

Kui pahareti sulased hakkavad peas möllama, ilmub Irdi silmadesse kisuline pilk. Lause muutub lühemaks kui Hemingwayl. Könest kaovad komad, punktid, koolonid, ainult hüüumärgid on iga paari sõna järel ja sõrmed kisuvad rusikasse rulli. Küllap siit talle hüüdnimigi.

Kuid Irdil võib kirumine omandada kunstilähedase taseme. Seda kõr-valt näha ja kuulata on päris mõnus vaatepilt.

Ird ütleb otse ja sõnadega ei hellita, kuid jääb sarjateski inimlikuks. Samal ajal ei tea ma teist näitejuhti, kes nii on oma näitlejate eest seis-nud ja võidelnud kui Kaarel Ird.

Kuid olgu ta «Vana hirmus» või olgu ta «taevatitt». Eelkõige on ta ere, originaalne, omapalgeline isiksus.

Lõpetuseks olgu öeldud toosti eest:

Ird ei ole meie teatriloos tasandik ega ole ka kõrgendik. Ird on mägi — ja veel priske kupliga!

Tallinnas 22. juulil 1979

JÜRI JÄRVET

LÄKITUS JA LOOJA

Maailmarändur eesti kirjanduses

Kirjandusloo teedel oleme harjunud (möödaniku või teiste rahvaste) kirjanikke pidama teatava laadi, vormi, maailmatajumise või idee viljelejaiks-kandjaiks. Oma rahva õheldase kultuurikihi ja eesti (ka eesti nõukogude) kirjaniku tavapärase madala viljakuseastme tõttu pole me oma kirjandusest kõneldes üksikuid loojapalgeid täpsemalt defineerinud (kuigi on analüüsitud kunstilisi väljendusvahendeid, avastatud arhetüüpe, leitud kaasaja linnastuva, tehniliseeruva, kiirmuutumistega üksildusse suubuva maailma kajastusi), mõned reeglit kinnitavad erandid välja arvatud. Ja viimased on siis olnud põhiliselt ühe-žanri-mehed.

Kaasaja maailm on ju spetsialiseerumise maailm. Ehitajad on peaaegu ainsad, kelle seas propageeritakse lisaeriala omandamist-rakendamist. Teadlast-entsüklopedisti pole enam ammu, isegi üht- ja sedasama ametinimetust kandvad kõrgharitud lased ei suuda nõupidamistel mõista teisele, kitsamale lõigule spetsialiseerunuid. Näib, et ainsaks vahendajaks inimese ja inimeste vahel, üksiku maa ja Maa kui terviku vahel on jäänud-saanud kirjanik. Muidugi eeldusel, et teda loetakse. Küllap siiski loetakse, ehkki läänemaailmas märgatavalt vähem kui enne uute massiteabevahendite (ennekõike televisiooni) buumi. Kindlasti loeb kaasaegne inimene keskmiselt märgatavalt rohkem kui vana- ja keskaja, isegi uusaja inimene. Meie elame enda arvates uusimal ajal, kusjuures selleski enam-vähem üldine kirjaoskus on vaevalt sajanivanune.

Elutingimuste ja inimsuhete kiirmuutumised tekitavad inimladestuste tektoonikas selliseid nihkeid ja murranguid, võõrandumisele viivaid lõhesid, et nende ületamine pole jõukohane ei täppis- ega isegi mitte ühiskonnateadustele. Selle psühhoinseneritöö šedöövriga peab toime tulema kirjanik. Ta peab «nägema seda, kus oma, kus võõras jalg, / kus kiiguvad kailud, / kus luksuvad laukad, / kus kihutab sild üle soo.» (V. Beekman, «Sild üle soo».) Et mõista inimsuhete keerulisust — nii kitsalt isiklikus kui ka globaalses tähenduses —, vajatakse spetsialisti-entsüklopedisti. Ainus, kes sellele määrangule veidigi sarnaneb, on kirjanik, hea kirjanik, kui ta on sealjuures kodanik.

Inimestevahelise silla nägemine, selle ehitamine on keerukas ja täpne töö. Seda võib ja saab teha mis tahes kirjandusliku žanri vahendusel, kuid publitsisti mõtte-laadiga kirjaniku puhul on loomulik mitmete žanride rakendamine kas vaheldades neid vastavalt vahendatava idee eripärale või mõjustamaks emotsionaalselt erinevaid lugejaid.

Vladimir Beekman on kirjanik kõige laiemas tähenduses — publitsist, rahvatribuun, ideekandja, kuulutaja, ennekõike aga uudishimulik maailmanägija ja -mõtestaja. Ilmselt seepärast on ka tema žanriampluaa nii lai: luulest jutustuse ja romaanini, muinasjutulik-fantastilisest lasteraamatust reisikirjani, tõlketööst publitsistliku sõnavõtuni (ka kirjandusväliseni, ometi kodanikusiseseni). Põlveotsas tehtud ebatäielik statistika hindab V. Beekmani originaalkirjatööd vähemalt neljale tuhandele tinglikule raamatuleheküljele (kõik pole perioodikast raamatuisse üle võetudki), lisaks mitukümmend tõlkeraamatut. Kogu see tohutu töö korruga ees, on selge, et sellist ladet ei suuda kuhjata lihtsalt niisama fabuleerimistarbe, töötahte või erinevais laadides-žanreis käeproovimise nimel. Sellise tööviisi ja -mahuga kirjanikul peab olema kindel missioon, oma läkitus, mille läbitunnetamist, selgekõttlemist ja edastamist ta peab oma kohuseks. Mis puutub žanrisse, siis küps, käsitöölaliste-aegset terminoloogiat kasutades — väljaõppinud kirjanik valib oma suva järgi selle, milles arvab mõttes mõlkuvat suutvat väljendada kõige paremini, s. t. vähimate kadudega, ilmekaimalt ja eesmärgile jõudvaimalt.

Teatavasti alustas Vladimir Beekman luuletajana, pole aga pärast veerand sajan-

dit kestnud värsiseadmist käesoleval aastakümnel enam uusi luuletusi avaldaud. Käesolevas numbris leiduv erand ei lase edaspidiseks veel midagi ennustada. Tegelikult on ootuspärased mõlemad: niihästi värsivormis avalöök kui ka teisale siirdumine. Alustanud kirjutamist pärast vanemate kaotamist ja Leningradi blokaadist pääsemist hingevaakuva teismelisena Volga-äärse lastekodu isolaatori-
toas ning saanud trükikirised õpetaja eestvõttel 1945. a. viieteistkümnendaastase noorukina Bori rajoonilehes, oli luule oma lühiduse ja mingil määral tuntud ning suunava vormiga kirjanduslike kogemusteta poisile ainuvõimalik žanr. Eriti veel arvestades tööka, et tulevane kirjanik oli kaaslase seas ainuke eestlane ja tal oli oma eesti keeles kirjutatud värsse võimalik teistele arusaadavaks teha ainult ise neid vene keelde tõlkides (või siis kohe vene keeles kirjutades ja pärast enda jaoks eesti keelde seades). Pikem vorm ning proosa ei tulnuks sellistes tingimustes kõne alla.

Kord luules alustanud, jätkas V. Beekman sama žanri viljelemist ka pärast Eestisse tagasipöördumist. Lõpetanud TPI ettevalmistusosakonnas keskkooli ja asunud keemia-mäeteaduskonnas õpinguid jätkama, osales noor autor juba järjekindlalt Eestimaa kirjanduselus, tema luuletusi trükiti ajakirjanduses, ta kuulus esinejate hulka 1950. a. eesti kirjanduse dekaadil Moskvas, 1952. a. ilmus talt luule esikkogu ja ta võeti vastu Kirjanike Liitu. 1953. a. kohtame tema nime tõlkijate reas (kus ta tänaseks on jõudnud vahendada umbes 30 teost mitmest keelest), samuti tuleb sellel aastal ajakirjas «Stalinlik Noorus» eesti esimene algupärane teaduslik-fantastiline jutustus V. Beekmani sulest. 1956 ilmub tema esimene proosa- (ühtlasi noorsoo-) raamat, 1959. aastat tähistab ta oma esimese reisiraamatuga, alustades samas fantastilis-muinasjutulist lasteloomingut, 1961 valmib tal A. Beekmaniga kahasse esimene näidend, 1962 filmistsenaarium, 1972 esimene iseseisev näidend. Vahepealsid — publitsistlikke sõnavõtte mitmesugustel teemadel: tantsukultuurist, kaubandusest, linnaehitusest, looduskaitsest jm., kirjandusest hoopiski rääkimata — ei jõua üles lugeda. Vaieldamatu on see, et V. Beekman pole üksnes vaatleja, analüüsija, järeldaja, vaid kõrvalekalduvat ka sekkuja.

1

Vähemalt antud ajahetkel on Vladimir Beekmani suhe luulega selge. Sajandiveerandik luule- (kuigi mitte üksnes luule-) teed on läbi. Sellele järgnenud ligi kümneaastane paus näitab, et kirjanik tunneb — kui just mitte žanri kui niisuguse, siis ometi žanri tema poolt kasutatud laadis olevat enda jaoks ammendatud. Oma hinnangu on autor kaheksas luuleraamatus sisalduvale andnud üheksandas, koondkogus «Pühviluht», millesse ta esimesest ja teisest kogust on valinud vastavalt kolm ja kaheksa luuletust, kolmandast veidi alla poolte ja ülejäänuid umbes kaks kolmandikku üldarvust. Kuigi teatavat osa näib valikus etendavat ka sisulis-kompositsiooniline printsip, paistab peamist rolli mängivat siiski kunstiline õnnestumine ja lugejale suunatud sõnumi veenvus. Esimene neist on muutuv oma arenmises, teine muutuva maailma taustal.

1952. a. trükivalgust näinud luulekogu «Laul noorusest» oli omal ajal märkimisväärne kirjandussündmus: tervel sõjajärgsel ajal polnud veel ilmunud raamatut nii noore autori sulest. Ka Juhan Smuul oli oma esikkogu «Karm noorus» ilmumise aegu aasta vanem — kahekümne neljane. Küll ei saanud V. Beekmanit veel kaugeltki nimetada väljakujunenud luuletajaisiksuseks — kohatise halluse, eba-veenvate kujundite ja sõnastusliku ebatäpsuse eest nahutas teda toonanegi kriitika, ilmsed olid ka paigutised smuulilikud intonatsioonid, ometi hinnati asjakohaselt kogu paremate luuletuste värskest. Nagu ühel nõul on kõik retsensendid tõstnud esile luuletust «Mutrivõti», omaaegse jutustava luuletuse head näidet, mida autor valikkogu tarvis on kohendanud, mitmed on märkinud ka luuletust «Kaheksateistkümnenda kevad», seevastu avaluuletus «Sangar» on jäänud hoopis vaatluse alt välja. Muidugi on esialgne «Sangar» paljusõnalisem, ebatäpsem ja kohmakam «Pühviluha» redigeeritud variandist, kuid küllap oli sangari-teema minetanud ka oma esialgse uudsuse ja sõja läheduses paratamatu tundetooni, teema taassünniks aga polnud aeg veel küps.

Sõda, rahu, ülesehitustöö, õpingud, noorus, maailma rahvaste solidaarsus, need on V. Beekmani esimese luuleraamatu teemad. Kõik luuletused pole õnnestunud — kirjanik ise on oma valiku teinud karmi käega —, kuid noortest kirjutab ta siiski värskemalt ja omanäolisemalt, kui toonane keskmine eeldas. Lisaks avalduvad juba nende esimeste kaante vahel V. Beekmani tulevase globaalse haarde alged. Hindu,

VALEERIA VILLANDI

norra kalur, võitlev Korea, kivist rahusõdur Treptow' pargis, oma mustade vendade elust laulev Robeson, kõrbemaid niisutav turkmeen — kõigist neist räägivad tema luuletused. Kriitika heitis talle nende puhul ette ajakirjandusest tuttava materjali värsistamist, värskete detailide puudumist, ent kust pidigi ta need toorkord võtma, kui ainus alus oli «pidev ja koolipoisist peale esinenud kiindumus ajaloos ja geograafia vastu», millest kirjanik ühes intervjuus kõneleb. Peamine pole mitte see, et tollal mõndagi oskamatus ja objektiivsete tingimuste tõttu ebaõnnestus, vaid see, et autor ei löönud kartma, ei loobunud nimetatud teemade käsitlemisest, vaid ootas ära aja, kus võimalused ja võimed löid eeldused uue kvaliteedi sünniks.

Järgmises luuleraamatus «Tee ellu» 1955 laulab ta taas Koreast, Kongost, Norrast, Ameerika neegreist ja indiaanlaste järeltulijaist, kelle kodumaale ta veel jalga polnud tõstnud ega nende elu oma silmaga näinud; ometi on kunstiline tase eelmise kogu omaga võrreldes märgatavalt tõusnud. Nii seisab «Valge kotkas» võrdväärseks V. Beekmani selliste luuletuste kõrval nagu «Minu isa» ja «Legend Tallinna kiviraujast». Viimane kuulub üldse V. Beekmani paremate luuletuste hulka, selle põhiideed on kirjanik väljendanud mujalgi (näit. «Kurbade kivide linnas» Aguri suu läbi): inimene ei armasta, et teda vägisi ja võõra võimuga tööle sunnitakse, kuid ta armastab oma töö tulemust, mis elab nii sundijast kui ka sunnitavast kauem, tulevaste põlvede rõõmuks ja muudab igaveseks ka oma looja. «Elab igavesti see, kes loonud linna, / kes jätnud oma kivist laulu inimesoole.»

Põhiosas sisaldab «Tee ellu» siiski palju ajakajalist, mis muutub emotsionaalsu- seta värsreportaaziks niipea kui käsitletud sündmused on värskuse kaotanud. Ometi võiks öelda, et nüüd annaks V. Beekmanit luules võrrelda tema esikogu noorukiga, kes juba oskab mutrivõtit käsitseda ja teab, et tal tuleb veel õppida.

1958 järgneb «Tuul kanarbikus», mis eelmiste kogude jätku ja edasiarendu- sena liigub enam-vähem samas ainevaldkonnas, ent jõuab varasemalt sagedaselt (pseudo-)konkreetsuselt nähtuste olemuse tabamise ja mõtestamiseni. Tõsi, ta tuleb taas tagasi vana teema juurde (kivid, mis kannavad neid töödeldud käte soojust), mida on käsitletud eelmises kogus. Ilmselt ei anna see motiiv talle rahu, kuigi «Legendis Tallinna kiviraujast» on luuletaja selle kajastamisel saavutanud kõrgeima elamuslikkuse astme. Seevastu mitmes teises valdkonnas loob luuletaja uue kvaliteedi nii ideelises kui kunstilises mõttes. Paguluse mitmesuguseid tahke valgustades jõuab V. Beekman ka kodumaa-armastuse mõiste avardamiseni. See pole enam kitsas iseteadev ühte punkti klammerdumine, mis (eeskujudele toetudes) ise- loomustas autori suhtumist loometeede alguses, vaid sügav tunnetus: «Mul on hea. / Sundi majakas kutsub mind koju.»

Senise otsetütleamise asemel asub luuletaja nüüdsest peale ideid oskuslikult kujundesse rüütama. Ühiskondlikku ellu tagasisidet omava kujundipildi headeks näideteks on «Tuli koju inimese», eriti aga «Esimene vihmapiisk», millest jäävad kajama lõpuread: «Ei jälge tolmus. / Kuid on siiski olnud / ka suurel sajul esimene piisk.» Hoolimata sellest, et ka kolmas kogu pole veel tulnud küpse luuletaja sule alt, on tema pilk mõnes mõttes avaram kui ilmumisjärgsel kriitikal. Nimesid aastate tagant taasavaldamata, ei saa ometi vältida nõrdimust nende suhtes, kes otsetütlejate asendumist kujunditega peavad autori taganemiseks ideelistelt positsioonidelt ning lausa ründavad mõningaid löike luuletusest «Esimesele inimesele maailmaruumis», kus luuletaja aimab ette seni veel olematute mehitatud kosmoselae- vade lende, tunnetab, et lõpmatuse üksilduses võib inimene igatseda kodust Maad koos kõigi selle puudustega.

«Linnutee», kandes ilmumisaastat 1960, algab kosmoseteemaga, millega lõppes eel- mine kogu. Ent kuigi nüüd on unistused teoks saanud, pole poeedil sellest lauldes enam samaväärset kunstilist veenmisjõudu. Küllap võluvad unistused alati tege- likkusest enam. Autori omahinnanguna pole perioodikast kogusse paigutatud «Pühvliluha» valimikku enam kaasa võetud.

Areng «Linnuteeni» on autoril kulgenud sujuvalt. Aegamööda on temas süvene- nud juba loomingutee alguses aimunud globaalne mõtlemisviis, tutvumine teiste maade ja rahvastega on sellele lisanud ehadaid reaale ja mõistmisoskust («Kopen- haageni õhtud», «Pihtimus»), ent ka poeetilisust selle sõna parimas tähenduses («Islandi lill»). Esmakordselt jõuab V. Beekman poemivormini, luulendades oma noorusmaad ja isa kuju, kusjuures erinevalt teistest sama vormi ja teemat viljel- nud eesti autoreist on tema lapsepõlvemaaks linn, tema kiindumuseks masinad. See selgitab veel kord, miks ta oma senises loomingus nii tihti on pöördunud linna, ehituse, inimese kui masina valitseja poole. Luules vähem harjumuspärast on mui-

dugi raskem poetiseerida, sellest ka kriitika etteheited; teerajaja tööd ei hinnata iial piisavalt, ehkki Linnuteelegi ei jõuta masinate abita.

«Ei lõpe tee» on kirjutatud suure soojusega, kuigi maksab lõivu must-valge tehnikale. Poeemi sünd näitab autori suutlikkuse kasvu; nagu hilisemas tagasisivaates selgub, tähistab see ja terve «Linnutee» luuletaja ühe loomeetapi lõppu.

Uue alguseks on «Ida-Euroopa valgus» 1963. a. (tegelikult muidugi a. 1962, kuid hõlpsuse mõttes on käesolevas artiklis võetud aluseks teoste ilmumine raamatus). See on eelkõige publiksistlik poeem, milles astutakse vastu Nehatust Türgi piirini tammunud pasteljalgade tühjale higisoolasele elule ja tõmmatakse Galiitsiast Petserimaale ulatuv okastraadist tara «puruks kui pael». Konkreetseid kujusid on poeemis ainult kaks — Mulgimaa kulak Saarde Märt ja tema poolakast sulane Jan, kes langeb Westerplattel. Seevastu on pilt Ida-Euroopas toimunud sündmustest (mille konkretiseerimises neilgi osa) suurejooneline oma üldistustes, ülev oma ma-sendavas kujundlikkuses («Korstna keel»). Jõudnud kujutamises kaasaega, kasutab autor mitmesuguste vastuolude illustratsiooniks 1956. a. Ungari-sünnimusi. Talle on ette heidetud Ungari võtmist etaloniks, kuid ega kunstiteos ole poliitinformatsioon, milles jõuaks ükshaaval kujutada kõiki maid-rahvaid, kes asuvad vaadeldaval territooriumil. Küsimus on vahest kõige enam proportsioonis, kuid proportsiooni seisukohalt on ka Saarde Märdist ja Janist liiga palju kõneldud. Kunst pole ainult proportsioon, ta on ka aktsent, on läkitus, mille autor lugejale edastab. Pole kahtlust, et see läkitus päralt jõuab.

Poemile järgnenud «Sinine tulp» (1965), mis sisaldab taas järjekordse poeemi «Viis minutit», on uuenenud luuletaja teos. Loomingu alperioodi enesekindel veenmine on asendunud süvenemise, kõhklemise, otsimise ja siis juba tõeliselt kindla leidmisega. Nimiluuletuses sõnastab ta selle järgmiselt: «Leidnud veel pole ma, / otsinud küll, — / igatühel peab olema, / igatühel p e a b olema / oma / sinine tulp...»

Poeem «Viis minutit» ja pikem luuletus «Poisid sinise põhjaga mütsides» on nagu ühesama mündi kaks külge. Selleks, et näha neid mõlemaid, tuleb raha imeosavalt servale püsti panna. Kui kuskil, siis just siin on õige märkida V. Beekmani määratlust läkitusest, mis on teose loomise ajendiks. Selle läkituse nimi on õiglus. Süütuid ja süüdlasi, äraandjaid, käsutäitjaid, kõhklemalööjaid, kas või petetuid tuleb hinnata õiglaselt, aja taustal, tõe nimel, ühiskondlikku ilma ja ajalootormidest tekkinud kõrvalekallet arvestades, mitte kroonulikult «kaheks loe!» viisil.

Eelkäsiteldud kaks tööd on «Sinise tulbi» meeldejäävamaid, kuid sõjateemast ei saa kirjanik mööda ka paljudes teistes luuletustes. Rõugetest ja katkust on inimkond pääsenud kaitsepookimiste abil, sõjaarme aga kannavad mitu inimpõlve; pole puudutamata keegi, keda selle hingus on mis tahes eas tabanud.

«Olematu puu» 1969 toob luuletaja tagasi lühema vormi viljelemisele, milles kajastub «Sinises tulbis» toimunud arenguhüpe. Olematu puu Eikuskilmaal sümboliseerib meie oma maailma, puult võetud õunal võib küll keerata «ette valge palge, / suutäis ikka mustavalge, / pole piiri, pole lahku, / kahte eri värvi tahku». Mõtted olematu puu all on sündinud sellesama Suure Sõnapüüdmise rõõmus ja vaevas, millest kõneleb luuletus «Pärlimeri». Ja hoolimata sellest, et elame sajandil, mille deviisiks on tungida kõige juurteni, tõusta kõigi latvadeni ja veel üle nendegi, näib olevat aja- ning asjakohane ka luuletaja hoiatus: «Ärge hirmutage lumeinimest!» — ärge hävitage liigeses uudishimus inimsoo ilusaid muinasjutte. V. Beekman on endale võtnud ülesande ja õiguse hoiatada inimest, kelle valitseda on «metsa taga» küdevad uraanikatlad ja «täismetallist täiskaasaegne täisautomaatne täisealine raket» («Sümbioos»). Tema värssides ahastab Ahasveerus oma neljakümnenda põlve poegade pärast, kes läksid «rännakumarsil / risti üle piiblinimega kõrbe» ja «korraldasid liivades jahti / janust veretuile võõrast soost vangidele».

«Olematu puu» värsses iseloomustabki väljajõudmine kodusest kitsusest, oma värava taha jäävate asjade paljasteks sõnadeks jäävast kajastamisest. Esimes(t)e värssikogu(de) reportaažlik välistemaatika on taandunud maailmakodaniku, inimekonna mõtleja ja vastutustundva liikme pilgu ees. Tervikuna on see muremõtliku lauliku raamat, kuid ometi mitte rüpeskäsi mõtleja pihtimus, vaid arutleja, nõudja ja ärataja hüüdjahääl, mis sunnib lugejat, iga inimest seisukohta võtma teda ümbritseva maailma suhtes, tundma ennast kaasvastutajana, olgu tegu siis veehädakellaga, aprillikuu kütistega, ahvimaailma paralleelidega või tarkust vihkava poisteklassiga kuskil Eikuskilmaa nõgeseküngastel.

«Rüsinatund» 1971 teeb oma mõtterännud süvitsi mööda omamoodi ajalaulude ridu. Mõningais luuletustes pöörduv autor suisa aja enese, aja kui dimensiooni poole, mis on paratamatult olemas, milles toimuvad muutused pole alati nende

otsustada, kes on seal majalisteks («Kellassepp»), ja mis ometigi loob võimaluse kõige või peaaegu kõige mõistmiseks, toimunu lahtimõtestamiseks, aja paratamatult rutu tajumiseks («Kuulsuse tee», «Pikk tee», «Rüsinatund») ning selle tunnetamiseks, mis on meie kohus ajas ja aja ees («Ajalaul»): «Aeg ei saa valida meid. / Me ei saa valida aega. / Me saame valida / mehi / oma kõrvale.» Rüsinatund on löönud kõigi jaoks, kuid hoolimata vaiksest resignatsioonist («käib karussell ringi» ning «me päevad on täis rahmeldavat ruttu»), kõneleb luuletaja lakoonilises ilmekuses neist, kes olid pikal teel «oma surematuse rännakurivis läinud läbi / soetõve külmade laatsarettide, / üle õhkulastud raudteesildade ja lontis okastraattõkete / viimse võitluse maale», kõneleb kaheksateistkümnenda aasta tunnimehest Nõukogude Venemaa kõige tähtsama ukse ees ja kutsub üles: «Armastada maad... See on su ainuke võimalus.»

Jaolt moodustavad «Rüsinatunni» luuletused mõttetihedaid assotsiatsiooniahelaid («Sild üle soo», «Lootuste neemed», «Armastada maad» jne.), teised pakuvad näiliselt konkreetset vormis allegooriaid, mille tähendus leidub meie keskel («Karusell», «All argitaeva hämara», «Aed» jt.), kolmandais kohtame isiklikke elamusi, kogemusi, tundeid («Unistusteluiged», «Võiduhommikul», «Suveõine», «Sugupuu» jt.), millest koorub välja laiemat üldistust hõlmav tuum.

Vaadeldav on ennekõike mõtiskluste raamat. Selles võtab luuletaja aega süüvida oma sisimaisesse aimustesse, sunnib lugejat kaasa mõtisklema, mitte üksnes pimesi kiirustama kannuletulijate astumise eest, vaid ka vaagima nii head kui halba olevikus ja minevikus, eneses ja teistes. Hoolimata aja nõudlikest koputustest uksele ei tohiks keegi loobuda oma «hämara hetkest», tunnist, kus «ei alga ega lõpe midagi. / Kõik vaatab iseendasse / hetk enne seda, kui süüdatakse tuled».

«Pühviluht» 1974 on juba valikkogu, niisiis ongi «Rüsinatund» jäänud V. Beekmani teist (ja siiani viimast) luuleperioodi lõpetama. Jõudnud sellega teatava luulelaadi väljaarendamises lõpule, pole autoril nähtavasti vahepeal tekkinud luuletaret, vaid ta on valinud oma ideede väljendamiseks teisi žanre.

2

Loogilist üleminekut luulest teiste žanride juurde on V. Beekmani loomingu käsitlemisel raske leida. Valigem siis formaalne: esimene mitte luuleteos tema loomingus oli laste-, täpsemalt noorsooraamat. 1956. a. ilmunud «Rahutu teekond» kirjeldab poiste jalgrattamatka maale, kandvaks ideeks nendes iseseisvuse kasvatamine. Nagu selliste juttude tavapärasel põhiskeemis kombeks, juhtub poistega kuuekümnemeetrilisel teekonnal paras hulk seiklusi: jalgrattapump kaob, üks poistest satub uppumisohtu, teeküsijas viirastub spioon, kumm lõhkeb, tee viib eksi, veremürgituseohus metsatalu-tüdrukule on vaja kiiret arstiabi, teeäärne metsatulekahju tahab kustutamist. Ja lõpuks on vaja maalgi minna uut traktoristi hoiatama ohtlik-libeda nõlvaku eest — ikka ajaga võidu, kusjuures selgub, et spiooniks peetu ongi uus traktorist.

Ideelised aktsendid on küll muutunud, kuid muus järgib jutustus ammuse noorsookirjanduse traditsioone omamoodi nõukogude «kuldraamatu» kujul. Kaugel sellest, et hakata küpsele kirjanikule ette heitma nooruse harjutustöid, tahaksin hoopis märkida, et noore Beekmani mitmeigi raamatu puhul tõi kriitika omal ajal esile selliseid pretensioone, nagu poleks autor kirjutanud neid oma toonaste võimete kohaselt, vaid alla selle. Niipea kui esimene raamat oli ilmunud, hakati järgmiste puhul rääkima küllaldasest kogemusest ja kergekäelisest suhtumisest. Nähtavasti ei peetud viisakaks öelda, et autor mõnda asja lihtsalt veel ei oska, millegipärast oli sobivam (kergem?) öelda: ei viitsi. Mina küll pole kohanud sellist kirjanikku, kes lihtsalt viitsimatuse pärast kirjutaks alla omaenda taset. Aga mingil ajal ta tööpoolest ei oska veel piisavalt ja mingil perioodil võib tal töö ka lihtsalt ebaõnnestuda. Mõelgem sellele, kui palju praaki toodetakse tehnilistel erialadel, kuigi seal on kontrollimas nihkkaliibrid, fotosilmad ja teab veel mis vigurid. Miks siis ei taheta kirjamehele vähemalt õpipoisiaegagi anda?! Olgu see kõrvalepõige selgituseks, miks autorijuubeli puhul loomingust kokkuvõtet tehes harjutustöid ka õige nimega nimetatakse. Mis sellel häbeneda, kes ei oska, häbenegu see, kes ei õpi!

Poolautobiograafiline «Karmil kevadel» järgnes 1957. a., kui tõeliselt läbielatud sündmustest oli möödunud juba poolteist aastakümnet. Küllap lisasid tuttavad reaallid autorile jõuda nagu koduseinad sportlasele. Kohtame teoses meeldejäävaid, individualiseeritud karaktereid, tajume selgesti ilustamata olustikku, nälga, hirmu,

ausust ja alatust. See on pretensioonideta pilt lastekodu elust blokaadiaegse Lenin-gradi ääremail, nähtu ja läbituntu kirjanduslik töötlus, ilmselt just seetõttu ka tubli samm edasi esimese jutustusega võrreldes.

Nelja aasta pärast, 1961 tuleb raamatule järg «Pea püsti, poisid!» põhiliselt endiste tegelastega Volgamaale evakueeritud lastekodus. Teos on eelmisest mahukam ja rohkem on selles ka kokkupuuteid eluga väljaspool lastekodu (turukaubitsejad, rongirüüstajad, aga ka korralikud töönimesed). Lugeja teadmisi käsitledavast aja-järgust ja olustikust see avardab, kuid ei paku veel uut kvaliteeti. Tõenäoliselt surus talletatud materjal (kui elatud elu võib materjaliks nimetada) end sel elu-hetkel just niisugusena peale ja teistsugust tunnetust ning suuremat kunstikogemust polnud autoril kuskilt võtta.

Pärast «Rahutu teekonna» ilmumist märgib V. Beekman ajakirjanduses, et lõpetanud käsiloleva «Karmil kevadel», tahab ta kirjutada «teaduslik-fantastilist jutustust inimestest, kes tegelevad aatomienergia rakendamiseга rahulikus ülesehitustöös». See on üks väheseid kordi, kus meil on võimalik jälgida autori omasõnaliselt väljendatud kavatsuse modifitseerumist teostamisel. Sündis hoopis «Aatomik» (1959). Esialgsest kavatsusest on alles niipalju, et Aatomik sünnib (või õigemini avastatakse) Teadlase mikroskoobi all. Edasine toimub juba lastepärase kaasaegse tehnika-muinasjutu laadis: esimestes episoodides ei oska Aatomik veel oma jõudu õigesti hinnata — lööb jalgpalli taevasse, kaevab vundamendisivendi nii suure, et kogu maja sisse mahuks —, hiljem aga tegutseb rahumeelselt uue energiaallikana, lõpuks koguni hävitab Jõmmide (s. o. kapitalistide-sõjaõhutajate) raketi ja pommi koos nende omanikuga. 1968. a. tuleb kirjanik Aatomiku kuju juurde tagasi uues raamatus «Aatomik ja Küberneetiline Karu». Selles kirjeldab ta Aatomiku tööd juba kõrgemal tehnilisel tasandil — niihästi head kui ka halba, mida ta teha võib, kusjuures toimivas olulisimal kohal kõigi muude tegelaste kõrval on Pooljuhipirtsud. Teos on justkui loodud noortes lugejates küsimusi tekitama ning edasiuurimisele ärgitama.

1961. a. ilmunud «Kõnelev kaaslane» on üks paljudest mitmetes keeltes kirjutatud raamatutest, mis käsitlevad kirja ja kirjutusmaterjali ajalugu tänapäeva raamatuni välja; vajalik ja ladius, tulvil asjalikku informatsiooni, žanriit populaarteaduslik teos.

Samal 1961. a. jõudis lugejani ka teine lasteraamat «Autode kohus», mis unenäo-muinasjutu vormis käsitleb liikluskasvatust ja vana poolteisetonnise veoauto eluloo taustal tutvustab nõukogude automarke. Millegagi eriliselt silma paistmata, täidab teos temaatilise lünga meie lastekirjanduses.

Parim ja omapäraseim V. Beekmani lasteraamatute reas on seni viimane — «Raua-Roobert» 1972. Osavalt fabuleerides liigub autor sündmusest sündmusse, milles osalevad niihästi reaalmailma asukad (poisikesed Timm ja Oku, isa-ema, vana-ema, kraanajuht, kontoriametnikud, koristaja Maasike Metsataga, Koosu, loomatarst jt.) kui ka muinasjutulised tegelased (Raua-Roobert koos oma suure suguvõsaga, Roosterägalik). Kass Kotter ja peni Mauhkam jäävad kuskile eelmiste kahe vahele: ise küll lihast ja luust, on neile oskusi ja mõistmist antud muinasjutuliselt.

Sündmustik toimub peamiselt poisikesi paeluval vanametalli laoplatstil, kus maastik kannab iseloomulikke kohanimesid: Madratsivedrude mägi, Plekkplaatide plats, Patareide poolsaar, Vagonetivall, Kärurattaküngas jne. Kõik sellel platsil on pidevas saabumise-lahkumise seisundis, nii nagu Raua-Roobert ütleb: raud peab liikuma. Igal Raua-vennasel peab olema oma raud valitseda, et mitte ümbersulatamisele sattuda. Timmu ja Raua-Rooberti seikluste kaudu saab noor lugeja mõndagi teada niihästi rauast kui ka tehnikamaailmast, ta õpib siin tundma sõpruse ja abivalmiduse väärtust, ent näeb ka mõndagi laiduväärset (kontorirahvast ähvardav koristaja, pitseriga paberi suur jõud). Nagu juba «Autode kohus» ja «Aatomiku-lood» näitasid, tõestub siin veel kord V. Beekmani oskus tehnikamaailma elustada ja sellest paeluvalt jutustada.

Tegelikult kuulub ka «Kurbade kivide linn» 1959 (täiendatud trükk 1966) noor-sookirjanduse valdkonda. Et see aga ei erine oma laadilt paljudest ajaloolistest jutustustest (suureks erandiks muidugi Jaan Krossi tööd), siis pidasin otstarbekamaks selle käsitlemist koos romaanidega.

Vahepeal tehkem põgus sissevaade reisikirjandusse, milles V. Beekman osaleb kuue raamatuga, seitsmes — «Euroopa ristteedel» — 1965 on kirjutatud A. Beekmaniga kahasse.

Eesti varasem reisikirjandus pole, Fr. Tuiglase meeldejäädvaid tööd välja arvatud, eriti rikkalik. Mitu vahepealset aastakümnet oli nimetatud žanr hoopis vaibunud. Eesti nõukogude kirjanduses tuli see täiesti uuesti luua. V. Beekman polnud küll ajalisel esimene selle vormi viljeleja, kuid ta on siiani selles kõige viljakam.

Iga algus on teadagi raske, seepärast ei torka ka tema esimesed reisiraamatud silma veel muu kui ladusa jutustamise ja rohke informatsiooni poolest. Nende hulka võib lugeda «Island 1958» (1959) ja «Sügis Rootsi kuningriigis» (1960). Eriti esimene on tavapärase ülevaade: loodus, ajalugu, rahvastik, majandus, kultuur, kaunid kunstid eraldi. Vihjed NATO-le, kalasõjale jne. on põgus-informatiivsel tasemel, kuigi teos tervikuna oli sel perioodil, kus maailma kahe leeri rahumeelne koosseksiteerimine oli alles algamas, huvitavaks vaateks laia maailma ühte omapärasesse löiku. «Sügis Rootsi kuningriigis» on informatsiooni diapasoonilt laiem, detailsem, üksikasjalikum. Peale arvude, ajaloo ja visuaalsete muljete vahendab teos rohkeid kontakte mitmete kunstidega, sissevaateid majandusellu, turismiprogrammis ettenähtud tutvumist «juhusliku» maja ja talu elanike ning nende elu(standardi)ga, programmiväliselt tabatud meelevaldust desarmeerimise heaks ja tuumarelv vastu, kohtumisi mitmel põhjusel pagulusse sattunud inimestega. Teoses on mõndagi, mis iseloomustab üksnes selle ajendiks olnud ajalõiku, ent ei puudu ka analüüsid, mille kehtivust aeg ei suuda kummutada.

«Kauge maa — Brasiilia» ilmus 1963 ja on oma kujundlikkusest peaaegu ilukirjanduslik. Vahest aitab mõnevõrra kaasa seegi, et Brasiilia on meie jaoks eksootika, ent on tunda, et siin pole autor piirdunud üksnes põgusate reisimuljetega, vaid on maa minevikust pildi saamiseks ja olevikus nähtu lahtimõtestamiseks tutvunud lisamaterjalidega. See on loonud võimaluse tiheda ning üldistava teose loomiseks. Eriti õnnestunud on peatükid «Päev Copacabanal» ja «Õhtu suurlinnas», huvitav on ka teose lõpus leiduv «Mõnda rahvusküsimusest», mis — olles küll reageering pärast televisiooni-esinemist saadud anonüümkirjale — oma värvikate näidete varal vastab ilmselt rohkemaile kui sellele ühele tundmatule korrespondendile. Kirjeldus omaaegselt rahvaste paabelist, kus tänaseks on puhaste ja segunenud nahavärvide erisusest hoolimata juurdunud kindel üldmõiste — brasiillane, annab lugejale lootust ka maailma maade ja rahvaste vaheliste lõhede tasandumiseks tulevikus.

«Vahemaandumised» 1972 on vormilt teistsugune. Nende kirjutamist pole ajendanud niipalju muljed mingilt maalt tervikuna, kui konkreetne üritus, milles kirjanik sellel maal parajasti on osalenud. Detailseim pilt on antud Montreali maailmanäituselt Expo 67, kusjuures põhitähelepanu pole pööratud mitte eksponaatidele, vaid hoiakutele. Raamatu ülejäänud peatükid käsitlevad vastavalt rahvusvahelist kirjanike seminari «Lahti 68», Ovanes Tumanjani juubelipidustusi Armeenias, Soome loengureisi Vaasa vahepeatus, Soome kirjanike organisatsioonide paljust, lühireisi Tadžikistani Pamiiri jalamile ja Norras veedetud aastalõppu. Kuigi viimases on kirjeldatud ka kohalikke pühadekombeid, pole need peamised. Sisuliselt on «Norra, aasta viimased päevad» kultuurpoliitiline esseé väga huvitavate sissevaadetega erinevaise hoiakuisse ja suhtumistesse.

Ometi on kõik seni reisimuljetena kirjapandu otsekui ettevalmistustöö, võrreldes V. Beekmani kahe viimase reisiraamatuga — «Mehhiko — Päikesekivi maa» (1975) ja «Maakera kuklapoolel» (1977). Esimene neist on sündinud valitsusdelegatsiooni koosseisus Mehhikosse tehtud külaskäigu muljeist ja on just tänu reisi erisuunitlusele saanud eriti ülevaatlik ning tihe. Oleks aga ülekohus kirjaniku vastu pidada raamatu voorusi üksnes võõrustajate vastutulelikkuse viljaks. On selge, et kuigi tutvumisreis oli üpris ulatuslik ja tavalisest põhjalikum ka informatsioon, mida sellest osavõtjalle anti, poleks Päikesekivi maa tõusnud meie ette nii tajutavana, nii kombatavana, nii tuttavliku ja omasena kõigi oma sookurgede ja revolutsiooni-vaimuga, kui seda poleks vahendatud mõjusalt ja ilmekalt. V. Beekman astub just Mehhiko-raamatus esimese sammu maailmas nähtu filosoofilise mõtestamise ja lahtimõtestamise poole. Tarvitsemata olla õige või vale, on ometi huvitav V. Beekmani hüpotees asteekide ja eestlaste ühisest algkodust ajaloo hämaraegade Uuralis.

Paljuski seletamatuid esiajaloo sõlmpunkte lugejani tuues suudab Beekman

panna viimase kaasa elama möödunud, olevikule ja tulevikule. Meie ette kerkivad nihhasti «kadunud linnad» — isetegevuslikult loodud vaesteagulid — kui ka uued juba ehitatud ja alles ehitusel olevad mikrorajoonid, muralistide monumentaalne ja uitšoli-indiaanlaste omapärasel tehnikas loodud kunst, tutvume Mehhiko valitsuse sammudega omamaise tööstuse arendamiseks ja selle vabastamiseks väliskapitali ikkest. On, nagu astunuks see kauge kiltmaa hetkeks meie ette.

Eesti reisikirjanduses pole minu teada teist nii põhjalikku teost nii kaugest kändist kui «Maakera kuklapoole» oma üle- ja sissevaadetega Austraaliast, Fidžilt ja Uus-Meremaalt. Sellel raamatul on peale tutvustava ja vahendava veel silmaga nähtavalt üldistav suunitlus. Muust trükipinnast graafiliselt eraldatud lõikudes esitatakse iga olulisema kirjeldava osa järel autori mõtisklusi, arutlusi, arvamusi, mõnikord sõnastatuna lausa tähendamissõnalise löövusega. Mõtlemapanev on autori arutus maailmas korralike kodanike poolt tehtavate kauplusevarguste ajendist, samuti narkomaania leviku ühest oletatavast põhjusest — elukeskkonna saastatusest, rääkimata sellest, kuidas ta kirjeldab nappide keelusiltide Austraaliat, kus lubatud on mugavam teha kui keelatud. «Maailm tundub olevat kokku pandud tasakaalustatud süsteemidest. Kui üks kaalukauss langeb, peab teine tõusma,» arvab kirjanik ja täheldab: kui naftast valmistatud tehiskiud sammus võiduteed, tõrjus see Austraalia põhilise toodangu, villa kõrvale. Koos naftahinna tõusuga muutus küll vill jälle konkurentsivõimeliseks, ent Austraalia autotööstuse töölised sattusid nüüd värvate taha. Ökoloogilise tasakaalu hukutavast rikkumisest Suurel Vallrahul jõuab Beekman oma mõtisklustega ka probleemi kui sellise juurde üldse ja kõikjal, hoiatades liigse optimismi eest mis tahes tehnokraate. Tühjaks energiaraiskamiseks peab kirjanik turismi tarbeks tegutsevat meenetööstust, mis toodab mitte kellelegi vajalikke, varsti prügimäel maanduvaid nipsasju, sellal kui maailma rahvastik tervikuna tunneb veel puudust paljust hädavajalikust. Maailma kuklapoole kirjeldus on väga teabe- ja mõttemahukas raamat, milles poeetilised kirjeldused, filosoofilised mõtisklused ja asjalik, isegi kuivavõitu statistika vahelduvad sobivas rütmis üksteist täiendades. Eks seegi ole kiitvaks hinnanguks teosele, et tšehhid, kellel endal olemas maailmakuulsad rännumehed, on selle raamatu võtnud oma tõlkeplaani.

4

Üpris sageli on noorpõlves poeedina alustanud kirjanike tee viinud hilisemas loominguks proosa radadele. V. Beekman pole selles osas erand. Alustanud 1952. a. luuleraamatuga ja kirjutanud luulet 1970. aastani, astus ta — eespool käsitlemist leidnud noorsoojutustusi arvestamata — 1959. a. pikema proosa loojate ritta «Kurbade kivide linnaga», mis kannab küll impressumis aadressi «koolieale».

«Kurbade kivide linn» käsitleb ajaloolist sündmust, eestlaste linnuse vallutamist Taani kuninga vägede poolt, sinna orjatööga kantsi rajamist ja ümbruskonna rüütlaste-allutamist-kristianiseerimist. Seda tehakse žanriomases laadis tapluste, põgenemiste, vastuhakkude, põletamiste ja pakkuminekuete kaudu. Peamiseks on sündmustiku põnevus, drastilised sündmused, autori hoiak. Karakteriloomine pole nähtavasti veel jõukohane. Enamik tegelasi on lihtsalt sündmuste edasiviijad, isikupärasemad on hoopis kõrvalised kujud. Peategelase Aguri puhul ilmneb see eriti selgelt. Ainus, mis tema puhul meelde jääb, on armastus omalaotud kivimüüri vastu (ka mitmest Beekmani luuletusest tuntud kätesooja kivi motiiv), pärast kantsist põgenemist aga saab teose algul nii innuka võitlejana eksponeeritud noorukist vaikne oleskleja. Juba ilmutisaegne kriitika tõstis esile karujõuga maamehe, sepp Meeme suhteliselt ilmekamat kujutamist, samuti piiskop Andreasega seotud lehekülgi; üksmeel valitses ka Metsa-ema hindamisel. Lisaksin siinkohal, et selle maatarga puhul on Beekman tulnud toime ka kõnepruugi individualiseerimisega. Omaaegsed etteheited lahingus langenud vanem Vootele naise Meeli kujule näivad aga olevat üksnes osaliselt õigustatud. Viga on põhiliselt selles, et autor pole teda piisavalt iseloomustanud vanema emandana, mistõttu lugeja kujutlusvõimest oleneb, millist isiksust ta näeb murdumas. Et aga selline murdumine jõhkra vägivalla toimele võis aset leida, on kindel. Teos püsib seniajani seiklusi ihkavate noorte lugemisvaras, liiati on autor II trüki arvestanud ajaloolaste ja muude kriitikute näpunäiteid.

Tõelise täiskasvanuile adresseeritud proosaraamatuni jõudmine võttis veel aega. Ja kui «Transiitreisija» 1967. aastal lõpuks ilmus, siis tõestas see veel kord kirjaniku loomingu kõigi tahkude ja elukogemuste omavahelist seost. Raamatu kirjutamise

ajaks oli autor ise sooritanud rea omamoodi transiitreise Islandile, Rootsi, Austriasse, Hollandisse, isegi Brasiiliasse. Õige mitmel pool oli ta kokku puutunud pagulastega, niihästi suguvendadega kui ka teiste rahvuste esindajatega. Midagi oli neis kõigis erinevat, kas isiku- või rahvusepäras, mõneski aga olid nende elukäigud sarnased. Korduvalt oli neid käsitlenud Beekman-luuletaja ja Beekman-reisimees, tõenäoliselt aga löi poeesia võimaluse üksnes küsimuse emotsionaalseks mõtestamiseks, reisikiri üksiksaatuse lühikonspekterimiseks, probleemi laiemalt haarata polnud neis võimalik. Samal ajal oli juba reisiraamatuid selge, et kirjanikku huvitab niihästi üksikisiku saatus tänapäeva lõhestatud maailmas kui ka tema suhe oma rahvasse, oma kodumaasse, teistesse rahvastesse, sõja ja rahu küsimusse, globaalsesse elukeskkonda looduse saastamisest loodusvarade mõistmatu raiskamiseni ühepäevaheaolu nimel. Ta mõistab sedagi, et need, kellel mängus ülikasumid, ei kannata oma mahhinatsioonide läbinägemist, veel vähem nende väljaütlemist. Tõekuulutamine nende haardeulatuses toob kaasa hävingu suures või väikeses plaanis.

«Transiitreisija» põhisüžee on äärmiselt lihtne: Pariisi Orly lennuväljal kohtuvad juhuslikult kaks suguvenda — väliseestlane (=pagulane) Uibo ja kodu-eestlane Kard. Nende jutuajamise vahetumaks muutumisele aitab kaasa see, et nad kohtuvad justkui kaks korda: Uibo pöördub pärast esimest hüvastijätku lauda tagasi seoses lennu edasilükkamisega. Pealegi on nad, omavahel küll tundmata, olnud ühe tänava poisid, ühiste tuttavatega, kellest mõni ühe, teine teise vaateväljast kadunud.

Jutuajamises ei sõlmu teravat konflikti, sest Uibo pole üldse võitleja, vaid elu transiitreisija, kes luksusklassile pretendeerimata püüab ometi leida mugavaima sõiduki ja kaitstuima istekoha. Kahe mehe vestluses on palju meenutusid ühistest tuttavatest, palju vastastikuseid selgitusi, mille jooksul Uibo inimesena avaneb Kardi ja lugeja ees kui julgusetu natuur, kes end aegade tormis on ikka püüdnud varju hoida ja ometigi räsida saanud. Ta on ükskord ümber istutatud, jõudumööda juurdunud, teistkordset ümber-(tagasi-)istutamist ta ei taluks. Kard näib Uibole lähedane seepärast, et on pärit samalt maalt, isegi samalt tänavalt. Kodukontaktinälgas ei pane Uibo jutuajamise vältel nähtavasti tähele teise reserveeritud vastuseid, küll aga märkab neid lugeja, kes lisaks osaleb mehe sisemonoloogilistes meenutustes-mõtisklustes. Ja need kokku panevad temalegi kerge transiitsuse-märgi külge. Mart Kard on ideeliselt kindlal positsioonil mees, ta pole eksinud suhetes võimuga, küll aga kaasinimestega. Hirm ja ebakindlus on teda noorpõlves sundinud vaikima seal, kus tehti ilmset ülekohtu, mistõttu meenutused kutsuvad esile ebamugavaid järelevärsinaid. Ilmselt on see ka üks põhjus, miks Kard, kes vestluse hetkel on transiitreisija juba tõesti ainult konkreetse reisi mõttes, ei ole Uiboga võrdsest avameelne. Teine ja tõsisem põhjus, mida teose ilmumisjärgsed retsensendid pole arvestanud, on see, et uskudes küll Uibot ja kohtumise juhuslikkust, ei või Kard ometi teada, kellele too (kas või pahaaimamatult) nende vestlusest kõneleb ja missugune ajakirjanik seda siis moonutatult tema ja ta kodumaa vastu kasutab.

«Transiitreisija» näitab üksikute inimeste kujunemist niihästi olude kui ka nende eneste karakteri sunnil. Tegelaste individualiseerimisega tuleb Beekman selles teoses juba korralikult, kohati isegi hästi toime. Tõsi, siingi kordub kummalisel kombel sama mis «Kurbades kivides»: kõrvaltegelastel on karakterikontuur selgem, meelde jäävam. Me teame küll, mis mehed teose peategelased on, kuid tunneme neid üksnes aimamisi, seevastu ei valmista raskust kujutella kadakatulena kirglikku Sannat või vaikset, alandlikku Uulit (tema puhul poleks komsomoli jääminegi tulevikupilti parandanud), metsikut Lillepea Lembitut või brasiillase Afonso nõdra-meelset isa — üht kautšukisõja viiekümne tuhande sõduri kolmest tuhandest ellujäänust.

Paljusid «Transiitreisijas» kunstivormis käsiteldud küsimusi oli autor varem puudutanud reisiraamatuis, ent seal polnud võimalik neid ühise süžeeõnga otsa lükida. Ilukirjandus andis võimaluse nii selleks kui ka tüüpikarakterite loomiseks. Nende paigutamine tüüpsituatsioonidesse on samuti asjakohane, tüüpjäikust ja tüüpjuttu võinuks aga inseneril vähem olla (jalge all oli ju kodutee), ilma et tema kodaniku positsioon oleks muutunud või kodumaa-armastus kahtluse alla langenud.

Samale mündile pööratakse teine külg «Üölendureis» (1975), mille tõenäosuse piirimal konstrueeritud tinglikkuses elustub müüt valvepostile unustatud sõdurist ja viirastub taevas rippuv tehissurm — sõda, mille käivituspõhjus juures istub hullumeelne. Tunnuslik on see, et Kaug-Põhja salabaasi viirastuslennuki komandör kapten Berg olematut kutsungit kuuldes sihib viimase, armetu pommi oma kodu-

maja asemele, kus kunagi oli koos kõik, mida ta oli armastanud või vihanud. Bergi on lapseeas peale käsutäitjaks õpetatud, ta ei hakka vastu, kui kodune käsk räpalt ta noorde armastusse sekkub, vaid lahkub päevapealt tagasi lennukooli kroonu käsu alla. Autor ei lase tal kordagi mõelda ega rääkida kodumaa-armastusest, ainus, mis teda liikvele ajab, on kohustus ja käsk, rahumeelse maailma kohal temas elavaks jäänud sõda, täistuledes linnu nägev pimeduseigatsus.

«Öölendurid» on hoiatus pahaaimamatu maailma kohal rippuvast sõjaohust. See on võrdpilt sõja järelmõjudest ja jälgedest, inimkonna keskel hõõguvast termiitpommist, mille olemasolu ees püüavad silmi sulgeda muudki peale uue Robinsonimaja elanike.

Teoses pole pearõhk tegelaskujude detailsel väljajoonistamisel, vaid sellel, et nad sobiksid teatavat eluhoiakut ja ideed üldistama. Siingi ilmneb V. Beekmani varasemast proosaloomingust juba tuttav joon: taas hõljub peategelase Bergi pea kohal ainult idee sinine leek, nähtavaks muutuvad aga jäik võõrasema, vanapiigapõlve pidav Helene oma mälestusega suurest noorusarmastusest, isegi pardalaskur Klais, kes kustub vaikselt närvipingesse, pärast otsevalangut rahulikult mööduva lennuki meeskonna pihta. Kuid lugejal polegi vaja Bergi täpsemaid piirjooni, ta ongi mees ilma näota, kuulekas käsutäitja, kellela ei saa pidada ühtki sõda. Ainus lohutus, et nendegi kodud saavad varemeiks ja mehed ise enamasti hukuvad, nagu juhtus Bergiga pärast kodumajale pommiheitmist.

Sõjateema juurde pöördub V. Beekman tagasi alles romaanis «Ja sada surma» (1978) ning hoopis teisel tasandil. Siin pole tegu öös viirastuva lennukiga või arutlustega õige poole valimisest. «Saja surma» tegelased peavad valima kohe ja konkreetselt Suure Isamaasõja kolmekümne alguspäeva, tagasihaaravalt ka kogu esimese nõukogude aasta jooksul. Sõja eelõhtul on toimunud Nõukogude-vaenulike elementide väljasaatmine. Äravijiate eest pakkupääsenud ja juba varem end varjanud mehed redutavad osaliselt relvastatuna metsades, pannes lootused võimalikule sõjale. Mõnigi, kes redutajaist teab, jätab teadmise situatsiooni tõsidust mõistmata endale ja maksab hiljem selle eest oma ja teiste eluga. Mõni tasub eluga sellegi eest, et on korralikult kõikide käske täitnud. Romaani tegevus toimub paralleelselt peatselt tagalaks muutuvast kodukülas, -alevis, -linnas ja Eesti ning Läti territoriaalsete korpuste võitlus- ja taganemisteel. Kaks erinevat tegevuspaika, erinevad inimesed, lahknevad leerid ja sugulussidemed loovad esimesel hetkel mulje, nagu oleks kirjanik kõik lõplikult paika pannud, iga tegelase saatuse ette ära määranud. Süvenemisel aga selgub, et välja arvatud mõned selgelt ühte või teise leeri kuuluvad tegelased, määrab teiste käitumise, sageli ka saatuse hoopis juhuslik tegur või sündmus. Mitte eriti rikka taluperemehe Vanatoa Ilmari ajab vaenlaste leeri tema uhkuseriista — sõiduauto rekvireerimine. Harilikes tingimustes on ta lööja, mitte rohkem, nüüd aga sunnib põhjendamatu hirm, et naine ta teod ja teed üles annab, teda naise tapmisele. Heasüdamlik seadusejärgija Toomas Pärnakivi, kunagine kaitseliidu kompaniülema, on hädamaandunud Nõukogude lenduritega korrektselt käitunud, sõja alguspäevil annab ta pagenud direktori asemikuna tapamaja vorstivarud taganejale välja ning seisab peatselt, nagu mitmed muudki lojaalsed kodanikud, tulvil imestust saksa padrunitega laetud püssisuu ees. Pärnis juhuslikult, elu loogika sunnil toimub poole valimine ka üleajateenijal Ervin Arusaarel, kes oli sõja eel plaanitsenud erruminekut, ja staabiohvitser Jaan Orul, kes küll tihtigi ei mõistnud, miks mõni tähtis kaitsepositsioon maha jäeti, kuid mõistis, kes on vaenlane; isegi sakslaste tagalasse sattunult oskab ta omade juurde välja jõuda.

Muidugi ei koosne teose tegelaskond üksnes juhuse pillutada olevaist inimestest. Kindlalt on valinud ühe poole partorg Rudolf Org, valla täitevkomitee esimees Ruuben Mustassaar, patareiuülem vanemleitnant Juulius Niitmaa, alevi komsomolisekretär Heiki Tilk, teise poole aga Peeterristi talu peremees Armin Kudisiim, August ja Jüriaadu Kupits Rumba talust ja paljud teised. Rohkete kõhklejate olemasolu on aga äärmiselt iseloomulik sõjaeelsele Eestimaaale, kus taaskehtestatud nõukogude võim vaevalt aasta vanaks saanud. Kuid saja surmaga silmitsi see valik paratamatult toimub, niihästi kodus kui ka tagalas.

Kasutanud vormiks vahelduvaid pilte rindelt ja tagalast, iga peatüki lõpetuseks tõeline või faktide põhjal konstrueeritud ajaraamat, on kirjanik sellele ilmselt andnud mitu ülesannet: lugejale saab selgeks, et see, kes jätab oma poole valimata, on ajalootormis täiesti kaitsetu. Teoses avaneb suure sõja verine panoraam, oma-moodi aerofoto toonastest sündmustest üksteisest üpris kaugel asuvais paikades. Pärnis kindlasti on autor seadnud endale ülesandeks kummutada okupatsiooniaegse ajakirjanduse käivitatud väärpropaganda, nagu oleksid eesti väeosad Nõukogude

poolle sõdinud üksnes seljataguse nagaani hirmul ja ainult juhuse puudumise tõttu jäänud kollektiivselt üle jooksmata. Päriselt ei tohi välistada sedagi aspekti, et lapsena lahingute keerises viibinud kirjanik tahab end selle teose kaudu vabastada teadvusse ning alateadvusse kogunenud rängast pagasist.

V. Beekmani viimane teos on vähemalt artikli kirjutamise momendiks veel raamatuna ilmumata «Eesli aasta» («Looming» 1979, nr-d 2—4). See on mitmes mõttes kokkuvõtte kirjaniku kogu senisest loomingust. Konkreetsed nähtused ja sündmused muutuvad siin sümboleiks, milles üldistuvad globaalsed kitsaskohad. Kahe plahvatusel korraga põrutada saanud mehe teadvuste segunemise kummaline fenomen lubab autoril mitmekülselt näidata peibutavaid maavarasid omavate väikeriikide saatust. Oma kodusaares pinnas peituvate varanduste müügist saadud näilik rikkus ajendab minorlasi tööst loobuma ja tühises oleskelus ning uhkuseasjade tagaajamises aega viitma. Valitsusmasina hästi määritud rattad veerevad üksnes võõramaalaste heaks, raginaid ja häireid selles mehhanismis tekitab võitlus võimu pärast, mitte soov maa käekäigu eest hea seista. Isegi opositsionäärideks on siin armetu käputäis tahtejõuetuid narkomaane, kellest pole asja õigeks terroriks, asjade käigu muutmisest rääkimata.

Võõramaalased riisuvad Minorit seest ja väljast: sisemaalt veetakse välja fosfaadilade, rannikult titaaniiliv, saart ähvardab lähitulevikus oht jääda otsekui tühjaksõonestatud hammas ookeanivoogude meelevalda, kuni need jäänuk kivimeist läbi murdes muudavad kunagise saare kõledaks atolliks. Asja hakkavad mõistma niihästi end fosfaadirahade eest ostetud mootorrattaga ühejalgseks sõitnud ja hiljem autoõnnetusel hoopis jalutuks jäänud saareelanik Stemo Kulamar kui ka Antafagustasse akrediteeritud ajakirjanik Artur Janno, kellele siit ülemustele vastuvõetava materjali hankimine tähendaks karjääri, vastupidine koguni ameti kaotamist.

Korruptsioon saarel on ilmne, seal võimenduvad kõik tänapäeva tsiviliseeritud maailma hädad, leiame sealt mõndagi, mis peegeldab meie endigi kitsaskohti. Ent nõiaringist pole pääsu: sisevõitlused lõhestavad antafagustalasi, kuid ükski neist ei astu välja võõramaalaste vastu. Nii kujunebki olukord, kus füüsiliselt hävitatakse (aimatavasti Stemo Kulamar sureb) mees, kes hakkas mõistma oma kodumaa koletut saatust, ja — kuna füüsiline hävitamine ebaõnnestub — diskrediteeritakse teine, kelle võimuses oleks vahest olnud maailma üldsuse positiivne mõjutamine. Moraal: tarkus ja ausus on huntide maailmas taunitavad, mõlema eest tuleb kallilt maksta. Vahel isegi eluga.

Niisugune on teose põhiliin. Lisaks sellele sisaldab ta tähelepanekuid ja hinnanguid paljudele kaasaja väärnähtustele. Näeme tarbijalikkust ja narkomaaniat mõl-lamas eelkõige noorte seas, väärastunud töössesuhtumist, sest kedagi ei ähvarda vallandamine, kuuleme, et «üheksakümend protsenti nendest, kes maailmas mööda õpetlaste kongresse ringi lasevad, on teaduse rasykude», tõdeme, et «mida väiksem rahvas, seda suuremad intriigid», näeme tobedate moeröögatuste järgimist ning kirjude välismaiste iluhilpude ihalemist, mida kannab müüdüd maa arvel parasiteeriva pealinna Antafagusta elanikkond.

Autor on sellesse teosesse mahutanud tähelepanekud maakera eri paikadest, inimkonna ühised hädad, mille vastu ta astub kogu «Eesli aastaga» sümbolsest peal-kirjast kuni viimase lehekülje sama tõdemuseni.

*

Läbinud linnulennult Vladimir Beekmani mahuka loomingu, tuleb märkida selle laiahaardelisust, väljumist kitsastest geograafilistest piiridest ja ühe teatud piirkonna probleemidest. Kaasajal, kus suured kiirused on taandanud kaugused kättesaadavaiks, kus maailma rahvad seninägematul kombel ringi reisivad, lakkavad paljud probleemid olemast ühe maa või rahva omad. Ennekõike on elukeskkond meie kõigi ühisvara, mille kasutamisel üksikisiku (-asutuse, -maa) hooletus või hoolimatus on tagasisides kogu Maaga. Samasugune on lugu rahumeelse kooseksisteerimisega, mis vajab inimkonna ühiseid jõupingutusi. Olgugi meie rahvakilluke kaduv-väike nelja miljardi liigikaaslase seas, mahtugu meie elupaik keskmisel globusel sõrmeotsa alla, ikkagi on meeldiv tunda, et meiegi, et keegi meie hulgast püüab osaleda suure terviku probleemides.

Vestlus Ardi Liivesega

Näitlejate juubelitähistustel on arvud 50/25 üsna tavalised. Dramaturg Ardi Liivese 50. sünnipäevaga koos võiksime aga kirja panna austust äratava, juba ammu pensionile lubava tööstaaži: 36 aastat. Nimelt tuli talle esimene tunnustus 14-aastasena, kui tema neljavaatuseline rahvatükk «Tal» pälvis maalavadele repertuaari saamiseks korraldatud võistlusel ergutuspreemia (konkureerima oli saadetud 34 tööd). Et esimene tunnustus polnud juhus inimese käänulisel eluteel, tõestasid aasta-paari pärast raadios mängitud lastekuuldemängud, perioodikas avaldatud lastejutud ja -näidendid ning 1946. aastal Eesti NSV Kunstide Valitsuse komöödiavõistlusel saavutatud tähelepanu: 16-aastase A. Liivese näidend «Uus elu» osteti ära ning sai kaasa soovitusel teatrites mängimiseks. Tookord tuli noorukesel dramaturgiasse pürgijal konkureerida säherduste nimedega nagu H. Raudsepp ja A. Tigane, kelle «Tagatipu Tiisenoosen» ning «Kirjastus «Rahvakasu»» tunnustati II koha vääriks (I kohta välja ei antud), ning L. Kahas, kelle «Aknad valla» ka ära osteti ning teatritele soovitati (III preemia jäeti samuti välja andmata). Zürii tõstis esile «Uue elu» autori oskust oma tegelaste sisemaailma veenvalt kujutada ning nende tegemisi-väljaastumisi psühholoogiliselt põhjendada. «Sirp ja Vasar» avaldas A. Liivese pildi allkirjaga: «Noore, tulevase kirjaniku suurimaks sooviks on näha oma näidendit teatrilaval.» «Uus elu» jõudis lavalaudadele Pärnus, Viljandis, Narvas, Kuresaares ja Valgas. 1947. aasta lastenäidendite võistlusel tuli A. Liivese «Aastatepik-kune tee» juba III kohale.

Mõistagi ei saanud võistlusele saadetud või ettekandmisele tulnud näitemängud olla need päris esimesed suleharjutused. «Keele ja Kirjanduse» ringküsitlusele antud vastuses meenutab A. Liives näiteks «Preili Nobetuule» ning saksa magusate lastenäidendite eeskujul kirjapandud muinasjutulist lastenäidendit «Muruneid ja tuulesellid», mille ta Oskar Põllale ning Juhan Sütistele ette näitas ja mis neilt sooja ja sõbraliku, edasiseks julgustava äraütlemise sai.

Kui Ardi Liiveselt küsisin, kes ta oleks olnud, kui parajasti poleks kirjanik, vastas ta: «Lõpetasin Rahandustehnikumi — ei saanud minust finantsisti, lõpetasin juura — ei saanud juristi, töötasin ligi kümme aastat ajakirjanduses — ei saanud žurnalisti... Küllap ikka sellepärast, et peamine huvi kiskus mujale. Aga kui viimast poleks olnud, siis oleksin tahtnud olla prokuratuuris uurija. Mõnikord kahetsen, et ma sellena n.-õ. kõrvalhuvide olemasolu korral pole töötada saanud (ainult praktikandina õpingute ajal). Aga eks see inimeseuurimine ole jõudumööda käinud kõik need aastad!» Niisiis ikkagi esmajoonelise huvi, mis kisub ja kirjandusse või teatrisse toob.

Ardi Liivese dramaturgiahuvi jälgede tagaajamisel on ikka ja jälle lapsepõlve jõutud ning sellest ka meeleldi kirjutatud. Liitati kui see huvi väljendus nii isikupärasel moel nagu Ristiku tänava keldriteatri loomine: tõeline lasteteater, kus näitlejateks lapsed ise, trupijuhiks ja dramaturgiks eakaaslane Ardi Liives, repertuaariks peamiselt «Estonia» teatri tollaste lavastuste ümberjutustused («Estonia» etendused olid mürsikueas dramaturgil tänu teatri orkestrandist isale mitugi korda üle vaadatud) ja mõned trupijuhil originaalnäidendid, publikuks Ristiku tänava lapsed ja 5-sendise pileti eest lapsevanemad. Teisi tuntud teatriinimesi Ristiku keldriteatrist küll välja kasvanud pole, ent eluksajaks meelde jäävaid teatrielamusi ja hulganisti tegemisrõõmu arvan neid küll sealt kaasa saanud olevat. (Vähemasti olen veendunud, et kui praegu annaks Lasnamäel Pae tänavas etendusi laste keldri- või pööninguteater, poleks seal publiku puudust karta, maksku pilet lastevanemaile või 10 kopikat!) Ardi Liives ise aga pole isetegevuse suhtes professionaali tõrjuvat hoiakut võtnud võtnud: «Meie Repertuaar» on avaldanud temalt kümme näidendit. Neist kõige lennukama saatusega on «Kallimast kallim» («Hall kaabu»), mis

kirjutatud spetsiaalselt A. H. Tammsaare nim. Rahvateatrile, tuli 1966. aastal seal lavale, 1967. aastal etendus V. Kingissepa nim. Draamateatris (Ita Everi ja Rein Areni lustakas esitus on see huumorist tulvil tükk siiani meeles), seejärel Moskva Gogoli-nimelises teatris, Gorki teatris, Läti Valmiera teatris, Tallinna Vene Draamateatris, viies-kuues Saksa DV teatris; Ungaris tehti näidendist telefilm ja alles nüüdsama lavastati komöödia Armeenias Kamo linna teatris.

Tavaliselt on nii, et lapsi ja noori veetleb esmajoones näitlejaelukutse kui kõigile nähtav ja aplausidele valla, dramaturg ja lavastaja kui lava taha jäävad isikud on neis aga haruharva emotsioone tekitanud. Ardi Liivesel oli dramaturgioreool, nagu juba öeldud, mürsikueas. Miks oli see nii? Või kas see nii oli? Ardi Liiveselt sain vastuseks: «Minu näitlejalalent avastati lasteaias, kus kasvataja vahetas mind andetu kaaslase vastu välja Pääkest mängima. Algkoolis püüdsin astuda näiteringi, aga nähtavasti õpetaja kahtles minu võimetes, sest ei võetud. Oma loomingulise mina tõestamiseks kippusin viieteistkümnenda aastast «Estoniasse» ja mängisingi 1944. a. sügisel Pagnoli «Eluaabitsas» ühte koolipoissi, lühidalt: olin Ants Lauteri partner, vahetasime ju temaga terve hulga repliike. Küllap siis mängisin hiilgavalt, sest toleaeagne arvustaja kirjutab, et «täiesti omal kohal olid ka kõik koolipoisid». Kuus aastat hiljem, kui mõnes oma teatritsensioonis kasutasin ütlemist, et «näitleja N. oli omal kohal», pani nimetatud seda nappi, kuid sisukat hinnangut nagu pahaks. Ilmselt viimase mõjul loobusin lõplikult teatrikarjäärist ja praegu kardan lava nagu tuld.»

50. eluaastaks võib A. Liives oma loomingukontosse kanda 28 näidendit (neist kaks viimast, «Küünlavalgusõhtu» ning «Jors, Viku ja suur armastus», jõuavad praeguste plaanide kohaselt lavale eeloleval teatrihooajal), 8 opereti- või laulumängulibrétot (järjekordne koos Boris Kõrveriga loodud muusikaline näidend «Kuskil Montparnasse'il» peaks olema «Estonia» mängukavas samuti tuleval hooajal), 16 kuuldemängu, 15 taidlejaile mõeldud näidendit, lisaks lastenäidendid. See tähendab aastast vähemalt ühe näidendi kirjutamist, peale selle kas operetilibréto, kuuldemäng või lühinäidend. See tähendab, et viiekümnendate aastate keskelt tänaseni ei leia me teatriaastat, mil ühe või teise (enamasti küll korraga mitme) teatri repertuaaris poleks mõnd A. Liivese näidendit. See tähendab, et eesti nõukogude algupärasel dramaturgias hõivab A. Liivese žanrirohke draamalooming koha, mis teatri-teadlastel alles läbi uurimata, kuid mis meie teatriajaloo tulevast koostajat kohustab mitmekesisel analüüsil sisaldavat peatükki tellima.

Kõik see — meie viimaste aastate või aastakümnete kirjandussituatsiooni arvestades — paneb mõtisklema kirjaniku loominguviljakuse üle. Mõistagi pole kvantiteet kirjandusloomingus väärtus omaette (kvantiteedita pole küll tavaliselt ka kvaliteeti loota) ja iga loovisiku loomepsühholoogia on teadagi ise nägu, ent ometi annab loominguviljakus tunnistust ühest kirjanikule nii möödapääsmatult tarvilikust omadusest — kirjutamisvajadusest. Teater pidavat olema üks elamise vorme. Kas ka teatrile kirjutamine? Ardi Liives arvab, et kui elamise vormi all mõelda vajadust teatrile kirjutada, siis küll. Eks dramaturgi puhul tulegi niimoodi mõelda. Ja et kõik pidi saama alguse lapsepõlvest, siis meenutaksin siinkohal veel kord noidsamu esimese tunnustuse aastaid, mis töid kaasa kirjgliku näidenditekirjutamise — oma parkümmend lavatükki mõne aastaga. Ei teadnud noist midagi ei tollane ega tea ka tänane teatriavalikkus, vaevalt autorgi neid kõiki (või isegi enamikku) mäletab. Ent kirjutamisharjumuse saamiseks ja suleharjutuseks oli see periood kindlasti vajalik. Liati kui kirjutamine käis paralleelselt niisama kirjgliku näidenditelugemisega. Liives meenutab: «Sõja lõppaastail asus Teatritarvete Laenutuskontor Tallinna Draamateatri kõrgemal korrusel, kus praegu proovisaal. Ma teadsin, et seal laenutatakse näidendeid. Ükskord võtsin südame rindu ja läksin küsima, kas koju lugemiseks ka antakse. Mind vaadati imestunult, uuriti õpilaspiletit ja anti kümmekond, mille olin kataloogist välja valinud. Tagasi olin kohustatud tooma arvatavasti kahe nädala pärast, mul aga olid kõik juba järgmiseks päevaks läbi ahmitud ning läksin neid ka ära viima. Laenutuskontori juhataja — ma ei mäleta enam ta nime — vaatas mind jällegi väga imestunult ja kutsus riulite vahelt välja ühe vanema hallipäise väiksemat kasvu mehe, kes hakkas minuga juttu puhuma. See oli raamatukirjastaja ja -kaupmees Taavet Mutsu. Kui ütlesin, et olin mõni aeg tagasi näidendivõistlusel ergutusauhinna saanud, olid laenutuskontori näidenditeriulid minu jaoks valla. Taavet Mutsuga saime kokku nii seal kui tema kodus Süda tänavas; ta tutvustas mind rohke teatrilase kirjandusega ja tegi kõva kriitikat mu uute näidendikatsetuste kohta. Ta rõõmustas mu harvade õnnestumiste üle ja andis nõu ning toetas ebaõnnestumiste puhul. Kui ma 1947. aasta

detsembris kuulsin, et ta oli kaks päeva tagasi töö juures kokku kukkunud, kirjutasin muu hulgas oma päevikusse: «Mutsut ei ole enam. Nii kahju on. Ta oli suurepärane inimene, sõber, peaaegu nagu isa. Kui palju ja mida kõike me isekes-kis rääkisime ja kui palju meil rääkimata jäi!»

«Kirjutamine on meeldiv tegevus, suur vaev ja piin ja töö!» ütleb tänane Ardi Liives. Ju ta teab. Kui 1951. aastal Kirjanike Liidu draamasektsioonis tema näidend «Karjäär» tagasi lükati ja selle kaheksas variant lõpuks tulle lendas, tekkis näidendite kirjutamises pikem paus. Just näidendite kirjutamises, mitte aga kirjutamises üldse: üliõpilasaastail tegi A. Liives endale nime teatrikriitikuna. Niisiis jällegi teater ja jällegi kirjutamine, ainult teises vormis.

«Kas teatrikriitikaga tegelemisest oli tulevaseks dramaturgitööks ka kasu?»

«Kindlasti! Sest teatrikriitikuna ei istunud ma ainult saalis, vaid trügisin ka lava taha ja õppisin mõndagi teatri köögipoolelt mõistma.»

«Nüüd, mil kriitikusulg ammu maha pandud ja suhe teatriga üksnes dramaturgia kaudu, on huvitav teada saada, missuguseid põhinõudmisi esitab teatridramaturg teatrikriitikale.»

«Kriitikalt alati oodatakse midagi, alati heidetakse kriitikutele midagi ette... *Perpetuum mobile!* Üks etteheide: et ei tehtaks oma «Pisuhända», vaid lähtutaks tükist endast. Teine: et õpitaks paremini mõistma, kus lõpevad autori vead ja algavad lavastaja-näitlejate omad (samuti vourused)! Ei ole need ainult üksikud harvad korrad, mil märkad, et kriitik suunab kindlakäeliselt oma nooled või paitused hoopis valele aadressil! (Ma ei mõtle siin kaugeltki ainult oma tükke.)»

1954. aasta on tähis, mil Ardi Liives jõudis n.-ö. suurele lavale: A. Sats lavastas «Ugalas» tema «Mängu armastusega». Näidend käsitleb psühholoogilisi ja eetilisi probleeme — niisiis teemat, mis on Liivesele jäänud põhiliseks tänini.

Juhan Smuul meenutab noid kirjanikunime kätteteenimise aastaid nii: «Noored autorid tulevad kirjandusse erinevalt. Meie, sõjaaegne põlvkond, tulime vist üsna vaikselt. Algasime oma teed rindelehtede juures või tagalas, sõda seadis meie loominguks üsna kindlad piirid ja ülesanded. Meie õpetajateks olid Liiv ja Koidula, Barbarus, Raud, Kärner ja Semper... Sõjajärgsetel aastatel on pilt mõnevõrra muutunud. Mõnigi noor autor peab oma kohuseks esmajoones teatada, et kõik, mis oli kirjanduses enne teda, on väärtusetu, iganenud, tardunud, et pole olemas luulet, on ainult isikukultus ja tallalakkumine, pole olemas proosat — on ainult hallus; pole olemas kirjanikke — on ainult kari selgrootuid ja andetuid indiviide. Muidugi — säärane astumine kirjanduslikule areenile on efektssem, tähelepanuäratavam, loob mulje, et ilmus «suur ja elav kala» ja vanad viidikad peavad lavalt lahkuma, kuid teel sinelitaskust seanahkse portfelliini võib juhtuda nii mõndagi. Sageli jätkub jõudu ainult endise purustamiskatseks ja ületõrvamiseks, aga uue loomiseks enam mitte.»

Ardi Liives ilmus meie draamakirjandusse vaikselt ja vähemärgatavalt. Ja isegi tema kujunemine tundud ja arvestatavaks eesti näitekirjanikuks ei toimunud plahvatuslikult, vaid pikkamööda, astmeliselt, näidendist näidendini, tagasilanguste ja tõusudega. Töö on kõige parem kool, tihe kontakt teatritega ja lavaspetsiifika tundmaõppimine on dramaturgile tingimata vajalik, ja teadmine, et keegi sinust kirjanikku teha ei saa, kui sa ise ei otsi ja eksi — see on väärtuslik teadmine. Näib, et neist arusaamadest lähtuski väga visa ja väga töökas Ardi Liives.»

«Mängule armastusega» järgnesid üksteise kannul säärased juba suuremat tähelepanu pälvinud näidendid nagu «Linnud lahkuvad pesast», «Robert Suur», «Uusaasta öö», «Sinine raket» (hiljem «Mürgi perenaine»), «Siinpool horisonti», «Viini postmark», «Trepp», «Infarkt», «Tormihoiatus» jt. Seniks viimased A. Liivese näidendite lavastused on «Mees kirjus ülikonnas» ja «Enne koidikut» «Ugalas» ning «Hüvasti, mereröövell!» ja «Maskeraad Ungrus» Rakveres.

Juba aastaid tagasi kirjutas teatrikriitik Sergei Levin, et viljaka autori Ardi Liivese loomingust ei ole teatrikriitik mingit üldistavat või kokkuvõtlikku ülevaadet tehtud. Näidendeid on vahepeal tublisti juurde tulnud, võlg ent ikka samaks jäänud...

«Missuguseid oma näidendeid pead ise kõige õnnestunumateks? Ja kas Sinu arvamus on selles osas kriitikute hinnanguga kokku läinud?»

«Õnnestunumateks hakkad paratamatult pidama neid, mis leiavad tähelepanu ka väljaspool kodu, näiteks «Uusaasta öö», «Robert Suur», «Siinpool horisonti», «Trepp», «Viini postmark», «Monolisk», «Infarkt», «Kallimast kallim». Või kuuldemängudest: «Sammud», «Viies kupee», «Majake kurvil», «Viimane sõna», «Kuninganna Maudi maa», «Neljas, lõpetamata portree». Aga see ei tähenda, et mõni muu lugu endale

armas pole — ja tasahilju heietadki lootust, et ehk kunagi avastab mõni lavastaja mõne «noorelt surnud» tüki uuesti.»

«Milliste oma näidendite lavastustega oled kõige enam rahule jäänud?»

«Ausalt öeldes, ega neid hirmus palju ole. Autorile lausa vapustava elamusena mõjus lätlaste «Uusaasta öö».»

Muuseas, «Uusaasta öö» oli Riia Akadeemilise Teatri 1958. aasta kõige menukam lavastus ja püsis repertuaaris hooaja piirest kaugelt kauem.

«Uusaasta ööd» on üldse lavastatud 16 (või enamaski?) Nõukogude Liidu teatris, samuti Opava teatris Tšehhoslovakkias, «Siinpool horisonti» tõi lavale ka Rainise-nimeline Kunstiteater Riias, Soomes Vaasa teatris mängiti komöödiat «Pühapäev on tore päev», «Trepil» lavastas Liepāja Draamateater, «Monolisk» lavastati Gruusias ja Ungaris tehti sellest kuuldemäng, «Infarkti» esitati Ungari televisioonis, «Viini postmargi» levikuala Nõukogude Liidus oli üsnagi lai, peale selle «Tallinnfilmi» ekraniseering, 1975. aastal toodi ta lavale ka Tšehhoslovakkias, Bulgaarias on praegu lavastamisel «Mees kirjus ülikonnas», jne. (Liivese näidendite, nii nagu üldse eesti dramaturgia levikugeograafia täpne fikseerimine seisab ka veel kunagi ees.)

«Oled meil üks väheseid kirjanikke, kes põhiliselt (kuni viimase ajani isegi ainult) on tegelnud dramaturgiaga. Miks on see nii kujunenud? Ja kas pead seda enese juures vooruseks või puuduseks?»

«Olin teatriga ninapidi koos ju juba üsna väikesest peale. Dramaturgiasse sukeldumine oli nagu enesestmõistetav loogiline jätk minu pidevale teatrihuvile. Kui pidada seda ühekülgsuseks, siis on see kahtlemata puudus, ehkki maamunal on hulganisti ainult-dramaturge; kui võtta seda jäägitu truudusena, võiks ehk voorusekski kuulutada.»

«Sind on ikka tituleeritud psühholoogilise näidendi kirjutajaks, eetiliste probleemide lahkajaks. Niisiis peaks Sind huvitama inimene kui niisugune. Missuguse inimese eest seisad?»

«Inimese juures huvitab mind kõik. Seisan ka nende eest, kelles on säilinud inimsuse algegi. Inimeses on hulga toredat, mida hinnata. Mida kõige enam? Ei tea.»

Kauaaegne truudus dramaturgiale tähendab Liivesel ometigi suurt žanririkust: draama, komöödia, farss sõnateatrile, opereti- ja laulumängulibretod muusikateatrile, draama, komöödia, kriminaalnäidend raadioteatrile jm. Ühekülgsuses kahtlustamine ei tohiks antud juhul küll tõsiselt kõne alla tulla. Niisiis ikkagi truudus, mis nõnda vaheldusrikas välja näeb.

«Mõnede arvates ei kuulu just hea tooni juurde, kui inimene ütleb, et talle operett meeldib. Minule aga on operett pakkunud tihti (eriti lapsepõlves ja nooruses) toredat ajaviidet ja lõbu. Küllap sealt soov ise kah proovida,» ütleb Liives.

Esimene oli «Ainult unistus». Tänaoleni kõlab raadios H. Peebu esituses lüüriline «Kerjuse laul» sellest lavastusest. (Muuseas, «Kerjuse laul» on üks paljudest A. Liivese laulutekstidest oma operettides, niisiis on ta «oma žanri», s. t. dramaturgia sees ka luuletaja olnud.)

«Ainult unistuse» lavaelu oli üsnagi tormiline. «Vanemuises» tegi Epp Kaidu koostöös autoritega esialgses lavavariandis veel palju muudatusi ja täiendusi. Uus variant sõitis 1956. aastal kõrvu E. Arro ja L. Normeti «Rummu Jüriga» Moskvasse eesti kirjanduse ja kunsti dekaadile meie algupärast operetti esindama, aasta hiljem aga mängis teater «Ainult unistust» Kiievis oma külalissetundustel. Moskvas oli edu suur: meie ajalehed andsid meeleldi edasi võõrustajate rohkeid kiidusõnu. Seal sai alguse reis Nõukogudemaa teistesse teatritesse: Moskva, Leningradi ja Kاونase teatrite kõrval mängiti «Ainult unistust» isegi Ohhoota mere ääres Magadanis, kuhu lavastama oli kutsutud Udo Väljaots. Liives on ise öelnud, et «Ainult unistusega» sai ta selgeks, kuidas operetilibretot kirjutada ei tohi, ning see kohustas teda Boris Kõrverile uut, dramaturgiliselt küpsemat libretot pakkuma. Arvan siiski, et uue opereti kiirele sünnile aitas kaasa esimese edu. Nii või teisiti, aga 1959. aastal tõi Epp Kaidu «Vanemuises» lavale juba Liivese ja Kõrveri teise koostöö — opereti «Laanelilil», esimesest tõepoolest kunstiküpsema ja terviklikuma teose. «Ainult unistusega» olid Boris Kõrver ja Ardi Liives eesti nõukogude opereti teerajajaid, tänaseks on nad kuenda operetini jõudnud.

«Kuidas sünnivad operetilibretod?»

«Kuidas kunagi. Esimest — «Ainult unistust» — ajendas kirjutama libretode võistlus. Kui endal head ideed ei ole, helilooja aga käib peale ja ootab libretot, siis otsin materjali kirjandusest («Mees pisuhännaga» Vildelt, «Raha paneb rattad käima» Kippelilt). Viimane, hiljaaegu valmisäänud muusikal «Kuskil Montparnasse'il» on sedapuhku iseoma tarkusest tehtud, ehkki materjal toetub tugevasti

memuaarkirjandusele ja omaaegsele perioodikale, püüdes luua pilti Eesti noore kunstirahva eluolust sajandi esimesel kümnendil Pariisis.»

«Kui oleksid draamakonsultant, missuguseid põhitõdesid soovitaksid dramaturgidel esmajoonel silmas pidada? Ja kuivõrd need teoreetilised seisukohad praktilises loomeprotsessis kehtima jäävad?»

«Teiste õpetamine on teatavasti ütle mata hull asi. See, mis endale näib või on kõige olulisem ja mis nii-öelda sinu sees, ei pruugi mõnele teisele olla absoluutselt mõistetav, laadipärane, vastuvõetav. Dramaturgia põhitõed on kõigile asjahuvilistele teada, Ameerikat siin avastada pole. Nende järgimine praktikas sõltub autorist endast: kui palju tahab või oskab. Kõige tähtsam on vist ikkagi, et lavatükk ei tohi igav olla, ja et see, milleks ta kirjutatud on, oleks ilma suuremate ponnistusteta tuletatav.»

«Oled kirjutanud palju komöödiad. Nali olevat tõsine ja raske asi. Kuidas Sinule tundub? Või on komöödiat siiski lõbusam kirja panna kui tõsimeelset draamat?»

«Komöödiat kirjutades on päris tore pahvatada naerma äsja paberile pandud rea või leitud situatsiooni üle (muidugi oleks veelgi toredam, kui pärast teeks seda samas kohas ka publik). Aga ega komöödia kirjutamine just pideva lustimise ja kaasaitamisega lähe, teda on tunduvalt raskem teha kui draamat, kuigi, nagu elu on näidanud, teatavad instantsid ja mõned tublid kriitikudki pahatihti seda mõista ei taha.»

Liivese komöödiast tahaksin eraldi meenutada veel «Viini postmarki» ja selle lavastust V. Kingissepa nimelises Draamateatris 1963. aastal (lavastaja Gunnar Kilgas). Teatavasti kirjutas autor näidendi peaosas spetsiaalselt Jüri Järvetile. Ja Martin Roll kujunes üheks paljudest Järveti hiilgerollidest, mida tema hiljutisel 60. sünnipäevalgi veel meelde tuletati. Liives arvab ka ise, et näitleja loomupära, andelaadi ja võimete silmaspidamine võib mõnelgi konkreetset juhul edu kindlustada. Jüri Järveti toreda mängu kõrval oli aga laval üldse summas nalja ja tõgamist, tabavaid ütle misi ning lihtsalt meeldivat lustimisrõõmu, ilma milleta komöödia pole komöödia. Ja silmarõõmuks Edgar Valteri värvikad dekoratsioonid (kah jälle õige mees komöödias kaasa looma!). Ka «Viini postmargi» lavaelu kujunes kirevaks — ei tea, kas kusagil on täpselt kirjas kõik need teatrid, kes «Viini postmarki» lavastanud on?

«Oled seni veel vana hea realistliku kooli mees, draamakunsti vahepealsest absoluutse tinglikkuse vaimustusest pole sa end nakatada lasknud. On siin tegemist kindla seisukohaga, oma väljakujunenud loomingu maneeri järgimisega või on see lihtsalt maitse asi?»

«Küllap on asi selles, et üle oma varju ei hüppa. Ja elu on näidanud, et realismi juurde tullakse ikka tagasi, tehtagu temast vahepeal kui kaugeld tiire tahes.

Nii näiteks lugesin mõni aeg tagasi Kaarin Raidi arvamuse avaldust, et «Epp Piltarparadi Punjaba potitehase» lavastuse laadis tinglikkust peab ta juba end ammen-datuks, tuleb jälle otsida uut stiili. Realism ei ammenda end küll ialgi.»

«Oled osa võtnud peaaegu kogu nõukogudeaegsest teatrielust. Mis on meie teatris selle ajaga muutunud?»

«Aastat kolmkümmend tagasi ei kujutanud ette, et etendus võiks alata ilma ees-riide ja gongilöögita. Viimasel ajal hakkab esimest ikka aeg-ajalt jälle nägema! See on muidugi asja väline külg. Aga mis on meie teatris muutunud? Kas see, et teater on püüdnud end dramaturgiast lahti raputada? Või see, et teater on armunud tinglikkuse ja sümbolitesse? Või mõistuspärasusse? Seda kõike on teatris varemgi olnud, kord kadunud, siis tagasi tulnud, ja üks ta kao veel ning tule jälle tagasi, ja häda pole midagi. Vana hea realistliku teatri uuestiavastamine — üks seegi ole muutumine. Nõnda see muutumine siin ilmas käib...»

«Kuidas mõistad lavastaja ja kirjaniku koostööd? Mismoodi suhtud viimasel ajal levinud seisukohasse, mille alusel näidend on vaid tõukejõud režissööriloominguks?»

«Lavastajaga olen ikka koos töötanud enne proovide algust. See on vajalik töö teksti kallal. Proovide ajal ma teise mehe plaanidesse ei sekku, ausalt öelda on mul proovidel isegi omajagu igav istuda.

Näidend võib mõnele lavastajale muidugi olla üksnes tõukejõud tema enda loominguks. Kui säherdune suhtumine aga saaks kõikides teatrites valitsevaks printsiibiks, siis näitekirjanduse edasisele arengule see vaevalt küll kasuks tuleks.»

«Milliste lavastajatega on Sul olnud eriti hea koos töötada?»

«Minu näitemänge on lavastanud terve hulk režissööre: A. Sats, I. Tammur, E. Kaidu, G. Kilgas, K. Ird, K. Süvalep, V. Panso, H. Haravee, V. Rummo, H. Torga, A. Ots, K. Raid, B. Drui, A. Kruusement, T. Kalmel, R. Agur ja mitmeid teisigi.

Tülili pole ma neist veel ühegagi läinud, ehkki väikesi vaidlusi ja teineteise mittemõistmisi on ette tulnud. Kuulub asja juurde.»

«Kas ka dramaturgil on esietenduse- (või üldse etenduse-) närv?»

«Ma ei tea, kuidas on teistega, aga mina tunnen end esietendusel alati ebamugavalt. Viimastel proovidel mitte. Sellepärast pole vaja kaht kättki, et üles lugeda need vähesed korrad, mil oma tükki esietendustel vaevelnud olen — kui vähegi võimalik, hoidun kohale minemast. Kaarel Ird kirjutab kunagi, et igal autoril on õigus oma näidendite esietendustel käia või mitte käia. Mina arvan samuti nii. Ja loodan, et lavastajad-näitlejad mõistavad mind ega pane pahaks. Ehk andestavad mulle ka tulevikus.»

«Aastaid või õigemini aastakümneid on räägitud algupärase dramaturgia põuast. Kuidas tundub asi olevat dramaturgi seisukohalt vaadates?»

«Neli-viis aastat tagasi soovitasin ühes «Sirbile ja Vasarale» tehtud artiklis jutud dramaturgia mahajäämusest ära jätta, sest niisugune nagu ta on, on ta meil ikka olnud, n.-õ. jooksvat repertuaari peaks paras jagu jätkuma, mingit pööret tekitavat imet välja mõelda aga pole võimalik.

Hiljaaegu juhtusin lugema üht 30. aastate kirjandusajakirja, kus Hugo Raudsepp mõtiskleb kurtmiste üle, nagu oleks algupärasest dramaturgiast nappus käes. Raudsepp ütleb, et dramaturgiapõuda on alati kurdunud, ja nii see ka on. Milles asi? Kirjutajaid on vähe, dramaturgiaga tegelejaid eriti — ainult mõni üksik.

Tõepoolest, keegi ei suuda iga aasta šedöövrit kirjutada, ennast ja teisi täiesti rahuldava näitemänguga saab dramaturg hakkama heal juhul kord üle mitme aasta. Kui kirjutajaid oleks rohkem, tuleks ka häid lavatükke rohkem. Eks nii ole praegugi.

Viimastel aastatel on aga dramaturgia kriisi üle kurtmiste asemele tulnud nused tendents: teatrite huvi olemasolevagi vastu on pehmelts öeldes tagasihoidlik, tükid seisavad teatris üks-kaks-kolm aastat, enne kui tee lavalaudadele leiavad (kui üldse leiavad). Minusugune vana kala võtab oma näidendi ja pakub ise teisele-kolmandale teatritele, kui ühes perspektiivi pole. Mida aga peab tegema noor algaja? Vaevalt ta sõandab minna oma tükile mööda Eestimaad lavastajat otsima.

Kas me pole ajanud lati liiga kõrgele, kummatigi kui teatrid tihtipeale ise ei saa olemasolevate tükki heatasemelise realiseerimisega kiidelda? Kas pole mitmed autorid pärast ühe-kahe näidendiga mahasaamist näitemängude kirjutamise katki jätnud? Kas pole märgata, et uusi autoreid peaaegu ei tule juurde, ehkki meil on küllalt võimekaid kirjamehi ja -naisi, kes proosaloominguga või näiteks kuuldemängudega on tõestanud, et nendega maksaks dramaturgiast rääkida? Aga rääkijaid ei ole. Või peaaegu ei ole.

Kas teatrid ei peaks rohkem ja julgemalt olema tellija osas? Kunagi tõi näiteks Ilmar Tammur päris julgesti algupärandeid lavale (E. Alt jt.). Jah, need polnud tõepoolest kõik šedöövrid, aga kirjutama innustasid teisigi. Teatavasti on Lilli Prometi «Los Caprichos» sündinud Kaarel Irdi pealekäimisel. Kas poleks üldse tarvis rohkem tellimustöid, kinnisi võistlusi, lepingusõlmimisi? Risk? Seda kindlasti, aga kogu kirjanduslooming on ju risk, kindla peale välja minna ei saa kunagi. Mäletan, kuidas Sergei Levin Kunstide Valitsuses töötades kirjamehi dramaturgiat tegema veenis — võttis nõobist kinni, manitses, tellis, julgustas, sõlmis lepinguid. Seniajani on meeles, kuidas ta Jaan Krossi meelitas näidendit kirjutama. Siiani pole küll Krossilt täiskasvanute lavale näitemängu tulnud, kuid me ei tea kunagi, millal kord idanema pandud mõte hakkab juuri ajama. Ma ei arva sugugi, nagu peaksid Teatrite Valitsuse töötajad Georg Otsa või Harju tänavas iga möödamineva kirjaniku kinni püüdma ja hakkama temalt näidendit nuruma. Ent kirjanik ei tohi end tunda ka vaese sugulasena, kelle külaskäiku eriti ei oodata. Niisugust joont ajades kaugele ei sõida. Rahvuslik teater ja rahvuslik dramaturgia peaksid ikka vennad olema.

Niisiis, latti ei maksaks liiga kõrgele upitada ja sõela liiga peeneauguliseks täkkida: ilma kvantiteedita uut kvaliteeti ei sünni. (Tõmbaksin paralleeli kirjastusega. Viimasel ajal annab «Eesti Raamat» Arvi Siia toimetamisel välja algupärast luule- ja proosaloomingut üsnagi palju ja kärmesti. On kuulda ka etteheiteid, nagu oleks mõne algaja raamatu puhul hinnaalandust tehtud. Võib-olla. Ent kirjandusloomingut soodustavat tahet on selle osakonna töös ometigi näha.)

Nagu eespool veidi juttu oli, mõjub näidendite kirjutamist pärssivalt ka viimasel ajal levinud teooria, mille alusel kolmikis kirjanik-näitleja-lavastaja on pearoll antud lavastajale, kellel on tükiga ümberkäimiseks vaba voli. Milleks siis kirjaniku sõnaseadmise piinad? Ilmest on see küll jällegi vaid üks periood teatri elus, mis

tuleb läbi teha — ja tehaksegi. Tavaliselt on kõikidest äärmustest ikka keskohta tagasi tulnud, üks tullakse ka nüüd.

Proosakirjanikku ja luuletajat innustab raamatu ilmumine, dramaturgi — näidendi lavastamine. Olen nõus, et näitemäng peab pakkuma huvi ka lugemispalana, ent dramaturgil on esmajoones siiski tarvis oma teost laval näha. Meil aga on trüki-valgust näinud mitmed näidendid, mis seni pole lavale jõudnud. Nii et ühelt poolt kurtmine näidendite puuduse üle, teiselt poolt ei jõua see vähene olemasolevki teatripublikuni.

Hugo Raudsepp tõstis sellesamas artiklis üles küsimuse, miks pole näidendite pööda arvestades tehtud uusi lavastusi varasemast, s. o. 20-ndate ja 30-ndate aastate alguse eesti dramaturgiast. Seesama küsimus on üleval ka praegu. Viimasel ajal on 50-ndate ja isegi 60-ndate aastate dramaturgiat üsna napilt lavale toodud: A. Jakobsoni «Elu tsitadellis», J. Smuuli «Lea» ja «Polkovniku lesk», minu «Uusaasta öö», B. Kaburi «Rops» — ja rohkem ei tulegi meelde. Peale on aga kasvanud vaata et mitu teatrikülastajate põlvkonda, kes eesti nõukogude dramaturgiat üldse ei tunne. Kas tõesti pole sealt midagi leida uue pilguga ülevaatamiseks ja kaasajastatult lavaletoomiseks?»

«Kuidas suhtud dramatiseeringutesse?»

«Dramatiseeringute lavastamine on meie teatrite meeldiv ja vana traditsioon juba Kitzbergist saati, kes omad lood näidendivormi seadis ja niimoodi eesti dramaturgia arengule palju kaasa aitas. Või meenutagem Särevit: Tammsaare ja Luts on just tema dramatiseeringute läbi ülipaljudele veelgi mõistetavamaks ja omaseks saanud. Pärast Särevit on mitmeid uusi Tammsaare- ja Lutsu-lugemisi tehtud, mis jälle uut avastanud ja uusi vaatajaid teatrisse toonud. Ent meie näitekirjanduse tulevikule mõeldes peaksime siiski kõige tähtsamaks pidama uue algupärase dramaturgia lavaletoomist.»

«Missugustes suhetes algupärandiga on raadioteater?»

«Tänaseks on raadiodramaturgias kujunenud oma kaader, kes regulaarselt korraldatavatest võistlustest osa võtab ja kelle teosed ka eetrisse lähevad. Originaalkuuldemängule tegid 1960. aastate algul tee lahti tollased kuuldemängude toimetajad Lennart Meri ja Veronika Kruus. Kuuldemängusaadete küllaltki suures mahus on originaalloomingul oma kindel koht. Tänavu tuli J. Smuuli nimeliste aastapremiate määramisel esmakordselt arvestuse alla ka kuuldemängulooming. Niisiis on kuuldemängud tõstetud võrdõiguslikku ossa teatridramaturgiaga. Tore on!»

Eesti algupärase kuuldemängus on Ardi Liivesel kindlalt esmaavastaja ja algataja roll, tõepoolest, selles vallas sai alatud lausa algusest. Kodanlik periood andis kuuldemänguloomingusse vähe väärtuslikku: tunnustavalt kõneldakse ainult 1939. aasta võistlusest, mis üht-teist arvestatavat tõi. Liivese staaži raadiodramaturgina võib nüüd juba aastakümnetega arvestada, see aga tähendab raadiospetsiifika tundmist ja oskuslikku ärakasutamist, mis kõigi muude dramaturgiomaduste juures kuuldemänguloomingus väga tähtsat osa mängib.

«Missuguseid võlusid ja karisid peidab endas raadiodramaturgia?»

«Tänapäeva tinglik teater on paljuski raadiodramaturgia võlusid vähendanud, sest seda kõike, mida aastakümneid tagasi tehti ainult raadios (näiteks stseen lennukis või merepõhjas, oleviku- ja minevikusteenide edasi-tagasi vaheldumine jpm.), tehakse nüüd südamerahuga ka teatris ja kõigega harjunud publiku silm ei pilgugi. Raadiodramaturgial oleks vist aeg edasi mõelda — vähem näidendilikkust kuuldemängus ja rohkem raadiovõimaluste ärakasutamist. See aga nõuab loomulikult kõikide stereo- ja kvadroasjanduste ning muude tehnikauudiste head tundmist ja tunnetamistki.»

Teatavasti võtab Eesti Raadio juba aastaid osa rahvusvahelisest kuuldemängude festivalist, mille korraldajaks on OIRT. Festivalid vahendavad meie raadiokuulajatele valiku Saksa DV, Poola, Ungari, Tšehhoslovakkia, Soome jmt. riikide kuuldemänguloomingust ning pakuvad vastu meie originaalloomingu paremiku. Meie kuuldemängukirjanikest on vennasvabariikides ja välismaal saanud kõige suurema tunnustuse Ardi Liivese looming. «Viies kupee», «Sammud», «Majake kurvil», «Neljas, lõpetamata portree», «Kuninganna Maudi maa» on paljudesse keeltesse tõlgitud ning paljude maade raadioteatris eduga lavastatud. Seekord ei saa siiski öelda, nagu poleks prohvet kuulus omal maal: neidsamu kuuldemänge peab ka Eesti Raadio oma raadiodramaturgia paremiku etteotsa kuuluvaks.

Ja nüüd siis ikkagi truudusemurdmisest: Ardi Liivese proosaloomingust, kahest väikesest raamatust, kummaski kaks juttu. Juttudel on stiilselt vanamoodsad ümberjutustavad pealkirjad, mida on päris mõnus siia kirja panna: «Jutt Julius Ütsist,

Mariast, vedurivilest ja nullpäevast», «Jutt Mulluta Marist, Uiu killavoorist, tormipühast ja kalurite tantsust», «Ahvitapja Timo Angerpisti raske elu», «Heategija Jors Kesse ja armastus». Esimene raamat nägi trükivalgust 1976. aastal, teine tänavu. Kaks esimest juttu on kirjastuse «Sovetski Pissatel» vahendusel ning R. Minna tõlkes ka juba venekeelse lugeja kätte jõudmas.

Kust äkki hüpe proosasse? Ja ka hoopiski teise ainevalda, mida Liivese dramaturgias ei mäleta olevat. Kas väsimus dialoogist? Jaa. Inimlik soov teha vahelduseks hoopis midagi teistsugust, proovida oma võimeid? Ka seda. Omalt poolt aga arvan, et külajuttude juuri tuleb otsima minna Sassiniidilt. See eeldab sõitu Saaremaale Vätta kanti Sutu lahe äärde, tõelisse Saaremaa talusse, kuhu pääseb läbi kadakalähe ja kust meri kiviga visata, kus pääsukesepesad räästa all ning talul ja kõrvalhoonetel rookatus peal, maja ees avar õu ja maja taga nohistab süüa lehm (kuigi naabrite omaj) ja veidi eemal — tuuleveski, mis küll töötatöölise osas. Sassiniidil elutsemisega kaasneb saarlaste elutavadesse sisseelamine, kohaliku koloriidi omaksvõtmine, kaluriperede elu- ja mõttelaadi tundmaõppimine. Ei tähenda see kirjaniikule prototüüpide otsimist, nagu enamasti arvama kiputakse (kalurite hulgas istudes on Liiveselegi palju kordi naljaga pooleks öeldud: «Vaata, et sa sisse ei pane!»), vaid just miljöösse sisseelamist. Ja seda on kümne aastaga tõesti tehtud. Isegi nii, et Sassiniidil külas olles tunned end äkki nagu mõnes saare põliselaniku kodus olevat. Linnatsivilisatsiooni üks tunnuseid — inimestest eemalehoidmine ja oma urgu peitupugemine on Sassiniidil niisama võõras mentaliteet kui mujal Saaremaal.

Maaharimis- ning alapidamiskirg Liiveseid nakatanud pole, peamiseks huviobjektiks ongi siis jäänud inimesed. Kui Sassiniidil majauks lukus, leiab Thea ja Ardi Liivese kindlasti Matiselt. Astud paar kilomeetrit külavaheteed, kuni jõuad Matise Miralda ja Hermannii juurde. Ja Matise taustal mõistadki, kui hästi on Sassiniidil kümne aastaga kohalikesse tavadesse sisse elatud: Matisel on külaline omainimene, kes sellisena end ka tundku ja niimoodi sisse seadku. Ja kõiki eluraskusi ning vipe-rusi saadab mõnus heasoovlik nali.

Liives ütleb, et maainimestega kokkupuutumine on talle olnud värskendav vaheldus, lähem tutvus saarlastega on andnud palju mõnusaid-meeldivaid kontakte, muljeid, tähelepanekuid elust. Eks tänu nelle külajutud tulema hakkasidki.

Ardi Liivese proosadebüüt on nii lugejate kui ka kriitika poolt sooja vastuvõtu saanud. Külajuttude ilmumine sattus perioodi, mil kirjanduskriitikas oli pikka aega kõneldud igatsusest inimese järele. Liivese pikk dramaturgistaaž on kahtlemata arendanud temas välja karakteriloomise oskuse: külajuttudes on hulganisti isikupäraseid, oma näo, teo ja ütlemisega inimesi.

Kõnelda võiks ka juttude dramaturgilise ülesehituse kompaktsusest: silmatorkavalt kirev ja sündmusrohke tegevustik areneb siiski kindlates raamides, kus tingimata oma kulminatsioon ning puändikas lõpplahendus. Alltekstist õhkub autori jäägitut sümpaatiat oma juttude lihtsate inimeste vastu, nende murede ja rõõmude suuruse ning sügavuse mõistmist, tõsist suhtumist nende eluprobleemidesse ning nende inimlikest nõrkustest arusaamist (mõistmine tähendavat aga andestamist). Ja kõige selle taga komöödiakirjaniku sulg, mis on saarlaste huumorist lopsakust juurde saanud. Meenutagem näiteks kas või Mulluta Marit ja tema uhket killavoori. See on humoristlikult esitatud tõsine jutt ühest tegelikult ju traagilisest inimsaatuses, välise hingekalkuse all peituvast südamesoojustest. Kuuldavasti pidi jutt ka filmilinale jõudma. Eks näis...

Edu tiivustab.

«Kas edasistesse loominguplaanidesse mahub ka proosa?»

«Kipuks proovima küll. Kuid mitte enam külajutte — aitab neist.»

«Missuguseid tingimusi vajad heaks töömeeleoluks ja -miljööks?»

«Südamerahu.»

Olgu see siis juubelisoojiks Ardi Liivesele: palju ja pikaajalist südamerahu!

UUS AJAKIRI «PSEUDO»

Käesolevaga annan teada, et kavatsen asutada uue ajakirja nimega «Pseudo». Võtke tiitlit veidi iroonilisena: nimelt on siin mõeldud kõike seda, mida akadeemiline mõtlemine käesoleval hetkel ei aktsepteeri, mida aga meil, mitteakadeemilistel inimestel, pole tarvis põlata.

Uude ajakirja on teretulnud kaastööd, mis praeguseks on jäänud vedelema mõtleivate inimeste laekaisse. Vastu võetakse artikleid peaaegu piiramatus mahus kõikidelt teadusaladelt, ka nendelt, mida täna veel üldse teaduseks ei peeta, olgu näitena nimetatud okultsed teadused, isemõtlejate filosoofia ja muu sarnane. Eriti soositud on artiklid, mis traditsioonilise teaduse seisukohalt tunduvad üpris pöörased, mis piisava vaimukusega lükkavad ümber ammutuntud seisukohti, nagu näiteks Newtoni või Einsteini füüsikat. Ära ei põlata ka suisa mängulisi käsitlusi, sest paljud geniaalsed ideed on just mängust välja kasvanud. Artiklite hindamise kriteeriumiks saab nende ideede ootamatus, tõestuskäikude eriskummalisus ja looja äratuntav intellektuaalne kirg. Loomulikult leiab kasutamist ka kõik n.-ö. tõsiteaduslik, mida sellel või teisel põhjusel ei avaldata akadeemilistes väljaannetes.

Avaldamisele ei kuuluks ainult ammutuntud tõdede loiud ülenämmutamised, mis praegu siin-seal üksikutel juhtudel teaduslike tööde nime all ilmuvad.

Artiklid võetakse vastu eesti keeles, neile võivad lisanduda inglisi-, hispaania-, hiina-, vene-, hindi-, prantsuse-, araabia-, jaapani-, saksa-, portugali-, suahiili-, navahho-, türgi- või mõne muu keelne lühikokkuvõtte, milles tuuakse paari lausega ära artiklis sisalduv uudne idee ning argumentatsioonist vaid kõige olulisem.

Loomulikult ei orienteeru uus ajakiri üksnes valmisolevale, vaid loodab saada vaimse elu stimulaatoriks. On ju tihti nii, et inimene on võimeline genereerima hulgaliselt huvitavaid ideid, ent suudab neist traditsioonilise teaduse rutiini kanda — elik teostada — vaid mõne üksiku, ning selleks kulub kogu ta elu. Ja tema tõeline vaimne energia jääb suurelt jaolt kasutamata. Teine paneb kirja oma ühe või kaks geniaalset väljatust, ei leia aga neile kusagil vastukaja, ning jääbki tema vaim nende külge kiduma. Usun, et uus ajakiri aitaks tõeliselt vallandada mõtlevates inimestes uinuva vaimse energia.

Uuel ajakirjal oleks otstarve ka trükiasjanduse paremal korraldamisel. Loodetavasti koondaks ta endasse paljud neist tuhmidest käsikirjadest, mis praegu ilma igasuguse korra ja iluta ringi liiguvad ning oma ebateadusliku sisu poolest ajakirja «Pseudo» hästi passiksid.

Ja veel üks oluline punkt, miks uus ajakiri on vajalik. Tulevikus, ütleme kahekümne või viiekümne aasta pärast, ei arvata enamikust meie tänapäeva taseme teadusest peaaegu midagi, kõik see on seljataha jäetud. «Pseudo» tänased numbrid aga loetakse siis kapsaks, seal sisalduvad ideed saavad õige mõistmise osaliseks ning suudavad ka veel viiekümne

ja saja aasta pärast vaimustada otsijaid ning panna neid tegusid tegema. Maailma targad pead õpivad ära eesti keele eraldi selleks, et lugeda meie tänaseid «Pseudo» numbreid.

Mõistagi ei ole uue ajakirja asutamine hõlbus (kui see oleks hõlbus, ilmuksid meil eesti keeles teatri-, arhitektuuri-, muusika-, filosoofia-, bioloogia-, füüsika-, astronoomia- ja paljude teiste alade ajakirjad). Võib minna veel hulk aega, enne kui töötajad, kellest uue ajakirja kavandamine, plaanivõtmine, käikulaskmine, trükkimine jne. jne. sõltub, mõistavad selle ajakirja kasu ning harjuvad väärt mõttega. Seepärast palun käesolevat võtta kui eelteadet ning aegsasti mõelda tulevasele kaastööle, panna kirja mõtted, mis praegu veel lootusetult udustena peas ringi uitaavad, vaadata olemasolev läbi selle pilguga, kas see peaks «Pseudole» sobima, ning panna kõik väärtuslik teelelähendamiseks valmis, mitte aga siiski enne ära saata, kui ajakirja «Pseudo» tegelikust asutamisest saab täiendavalt teada antud.

Soovin jõudu oma tulevastele kaastöötajatele! Ja soovige teie minulegi jõudu, et ilus kavatsus saaks teoks ning ajakiri enne sündimist ei sureks.

ARVO VALLIKIVI

LÜHIKE, ENT KIITEV

Toomas Vint: «Pööre & Veeremäng».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979. 164 lk.

Toomas Vindi uue kogu pealkirja pole kerge tõlgendada. Kahtlustasin kord, et tuleb lugeda: pööre- ja veeremäng, kuid see võimalus ei viinud kaugemale. Igal juhul on pealkiri õnnestunud. Õnnestunud on ka raamat ise. Siiralt pean arvama, et ammu pole lugenud nii ühtlast raamatut. Tunnen juba ette, et arvustus saab olema lühike. Neid jutte tuleb kas interpreteerida või mitte interpreteerida. Esimene pole seekord kerge asi. Näiteks «Tookord Tartu maanteel» ja mõni teinegi lugu jäid mulle arusaamatuks, ehkki meeldisid väga. Ilmselt on siis kasulik vältida interpreteerimist, lihtsalt tänada elamuse eest. Ometi ei saa arvustus nii lühike olla, see mõjub hoolimatult ja edevalt. Püüame siiski mõnd juttu või teemat eraldi vaadelda. Palju on juttu kunstist, täpsemalt elu ja kunsti vahekorrast. Näiteks Trapeeži-lood, «Patrulliv kajakas», «Lühike lugu», «Päevad pärast tagasitulekut», «Poolkogemata», «Veeremäng», «Pohlavartest vanik» ja teisigi. On tunda, et autor teab, mis kunst on. Sageli on ju vastupidi: nii mõnegi kirjaniku kirjeldatud kirjanikud meenutavad kõike muud, aga mitte kirjanikku. Trapeeži isik muutub üha intrigeerivamaks. Miskipärast ootaks temalt edaspidi suuremat aktiivsust, sekkumist eesti kultuuri ka teistes kunstiliikides (maal, ballett). Kunstimüsteeriumiga võrdselt on esindatud armastus- ja abielumüsteeriumid. Ka siin on autor asjatundja. Ei mäleta viimase aja eesti kirjanduses nii peent abielupsühholoogiat. («Pööre», «Peategelane», «Siivutu novell», «Abielurikkuja», «Vivian, ootaja», «Ühe armastuse lugu», «Marianne õhtu ja öö

hommikuni», «Õhtu korteris kuuskümmend neli», «Nende aastapäev».) Toomas Vint ei tee armastusest eba-jumalat, kuid ta ei kipu seda ka laimama. Tema suhtumist võiks ju nimetada dialektiliseks. Aga võib-olla pole tarvis teda kuidagi nimetada. Ta on. Stiil on ilus, väga piltlik ja elegantne. Sürreaalsed hetked on meelde jäävad, mõnikord ehk nätuks maneersedki (muna tühjal hoovil), aga võib-olla on inimese alateadvus üldse natu- tukes maneerne. Psühholoogilised olukorrad on põhimõtteliselt Vindi varasematest juttudest tuttavad. Tegelased käituvad kaunis imelikult, tihti eba- adekvaatselt («Siivutu novell», «Abielurikkuja», eriti «Vivian»), esineb maniakaalseid seisundeid, hämarole- kuid («Linnalähedases rabas»). Liigub ringi igasuguseid *Angst'e*, lapsepõlve- hirmud kaasa arvatud («Väiksena öises majas»). Väga tihti nähakse und, mis on Toomas Vindi juures loomulik.

Kui öelda labaselt, siis ega see kõigile mõistmiseks ka ei ole. Usun, et raamatut hindavad eelkõige inimesed, kes on mõnikord enda üle mõelnud. Puht teoinimesele võib see kõik tundu- duda natu- tukes tühine. Nagu Trifonovi- legi on vahel ikka ette heidetud «kit- sust» (mees, naine, elu, maja, töö ja muud pisiasjad). Ka ei pruugi autori iroonia ja eneseiroonia olla kõigile meeldiv. Oma laadi kirjanikest erineb Vint selle poolest, et tal puudub Va- hingu pateetika, Saluri traagilisus ja Kruusvalli üllilühidus. Võib-olla on kasulikum olla äärmuslik, aga mitme- sugus on ka kena.

Nii, need mingid kuulid, mida kunst- nik N. veeretab ja mullegi proovida andis, võtsin ma täiesti naeratades vastu (vihje raamatu viimasele lõi- gule).

Mati Unt

VÕIDUJOOKS VALTONIGA II

(Harjutusi lõpmatusega)

«Tee lõpmatuse teise otsa» on romaanina pikk romaan küllalt, tema 380 lehekülge jaotub KOLMEKS RAAMATUKS, raamatud 43 ja 33 ja 33 peatükiks; need kolm raamatut on nagu kolm teed, mis suubuvad ühte punkti, õigemini: nagu kaks teed, mis kohtuvad ühes punktis ja väljuvad sealt kolmanda teena. See punkt on romaani tulipunkt ja raskuskeske; see üks punkt ongi nagu kogu romaani põhi ja põhjendus. Niisugune jutustuse silmanähtav keskendamine ainu-tähtsa sündmuse, seiga või otsustust vajava (pro otsustava) eluhetke ümber on heade novellide viisipärane võte. Meenugu siinjuures näiteks Stefan Zweigi novellid. — Valtoni romaani iga raamat omaette on romaanilik küll: seal kulgeb aeg ja jutustamine sündmuselt sündmusele, juhtumuselt juhtumusele, aga nende romaanilik eepilisuus on ahendatud, on ahistatud, on allutatud — tolele novellilikule ainusündmusele, kõikide tegevuste ja liikumiste keskpunktile selles romaanis. Iga raamat omaette on ainult tee selle keskpunkti juurde, või tee sellest ära.

Esimene raamat (160 lehekülge) on lugu sellest, kuidas Mongoli rohtlaante ühel hõimul sünnib poiss Temüdžin, kuidas mitmed märgid vihjavad, et tast saab suurem kui tavaline sõjamees, kuidas poisikese erakordsus, tema hirmudest ja haavumistest kannustatud viha ja tahe hakkavad tõestuma läbi varase vennatapu, läbi vangipõlve ja põgenemise, läbi lagunenuid hõimu enese alla koondamise, läbi tasuretke, läbi lahkulöömise targast, aga auahnuseta verevennast Džamukhast, kuidas ilma peameheta mongolid vannuvad ja panevad ta Tšingis-khaaniks («tšin» oli mongolite oma sõna ja tähendas vägevast, kõikumamatut — seletab autor), kuidas Temüdžin tapleb hõimlastega, kuidas ta nad ükshaaval, aga järjekindlalt hävitab ja allutab, kuidas ta oma rahvast seab ja riiki korraldab, kuidas riigimehetarkust ilmutab, kuidas ta vägi väljub Mongoli rohtlate piirest, et vallutada ja rahu ning korra alla painutada kogu maailm merele vahel. Temüdžini lugu raamiib surm: surmahirm või -põlgus ning läbi terve Temüdžini elu kandunud soov, töotus ja

tahtmine jääda surematuks, nagu see töotus ja tunne tal oli tekkinud kord viieaastase poisikesena kõngenud kaameli pärast. Kui Temüdžin, nüüd suur khaan, on «kuuskümmend neli rohtu vana» ja ta lugu lõppemas, kutsub ta oma telki kitani kirjutaja ning nõuniku ja ütleb: «Mulle on räägitud, et teie maal elab tark nõid, kes teab surematuse saladust. Lase ta siia tuua.» Nõunik mõtles hetke ja ütles: «Kas suur khaan mõtleb Chang Chuni või mõnd teist?» — «Ma ei tea, kes on nendest kõige targem ja kõige kuulsam. Mul on tarvis, et ta õpetaks mind igavesti või väga kaua elama. Või siis annaks rohtu, et noorus tagasi tuleks.»

Teine raamat (105 lehekülge) on Chang Chuni lugu, tao munga Chang Chuni teekonna lugu Kitanimaa keskpaigast kaugele läände, kus siis sõdisid mongolid, kokkusaamisele Temüdžiniga, Tšingis-khaaniga khaani enese alandlikul nõudval kutsel. Munga sünniloost ja elukäigust on jutustatud mõne lausega, sest tema eluloos pole lugu, pole tegusid, mida lugudeks rääkida. — «Chang Chun astus kõrvale põlvkondade keharohkest ringmärgust, kus teda ootas ta pisike koht suurtes tabelites teiste kirjamärkide reas. Tema ei sünnitanud poeglapsi, et need talle ohverdaksid, et selles mängus täissöönu ja täisjoonu olla. Tema astus välja teise ringi, mis hingede oma, ja selle otsuse tegi ta juba lapsena ning kaotas siis ka huvi oma perekonna rituaalide vastu.» — See on kõige olulisem, mida teada antakse munga varasemast eluloost. Tähtsam lugu on jutustajale teekond, sest iga samm teekonnal on liikumine, iga samm on tegu, aga tegu ja liikumine on ju need, millel püsib lugu. Rännuteest hoolimata on Chang Chuni raamat staatilisem kui eelmine ega jää meelde põneva sündmustiku poolest, sest seda pole. Eelkõige on romaanis see kolmandik mõtiskluste raamat tao filosoofia vaimus, tao sügavama tunnetuseni jõudes või jõudmata, mõtiskluste raamat taolaste vaimuilma stihsatsioonina. Lugejale, kes armastab mõelda ja mõtiskledes tunnetada, on Chang Chuni raamat sisenduslikum Temüdžini sõja- ja seiklusraamatust. Aga ka see raamat ei ole kirjutatud tema enese pärast, vaid selleks, et raamat viiks välja ühte punkti, sinna,

kus valitseja Tšingis-khaan, surelik Temüdzin, laseb päralejõudnud tao munga Chang Chuni enda ette kutsuda.

Nõnda on romaani kaks raamatut eepilise laiuse ja rahuga sündmusi kerides kandnud lugeja romaanisituatsiooni sellesse otsustavasse, novellilikult põnevasse, dramaatilist pinget ja lahenduse ootust täis sõlmpunkti, mida võiksime ilma liialdust kartmata nimetada kahe maailma kokkusaamise, kokkupõrkamise kohaks. Sest need kaks vanameest on nii suured ja vägevad küll, et neid kaheks eri maailmaks nimetada. Nad on erinevad, ja mingi vapustus peaks sest tulema. Aga vapustust ei tule. Hetk petab meid, pinge lahtub, ja hetke väärtus romaani kompositsioonilise sõlmkohana alaneb siinsamas. — Kas on see autori viga, kes ei mõistnud hetke kasutada, hetke täie jõuga plahvata- ma panna, või on viga objektis, vanameestes endis, et nad ei olnudki nii erinevad, nagu eeldasime...? (Jah, meile meenub nüüd ka üks autori hoiatav-ennustav lause: «Ja samas ütles üks sisemine tunne Chang Chunile, et neil on selle ohjeldamatu mongoliga midagi ühist. Kusagil pidid olema need saatuse ristrajad, kus nad pidid kohtuma. Ja selle vastu Chang Chun ei saanud, ta pidi minema.»)

Kolmas raamat algab Temüdzini ja Chang Chuni ammuroodatud kokkusaamise ja kõnelusega. Kutsuja haarab härjal sarvist kinni ja läbematult ning kohe küsib — kõige tähtsamat:

«Püha mees, sa tulid kaugelt, misugune igavese elu rohi sul on olemas, et sa saaksid seda mulle anda?»

Ja selle peale vastas Chang Chun sõnadega, mis on jäänud läbi aegade meelde ja on kuulsaks saanud oma loomulikkuse poolest:

«On olemas vahendeid, et elu hoida, ei ole aga olemas surematuse rohtu.»

Otsesele küsimusele oli antud otsene vastus, selles olid kokkusaanud mehed võrdsed.»

«Temüdzin oli neid sõnu ette teadnud, talle ei olnud need uudiseks, ometi pidi ta välja ütleva soovi, mis keerles kõikides peades ja tema omaski lapsepõlvest saadik, kui ta kord isa Jesügeile oli kaameli laiba juures töötanud, et tema ei sure. Võib-olla oli ta endale surematuse tegudes ja mälestustes juba valmistanud, siiski nõutas ta seda nüüd vanalt isepäraselt mehelt.»

Selle kohtumiseni jõudmiseks oli

kulunud 274 lehekülge, aga see töötatud tund, see töötatud hetk ei andnud oodatut. Siin vajub romaan äkitselt pingetusse, abitusse madalseisu, aga ees on veel 110 lehekülge raamatut — kas enam lugedagi? Tasapisi lugeja- pettumus hajub, pinge paraneb, mehed teevad veel paar-kolm kohtumist, munk vestab mis oskab, valitseja kuulab ja muutub kärsituks — munga jutt on ju tark, aga teine, temataolisele tegudeinimesele täitsa sobimatu tarkus. Munk teab seda samuti, kuid tema salasoov on vähendada valitseja julmust ja hoolimatust, võita valitsejat headusele ning säästa sel kaudsel viisil süütute inimeste elusid. Nende jutuaajamised lõpevad, koos hakkavad nad liikuma tagasi kodumaale itta, siis lähevad nende teed lahku, kumbki teeb veel oma tegusid, üks maise sõjamehe ja vägeva valitseja, teine ehk veel vägevama, taevajõudusid tundva pühamehe omi. Nad mõtleavad teineteisele ja sellele, kumb elab neist kauem (nagu Vargamäe vänged vanamehed!), nad surevad mõlemad omal ajal, nad maetakse kumbki oma au ja kombe kohaselt, neist jääb maha riik ja õpetus, nimi ja mälestus. See on kõige tundelisema tooniga ja vististi kõige suurejoonelisema mõttekaarega kirjutatud raamat romaanis.

Tšingis-khaan on mongolite tule eeposeväärne kangelane. Ta on nende esiisa, nende kõigevanem, nende kõige-esimene, nende kõige kõrgem. Nende tõu pärimuses ja uskumuses on tema ja tema aeg hindamatu, puutumatu, püha muidugi. Arvo Valtoni romaanis eesti rahvale on too kuju loomulikult oma positsiooni ja pühaduse kaotanud — ta on muutunud üheks tänapäevaseks romaanikangelaseks, üheks kujukts paljude teiste kujude kõrval. Muidugi, ega ole teda seega väärriitks muudetud, ent ei ole ta romaanis enam too absoluutne, too puutumatu, too kõrge. Mingit vana suurust ja väärriitust püüab ehk veel «ennistada» see jutustamise stiil, see vanadele õilsatele kirjandusliikidele viitav sõnastus, see aeg-ajalt eepose, hümni, oodi või mõis- tukõne suunas stiliseeritud keel, mida romaani autor katkendlikult kasutab. See stiil loob distantsi ning tõstab ja õilistab kirjeldatavat kuju. Aga see stiil pole läbiv ning loov, sealsamas kõrval on hoopis argisem jutustus, puhuti publitsistlik sekkumine ja selgitamine. Ainult tarksõnad, mõni dialoog, mõni üksik stseenikirjeldus on antud nonde «lauikute» kõrgstiili jäl-

jendava pidulikkusega, nagu näiteks Temüdzini palvestseen:

«Ta sidus oma vöö lahti ja riputas kaela. Võttis mütsi peast ja kinnitas paelapidi käsivarre külge. Pööras näo päikese poole, võttis nahklähkri, pritis joomaaega taevastele, maale ja inimestele, kummardas üheksa korda päikesele ja lausus:

«Tänu, et emakesel Khoahštšinil on kuulmine, nagu oleks ta maamulla mutiks sündinud. Tänu, et ma kohmaka hobuse seljas päästsin põgenedes oma raske keha. Tänu, et pödraradasid pidi jõudsin Burkhani tippu, mis mind pajustes tubades peitis. Tänu Burkhani mäele, kes mu elu ei olnud siin enam väärt kui täil. Mu hirmude pärast tahan ma igal hommikul kummardada, tema poole roomata ja tuua tema vägeva pea ette palvet. Teadku ja mõistku seda mu järglaste järglased!»

Nõnda sõnas Temüdzin ja kummardas päikese ja Burkhani mäe poole. Ja nõnda lõppes see osa tema elust, kes ta ikka ja jälle tagaajajate eest pidi põgenema.» (Lk. 46)

Romaani «keskmise», neutraalne jutustav stiil on aga selline:

«Kui sõjaväed pikemat aega laagris seisid, algas alamate meeste seas varsti nurin ja nad kippusid uutesse taplustesse, et leida rüüstamata maalt rammusat kõhutäit ning ka uusi asju naistele-lastele imestamiseks. Oma kardjad olid nad sõjatöö pärast unarusse jätnud, pealegi harjuti kiiresti võtma võõrast ja nõnda jõudsid laagris olles näljapäevad kätte.

Seepärast nõudis üks sõjakäik teist.» (141)

Mõnes lõigus on stiil veelgi «madalamale» lastud. Seal on autor lasknud kaduda distantse enese ja romaani tegelaste vahelt ja asub otsesõnu neid arvustama või hindama:

«Khaanile kuulus kõik selles tohutus impeeriumis, talle pidi kuuluma ka Chang Chuni tarkus. Vähemalt sel määral, nagu ta seda kasutada mõistis. Talle ja ei kellelegi teisele. Veel väike ja kade oli mees, kes nii suurte raskustega impeeriumi loonud; kes on kokku kraapinud, see ei saa olla lahke andja. Seda ei olnud hoopiski tarvis, et teised tema lähikonnas sama targaks saavad kui tema ise. Valitseda saad ikka neid, kellest üle vaatad. Sellepärast ongi targad valitsejatele nii tülikad.» (293)

Vahest liiga argises stiilis, veidi ju-

huslike ja kohatute sõnadega on kirja pandud kahjuks see tähtis koht romaanis, mis põhjendab paljut edaspidist, mis on kompositsiooniline võtme-koht, pika jutuheidte esimene kinnituskoht, see koht, kus väike poiss panakse surematuse-vannet ütlema: «Temüdzin vihastas, lõi pea uhkelt selga ja teatas: «Aga mina ei sure.» — Lõi pea uhkelt selga on psühholoogiliselt kahtlase väärtusega, on jõuta, on koguni nii nõrk ja kandvuseta avan-gukäik, mida Valtoni kaliibriga mängurilt ei oodanuks. Selle stseeni, selle kaamelilaiba juurest algab teadlikult komponeeritud romaan, algab «tee lõp-matuse teise otsa», seda kaamelilaipa tuleb läbi kõigi lehekülgede vedada, teda õigustada, et tema abil omakorda ülejäänud põhjendada ja õigustada. Väiksemad sõnavead ja -väärtused on selles, et arhailiste asjade ilma on eksinud mõned uudisasju tähendavad või muidu moeued sõnad (*tupik* ummiku asemel, *vedru* vibu asemel, *puit* puu asemel...), et ida kultuurkondi kirjeldama on eksinud mõned speitsiifilisemad euroopa kultuuri nähtused (rüütel); paiguti on kontekstiga põhjendamata, miks kitanite maaharimine on maasõnkimiseks alandatud. Jne. Mitte sõnavääratuste, aga pigem mõtteräpakustena mõjuvad mõned peatükkide peas asetsevad aforismid, mõned terveni aforistlikus stiilis või tao tarkõnade stilisatsioonina kirjapandud peatükid või peatükitükid. Eriti kõrgelennulist ja mõttetünet stilisatsiooni Chang Chuni raamatus, palju termineid, märksõnu ja muidu mõtteid on lugejani läkitatud, aga nende mõju on vahel nõrk, mingi räpakus, mingi kärsitus stiilis segab selgumist. «Patune kärsitus», nagu ütleks Chang Chun («Aga enne, kui ta jõudis süveneda, ujutas teine asi selle üle. Seda nimetas ta kärsituseks, see oli üks viiest pahest.» (265—266)

Nõnda on Arvo Valtoni romaan stiilide segu, millest ükski pole täielik. Bahtini kooliga romaani teoreetikud peavadki ehk seda täiusliku romaani mudeliks: romaan on ju «dialoogiline» — üks stiil vaidleb teisega ja autor kogu ilmaga. Mulle meeldiks ühtlus enam. Meeldib «lopsakas», aga ikkagi ühtlane stiil, meeldib «kõrge» ja «madala» stilisatsioon, aga igal juhul ikka jälle järjekindel stilisatsioon. Kes kõik ei ole stilisatsioonipäppinud, kui mitmed viimaks ka vankumatut stiili valitsenu! — Järjekindel aforismide keel olgu täpne na-

gu luule, luule ta olgugi, luule «kõr-
ges» stillis! Nõnda on ju kirjutatud
«Zarathustra», nõnda on suuresti sün-
dinud Alliksaare luuletused, mõned
Tuglase varased sõnumised niisama. —
Vanema ja uuema ajakirjanduse
keelt on hea eduga harrastanud Peegel
ja Ott Kangilaski omal ajal; Valtonit
pole see võimalus tema «fõljetonipe-
rioodilgi» ahvatlenud. Küll on aga
Valton tasapisi harjutanud seda piibli-
raamatutest ja ajalookroonika-tõlgetest
tuttavat poolülevat stiili, mida meie
esinduslik proosakirjandus juba aas-
takümneid vahel humoristlikult (Tug-
lase Norra-reisi kroonika), enamasti
aga elutõsiselt ja asjalikult on kasu-
tanud (Leetberg, Ristikivi, Kross). Va-
hest just Valtoni kärsitus on sel teel
takistanud tal jõudmast säärase täp-
suse ja puhtuse stilisatsioon, mil-
leni jõudis Ristikivi?

Juba Valtoni novellidest on tuttavad
kaks autorile omast hoiakut, millest
vähemalt üks ka selles romaanis näh-
tavaks saab. Nimelt on selleks nähtu-
seks autori sagedane pilkeline suhtu-
mine nn. positiivsesse teadusesse, tead-
lasesse ja igasugu teadjameeste mitut
liiki «tarkusesse». (Pehme pilkega on
näidatud ka neid, kel mingi suhe ju-
mala või usuilmaga — ikka seal no-
vellides.) Kõik puhtinimlik, see tähendab
ideaalne ja aruga seostuv, on
tihtilugu tehtud tühjaks või pandud
naeruväärseesse paistesse. Kõhklematult
positiivne on bioloogiline (loomne)
elamistarve, elamistung, sigimine, si-
gitamine, eesmärgita elu nagu ta on —
novellides ja siin romaanis samuti.
Selles on olnud Valtoni paradoks:
mõttelembese mehena, mõistusepärastel
teel — ideekirjanikuna, teesikirjaniku-
na! — on ta ikka ja jälle naeruvääris-
tada võtnud igat mõistuse toodet, kõi-
ke mõistusele kuuluvat, mõistusepä-
rast; on pilganud mõtte mõtet. Ka
romaanis Temüdzin on tark, tark teo-
inimene, ja võimukandja pealekauba.
Need aga on tüübid, kelle tarkust Val-
toni juttudes vahest kõige enam on
pilatud. Ja ongi khaani tarkusele pü-
hendatud terve peatükk (32.) esimeses
raamatus, väiksemaid vihjeid mujalgi.
Peatükk algab nõnda:

«Kui inimene teisele midagi annab,
ei taha ta tingimata vastu saada, küll
aga ennast paremana tunda. Iseäranis
lõõb just elutarkus andjas õitsele; ta
õpetab kõiki, et teised tema tublidust
näeksid ja teaksid, et nad ei suuda
samasugused olla.

Kui Temüdzin oli oma täies võimu-

hiilguses, võim ei olnud aga veel iga-
päevaseks harjunud, tundis ta ennast
kõige targemana. Saavutused olid te-
da seestpoolt valgustanud, tal oli hõl-
bus kõikide isa olla ja õpetussõnad
olid lahti ta suus. [— —]

Ajal, kus värsked hiilgus suur ja
maailm polnud veel laiali valgunud,
sigines tema ümber ka keelekangelasi,
kes Temüdzini ütlemised suureks
tarkuseks ja viimaseks tõeks kuuluta-
sid. Kuigi mitmed nendest olid ammu-
tuntud ütlemised, mis põlvi suust su-
hu käinud.»

Ja peatükk lõpeb nõnda: «Kui rah-
val on khaan, siis on tema vanasõ-
nadki khaani sõnad.» (118—121) Niisu-
gune natuke naeruväärne oli khaani
tarkus, kui ta veel ei kõhelnud ega
mõelnud enesest muud kui: ma tahan.

Tunnuste järgi kuulub ka tao munk
Chang Chun nende hulka, kes varem
või hiljem saavad autori käest mõne
nükke või otsepiste, kuulub ta ju
«usuasjadega seotud isikute» hulka ja
pealegi on mõtlemine, mõtetes elamine
ja muidu «tark-olemine» tema elus ja
isikus nii valdav, et muud polegi. Aga
pilget ei ole — ei mäleta. See on isegi
imelik. Miks ei ole?! Võib-olla selle-
pärast, et ammuste või maakeral kau-
gete kultuuride mõttekujutused ja
hinge põhielamused jäävad kõigile siin
kultuuris kujunenutele lõpuni avane-
mata ja võõraks, nood põhielamused ei
puuduta meie olemust, meie siinset ole-
mist täie jõu ja tähendusega, ei tungi
meisse, pole meile kuigivõrd olulised,
me ei kaja nendele nii vastu nagu
neile, mis päris omad, nad on meile
ükskõik ja meie asi ei ole isegi neid
mitte pilada? Võib-olla sellepärast, et
tolle munga tarkus oli mitte tegija,
vaid olija ja tunnetaja puhas tarkus?
Võib-olla sellepärast, et see tarkus on
tõepoolest ka suurem tarkus, nõnda
suur, et autor ei sõanda seda mingi
teise tarkusega võrrelda, ei sõanda
mõõtma ega pilkama hakata? Võib-
olla sellepärast, et selles mõtlejas, sel-
les targas, selles pühas mehes kangas-
tub autorile mingisugune ideaal, min-
gisugune täius veel, mingi seletamatu
või ületamatu, mida ei saa siis pil-
gata?

Igatahes kulgeb romaan oma sisus
maisemalt vaimsemale, naeruväärse-
malt õilsama ilma poole, argiselt har-
dama poole. Selles suunas pöördub
nagu päevalill päikese järele ka autori
sümpaatia — seda me tõestasime.
Igas paigas ei ole küll see sümpaatia
veel «loomulik», ei ole päriselt veenev

ega usaldatav, on lihtsalt kirjutamiseks vajalik poos, võte («Suurest algest eraldus mehelik jõud, siis muutus punane õhk keskmiste harmoonias kollaseks, kollane vaim läks lihasse, sai vormi ja nõnda sündis inimene.» Jne. — Mis see on? Naerab, sinder?). Vaimselt maisemale tagasi liigub äkki ka romaani lühike lõpposa, viimased peatükid. Peaaegu publitsististiilis võtab autor kokku romaani ja romaani-kangelased, seletab romaani suured kategooriad — taevas, maa, inimene, tao, vaim, mõte, elu, surm, surematus, tegu... — kuidagi lihtsalt ja pragmaatiliselt, kuidagi äkki sealt eht-eurooplase vaatepunktilt, mitte enam siit, Mongoli või Kitanimaa omalt, kus me lugejaina kogu romaani vältel elamise ja tundmise (surematus ei ole see, et me ei sure; Temüdzinist jäi

maha kuulsus; tema surematu nimi; teadmine temast elab).

Kahe inimese, Tšingis-khaani ja Chang Chuni kokkusaamise lugu, millest Arvo Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa» pajatab, võiksime vaadelda ka kui kahe printsii (kahe maailma sai juba öeldud!) kohtumist, kokkupõrget, konkurentsi ja eksisteerimist maailmas või universumis üldse. Nendes kahes kujus vastandub nii mõndagi: võim ja vaim, tegu ja tunnetus, julmus ja headus, valitsev ja vaba, resoluutne ja tolerantne, praktiline ja teoreetiline, kohandav ja kohanduv, maine ja taevane... Niisuguse vaatluse tegijaks oleks muidugi vaja mõtetarka. Või vähemalt filosoofi. Et ei jääks nii huvitavas paigas enam uuesti pooleli.

Hando Runnel

KITSUS JA LAIUS, KODU JA KODUTUS

Mari Vallisoo: «Kallid koerad».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979. 88 lk.

«Kallid koerad» rabas mind kõigepealt selle poeetilise jõuga, millega Mari Vallisoo kujundab luuletuseks kui tahes vähenõudliku aine, käsitsedes seejuures sõna harvanähtava artistlikkusega ja andes oma värsile peaaegu maksimaalse heakõla, meloodilisuse, sageli otse loitsulise laulvuse.

Haaras ja pani mõtlema ka selle luule omapärane ja puhas, kuid tuntavalt unenäoline ja pisut müstiline maailm, ahas küll, kuid tulviv pillava fantaasiaga seotud detaile, igapäevase argielu esemeid, mis kõik elavad-tegutsevad lausa omaette ja väljendavad samas mingil moel ka nende elustaja hingeseisundeid ja meeleolusid.

Tänu enamasti korrastatud meetrikale-stroofikale, leidlikele ja puhas-tele riimidele ning värssi üldisele eufoonilisusele jäävad Vallisoo luuletused kergesti ja hästi meelde. Aga osalt samadel põhjustel omandavad nad taoti särava, kuid jahedavõitu mängulisuse varjundi, pealegi kui on tajutav, et autoripoolne viimistlus on mõnigi kord keskendunud rohkem keelekõlale kui luuletust läbivale ühtsele tunnetusjoonele, mis selle tervikuks liidaks.

Nõnda võrdleksin Vallisoo luulet sõnaleidlikkuse ja värsistamise-meisterlikkuse poolest meeleldi Betti Alveri

omaga. Üllataval kombel tuleb võrdlus lausa iseenesest keelele, ehkki siiani pole mul pea ühegi luuletaja puhul olnud juhust viidata eesti luule *grand old lady*'le. (Kelle tiitlit Alver koos Marie Underiga jagab.) Siiski Alveri täpsuse, sügavuse ja sugestiivsusega Vallisoo veel võrdlusvõimalust ei paku. Võib-olla ka seetõttu, et «Kallite koerte» läbini lüüriline luule ei ole just ülearu autorikeskne. Esimesel pilgul näib see olevat autorist märgatavalt lahutatud nn. lüürilise mina keskne ja osalt on tegemist isegi lüürilise meiega. Sellise määratluse järele pole mul samuti varem tarvidust tekkinud, sest selles vormis luuletatakse haruharva.

Kui mina-vormi on tavatsetud mõista eneseväljendusena, siis lihtsaim järeldus meie-vormist on: küllap kõneleb luuletaja mitmete inimeste nimel, grupi nimel, mille liige ta on (kõigi inimeste nimel rääkimiseks on nende luuletuste üldistusjõud napp). Kuid kuhugi, kellegi hulka kuulumise nii tugev rõhutamine eemaldab luuletaja paratamatult lugejast — see põhjendab veelgi mõningat jaheduse muljet — sest luule, vähemalt lüüriline luule on ikkagi intiimne jutuaajamine, neljasilmakõnelus (mistõttu luule analüüsimine ja arvustaminegi tähendab enam-vähem alati lähenemist luuletaja hinge, seda ka siis, kui luule on seda hinge varjama seatud sirm).

Lembeluulet Vallisoo kogus suurt ei

ARVUSTUSED

ole. Siin ei räägita armastusest või kui, siis väga diskreetsest («Vikerkaar», «Sügis sinu toas» jmt.); sõna *kallis* kõlab siin värskena, kristallpuhtana ja peaaegu pühana. Et esimene tõeline meie-kogemus algab just armastusest, teisest inimesest, kahest, kellele lisandub kolmas, siis leiab põhjust oletada, et selle luule *meie* ning *laste* ja *pere* motiivid on lüürilise kangelase jaoks pigem kujuteldavad kui tegelikud ja et paljud meie-luuletused väljendavad kaude hoopis üksilduse-tajumusi.

Kõnekeeles tähendab *meie* tihti *meie kodu* või üldiselt lihtsalt *kodu*, *maja*, *tuba*: «Tulge homme meile!» Osati on sama tähendusega ka Vallisoo *meie*, ja otsesõnugi leidub neid motiive vähemalt kahes kolmandikus «Kallite koerte» luuletusist. Vaadake kas või sisukorda: «Tabamatu meie toalävel», «Lumine kuusk meie majas», «Sügis sinu toas», «Õhtu vanas majas», «Elu ruum», «Kodu», «Maja» jne. Maailm, milles liigub ja areneb Vallisoo luule, on tõepoolest üsna kitsas, piirdudes põhiliselt eluaseme ja «elu ruumiga» (lk. 43), toa, maja, koduga, mille juurde kuuluvad veel hoov ja aed. Vaid üksikuil juhtudel põikab ta sealt turule või tänavale, kaubamaja priiskavale paraadile, Toomemäele või jõe-kaldale.

Kui *meie* on selles raamatus sageli mitte reaalne, vaid kujuteldav ja ihaletav, siis on seda ka koduvisioonid, mis mõnikord võivad pärineda isegi esiemadelt. Kujuteldava, fantaasiamaailma domineerimine reaalsuse üle annabki tervele kogule unenäolisuse, müstilisuse ja irratsionaalsuse värvinngu ning omaette kujundilise struktuurina paljudele luuletustele veel ka allegoorilise tähenduse: Mari Vallisoo

luuletab põhiliselt kahest tänapäeva levinumast emotsionaalsest probleemist — üksildusest ja kodutunde kadumisest, kodutusest.

Otseselt pole kummastki palju juttu. Mööda lendab kodutuid asju (lk. 73); on pime ja pilditu kodu, mis laseb endast öelda: *Siin on mu kodutus.* / *Siin on mu kodu* (lk. 75). On joonistus võõra linna võõra maja võõra trepikoja interjööri: võõrast uksest näeb võõra valuni (lk. 74), ja sorstiinselt nukker igatsuslaul «See maja valge kuu all» (lk. 57). On iga päev oma koletut kohvrit üle silla kandev Sisyphos (lk. 49), ja tumehall tund, mil suu on mustast marmorist (lk. 48). On palju loobumisi ja lahkujaid, saamisi ja tulijaid seevastu haruharva. Kutsutud pagevad ning igatsetute juurde pääseb vaid poolvägisi, kõiki tõkkeid, ka igatsetut ennast trotsides (võimas tulekukuulutus *Puhu tuhale, lk. 28).

Nii et on rohkesti tõsiseid, nukraid ja päris kurbi asju, olgu otse või kaude. Ometi ei leidu «Kalleis koertes» ainsatki halisevat, virisevat või ahasatavat nooti. Ei ole närvilist oleva hukkamõistmist ega eitamist, sihitut ära ja mujale ihaldamist. Selle asemel on selge kunstnikuhoiak: kui see reaalsus ei meeldi, tuleb endale (ja lugejallegi) luua uus ja parem. On hämmastavalt elutarka huumorit ja sõbraliku iroonia mitmekesiseid nüansse parimas mõttes artistlikus vormis ja helisevas eesti keeles. Vähemalt pooled selle, viimase kümnekonna aasta tugevamate debütide hulka kuuluva raamatu 68 luuletusest tõestavad aga sundimatult, et pealtnäha väga kitsas maailm võib ometi olla tohutult lai.

Alvo Lõhmus

KROONIKA

11.—15. juunini korraldati Leedu NSV-s loominguliste liitude parteiorganisatsioonide sekretäride seminar, millest võttis osa ka Eesti NSV delegatsioon EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Uti juhtimisel. Kirjanike parteiorganisatsiooni esindas seminaril büroo sekretär V. Gross.

24. juunil Paide rajoonis Tammsaare muuseumis korraldatud kultuuripäeval anti J. Peeglile pidulikult kätte A. H. Tammsaare nimelise kolhoosi kirjanduspreemia fragmentariumi «Ma langesin esimesel sõjasuvel» eest. Pree-mia andis üle ühismajandi esimees J. Nõlve. Kirjanike Liidu poolt viibis üleandmisel žürii liige O. Jõgi.

25. juunil toimus Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolek, kus arutati uusi ülesandeid NLKP Keskkomitee otsuse «Ideoloogiatöö ja parteilise kasvatustöö edasisest parendami-

sest» valguses. Ettekandega esines parteibüroo sekretär V. Gross. Sõna võtsid A. Hint, O. Jõgi, V. Ilus ja A. Tamm.

Juuni-juulikuus viibis kuuajalisel loomingulisel reisir Tallinnas eesti kirjanduse vahendaja ja propageerija bulgaarlanna L. Veličkova, kes täiendas oma eesti keele oskust ja viimistles käsilolevaid tõlketöid.

Mitmed Kirjanike Liidu liikmed tähistasid juunis oma juubeleid. Seoses tähtpäevadega, teenete eest nõukogude kirjanduse arendamisel ning osavõtu eest ühiskondlikust elust pälvis Eesti NSV Ülemnõukogu Presidiumi aukirja O. Utt. Eesti NSV Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee aukirjaga autasustati L. Zaitsevit ja M. Kaldat, Rahvaste Sõpruse ordeni pälvis Eesti NSV teeneline kirjanik R. Parve.

JAAN KROSS JA POOLA

Varssavis ilmuva nädalalehe «Kultura» 17. juuni andmeil hinnatakse Jaan Krossi Poolas kõrgelt. Seda kinnitab juba asjaolu, et seal on üsna lühikese ajavahemiku jooksul välja antud neli tema teost. «Neli monoloogi Püha Jüri asjus» 1973. aastal, «Michelsoni immatrikuleerimine» 1976. aastal, vahepeal «Taevakivi» ja tänavu «Kolme katku vahel».

Kõik need teosed on «Maailma nüüdisproosa» seerias avaldanud PIW-i kirjastus. Tõlgitud on muidugi vene keele vahendusel. Allakirjutanu kätte on neist jõudnud «Michelsoni immatrikuleerimine» möödunud aastal parimas loomeas manalasse varisenud Witold Dąbrowski poolt tõlgituna. Vähemalt see ümberpanek on küllalt

adekvaatne.

«Kolme katku vahel» lühiretensiooni avaldas Varssavis ilmuv nädalaleht «Kultura». Refereerime sealt mõned mõtted.

Ajaloolisest kuuest hoolimata pakuvad kõik Poolas ilmunud Krossi teosed huvi nüüdislugejale. Kuigi romaani «Kolme katku vahel» nimikangelaseks on kroonik Balthasar Russow, on teose tegelikeks kangelasteks tallinnased ja eriti «eestid» oma kasvava rahvusliku teadlikkusega. Roman on bestseller just möödunud austajaile. «Kolme katku vahel» tõstab poolakate silmis veelgi Krossi kirjanikumainet, mis Nõukogude Liidus ja iseäranis Eestis on niigi küllalt kõrgel.

L. Miil

MAAILMADRAMATURGIA LUGEMISE TARBEKS

Imestusväärset, sugugi mitte proportsionaalselt teatrite külastatavuse kasvuga on kasvanud huvi dramaturgia kui kirjandusliku žanri vastu. Martin Linzer, kes informeerib saksa lugejaid «Internationale Dramatik» seeriaväljaandest, väidab, et fakt on isegi paradoksaalne — loetav teater. Oma huve pidevalt süvendav teatrivaataja soovib teada rohkem, kui pakub puhuti piiratud jooksev repertuaar. Kirjastused, peamiselt SDV-s, veendusid peagi, et seeriaväljaanded tasuvad end ära, sest nad tulevad vastu inimese talletamisvajadusele. Kaks Berliini firmat — «Henschelverlag», teatralaste väljaannete peamine kirjastaja, ja «Volk und Welt», kaasaegse maailmakirjanduse keskne väljaandja, hakkasidki kahasse avaldama «Rahvusvahelist dramaturgiat».

Toogem siin mõningad statistilised andmed: 1966. aastast kuni 1978. aasta detsembrini on «Henschelverlagi» kir-

jastusel ilmunud 24 köidet, «Volk und Welt» kirjastusel 22. Kõik teosed on kujundanud Lothar Reher, «Volk und Welt» kirjastuse kunstiline toimetaja. Pakkumine ja nõudmine mõjutasid seeria jagamist kolmeks: 1) autorite, 2) rahvuste ja 3) žanride järgi. Esimesest kategooriast on juba ilmunud Mihhail Bulgakovi, Friedrich Dürrenmatti, Eduardo de Filippo, Max Frischi, Ödön von Horváthi ja Arnold Weskeri näidendid («Volk und Welt») ja Jean Anouilh', Aleksei Arbutzovi, Armand Gatti, Fritz Hochwälder, Georg Kaiser, Arthur Milleri, Sean O'Casey, Jevgeni Švarts'i teosed («Henschelverlag»).

Teises alajaotuses on «Volk und Welt» välja andnud ameerika, brasiilia, inglise, prantsuse, jaapani, poola, nõukogude ja ungari draamakogumikke, «Henschelverlag» Saksa FV näidendite valimiku.

Kolmandasse alajaotusse kuulub

nõukogude lavamuinasjuttude valimik, nõukogude teatrigroteskid ning rootsi protestinäidendid («Volk und Welt»), «Henschelverlag» on avaldanud ameerika protestinäidendeid, revolutsiooni-teemaliste nõukogude näidendite kogumiku, näidendeid Leninist, muinasjuttude ja antiikklassika motiividel kirjutatud draamateoseid, rahvatükke ja kriminaalnäidendite kogumiku.

Peale selle on «Henschelverlag» väl- ja andnud neli köidet tänapäeva temaatikaga näidendeid, mille autorid on Saksa DV-st, samuti kogumiku fašismivastasele võitlusele pühendatud teoseid Brechtilt, Becherilt, Hedda Zinnerilt ja Rolf Schneiderilt. Need köited tulevad paralleelselt «Henschelverlagi» seeriaga, milles on Saksa DV kirjanikest ilmunud juba Baijerli, Kerndli, Matusche, Schneideri, Stolperi ja Zinneri näidendid.

Selline kirju pere tekitab esimesel pilgul hämmeldust. Ühine on siiski see, et tegemist on tänapäeva dramaturgiaga, või täpsemalt, XX sajandi draamakirjandusega. Vähe on esitatu hulgas autoreid, kelle aktiivne tegevus langes fašismieelsele aastale, nagu näiteks Kaiseril ja Horváthil. Valiku kriteeriumiks on kas aktuaalsus, või mõnede autorite puhul nende koguloomingule iseloomulike tunnuste ere ja selge esinemine. Igal juhul on autoriköidete kaudu lugejaile meelde tuletatud mitut päris unustatud kirjanikku ja tehtud kättesaadavaks neid, kes vahepeal toimunud ühiskondlike muutuste tõttu on taas aktuaalseks saanud. Kasuks on see tulnud ka teatritele, et meenutati selliseid autoreid nagu Bulgakov, Horváth ja Wesker. Teatavasti on Bulgakovi ja mitme teise autori (Oleša, Švarts, Volodin, Majakovski) looming, mis nüüd avaldatud groteskide köites, mänginud kaalukat osa satiiri- ja groteskiprobleemide lahendamisel tänapäeva teatris. Horváth on tähtis kui väikekoodanluse paljastaja, kui võrd just Saksamaal soodustas väikekoodanlik mentaliteet fašismi võimuletulekut. Silmapaistvaks saavutuseks on Armand Gatti väljaandmine, olgugi kirjanik ise teadmata põhjustel teatrites põlu all. See autor oskab suuri poliitilisi probleeme käsitleda sügavalt poeetilises ja teatraselises vormis, mis mõneti meenutab Piscatori teatrit.

Rahvuslike väljaannete seeria ülesandeks on laias laastus tutvustada teatava maa draamakirjandust. Köited on varustatud asjatundlike kommentaaridega. See märkus käib ka nn. kauge teate (Brasiilia ja Jaapan) dramaturgia kohta, kus rahvuslikud traditsioonid omapäraselt seostuvad aktuaalse ühiskondliku probleemistikuga (mis on meilegi tuntud Jaapani filmide kaudu). Brasiilia autoritest on kümme aastat tagasi avaldatud Arianos Suas-

suna «Lugu halastajast ehk koera testament», mida Euroopas mängitakse paljudes teatrites.

Muidugi kollitab pikaajase teatritraditsiooniga ja praegu jõudsalt areneva dramaturgiaga maade puhul üks oht, nimelt vananeb aktuaalsusele rajatud looming väga ruttu. Nii näiteks figureerivad 1966. a. ilmunud poola draamavalimikus autorid, keda praegu peaaegu üldse ei mängita (Szaniawski, Kruczkowski, Jurandot, Herbert jt.). Seevastu puuduvad W. Gombrowicz, S. Witkiewicz ja T. Różewicz, kes on juba vallutanud terve maailma lavad. T. Różewiczi näidendite valimik ilmub küll paar aastat tagasi eri köitena.

Samad küsitavused kerkivad valimike puhul, mis avaldavad nõukogude, prantsuse või inglise näidendeid. Kavatsus oli kiiduväärt — tutvustada kõige esilekündivamate teoste kaudu nende maade dramaturgia arengusuundi. Prantsuse dramaturgiale pühendatud köide sisaldab näiteks kuus autorit — Giraudoux, Anouilh, Salacrou, Sartre, Ionesco ja Adamov — igahelilt üks näidend. Sellisel juhul on üldpildi saamiseks tingimata vajalikud veel üksikautorite eri köited. Siin võiks esikujuks olla nõukogude dramaturgia osa, millest peale Arbuzovi, Bulgakovi ja Švartsi autoriköidete on ilmunud «Revolutsioonile pühendatud näidendid», «Näidendid Leninist», «Muinasjutud» ja «Groteskid».

Täielikult aktuaalsuse teenistuses on 1973. a. ilmunud ameerika dramaturgia köide, mis sisaldab angažeeritud autorite (Jason Miller, Ossie Davis, Arthur Kopit, Daniel Berrigan ja Joseph Heller) kõige värskemaid teoseid. Edward Albee oma näidendiga «Kes kardab Virginia Woolfi?» jätab nende hulgas juba klassiku mulje. Selle valimikuga on ühiseid jooni ka ameerika protestinäidendite kogul, mis hõlmab eranditult neegerkirjanike James Baldwin, Lorraine Hansberry ja LeRoi Jonesi, kuid ka Langston Hughesi varasemaid teoseid.

Üks tähtsamaid köiteid on «Näidendid antiikmotiividel», mis koondas ja andis teatrite kätte hulga hinnalist materjali. Antiikdramaturgia adapteeringute autoriteks on Mattias Braun, Brecht, Heiner Müller, Peter Hacks, Joachim Knaut, Sartre ja Giraudoux. Valimikus on huvitavalt käsitletud vanaaegsete teoste tänapäeva adapteermise probleeme ja valgustatud adapteerijate filosoofilis-ideoloogilisi seisukohti.

«Henschelverlagil» on ilmunud ka nukunäidendite rahvusvaheline antoloogia.

«Internationale Dramatik» seerias seni avaldatud köidetes on ilmunud üle 200 näidendi, mis moodustavad maailma tänapäeva dramaturgia väikeset varamu.

A. Kurtina

INDEX LIBRORUM

Traditsiooniks hakkab meil saama, et tähistatakse ka neid juubeleid, mida võib «mõõta» tuhandete aastatega. Nii

RINGVAADE

märgiti 1978. aastal 2300 aastat Aristotelese surmast, 1973 aga peeti Moskvas NSVL TA Filosoofia Instituudis

juubelisessioon märkimaks 2400 aastat Platoni sünnist — tõenäolisimalt sündis ta aastal 427 e. m. a. Selle sessiooni ettekanded saidki uue Platoni-kogumiku «Platon ja ta epoch» (*Nauka*) tuumaks. Leidub seal artikleid A. Lossevilt, A. Taho-Godilt, S. Averintsevilt, P. Gaidenkolt, F. Kessidilt («Platoni filosoofia uurimine NSV Liidus») ja teistelt. *Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig* andis seerias «Reclams Universal-Bibliothek» välja Platoni «Riigi» («Politeia») Otto Apelti klassikalises tõlkes («Der Staat») aastast 1923. *Mösl* avaldas seerias «Mineviku mõtlejaid» uue vihiku, nimelt «Demokritose» Bronislava Vitsi (Margules) sulest. Väga tähelepanuväärne saavutus on vanakreeka nimeka doksoograafi Diogenes Laertiose (II—III saj.) teose «Kuulsate filosoofide elust, õpetustest ja arvamustest» esmakordne tõlge (M. Gasparov) vene keelde, mis tuli seerias «Filosoofiline pärand» (*Mösl*) A. Lossevi üldtoimetusel ja sissejuhatava artikliga. Varem (1976) on samas seerias doksoograafidelt toodud Sextos Empirikose «Teosed kahes köites». Et Aleksei Lossev uurib antiikesteetikat loomu poolest filosoofilise esteetika ja filosoofianagi, siis mainitagu siinkohal ka ta «Antiikesteetika ajaloo» V köidet — «Varast hellenismi» (*Iskusstvo*), mis äsja ilmus sama kapitaalse «Renessansi esteetika» (*Mösl*) järel. Filosoofilist huvi võib pakkuda ka väike kogumik «Antiikne ravikunst» («Antike Heilkunst» — *Reclam*), mis esitab valiku tekste kreeklaste ja roomlaste meditsiini-alastest kirjatöödest, teiste hulgas eriti Hippokrateselt ja Galenoselt. Viimaks ilmus V. Sokolovi teos «Keskaegne filosoofia», millega *Võõra Skola* täitis olulise lünga ülikoolide filosoofiateaduskondade ja -osakondade üliõpilastele ja aspirantidele mõeldud õppevahendite seerias. Siamaani olid selles olemas V. Asmuse «Antiikfilosoofia» (1976), I. Narski «XVII sajandi Lääne-Euroopa filosoofia» (1974), «XVIII sajandi Lääne-Euroopa filosoofia» (1973) ja «XIX sajandi Lääne-Euroopa filosoofia» (1976) ning kollektiivsed «Imperialismi eelõhtu ja alguse kodanlik filosoofia» (1977) ja «Kaasaegne kodanlik filosoofia» (1978). V. Kuzmištšev vaatleb oma uurimuses «Peruu ühiskondliku mõtte lähtetel» (*Nauka*) Garcilaso de la Vega (El Inca) inkade kroonikat. Üht-teist klassikalist või muidu huvitavat filosoofia ajaloo alalt leidub, nagu juba nähagi võis (Platoni «Politeia»), Saksa DV uusima raamatuproduktiooni hulgas. Nimetada tuleks Thomas Hobbesi tähtsat teost «Leviathan ehk Kirikliku ja riikliku ühenduse materia, vorm ja võim» («Leviathan oder Materie, Form und Gewalt eines kirchlichen und staatlichen Gemeinwesens» — *Reclam*), mille algupärane pealkiri «Leviathan or the Matter, Form and Power of a Common-wealth Ecclesiastical and Civil». *Reclam* avaldas saksa keeles («Korrespondenz aus den Jahren 1749

bis 1760») ka Voltaire'i «Kirjavahetuse aastaist 1749—1760», milles kirjasõpradena figureerivad mõtlejad, nagu Diderot, d'Alembert või Rousseau. Selle kõrvale V. Kuznetsovi brošüür «Prantsuse materialistide ateistliku pärandi aktuaalsus» (*Znanije*). Edasi avaldas *Reclam* (ja Tallinnas või Tartus võis poest osta) edendatud kujul Immanuel Kanti «Prolegomeenid mis tahes tulevasele metafüüsikale, mis teadusena esineda võib» («Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können»). Saksa keeles oli saadaval ka Arseni Gulõga «Herder» (*Reclam*), mis vene keeles kuulub *Mösl*'i seeriasse «Mineviku mõtlejaid» (1963 ja 1975). Moskvas annab *Juriditšeskaja Literatura* välja seeriat «Poliitilise ja juriidilise mõtte ajaloo», selles tulid V. Nersesjantsi «Hegel» ja J. Skripiljovi «Tšernõševski». Saksakeelse uustrüki on jällegi müügil August Bebeli teos «Charles Fourier. Tema elu ja tema teooriad» (*Reclam*) — koos Fourier' portree ja falansteeri pildiga. Perifeerset filosoofiat puudutab V. Dubrovski «Kazimir Narbut» (*Nauka i Tehnika, Minsk*), ülevaade deistist valgustaja elust ja tegudest.

Viimaks jääb esitleda mõni teos, mis puudutavad juba marksistliku filosoofia ja teaduse metodoloogia probleemide ajaloolise vaatenurga alt. Siin on E. Farkasi «Moraal ja revolutsioonilisus. Mõistklusi K. Marxi ja F. Engelsi eetilise pärandi üle» (*Politizdat*), mis tõlgitud ungari keelest, edasi A. Marmalü «K. Marxi «Kapitali» metodoloogia ning dialektilise ja ajaloolise materialismi süsteemne ühtsus. Probleemi seadmise ja arutamise katse» (*Võõra Skola, Harkov*), siis A. Galtšinski «Rahaliste suhete metodoloogilisi probleeme K. Marxi töödes» (*Võõra Skola, Kiiev*). Lenini filosoofiliste mõtete üle peetakse aru säärestes teostes nagu ühismonograafia «Lenini gnoseoloogiline pärand ning selle tähendus teaduse suhtes» (toim. V. Stepanov; Valgevene ülikool, Minsk) või V. Gotti ja K. Delokarovi «V. I. Lenini raamat «Materialism ja empiriokrititsism» ning kaasaegne füüsika» (*Znanije*). Tähele tuleks panna fundamentaalset ühismonograafiat «Marksistliku filosoofia XIX sajandil» (vast. toim. I. Narski ja B. Bogdanov; *Nauka*): 1. raamat — «Marksistliku filosoofia tekkest kuni selle arenguni XIX sajandi 50.—60. aastail», 2. raamat — «Marksistliku filosoofia areng XIX sajandi teisel poolel». Omamoodi jätkuks sellele on artikliraamat «Marksistlik-leninlik mõtte NSV Liidus: ajalooline tee ning selle uurimise probleemid» (*Naukova Dumka, Kiiev*). Abiks õigele süvenemisele filosoofia ajaloosse võiks olla ühisraamat «Filosoofia ajalugu ja marksism» (toimetuskolleegiumis A. Volodin, I. Narski ja M. Jakovlev; *Mösl*), milles siis kõne all filosoofia ajaloo kui teaduse probleemid, eriti metodoloogia.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

- 1043 Ideoloogiatööst
 1045 V. BEEKMAN
 Luuletused
 1049 H.-K. HELLAT
 De mortuis ...
 1079 E. MIHKELSON
 Amalie Timpelmann
 1083 R. SALURI
 Aivari puhkus
 Arvedi mantel
 1089 A. PERVIK
 Luuletused
 1091 M. UNT
 Unbewusste Ängste
 1095 L. KURVITS
 Luuletused
 1102 M. HINT
 Katse
 Enesetapjate öö
 1110 V. VEREV
 Luuletused
 1113 Sõprade dialoog
 1127 A. PAIKRE
 Luuletused
 1130 Ü. KAEVATS
 Teaduskeskse kultuuri areng: inertsi või
 kompassiga
 1143 A. SAAR
 Elu hinda küsi elavatelt
 1155 G. ERNESAKS
 Mosaiikne mõttemõlgutus
 1158 J. JÄRVET
 Kaarel Ird
 1161 V. VILLANDI
 Läkitus ja looja
 1172 E. VEIPER
 50/36
 1180 A. VALLIKIVI
 Uus ajakiri «Pseudo»
 1182 M. UNT
 Lühike, ent kiitev
 1183 H. RUNNEL
 Võidujooks Valtoniga II
 1187 A. LÖHMUS
 Kitsus ja laius, kodu ja kodutus
 1189 RINGVAADE
 1100 J. PALM. Noorusmaa rand
 (Öli) 1979
 1128 J. OKAS. I suurendus
 (Sügavtrükk) 1972/78
 J. OKAS. II suurendus
 (Sügavtrükk) 1972/78
 1129 J. OKAS. Sündmus L 1
 (Sügavtrükk) 1971/79

Toimetuse aadress:
 200 001, Tallinn, Harju t. 1,
 tel. 441-365, 440-780, 440-781.
 Kirjastus «Perioodika»,
 Tallinn, Pikk t. 73.
 Ladumisele antud 04.07.79.
 Trükkimisele antud 10.08.79.
 Trükiarv 19 000.
 Ofsetpaber, 60x70/8.
 Trükipoognaid 19,5.
 Tingtrükipoognaid 15,21.
 Arvestuspoognaid 14,83.
 MB-05960.
 Tellimise nr. 2233.
 EKP Keskkomitee Kirjastuse
 trükikoda,
 Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
 «Looming» nr. 8,
 august 1979.
 Hind 50 kop.
 На эстонском языке
 Орган Союза писателей
 СССР
 «Лооминг» («Творчество»)
 № 8, август 1979.
 Адрес редакции: 200 001,
 Таллин, ул. Харью, 1,
 тел. 441-365, 440-780, 440-781.
 Издательство «Периодика»,
 Таллин, ул. Пикк, 73.

Esikaane siseküljel:
 T. PÄÄSUKE. Maastik rahvarõivaga. Frag-
 ment
 (Öli) 1979

Tagakaane siseküljel:
 A. VINT. Järv kuu paistel
 (Öli) 1979

50 KOP.
78 174